OPINIE

Kinderwens

Tegen welke prijs regelen wensouders een draagmoeder?

PAGINA 4-5

ECONOMIE

Kweekvlees

Hoe kon de beloftevolle Leidse start-up Meatable omvallen?

PAGINA 14-15

WETENSCHAP

Psychotherapie

Therapeut Flip Jan van Oenen ziet dat therapie vaker niet dan wel werkt

PAGINA 4-7

WEEKEND

Vrijer dan ooit

Het lijkt soms wel een studentenhuis bij single vijftigers en zestigers

PAGINA 24-25

nrc

ZATERDAG **24 JANUARI**
ZONDAG **25 JANUARI 2026**
LUX ET LIBERTAS

Twee maanden binnen

Volle cellen, volop druk van buitenaf. NRC liep mee in de gevangenis van Zwolle

WEEKEND 4-7

IN HET NIEUWS

PAGINA 16-18

Internationale betrekkingen

De rol van diplomaten is onder Trump uitgespeeld, zeggen oud-diplomaten. 'Je hebt normale tijden, normale crises, en je hebt nu'

WEEKEND

PAGINA 14-16

In koor

Koren zijn populair: 'Alle sores zing ik er lekker uit'

WEEKEND

PAGINA 10-12

Sofyan Mbarki

'Ik probeer net als Job Cohen de boel bijeen te houden'

Advertenties

legalpeople
EXECUTIVE SEARCH CONSULTANCY
pag. 11, 15
Manager Legal & Compliance
Inhouse advocaat
legalpeople.nl

executivepeople
pag. 9
Directeur-Bestuurder KNSB
executivepeople.nl

CEO | Xomnia
Leading Data & AI Consultancy
PE backed - buy & build
Vera Gracia Company |
www.veragracia.com

JAARGANG 56 no. 97 **PRIJS €5,70**
BELGIË € 6,70
Bezorginformatie nrc.nl/service
60426
8 710404 000545

COLUMN
ARJEN VAN VEELEN

Denken als de Inuit

Van de week droomde ik dat Groenland Europa had gekoloniseerd in plaats van andersom. De Inuit waren naar ons toe gepeddeld, nu leefden we allemaal zoals zij. Niet dat we in kajaks forensden of dat we ruiten hadden van zeehondendarm; maar we waren wel gaan denken als de Inuit.

We vonden het idee van privaat grondbezit bijvoorbeeld even komisch als de gedachte dat je een briesje of waterwerveling kon kopen - laat staan dat je een vlag kon planten in een 'prachtig stuk ijs'. Status zat 'm niet in dure spullen; status kreeg je door weg te geven. Prestige zat 'm in vakmanschap of kennis. Luxe was luisteren naar een goed verhaal bij het vuur.

Wij waren één met de natuur; geen heersers. We deden niet sentimenteel over de dieren; we betoonden respect. Het leven was minder jachtig, in héél Nederland leefden sowieso maar duizend mensen.

De onmogelijke droom werd me misschien ingefluisterd door die beloega die laatst de Noordzee op zwom. Anders wel door het opdringerige wereldnieuws. Want de Inuit waren net een beetje aan het opkrabbelen van de Deense kolonisatie, toen dat getouwtrek tussen Trump en Europa weer begon. Wij moeten nu kiezen tussen goed en kwaad, suggereerde de Deense premier, Mette Frederiksen: Trump of Europa. Veel Groenlanders zagen vermoedelijk geen groot verschil tussen de ene kolonisator en de andere. Die dachten: Optie C graag, geen van beide!

Wij Europeanen hebben namelijk behoorlijk huisgehouden in Groenland. In een museum in Zierikzee ligt nog altijd een eeuwenoude Groenlandse kajak. Volgens een lokale grap peddelde er ooit een Groenlander naar Zeeland toe. In heel Europa zijn er dat soort legenden: over mysterieuze mannetjes in ranke bootjes die hier verschenen. In werkelijkheid ontvoerden onze walvisvaarders soms Inuit met kajaks en al. Hun vrouwen werden soms verkracht, in Groenland leven nu Inuit met Hollands-blauwe ogen. De mannen moesten hier kunstjes opvoeren, zoals peddelen in de Haagse Hofvijver, las ik op ijsbarbaar.nl.

Okay, dat was lang geleden. Maar Europeanen deden tot recent barbaarse dingen. De Denen hebben drie eeuwen terug hun vlaggetje in het ijs geprikt, de taal, religie en woningen van de Inuit afgepakt; hen gedwongen in flats te wonen. Deense artsen hebben zelfs jarenlang duizenden jonge vrouwen anticonceptie opgedrongen. Dat programma eindigde pas begin jaren negentig. Dus misschien dachten de Inuit deze week: nu weten die Europeanen eens hoe het voelt.

In Groenland wonen 57.000 mensen, grofweg 50.000 daarvan Inuit - een stadion vol. Dat ze ons zouden koloniseren, lijkt dus onmogelijk. Militair gezien dan. Maar je kunt een land ook mentaal bezetten. Dat hebben de VS met Nederland bijvoorbeeld gedaan, in de jaren vijftig. Die Marshallhulp was niet louter weldoenerij, wat dacht u; het was ook een paard van Troje. Onze software, tv-series en straaljagers, zelfs onze eigen Mark Rutte: inmiddels allemaal hartstikke Amerikaans geworden.

Hun wereldbeeld zou ons kunnen overmeesteren als een virus. Het gebeurt al: wereldwijd bestaan er tientallen miljoenen kajaks, een uitvinding van de Inuit. Waren we Inuit, zou er helemaal geen staatsvorm

> *Je kunt een land ook mentaal bezetten*

zijn, waren we anarchisten. Zonder formulieren. Zonder containerschepen, sojaolie, computerchips, China. We konden alles zelf maken.

Onder Inuit-overheersing zou ons leven echt verbeteren en de planeet wel varen. We gooiden niets weg, gebruikten elk onderdeel van de zeehond. Wie te veel had, deelde uit. Ongelijkheid bestond niet. In de midwinter organiseerden we orgies waarbij Woodstock verbleekte.

Dat van die orgies haal ik uit *The Dawn of Everything* (2022) van David Graeber en David Wengrow. Die benadrukken dat er geen nobele wilden bestaan (evenmin als woeste wilden). Natuurlijk moeten we niet romantiseren. Maar het lijkt me wél zinvol te bedenken dat er altijd een alternatief is voor onze 'westerse beschaving', een optie C. Of D. Of E.

En bedenk: Nederlanders die al een beetje Inuit waren geworden, spraken vaak vol bewondering. Zoals de beroemde Nederlandse veldbioloog Niko Tinbergen, die vorige eeuw een jaar in Groenland leefde om naar sneeuwgorzen te kijken. De Inuit waren niet onder de indruk van zijn spullen, las ik bij de NOS. „Het eerste dat ze vragen is: 'Heb je het zelf gemaakt?', en als het antwoord dan steeds weer ontkennend luidt, dan gaat de bewondering via verwondering over in een soort schouderophalend medelijden."

Ik blijf dromen dat ze op een dag komen. Het schijnt dat onze 'op regels gebaseerde wereldorde' op instorten staat, ik zie niet alléén nadelen.

Arjen van Veelen vervangt Floor Rusman.

De Canadese premier **Mark Carney** vertrekt uit Zwitserland, na zijn bezoek aan Davos. FOTO SEAN KILPATRICK/AP

ANALYSE **INTERNATIONALE POLITIEK**

Hotsend en botsend naar een nieuwe wereldorde

De Groenland-crisis is voorlopig gesust, maar confrontaties tussen Europa en VS zijn een vast bestanddeel geworden van het politieke landschap. De EU is slecht voorbereid op de nieuwe verhoudingen in de wereld.

Michel Kerres
BRUSSEL

„Dit is het nieuwe normaal", verzuchtte een hoge EU-ambtenaar in Brussel, vlak nadat afgelopen week weer een hooglopend conflict met bondgenoot VS was ontzenuwd. De Amerikaanse president had zijn dreigement strafheffingen in te stellen tegen een handvol Europese landen net ingetrokken. Ook annexatie van Groenland leek even van de baan, nadat Donald Trump een uurtje had gesproken met NAVO-chef Mark Rutte.

Opluchting dus, maar die kon niet verhullen dat de botsing met Trump geen incident was. Confrontaties tussen Europa en VS zijn een vast bestanddeel geworden van het politieke landschap.

De wereld gaat - hotsend en botsend - een nieuw tijdperk in. Een tijdperk waarin eigenbelang oppermachtig is en oude bondgenootschappen aan betekenis inboeten. De verschuiving is al jaren gaande, maar in de eerste drie weken van 2026 kwam ze in een stroomversnelling.

De Canadese premier Mark Carney ging te rade bij twee denkers om de mondiale machtsverschuivingen te vangen. Bij Thucydides, historicus van de Peloponnesische Oorlog tussen Athene en Sparta (ongeveer 460 voor Christus). Én bij de Tsjechische dissident en latere president Vaclav Havel (1936-2011). Carney hield op het World Economic Forum in Davos dé toespraak van de week.

Hij zei onder meer: „We worden er elke dag aan herinnerd dat we in een tijdperk leven van machtsstrijd, dat de op regels gebaseerde orde vervliegt, dat de sterken kunnen doen wat ze willen en de zwakken moeten lijden wat ze kunnen. Het aforisme van Thucydides wordt gepresenteerd als onontkoombaar, als de natuurlijke logica van internationale betrekkingen, die weer van zich doet spreken."

Geconfronteerd met die logica, vervolgde Carney, hebben landen een sterke neiging zich aan te passen in de hoop dat ze met meegaandheid veiligheid kunnen kopen. „Nou", zei de premier die regelmatig knetterhard botst met zijn machtige buurland, „dat gaat niet lukken."

Carney vertelde daarna het verhaal van de groenteboer uit Havels essay *The Power of the Powerless*. Tijdens het communisme zette de winkelier elke dag een bordje in de etalage met de marxistische slogan „Proletariërs aller landen verenigt u". De groenteboer geloofde niet in die tekst, maar deed het toch. Hij paste zich aan. Vermeed moeilijkheden. Elke winkelier deed het zo.

Havel noemde dat „leven met een leugen". De macht van het heersende regime is niet gebaseerd op waarheid, maar op de bereidheid van iedereen om te doen alsof. „Vrienden", zei Carney tegen de machtige spelers uit bedrijfsleven en politiek in Zwitserland, „het is tijd om de bordjes uit de etalage te halen."

Landen als Canada (en Nederland) profiteerden decennialang van wat de 'internationale, op regels gebaseerde orde' wordt genoemd. We wisten wel, zei Carney, dat dat deels een leugen was, dat de sterken zich niets van de regels aantrokken als het zo uitkwam. De steun voor wereldorde was hypocriet, toch was de fictie effectief.

Maar, vervolgde hij, het systeem werkt niet meer. En als de internationale regels je land niet meer beschermen, dan moet je jezelf beschermen.

Genadeloos

De wereldorde die Carney vaarwel zegde was een westerse orde, gebaseerd op de mondiale overmacht van de VS en de bereidheid van de VS op te treden als hoeder van dat systeem. Trump maakte al in zijn eerste termijn duidelijk dat hij die rol niet ambieerde. In zijn tweede termijn schuift hij het oude stelsel genadeloos aan de kant. Sterker, hij ontwerpt nu een nieuw model, waarvan hij het stralende middelpunt is.

De na-oorlogse orde bestaat uit regels en normen, geflankeerd door een organisatie. In de Verenigde Naties overleggen soevereine staten over de problemen van de wereld. In het nieuwe model geldt maar één principe: het recht van de sterkste. In Davos presenteerde Trump een bijbehorende organisatie, een concurrent voor de VN-Veiligheidsraad, de Vredesraad.

Die Raad was oorspronkelijk bedoeld als een mondiale toezichthouder op vredesafspraken voor Gaza, maar uit het handvest blijkt dat de ambitie inmiddels veel groter is. Het moet een betere, slagvaardigere en behendiger alternatief voor bestaande organisaties worden, aldus de preambule. In hoofdstuk I van het handvest staat dat het gaat om vrede „in gebieden die getekend zijn door conflicten of waar conflicten dreigen".

Landen mogen lid worden van de nieuwe internationale organisatie op uitnodiging van de VS en voor een periode van drie jaar. Landen die 1 miljard dollar cash inbrengen voor de organisatie, worden lid voor onbeperkte duur. Alle macht ligt bij voorzitter Trump.

> In Davos presenteerde Trump een nieuw model, met maar één principe: het recht van de sterkste

Tot de leden van de het eerste uur behoren een twintigtal landen, waar onder Argentinië, Belarus, Vietnam, Saoedi-Arabië, Marokko en Egypte. Uit de EU meldden zich Bulgarije en Hongarije. Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk bedankten voor de eer. Nederland wil Trump niet meteen schofferen en doet alsof er nog veel vragen beantwoord moeten worden voordat er een besluit genomen kan worden.

Op het wereldtoneel concurreren nu twee modellen met elkaar. Het oude, inclusieve, multilaterale systeem met gebreken én idealen. En het multipolaire stelsel, waarin grootmachten elkaar beconcurreren en dat vooral gebaseerd is op macht en rijkdom.

Kwetsbaar

De EU, zelf een multilaterale organisatie, is slecht voorbereid op de nieuwe verhoudingen. Het antwoord uit Brussel is dat de Unie economisch sterker moet worden, bijvoorbeeld door ervoor te zorgen dat Europees kapitaal in Europa blijft. Hogere defensie-uitgaven moeten de Europese inbreng in de NAVO aanzienlijk vergroten. En nieuwe handelsakkoorden moeten zorgen voor welvaart én risicospreiding.

Na 25 jaar onderhandelen tekende de EU met een aantal Latijns-Amerikaanse landen vorig weekend het Mercosur-verdrag. Maar net in de week waarin Trump duidelijk maakte hoe kwetsbaar de Unie is, vroeg het Europees Parlement het Europese Hof van Justitie om advies en nam daarmee maandenlange vertraging op de koop toe. Komende week wil de EU een mega-akkoord sluiten met India.

En de omgang met Trump?

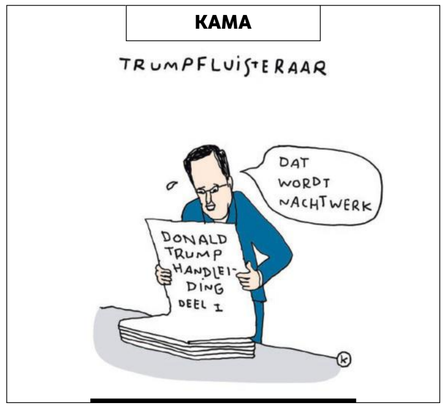
De Groenland-crisis leerde dat een combinatie van paaien en dreigen effectief kan zijn. Rutte speelde zijn rol, maar Denemarken, gesteund door de EU, week niet af van het principe uit de 'oude' wereldorde dat elk volk zijn eigen toekomst bepaalt. Het is onduidelijk in hoeverre ferme taal over Europese tegenmaatregelen en nervositeit op de aandelenmarkt Trump op andere gedachten hielpen brengen. Europa was onderdanig én standvastig.

Mark Carney kreeg voor zijn eloquente kritiek op onderdanigheid in Davos veel applaus. Trump trok de uitnodiging aan Canada voor de Vredesraad meteen in.

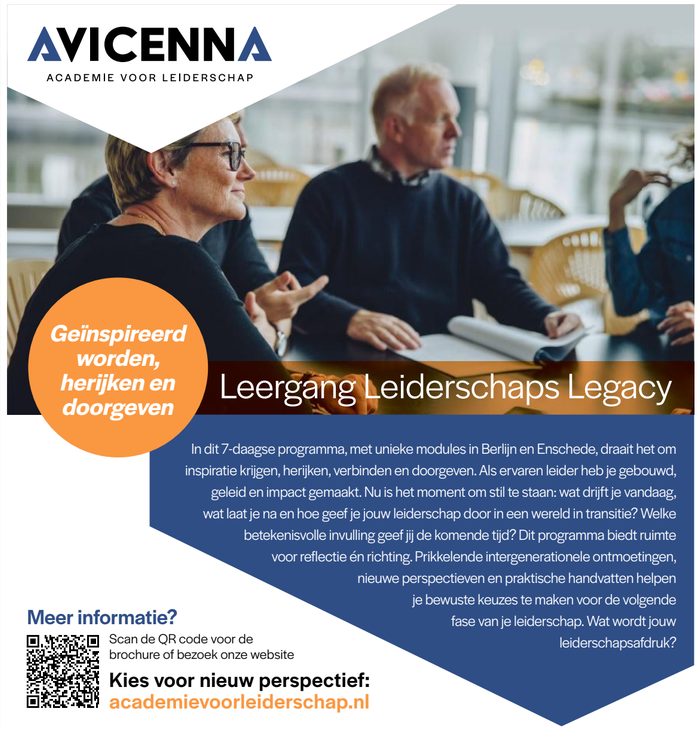
Advertenties

beteor mens en organisatie | svo|pl
Beteor zoekt een
rector Sintermeertencollege SVO Parkstad
Limburg
Anne-Marie Anthonissen www.beteor.nl

beteor mens en organisatie | svo|pl
Beteor zoekt een
sectordirecteur De Nieuwe Thermen SVO Parkstad
Limburg
Anne-Marie Anthonissen www.beteor.nl

Advertentie

nrc
ZATERDAG 24 JANUARI & ZONDAG 25 JANUARI 2026

HULPVERLENING

Israëlische lastercampagne ‘kan vele Palestijnen het leven kosten’, zegt AzG

Artsen zonder Grenzen mag mogelijk per 1 maart geen hulp meer leveren in Gaza. Israël onderwerpt de organisatie aan een lastercampagne.

Lucia Admiraal en **Derk Walters**

AMSTERDAM

Palestijnen lopen langs de kliniek van Artsen zonder Grenzen in de wijk al-Rimal in Gaza-Stad, eerder deze maand. FOTO OMAR AL-QATTAA / AFP

„Er is geen staakt-het-vuren in Gaza”, zegt de Palestijnse arts Mohammed Abu Mughaisib telefonisch vanuit Dublin. Hij ziet nauwelijks verbetering, vertelt hij. „Er wordt nog steeds gebombardeerd. Weliswaar komen er wat meer hulpgoederen binnen, maar er is nog steeds een groot tekort aan verdoving, antibiotica, chirurgische instrumenten en rolstoelen.”

Ruim twintig jaar werkt Abu Mughaisib voor Artsen zonder Grenzen (AzG); de afgelopen twee jaar werkte hij non-stop als medisch coördinator en adviseur in ziekenhuizen in Gaza, totdat hij afgelopen september naar Ierland kon vluchten. Nu moet hij toezien hoe AzG, net als 36 andere organisaties, per 1 maart mogelijk helemaal geen hulp meer kan bieden in Gaza. Daarnaast onderwerpt Israël AzG sinds eind vorig jaar aan een intensieve desinformatiecampagne. Het doel, vreest de Nederlandse AzG-directeur Karel Hendriks, lijkt te zijn om hulp aan de Palestijnen onmogelijk te maken.

Sinds vorig jaar moeten alle hulporganisaties in Gaza zich opnieuw bij Israël registreren. Met nieuwe eisen wordt getoetst of de organisaties ‘anti-Israëlisch’ zijn, en moeten zij gedetailleerde persoonsgegevens indienen. De registratieaanvraag van AzG is als ‘incompleet’ beoordeeld, officieel omdat de organisatie niet de gevraagde persoonsgegevens, inclusief socialemedia-accounts, van Palestijnse medewerkers overhandigt.

In een opiniestuk in *Trouw* schreef voorzitter Aleid Wolfsen van de Autoriteit Persoonsgegevens dat Israël hulporganisaties in een „onmogelijke spagaat” dwingt. „Tegemoetkomen aan de vergaande registratie-eisen betekent niet alleen het overtreden van Europese privacywetgeving, maar kan ook medewerkers en hun families in gevaar brengen.”

AzG verzorgt ongeveer een op de vijf ziekenhuisbedden in Gaza, doet een op de drie bevallingen en voorziet honderdduizenden mensen van schoon drinkwater. Ook is de organisatie gespecialiseerd in onder meer reconstructieve chirurgie en fysiotherapie. Hendriks: „Onze zorg is niet alleen direct levensreddend. Wij willen voorkomen dat het zorgsysteem instort. Als we dat niet doen, sterven er dadelijk meer mensen aan vermijdbare kwalen als luchtweginfecties en diarree dan aan kogels of bommen.”

Als terrorist aangemerkt

De Israëlische lastercampagne tegen AzG is intens. Het Israëlische ministerie van Diasporazaken en Antisemitismebestrijding publiceerde in december een rapport waarin AzG „*terrorists without borders*” werd genoemd. Israël kocht advertenties bij Google om de zoekresultaten naar AzG te beïnvloeden. Bewijzen voor de aantijgingen zijn flinterdun, constateerde de Israëlische krant *Haaretz* in een analyse. Hendriks: „Onze gedragscode staat niet toe dat je militair actief bent. Als je dat wel bent, dan vlieg je eruit.”

Israël, zegt Hendriks, heeft twee Palestijnse medewerkers van AzG gedood en daarna als terrorist aangemerkt, zonder ooit bewijs te leveren. „En zelfs al zou het kloppen, dan nog hebben wij ruim 1.400 anderen in Gaza, de Westelijke Jordaanoever en Jeruzalem die ook geen hulp meer mogen leveren.”

Dit „draaiboek van desinformatie” is eerder gevolgd, zegt Hendriks: Israël ontmantelde de VN-organisatie voor Palestijnse vluchtelingen (UNRWA) nadat enkele medewerkers beschuldigd waren van banden met Hamas. „Maanden later bleek uit een onafhankelijk rapport dat de aantijgingen niet bewezen konden worden. Maar toen was het leed al geleden.” Donorlanden, inclusief Nederland, hadden hun financiering van UNRWA inmiddels bevroren of ingetrokken.

Israël beschuldigt AzG ook van een „doelbewuste campagne om de legitimiteit van de staat Israël te ondermijnen”. Als voorbeeld gaf het dat AzG van genocide, etnische zuivering en doelbewuste uithongering door Israël in Gaza sprak.

Hendriks: „Wij doen aan ‘*témoignage*’: het afleggen van getuigenissen door te vertellen wat onze patiënten overkomt. Dat is geen politieke stellingname. Als zij stelselmatig het slachtoffer zijn van misdaden, of beschoten of vertrapt worden bij zogenaamde gemilitariseerde hulppunten, dan publiceren we daar een rapport over. Dat heeft niks te maken met het delegitimeren van Israël.”

In april 2024 heeft het Internationaal Gerechtshof aan Israël opgedragen om „onmiddellijk alle doeltreffende maatregelen [te] nemen om de onbelemmerde toegang tot Gaza te waarborgen en te vergemakkelijken voor […] functionarissen die betrokken zijn bij het verlenen van humanitaire hulp en bijstand aan de bevolking van Gaza”.

Volgens het in september gepresenteerde twintigpuntenplan voor Gaza, moeten er dagelijks zeshonderd vrachtwagens met hulpgoederen naar binnen; dat zijn er nu veel minder. Sinds 7 oktober 2023 zijn er meer dan 400 hulpverleners gedood in Gaza, onder wie vijftien medewerkers van Artsen zonder Grenzen. VN-experts spreken naast genocide, van ‘medicide’: Israël heeft doelgericht het gezondheidssysteem en medische hulpverleners in Gaza aangevallen.

Sinds 1 januari laat Israël geen goederen en medewerkers van AzG meer in Gaza toe, en worden routes of nieuwe locaties voor hulpverlening niet langer met Israël afgestemd.

Advertentie

LEZERSSPECIAL: reis van de week

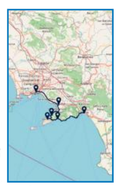
8 daagse fly-drive Napels Pompeï Amalfikust

Unesco Werelderfgoed

Voorjaar- en zomerspecial v.a. € 795,- p.p. Geldig t/m 31 januari 2026

De Amalfikust in Zuid Italië heeft één van de mooiste kusten van het land, misschien wel van Europa. Prachtige vergezichten, een azuurblauwe zee waar kleurrijke dorpjes tegen de kustlijn zijn aangebouwd. Ontdek deze mooie streek met uw AVIS huurauto. Combineer uw verblijf met bezoeken aan culturele hoogtepunten zoals Napels en Pompeï. Zowel de Amalfikust als Pompeï en het historische centrum van Napels behoren tot het Unesco Werelderfgoed.

Wij hebben voor u een tweetal 4-sterren hotels gereserveerd. Agri Il San Cristoforo nabij Napels en hotel Moon Valley, Eden Bleu of Santangelo nabij Sorrento. Vanuit deze centraal gelegen accommodaties kunt u kennis maken met Napels, Pompeï, Sorrento en de indrukwekkende Amalfikust. Aan culturele hoogtepunten geen gebrek. Zo is het centrum van Napels Unesco Werelderfgoed. Een bezoek aan het Nationaal Archeologisch Museum is een absolute must. Na de uitbarsting van de Vesuvius in 79 na Christus werden deze Romeinse steden overspoeld met pyroclastische stromen. Een gedeelte van de steden met haar theaters, badhuizen en haar tempels is opgegraven en te bezichtigen. Ook de Amalfikust behoort tot het Werelderfgoed. Onderweg vindt u met name in de omgeving van Sorrento vele citroenplantages en wijnbouwgebieden. De bekende citrus likeur limoncello, die zijn oorsprong in dit gebied vindt, mag u natuurlijk niet overslaan.

Trustpilot

Kijk ook naar onze voordelige aanbieding met verblijf in middenklasse hotels!

Incl: Inclusief: 7 overnachtingen in hotels nabij Napels (Agri Il San Cristoforo) en Sorrento (Moon Valley, Eden Bleu of Santangelo), vlucht Napels v.v., Avis autohuur cat. A

GRATIS EXTRA'S met code NRC: upgrade naar cat. C en All Inclusive service Avis

www.styleintravel.nl/nrcreisvandeweek
info@styleintravel.nl • tel: 020-428 05 55

style in travel

Advertentie

nrc
ZATERDAG 24 JANUARI & ZONDAG 25 JANUARI 2026

SOCIALE MEDIA

TikTokdeal is een buitenkansje voor de bondgenoten van Trump

TikTok heeft een deal heeft afgerond waardoor het populaire platform toegankelijk blijft in de VS. Daarmee is een verbod op de app afgewend. De Amerikaanse joint venture die TikTok overneemt, bestaat voor een groot deel uit bondgenoten van Trump.

Toon Beemsterboer
AMSTERDAM

TikTok, de app voor korte video's, heeft **170 miljoen Amerikaanse** gebruikers. FOTO DENVER POST VIA GETTY IMAGES

De jarenlange strijd tussen de Verenigde Staten en China om het populaire socialemediaplatform TikTok is beslecht. Het bedrijf maakte donderdag bekend dat het een deal heeft afgerond waardoor de app voor korte video's, die 170 miljoen Amerikaanse gebruikers heeft, in de VS kan blijven opereren. Het platform zou in januari 2025 in de VS worden verboden als de Chinese eigenaar, ByteDance, er niet in slaagde om zijn Amerikaanse activiteiten aan Amerikaanse investeerders te verkopen. Maar president Trump heeft de invoering van het verbod herhaaldelijk uitgesteld om een Amerikaanse overname mogelijk te maken.

Het is een complete draai van Trump, die in 2020 juist een van de drijvende krachten was achter een verbod op TikTok. Hij vaardigde toen een presidentieel decreet uit om de app te verbieden omdat die een bedreiging zou vormen voor de nationale veiligheid door de gegevens van Amerikaanse gebruikers te stelen en hun propaganda voor te schotelen. Hoewel het decreet werd geblokkeerd door een rechter, werden Trumps zorgen over TikTok door veel politici gedeeld. Begin 2025 besloot een overgrote meerderheid van de Democraten en Republikeinen in het Congres de app alsnog te verbieden.

Een jaar later heeft TikTok dus een deal gesloten met Amerikaanse investeerders om het verbod af te wenden. Het bedrijf kondigde donderdag een Amerikaanse joint venture aan, die een Amerikaanse versie van de app zal bestieren „onder vastgestelde waarborgen die de nationale veiligheid beschermen door middel van uitgebreide gegevensbescherming, algoritmebeveiliging, en contentmoderatie". Trump vierde de deal met een bericht op sociale media: „Ik ben zo blij dat ik heb kunnen helpen TikTok te redden! Het zal nu in handen zijn van een groep geweldige Amerikaanse patriotten en investeerders."

Waardevol algoritme

Volgens de Amerikaanse wet mogen investeerders uit „vijandige landen", zoals China, niet meer dan 20 procent van TikTok bezitten. ByteDance verlaagt zijn aandeel in de Amerikaanse versie van de app daarom naar 19,9 procent. Het softwarebedrijf Oracle en de investeringsmaatschappij Silver Lake, beide Amerikaans, krijgen elk 15 procent van de aandelen, evenals MGX, een staatsinvesteringsfonds uit de Verenigde Arabische Emiraten. De resterende 35 procent van TikTok komt in handen van een groep bedrijven waarvan verschillende worden geleid door bondgenoten en donoren van Trump.

Een grote rol in de nieuwe, Amerikaanse joint venture is weggelegd voor Oracle. De Amerikaanse data worden in de VS opgeslagen door deze cloudcomputinggigant, die ook het algoritme van TikTok zal trainen om buitenlandse manipulatie te voorkomen. Het algoritme wordt gezien als het waardevolste onderdeel van het bedrijf omdat het zeer gevoelig is voor de voorkeuren van gebruikers. ByteDance weigerde aanvankelijk zijn succesformule af te staan, waarin het werd gesteund door de Chinese overheid. Maar uiteindelijk gaf Beijing ByteDance toestemming om het algoritme te leasen aan de Amerikaanse joint venture.

Critici waarschuwen dat het gevaar voor de Amerikaanse nationale veiligheid hiermee evenwel niet is afgewend. Want ByteDance blijft nauw betrokken bij het bedrijf. Allereerst maakt Shou Zi Chew, de wereldwijde baas van TikTok en een vroege investeerder in ByteDance, deel uit van het zevenkoppige bestuur van de joint venture. Daarnaast zegt TikTok dat een afdeling van ByteDance de advertentietak en webshop zal blijven beheren. Dit staat haaks op de wettelijke eis dat TikTok elke operationele relatie met het Chinese bedrijf moet verbreken. Een groot deel van de hardware blijft dus in Chinese handen.

Politieke overwegingen

Maar daar maakt Trump zich niet zo druk om. Hij vindt het belangrijker om te kunnen zeggen dat hij

> Het algoritme wordt gezien als het waardevolste onderdeel van het bedrijf

TikTok heeft gered. De app was aanvankelijk vooral populair onder jongeren. Maar naarmate meer volwassenen TikTok gingen gebruiken, was er allengs minder steun voor een verbod. Trump zegt zelf van mening te zijn veranderd doordat hij de app ging gebruiken na aansporing van zijn zoon Barron. Hij schrijft zijn verkiezingszegemede toe aan TikTok. „Ik won de jongerenstem met 36 procent", zei Trump, ongefundeerd. „[De vermoorde influencer] Charlie Kirk zal beamen dat TikTok daarbij geholpen heeft."

Bovendien is de Amerikaanse overname van TikTok een buitenkansje. De kopers betalen ongeveer 14 miljard dollar voor de Amerikaanse activiteiten van het bedrijf, zei vicepresident JD Vance in september. Onderzoeksbureau eMarketer becijferde dat dit overeenkomt met ongeveer één jaar aan advertentie-inkomsten van TikTok in de VS. De nieuwe joint venture moet weliswaar 20 procent van zijn omzet afstaan aan ByteDance, in ruil voor gebruik van het algoritme. Maar dan nog hebben de nieuwe eigenaren een van de populairste sociale media voor een prikkie overgenomen.

Politieke overwegingen lijken ook een rol te spelen. Want de joint venture bestaat voor een groot deel uit bondgenoten van Trump. Met Oracle krijgt TikTok een beheerder waarvan de eigenaar, Larry Ellison, een vriend is van de president. Zijn bedrijf kan nu mede bepalen wat TikTok-gebruikers te zien krijgen. Ellisons zoon David, de baas van Paramount Skydance, laat de nieuwszender CBS sinds de overname van vorig jaar al een meer Trumpgezinde en pro-Israëlische koers varen. Larry Ellison is de grootste particuliere donor van het Israëlische leger. En nu Israël publieke steun verliest in de VS, ziet premier Netanyahu TikTok als „het belangrijkste wapen" in de strijd om de controle over het narratief.

Advertentie

ONTDEK AUSTRALIE

Ontdek Australië tijdens een autoreis van GreatDiscoveries. Onze reisspecialisten kennen het land uit eigen ervaring en stellen samen met u een reis op maat samen. U verblijft in sfeervolle, kleinschalige accommodaties zoals lodges en bed & breakfasts.

GreatDiscoveries is onderdeel van Style in Travel

tel: 040-2618781
info@greatdiscoveries.nl
www.greatdiscoveries.nl
Great Discoveries

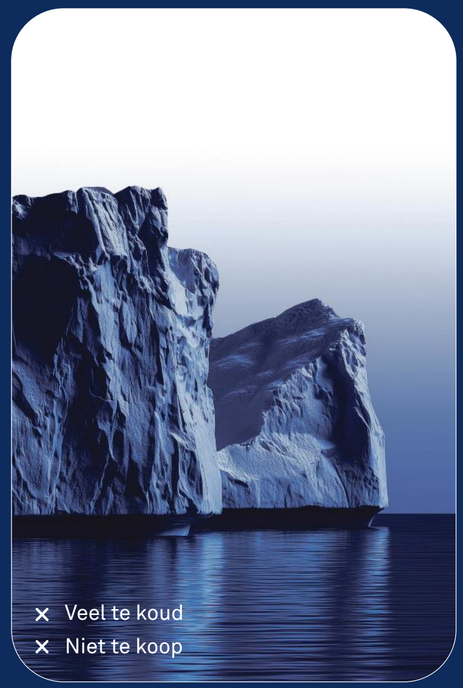
Advertentie

matt

You want Greenland?
We give you: Dreamland!

Want zelfs de grootste ego's hebben goede slaap nodig

Greenland

Dreamland

Elke avond brengen we meer dan 600.000 Nederlanders naar Dreamland. Dreamland is geen plek op de kaart. Het is het moment waarop je lichaam loslaat. Waar je hoofd stil wordt. Waar morgen vanzelf beter begint. **Sommige ideeën horen thuis in dromen. Daar doen ze niemand pijn. En zijn ze 's ochtends weer verdwenen.** In Dreamland draait het niet om status, snelheid of ego. Maar om rust. Herstel. En échte slaap. Wij ontwerpen matrassen die zich aanpassen aan jou. Niet andersom. Zodat je minder draait, dieper slaapt en uitgerust wakker wordt.

Geen schreeuwerige beloftes. Geen onnodige keuzes. Gewoon slaap zoals slaap bedoeld is.

mattsleeps.com selling the American Dream since 2016

Activisten in Minneapolis gebruiken oranje fluitjes om te waarschuwen voor de vreemdelingenpolitie en filmen de agenten. FOTO ANGELINA KATSANIS/AP

INTERVIEW **SULEIMAN ADAN** BURGERRECHTENACTIVIST

‘We weten nu dat je, als je in de buurt van ICE komt, je leven riskeert’

Suleiman Adan vormde in Minneapolis een netwerk van witte Amerikanen die de klopjachten van ICE-agenten in de gaten houden. „We hadden een draaiboek dat van beide kanten werd gerespecteerd. Dat is sinds de moord op Renee Good anders.”

Door **Famke Seine**

Advertentie

4 DAAGSE REIS VENETIË | BIËNNALE

Er is veel gaande in de internationale hedendaagse kunstwereld. Niet voor niets dat wij ook dit jaar weer een reis met bezoek aan het oudste internationale kunstevenement ter wereld, de Biënnale in Venetië, organiseren.

Dit is tenslotte de plek waar kunst en architectuur van over de hele wereld bij elkaar samen komen. Met kunsthistoricus Marjolijn van Delft bezoekt u een selectie uit het gigantische aanbod. Uiteraard staan Giardino del Castello en het Arsenaal centraal op deze reis. Ook heeft u ruimte om op eigen tempo en naar eigen smaak van de stad te genieten. Vier dagen lopen we rond in één van de mooiste steden van Europa en dompelen we ons onder in cultuur, kunst, architectuur en geschiedenis.

Inclusief: vlucht Venetië v.v., 3 overnachtingen in centraal gelegen hotel inclusief ontbijt, 3 dagen entree Biënnale.
Vertrek:
14 september 2026

www.styleintravel.nl/biennale
info@styleintravel.nl · tel.: 020-428 05 55

ART& CULTURE

‘*Know your rights*”, ken je rechten. Zo heten de trainingen voor migranten in Minneapolis waarin wordt uitgelegd wat ze kunnen doen als ICE, de gewelddadige Amerikaanse vreemdelingenpolitie, voor de deur staat. De training wordt vooral online gegeven, vertelt organisator Suleiman Adan (29). Deelnemers van Somalische afkomst, een grote bevolkingsgroep in Minneapolis, durven vaak niet samen te komen. Ze zijn bang opgepakt te worden.

Adan is plaatsvervangend directeur van de belangengroep Council on American-Islamic Relations (CAIR). Via een videoverbinding vertelt hij hoe zijn werk is veranderd sinds in december de grootschalige ICE-actie in zijn stad begon. Adan heeft er zijn handen vol aan. „We hebben nu al zoveel meegemaakt als stad”, zegt hij. „Je houdt vol.”

Eerder deze maand schoot een ICE-agent de 37-jarige Renee Good dood terwijl ze in haar auto zat. Toen hierna het verzet tegen de immigratiedienst toenam, verstevigde de regering-Trump haar greep op Minnesota. Minister Kristi Noem van Binnenlandse Veiligheid stuurde zo’n tweeduizend extra ICE-agenten naar de noordelijke staat.

Het verzet onder burgers in Minneapolis neemt nog steeds toe. Er zijn talloze beelden van mensen die scheidsrechterfluitjes gebruiken om anderen te waarschuwen voor de vreemdelingenpolitie. Met hun mobieltjes filmen ze de agenten en delen dit op sociale media.

Adan, die in 1996 met zijn ouders uit Somalië naar de VS vluchtte, bouwde samen met andere migrantenorganisaties een netwerk op van patrouillerende burgers, die de klopjachten van ICE-agenten observeren en die observaties via berichtendienst Signal delen.

Vrijdag werd een grootschalige staking aangekondigd door vakbonden en Democratische politici. Mensen werd gevraagd niet naar werk of school te gaan en niet te winkelen. De hoop is dat economische druk ervoor zorgt dat ICE-agenten de staat verlaten.

Kunt u vertellen hoe de situatie in Minnesota nu is?
„In totaal lopen zo’n drieduizend ICE-agenten rond in Minnesota en er wordt gesproken over de komst van nog meer agenten. Gregory Bovino, de algemeen commandant van ICE, heeft de staat nog niet verlaten. Hij patrouilleert mee. Deze week hield hij een persconferentie, waarin hij zei dat het werk van ICE niet politiek is, dat ze echt misdadigers zoeken. Maar van de

> Minder mensen gaan naar de moskee, omdat ICE-agenten daar patrouilleren

Amerikaans-Somalische gemeenschap heeft 95 procent een verblijfsvergunning of is Amerikaans burger.”

Wat voor advies geeft u de deelnemers tijdens de trainingen?
„Of je nou over een Amerikaans paspoort beschikt of een ongedocumenteerde migrant bent, je hebt rechten in dit land. Onlangs waren er een paar deelnemers die zeiden: ‘Je zégt wel dat we die rechten hebben, maar in de praktijk zien we iets anders’. Eigenlijk hebben ze maar twee keuzes: je blijft thuis en riskeert je baan, of je gaat naar buiten en riskeert dat je wordt weggehaald bij je familie. Het is een lastig dilemma.”

Zijn trainingen afdoende om mensen te beschermen?
„Ik zie dat minder mensen naar de moskee gaan, omdat ICE-agenten daar patrouilleren. Historisch gezien zoeken mensen in moeilijke periodes hun toevlucht in gebedshuizen. Nu zijn die niet langer veilig voor hen. Daarom hebben we samen met andere migrantenorganisaties honderden mensen ingeschakeld om te patrouilleren, onze *allies*: witte Amerikanen die minder risico lopen om opgepakt te worden. Ze werken in diensten, van ’s ochtends vroeg tot ’s avonds laat. Wanneer ze een ICE-agent zien, melden ze dit via Signal. Dit doen ze allemaal vrijwillig. Ook vragen we medestanders zoveel mogelijk te filmen wanneer ze ICE-agenten zien. Alles wat ze opnemen delen ze met ons, zodat we dit kunnen verspreiden via sociale media en bij persconferenties.”

Adan laat een felgekleurd oranje fluitje zien. Dat gebruiken patrouillerende burgers om anderen te waarschuwen voor ICE. „Ik heb er hier denk ik wel een stuk of twintig van. Ze zijn luid genoeg, zodat mensen het geluid zelfs in hun woning kunnen horen.” Desondanks blijft het vaak onmogelijk om aan de klopjachten van ICE te ontkomen, zegt hij. Adan sprak Somalisch-Amerikaanse burgers die werden opgepakt en soms wel een week vastzaten.

Op welke manier is de werkwijze van ICE veranderd sinds operatie ‘Metro Surge’?
„Er was eerst een draaiboek dat van beide kanten werd gerespecteerd. Dat is sinds de moord op Good anders. Afgelopen week nog werden vijf Somalisch-Amerikaanse burgers opgepakt en in een suv naar een detentiecentrum gebracht. Een van de mensen

FOTO ALI DANIELSJAP

ICE zet kleuter vast in Minnesota

De foto gaat via sociale media de wereld over. Een kleuter met een vrolijke blauwe muts, geruit shirt en Spiderman-rugzak. Hij staat in de vrieskou naast een zwarte suv. Een grote hand houdt hem vast aan zijn rugzak, terwijl hij met een betraand gezicht voor zich uit staart. Liam Conejo Ramos, vijf jaar, is net opgepakt door agenten van ICE. Toen hij dinsdagmiddag terugkwam van school, werd hij door agenten uit een auto gehaald op de oprit van zijn huis in Minneapolis. Samen met zijn vader is hij naar een detentiecentrum in Texas gebracht, meldden de familieadvocaat en schoolleiding donderdag.

Volgens de advocaat Mark Prokosch zijn Liam en zijn vader in 2024 vanuit Ecuador naar de VS gekomen en loopt er nog een asielzaak. „Dit zijn geen illegale vreemdelingen. Ze zijn legaal het land binnengekomen en volgen een legaal traject”, zei Prokosch tijdens een persconferentie.
„Waarom zou je een vijfjarige gevangen nemen?”, vroeg schooldirecteur Zena Stenvik van Columbia Heights Public Schools, zich tijdens de persconferentie af. Zijn juf op de basisschool omschrijft Liam als een „fantastisch kind” en een „goede leerling”. Zijn klasgenoten „missen hem heel erg”, aldus Stenvik.
Wat zich precies heeft afgespeeld staat nog ter discussie. „Eigenlijk is hij gebruikt als lokaas”, zei Stenvik. Volgens schoolbestuurder Mary Granlund, die getuige was van de arrestatie, hadden de agenten het jongetje gevraagd om op de deur van zijn huis te kloppen om te kijken of er andere mensen binnen waren. Vervolgens zou een andere volwassene, die in het huis van de familie woont, „gesmeekt” hebben om voor Liam te mogen zorgen, maar de ICE-agenten weigerden dit.
De moeder van Liam stond huilend achter een raam in het huis, vertelde Granlund. De vader van Liam had haar opgedragen de deur niet open te doen, uit angst dat de ICE-agenten binnen zouden komen.
Onder meer Kamala Harris, voormalig vicepresident, reageerde op X. „Liam Ramos is nog een baby. Hij zou thuis moeten zijn met zijn familie, niet als lokaas worden gebruikt door ICE en in een detentiecentrum in Texas zitten. Ik ben woedend, en dat zou jij ook moeten zijn.”
Tricia McLaughlin, woordvoerder van de deportatiedienst, deelt een andere versie van het verhaal. Zij zegt in een verklaring op X dat ICE de operatie uitvoerde om de vader van het kind, Adrian Alexander Conejo Arias, te arresteren. Hij zou illegaal in de VS verblijven. Tijdens de arrestatie zou hij te voet zijn gevlucht „en liet hij zijn kind achter”, zei ze. De moeder, die thuis zou zijn, wilde volgens McLaughlin het kind niet overnemen. Uiteindelijk zouden ICE-agenten Liam hebben opgepakt, omdat „omstanders” het kind „angst aanjoegen”.
Vicepremier JD Vance was donderdag in Minneapolis en zei tijdens een persmoment: „Wat hadden ze [de ICE-agenten] dan moeten doen? Moeten ze een vijfjarige in de kou dood laten vriezen?”
vertelde dat ze naar Houston, in Texas, werden gevlogen. Een vrouw was ongesteld en vroeg een ICE-agent meerdere keren om maandverband. Dat kreeg ze niet. Hij smeet haar op de grond, waar ze de hele vlucht heeft gelegen. Zonder hulp kon ze niet opstaan, omdat haar armen en benen geboeid waren. Toen ze uiteindelijk in Texas aankwamen, moesten de vrouwen hun hoofddoeken afdoen. De man die ik sprak, zei dat hij nog nooit zoveel pure haat in de ogen van iemand [de ICE-agent] had gezien.

„Uiteindelijk werden ze teruggevlogen naar het detentiecentrum in Minneapolis, waar ze nog eens vierentwintig uur vastzaten. In dat etmaal hebben ze niks gekregen. Geen eten en drinken en geen deken of kussen om op te slapen.” De afgelopen week bereikte de temperatuur in Minneapolis soms min 20 graden Celsius. „Kun je je voorstellen hoe koud zo’n cel op dit moment is?”

Bent u niet bang dat het maken van video’s een provocerende werking heeft op ICE-agenten?
„Donald Trump is zelf een provocateur. Je ziet hoe hij zijn socialemediaaccounts hiervoor gebruikt. Ze plaatsen politiefoto’s en delen video’s gemaakt door ICE-agenten. Hiermee wordt een narratief rond ons gecreëerd. Wij proberen zijn waarheid, *the big-T truth* [de grote Trump-waarheid], te corrigeren. De enige manier om dat te doen is door zelf ook te filmen en dit te delen op sociale media. We weten nu dat je, als je in de buurt van ICE komt, gewond kan raken, opgepakt kan worden en zelfs je leven riskeert. Maar als moslim geloven we dat God ons vraagt om getuige te zijn. Dus we hebben een goddelijke roeping om erbij te zijn, om samen te komen en om de gebeurtenissen te filmen.”

Advertentie

executivepeople
EXCELLENT SEARCH CONSULTANCY

De Koninklijke Nederlandsche Schaatsenrijders Bond (KNSB) zet zich in voor de organisatie, versterking en promotie van de schaats- en inlineskatesport. Als overkoepelend orgaan geeft de bond richting aan top-, wedstrijd- en breedtesport. De KNSB richt zich op verenigingen, commerciële partners en schaatsfans. Samenwerking voor het schaatsen en skaten staat voorop, met een goede balans tussen de inzet van vrijwilligers en professionals. Wij zijn op zoek naar een

Directeur-Bestuurder KNSB
met passie voor schaatsen en skaten én een verbindend leider

Schaatsen zit in het hart van bijna iedere Nederlander. Die passie vind je ook terug bij iedereen die aan de KNSB verbonden is. Als Directeur-Bestuurder ben je het boegbeeld van de bond én de verbindende leider van de organisatie. Je geeft koers aan sportieve ambities, commerciële slagkracht en een gezonde, toekomstbestendige bedrijfsvoering, met oog voor een veilige en open cultuur.

Profiel
- ruime (internationale) bestuurlijke ervaring en aantoonbaar strategisch leiderschap
- affiniteit met de sportwereld en bij voorkeur natuurlijk met schaatsen
- ervaring met vrijwilligers en verenigingsdynamiek is een duidelijke pré
- kan de KNSB zichtbaar en geloofwaardig (re-)presenteren richting leden, media en sponsors en kan publieke druk weerstaan

Proposities
- de kans om als Directeur-Bestuurder van betekenis te zijn voor één van de meest toonaangevende sportbonden van Nederland
- een sleutelrol in het op een hoger niveau krijgen van topsport, breedtesport en het schaats- en skatenecosysteem, samen met verenigingen
- een bevlogen organisatie voor een sport die leeft

Reactie
Je kunt via de vacature op onze website reageren of contact opnemen met Erwin Bouwman via 020-2261219 of ebouwman@executivepeople.nl.

Executive People is gespecialiseerd in bemiddeling van posities voor bestuurders en commissarissen. Deze opdracht is aan Executive People verleend op basis van exclusiviteit. Executive People is onderdeel van Governance People.

100% Slagingspercentage
30+ Jaar ervaring
PACT Unieke PACT-meting

vacatures

Advertentie

Detachering • Recruitment • Tech Solutions

Alle ruimte voor jouw ambities

Zet je volgende carrièrestap met YER

Algemeen Directeur

Bedrijf
Geldvoorelkaar.nl is een pionier en toonaangevend crowdfundingplatform voor MKB-Nederland. Het platform maakt op een professionele manier MKB-financiering en vastgoedtransacties mogelijk. Zij verbinden investeerders en geldnemers, en het Hypothekenfonds maakt snelle vastgoedtransacties mogelijk.

Functie
Als Algemeen Directeur ben je samen met de COO verantwoordelijk voor de (resultaten van de) onderneming. Jij brengt Geldvoorelkaar.nl naar de volgende fase en weet de marktpositie van deze sterk groeiende organisatie te versterken en uit te bouwen. Klaar om het verschil te maken?

Locatie: Veenendaal / **Ervaring**: +10 jaar / **Sector:** Financiële dienstverlening / **Opleiding**: Hbo / **Voorwaarden**: Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER
Joris Jansen, +31 6 575 309 28

Manager People Services/Operations

Bedrijf
Workstead is een ambitieus en groeiend uitzendbureau dat Europese vakspecialisten in techniek, logistiek en industrie bemiddelt, met een nuchtere en resultaatgerichte aanpak vanuit het hoofdkantoor in Veenendaal.

Functie
Als Manager People Services/Operations bij Workstead leid je het PSA-team, waarborg je een foutloze salarisverwerking, zorg je voor compliance en optimaliseer je processen binnen de organisatie. Ben jij een ervaren Manager PSA die verder kijkt dan de loonstrook?

Locatie: Veenendaal / **Ervaring**: +5 jaar / **Sector:** Staffing / **Opleiding**: Hbo / **Voorwaarden**: Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER
Mark Jan de Graaf, +31 6 330 206 98

Senior Finance Business Partner (FP&A) Benelux

Bedrijf
Bostik, de divisie voor kleefstofoplossingen van de Arkema Group, is met 7.000 medewerkers een wereldwijde leider op het gebied van afdichtings- en verlijmingstechnologieën. Bostik Benelux produceert, verkoopt en distribueert met ca. 550 medewerkers innovatieve lijm- en afdichtingsoplossingen.

Functie
Als Mt-lid en sparringpartner ben je o.a. verantwoordelijk voor de (management)rapportages, coördinatie van het budgetteringsproces, business reviews en financieel gerelateerde projecten, zoals het verder uitrollen van controlling in de business.

Locatie: Oosterhout / **Ervaring**: +10 jaar / **Sector:** Chemicals / **Opleiding**: Hbo+/ wo Master / **Voorwaarden**: € 110.000 - € 130.000/jaar + bonus + auto

Contactpersoon YER
Peter Jeurissen, +31 6 454 006 89

Integraal Kostendeskundige/ Teamleider

Bedrijf
Heijmans bouwt aan de contouren van morgen. Met kennis en kunde creëren ze plekken waar mensen prettig wonen, werken en verbinden. Innovatie en kwaliteit staan centraal in hun strategie naar 2030.

Functie
In deze rol heb je een bepalende rol in het winnen van complexe, utilitaire projecten en ben je een leider die samenwerking versterkt. Je bent verantwoordelijk voor het integraal coördineren van kostenramingen voor projecten met een waarde van tientallen miljoenen euro's. Een veelzijdige functie waarbij je kunt doorgroeien naar Teamleider.

Locatie: Rosmalen / **Ervaring**: +5 jaar / **Sector:** Construction / **Opleiding**: Hbo / **Voorwaarden**: € 100.000 - € 120.000/jaar

Contactpersoon YER
Dagmar Schenkel, +31 6 292 391 76

Scan de QR-code en bekijk alle vacatures yer.nl/nrc

YER. Al bijna 40 jaar specialist in topfuncties binnen het hogere segment

YER ambitions in motion

KUNSTROOF

Een jaar na de Drentse kunstroof: hoe staan de zaken ervoor?

De gestolen gouden helm en armbanden zijn een jaar na de spraakmakende Drentse kunstroof nog steeds spoorloos. In april staan de verdachten voor de rechter.

Lyanne Levy
ASSEN

De **gestolen helm van Cotofenesti** in 2022. FOTO ANP / EYEVINE

Meer dan zeshonderd goud- en zilverschatten waren in het Drents Museum te zien in de tentoonstelling *Dacia - Rijk van zilver en goud* over de Daciërs, een volk dat meer dan 2.000 jaar in het huidige Roemenië leefde. Het Drents Museum leende de stukken van minstens vijftien verschillende musea in Roemenië. Het topstuk was de helm van Cotofenesti, gemaakt in het midden van de vijfde eeuw voor Christus en geleend van het Nationaal Historisch Museum in Boekarest.

Het was deze helm die inbrekers een jaar geleden meenamen nadat ze in de nacht van 24 op 25 januari 2025 de toegangsdeur van het museum opbliezen met een vuurwerkbom en twee glazen vitrines kapot maakten. De inbrekers stalen ook nog drie gouden armbanden. Binnen drie minuten stonden ze weer buiten. De gestolen kunstobjecten zijn nog steeds spoorloos. Het onderzoek naar de daders, dat de politie samen met het Openbaar Ministerie (OM) doet, is groot onderzoek, ondanks een groot onderzoek waarbij het Openbaar Ministerie (OM) bijzondere opsporingsmiddelen heeft ingezet.

Undercoveragenten ingezet

Het OM maakte gebruik van undercoveragenten uit binnen- en buitenland, zo werd bekend tijdens de pro-formazitting op 8 januari. Volgens de advocaten van de verdachten zijn ze met de undercoveroperaties onder druk gezet om informatie te geven.

Douglas W. (37), Bernhard Z. (35) en Jan B. (21) uit Heerhugowaard worden verdacht van de kunstroof. Ze zitten in voorlopige hechtenis. Er wordt nog een man vervolgd voor betrokkenheid bij de diefstal, maar hij zit niet vast. Deze 27-jarige man uit Heerhugowaard wordt ervan verdacht kentekenplaten te hebben gestolen voor de vluchtauto die na de roof is gebruikt. Het OM besloot in september drie andere medeverdachten niet te vervolgen.

In Roemenië bracht de roof veel teweeg. Snel na de diefstal kwam de kritiek dat het Drents Museum de beveiliging niet op orde had, iets wat het museum altijd heeft ontkend. Ook werd de directeur van het historisch museum in Boekarest, dat de kunstschatten had uitgeleend, ontslagen door de Roemeense minister van cultuur.

Het Drents Museum maakte voor de tentoonstelling gebruik van een regeling waarbij het Rijk bij schade of diefstal garant staat voor dertig procent van de gehele collectie, die voor in totaal 30 miljoen is verzekerd. De verzekeraar heeft de schade vastgesteld op 5,7 miljoen euro, wat binnen die dertig procent valt. De Nederlandse staat heeft dat bedrag inmiddels uitgekeerd, schreef demissionair minister Gouke Moes (BBB) vorige week in een brief aan de Tweede Kamer. Het OM wil de schade verhalen op de verdachten.

RTL Nieuws meldde in mei dat de roof mogelijk in opdracht van de Roemeense onderwereld was gepleegd. Het OM liet in juli weten geen bevestiging daarvoor te hebben gevonden.

Een overvloed aan bewijs

Het OM zegt wel een „overvloed aan bewijs" tegen de drie hoofdverdachten te hebben. Zo zijn er kledingstukken met dna-sporen van meerdere verdachten aangetroffen in een vuilniscontainer in Assen. In de kleding zijn glasdeeltjes teruggevonden, die volgens het OM van de opgeblazen deur en twee vitrines in het museum komen. Daarnaast hebben de verdachten online een plattegrond van het museum bekeken.

Inmiddels zijn er vier pro-formazittingen geweest. De volgende pro-formazitting is in maart. In april vindt de inhoudelijke behandeling van de rechtszaak plaats. De rechtbank in Assen trekt drie dagen uit voor de zaak. Dan wordt ook de werkwijze van het OM besproken. De politie deelde van verdachten Douglas W. en Bernhard Z. hun voor- en achternaam en een foto, nadat ze na hun arrestatie weigerden informatie te geven over de gestolen objecten. Het tonen van voor- en achternaam en een foto van verdachten is ongebruikelijk; er moet een stevige verdenking voor een strafbaar feit zijn waar tenminste acht jaar celstraf voor staat, de hoofdofficier van justitie moet toestemming hebben gegeven en het moet dringend noodzakelijk zijn voor de opsporing. Volgens het OM is aan die voorwaarden voldaan.

Tijdens de pro-formazitting op 8 januari besloot de rechtbank dat het OM in april duidelijker moet uitleggen wat de rol van minister David van Weel (Buitenlandse Zaken, VVD) was bij het tonen van de foto's van de verdachten. Van Weel was op het moment van de inbraak minister van Justitie en Veiligheid. Hij zei eerder tegen *RTL Nieuws* dat de verdachten de keuze kregen om te vertellen waar de gestolen kunstobjecten waren. Als ze dat niet deden, zouden hun foto's en achternamen bekend worden gemaakt.

Tot nu toe zwijgen de drie verdachten over wie de roof heeft gepland, of het in opdracht was, en waar de schatten verborgen zijn. Het OM noemt het „kwalijk" dat de verdachten stil blijven, maar de hoop dat de kunstschatten terugkeren is er volgens een woordvoerder van het OM nog steeds.

Advertentie

legalpeople
EXECUTIVE SEARCH CONSULTANCY

EY Nederland helpt organisaties vooruit. Met slimme oplossingen in Assurance, Tax, Consulting en Strategy and Transactions (EY-Parthenon) werkt EY dagelijks aan complexe vraagstukken en strategische keuzes, altijd gedreven door innovatie, kwaliteit en integriteit. Het Litigation Claims & Regulatory team is samen met 4 andere teams onderdeel van het General Counsel's Office (GCO). Voor dit team van professionals dat adviseert op strategisch niveau zoeken wij een

Inhouse advocaat
voor strategische projecten, waaronder geschillen

Je bent vroegtijdig betrokken bij thema's met mogelijk grote impact voor de organisatie en bijbehorende exposure. Je adviseert het bestuur, de partners en overige professionals over een breed scala aan onderwerpen, waaronder reputatie- en aansprakelijkheidskwesties. Vanuit je functie ben je direct betrokken bij belangrijke toezichtsvraagstukken. Je speelt een sleutelrol in strategische projecten, claims en interne/externe onderzoeken. Ook draag je actief bij aan het ontwikkelen van beleid en innovatie binnen GCO.

Profiel
- circa 6-9 jaar ervaring, opgedaan in de advocatuur en/of bedrijfsleven
- ervaring in procespraktijk is een pre
- proactief, oplossingsgericht en brede juridische interesse
- analytisch, sterke adviesvaardigheden
- integer en krijgt energie van schakelen op alle niveaus

Propositie
- werken aan strategische dossiers die zichtbaar zijn in de maatschappij
- nauwe samenwerking met bestuur en multidisciplinaire teams
- hybride werken met kantoren in Rotterdam en Amsterdam
- flexibele werktijden en ruime opleidingsmogelijkheden
- warme, informele en collegiale cultuur

Reactie
Je kunt via de vacature op onze website reageren of contact opnemen met Tara Dijkkamp via 020-6125522 of tdijkkamp@legalpeople.nl.

Legal People bemiddelt al meer dan 30 jaar ervaren juristen voor vaste en tijdelijke posities. Deze opdracht is aan Legal People verleend op basis van exclusiviteit. Legal People is onderdeel van Governance People.

100% Slagingspercentage · 30+ Jaar ervaring · PACT Unieke PACT-meting

vacatures

IN EUROPA

Liever Europese zwemwaterrichtlijnen dan Shahed-drones

CAROLINE DE GRUYTER

De Europese Unie moet meteen anti-dwangstrumenten inzetten en maatregelen nemen tegen Amerikaanse services en export naar Europa. Bij wapenaankopen moet de voorkeur gaan naar Europese waar. Dit heeft niets met escalatie te maken. Het gaat om geloofwaardigheid, om onze soevereiniteit."

Geloof het of niet, deze uitspraak komt van de Europarlementariër Jordan Bardella, leider van het Franse nationalistische Rassemblement National, die deze week in Straatsburg pleitte voor een krachtig Europees antwoord op Donald Trumps annexatieplannen van Groenland, op de extra tarieven die Trump een aantal Europese landen had opgelegd omdat ze anderhalve man en een paardenkop naar Groenland hadden gestuurd, en meer in het algemeen op de manier waarop Trump de Europese soevereiniteit vertrappelt.

Ok, Trump heeft in Davos bakzeil gehaald. Maar deze speech, op X driftig doorgepost door Bardella's partijgenoten, blijft een goed voorbeeld van de langzame draai die meerdere extreemrechtse partijen in Europa maken vanwege Trumps geopolitieke capriolen: van anti-Europees naar steeds iets Europeser. Trumps plan om samen met deze lieden – die eens idolaat van hem waren – de Europese Unie met zijn 'woke' regels kapot te maken, lijkt daarmee flinke averij op te lopen.

Het is niet dat politici als Bardella, Nigel Farage of Alice Weidel plotseling het licht hebben gezien. Nee, het zijn opportunisten en populisten. Ze volgen slaafs opiniepeilingen, elke dag, want ze scoren op publiek (res)sentiment en onderbuikgevoelens. En laten die peilingen nu één ding uitwijzen: namelijk dat Europese burgers diep ontzet zijn over potentaten als Poetin, Trump en Xi die Europa vernederen, ondermijnen en saboteren. Daarom worden ze steeds positiever over de Europese Unie. Zoals Volodymyr Zelensky eens opmerkte: als ik kan kiezen tussen het bureaucratische monster of elke dag bestookt worden door Russische raketten, ga ik voor het monster. Liever Europese zwemwaterrichtlijnen dan Shahed-drones.

De EU wordt populairder bij burgers omdat zij begrijpen dat alleen Europa, niet de natiestaat, hen kan beschermen tegen de botte knotsen waar Trump, Poetin en Xi mee zwaaien. Ze begrijpen dat technocratische regels zoals de anti-dwangmaatregelen waar Bardella voor pleitte (om economische chantage tegen te gaan) effectieve wapens zijn. Ze snappen ook dat er een Europese defensie moet komen. En dat dit Europese wapenarsenaal behalve drones en raketten ook eurobonds moet bevatten: die maken Europese bedrijven en personen minder kwetsbaar voor Amerikaanse economische sancties die hun slagkracht ontlenen aan de machtige dollar.

Omdat burgers dit begrijpen, schieten de populisten zichzelf in de voet als ze uit een eurosceptisch vaatje blijven tappen. Vandaar dat Farage, eens MAGA's favoriete groupie in Europa, Trumps Groenlandplannen deze week „a very hostile act" noemde. Vandaar dat Geert Wilders, wiens partij sowieso verkruimelt, geen Russisch vriendschapsspeldje meer draagt en zwijgt over Groenland. Vandaar dat Bardella's getrouwen ineens pro-Oekraïense speeches houden. Vandaar dat AfD-leider Weidel Trump „bemoeienis in andere landen" verweet. Voor al deze politici was Brussel lang dé bedreiging. Nu ontdekken ze dat er ergere dingen op de wereld zijn dan Europese visquota of het derde EU-transportpakket.

> *Opeens praten extreem-rechtse politici over de 'Europese beschaving'*

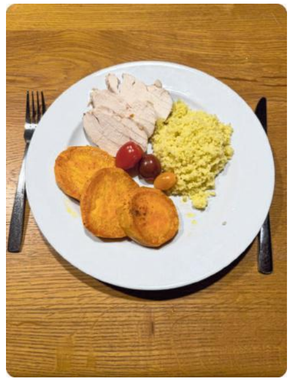
Bardella en zijn ultraconservatieve consorten hadden het altijd over de 'christelijke beschaving'. Zij zagen Europa hooguit als religieus gedefinieerde gemeenschap. Politiek, dat was voor de natiestaat. Maar nu lees je elke dag berichten over Trumps gezanten die een Franse magistraat zover proberen te krijgen dat ze Marine Le Pens veroordeling ongedaan maakt, over Amerikaanse diplomaten die zeggen dat de interne markt kapot moet, over Trumps beledigingen van Europese leiders, over techbro's die er met onze data vandoor willen.

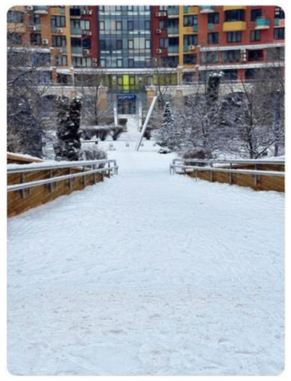
Dat extreem-rechtse politici temidden van zoveel vijandigheid ineens praten over de '*Europese* beschaving' – ofwel een *cultureel-politieke* gemeenschap – is, behalve puur opportunisme, ook een goede ontwikkeling. Nu we een sterker Europa nodig hebben, staan zij het steeds minder in de weg.

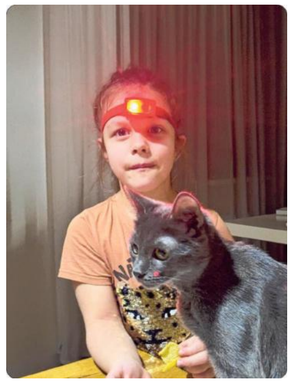
Caroline de Gruyter schrijft wekelijks over politiek en Europa.

DAGBOEK **VRIESKOU IN OEKRAÏNE**

'Het zwaarste is als je stilzit, in een koude schuilkelder'

Oekraïne maakt de koudste winter mee sinds het begin van de oorlog, en Rusland blijft de energievoorzieningen aanvallen. Dmytro Adabir uit Kyiv hield voor NRC een aantal dagen bij hoe hij de winter doorkomt.

Door **Simone Peek** Fotografie **Kostyantyn Chernichkin**

Door aanhoudende Russische aanvallen op het Oekraïense stroom- en warmtenetwerk staat het leven in hoofdstad Kyiv in het teken van een constante zoektocht naar warmte en elektriciteit. Het is de vierde en koudste winter sinds het begin van de grootscheepse oorlog tegen Oekraïne. Burgemeester Vitali Klytsjko spoorde burgers aan zo mogelijk tijdelijk de stad te verlaten. Noodreparateurs werken dag en nacht, maar wat over is van het stroomnet blijft kritiek overvraagd.

Accu's, generatoren, batterijen, zonnepanelen kunnen niet aangesleept worden. Media delen 'lifehacks' zoals het opzetten van tenten om je bed, sneeuw opvangen voor water en boekweit garen in een thermoskan (duurt twee uur).

Oekraïners zijn op zichzelf en elkaar aangewezen. Iedereen in de stad heeft die opdracht begrepen. Veertiger Dmytro Adabir is zo iemand – hij woont in Kyiv samen met zijn partner Hanna en hun drie kinderen, de tweeling Marta en Makar (10) en Marianna (6). Adabir is partner bij een creatief bureau voor marketing en advertenties in Oekraïne. Ze zouden het goed kunnen hebben, het bedrijf heeft 1,5 jaar geleden een prachtig nieuw kantoor laten bouwen, maar de temperatuur zakt er onder de 8 graden als de elektriciteit uit.

Met investeringen en constante bedrijvigheid probeert Abadir voortdurend de kou terug te dringen, zodat zijn werknemers terug naar het kantoor kunnen, zijn moeder en schoonmoeder niet bevriezen en zijn kinderen niet ziek worden of uitglijden over het ijs. Met *NRC* deelt hij een paar dagen uit zijn leven, via WhatsApp.

DONDERDAG 15 JANUARI

-13 graden, bewolkt met sneeuw

Dmytro Adabir kijkt naar zijn elektriciteitsschema van de dag in de app Kyiv Digitaal. Vandaag dag is er stroom van 02.30 uur 's nachts tot 5.59 uur. Dan om 13.00 uur 's middags weer. Tot 16.30 uur. En misschien nog een half uurtje om 23.30.

Adabir: „Er is veel sneeuw gevallen in Kyiv, door de vrieskou is het aangekoekt. Alles is bedekt met ijs en sneeuw." Kou buiten, dat zijn Oekraïners wel gewend. Abadir draagt thermo-ondergoed onder zijn kleding, en een fleecevest onder zijn jas. Een muts, handschoenen. „Het zwaarst is de kou als je stil zit, urenlang in een koude schuilkelder, terwijl je wil slapen. Dan helpt het om van die chemische warmte-packs bij je sokken en handen te doen."

Thuis heeft hij kieren afgedekt met dekens zodat de achtergebleven warmte niet kan ontsnappen. Stilzitten onderbreekt hij met simpele oefeningen, squats, jumping jacks, om weer op te warmen. Koken doet Adabir op een camping-gasstelletje. Zo kookt iedereen die hij kent. Gekookt water bewaart hij in een grote thermoskan.

Adabir heeft een 'EcoFlow' een grote accu die razendsnel oplaadt en waar computer, verlichting, internet 14 tot 15 uur op kunnen draaien. Het is een investering van honderden euro's die lang niet iedere Oekraïner zich kan veroorloven. Met buren uit zijn flatgebouw hebben ze ook geld bijeengelegd en stroom-omvormers en meer krachtige accu's gekocht – daar zijn nu de waterpomp, de centrale waterverwarming en de lift op aangesloten. „Mensen met kinderen en ouden van dagen zijn erg blij met de lift, want anders kunnen ze gewoon het pand niet uit."

Kleine winkels, postdiensten en supermarkten halen hun stroom uit brandstofgeneratoren. Overal in de stad gonst het en stinkt het naar benzine. „Een paar dagen geleden begonnen grote supermarkten hun openingstijden aan te passen aan het stroom-schema, omdat de generatoren het in de vrieskou niet goed deden. Het is gewoon smerigheid van de Russen, die proberen ons leven te verpesten", schrijft Adabir.

„Het is de vierde winter dat de Russische Federatie probeert het energiesysteem compleet te verwoesten, om Oekraïne te onderwerpen en de Oekraïners tot overgave te dwingen. Ze gebruiken langeafstandsbombardementen om elektriciteitscentrales te verwoesten. Het is gekte! De eerste winter was het heel pijnlijk om ons gigantische kantoor koud en leeg te zien, waar normaal tachtig tot honderd mensen werken, lachen, grapjes maken, muziek draaien. Het was ondraaglijk. Inmiddels ben ik minder sentimenteel. Ik denk gewoon: wat kan ik doen? De Oekraïense achterhoede, de steden moeten standhouden, het is het zwaarst voor onze soldaten in de loopgraven. Maar we mogen niet breken. Oekraïners kennen hun geschiedenis: een nederlaag eindigt in marteling, deportaties, executies en hongersnood."

16 JANUARI

-10 tot -15 graden, heldere lucht

„Er is geen energieschema vandaag. Het is nu middag, en vanmorgen om 08.00 uur hebben we voor het laatst stroom gehad. De temperatuur in het appartement is gedaald tot 16 graden. Het leven gaat door: kinderen gaan naar school en kleuterschool. De gewone scholen zijn voor de tweede week dicht omdat ze geen verwarming hebben. Mijn kinderen gaan naar een privéschool, die zijn wel open en hebben generatoren."

„De winkels zijn open. In café's en restaurants krijg je het 'generatorenmenu' – toast met zalm en avocado, grutten-pap met kokosmelk, en andere gerechten zonder energie-intensieve bereiding zoals frituren. Vandaag werden de werkplannen met twee klanten bevestigd. Mijn collega's zeggen dat als je helemaal opgaat in projecten, werk of vrijwilligerswerk, je externe problemen makkelijker kunt doorstaan. Voor je het weet gaat dan het licht en de verwarming weer aan."

20 JANUARI

-11 tot -4 graden, lichte bewolking, zon

„Vannacht was er weer een grote aanval met raketten en drones op het energienetwerk. Bijna 6.000 gebouwen in Kyiv zijn zonder verwarming, elektriciteit en water komen te zitten. Energiemedewerkers, hulpdiensten en militairen werken dag en nacht, verrichten wonderen en heldendaden. Maar op dit moment is de hele stad afgesloten en krijgen we geen schema's – tot nu toe rekenden we op een ritme met zo'n 10 uur geen stroom, en dan 3 uur wel. Maar dat was voor de beschietingen van vandaag.

„We kregen 's nachts twee keer alarm dat ze met raketten zouden schieten. Om 01.30 uur en weer om 4.56. We gingen niet in de ondergrondse parkeergarage schuilen. De poort stond open (als er geen elektriciteit is, werkt die niet) dus het was er -6 graden. We zijn naar de gang van het appartementencomplex gegaan om daar op stoelen te zitten, daar zit je beschermd tussen twee muren. Mijn oudste dochter had van het weekend koorts, dus we probeerden zo kort mogelijk in de koude ruimtes te blijven."

„Ik ben naar het kantoor gegaan om te kijken hoe het daar gaat en met de elektriciteitsmannen te praten. Het is binnen super koud. Ik hoop dat we volgende week een grote dieselgenerator kunnen installeren, dat zou genoeg moeten zijn voor onze verwarmingsbehoeften. Het kost iets van 10.000 euro exclusief de installatie en maandelijkse brandstof. En dan de omvormers en accu's erbij nog eens 7.000 euro.

„De oorlog gaf ons veel nieuwe gebruiken en kennis. Je moet zo autonoom mogelijk zijn in voorzieningen als warmte, water, energie, internet. Voor het kantoor heb ik nu twee internetproviders en een Starlink – voor de zekerheid. En als gemeenschap moet je meer verenigd zijn, dat geeft je de beste overlevingskans."

Dmytro Adabir (45) met zijn vrouw Hanna (41) en hun kinderen, tweeling Marta en Makar (10) en Marianna (6), in hun appartement in Kyiv.

21 JANUARI

-11 tot -2 graden, heldere lucht

„Ik hoor dat veel burgers uit de stad vertrokken zouden zijn. Ik merk geen veranderingen in de drukte op straat. Ik heb wel vrienden die met hun kinderen naar familie gingen. Voor mijn gezin is het geen eenvoudige opgave om onze niet zo jonge moeders ergens mee naartoe te nemen.

„Mijn moeder heeft nog een appartement in Odesa, maar na Kyiv is dat doelwit nummer twee van de Russen. Dus dat is niet de beste plek om naartoe te verhuizen. Afgelopen zomer hebben we haar juist hierheen verhuisd. Tijdens de oorlog is het niet makkelijk om je moeder te helpen als zij 500 kilometer van je vandaan is.

„Ik zou nu pas overwegen om te vertrekken als we meer dan zeven dagen geen water hebben. Ik heb vorig jaar een 200 liter watertank in mijn badkamer neergezet voor doorspoelen en (af-)wassen. Daarnaast heb ik nog 100 liter drinkwater. Als de temperatuur in ons appartement onder de 10 graden zakt zou ik ook moeten vertrekken. Ik hoop dat de weersvoorspellingen verbeteren, de vrieskou wegtrekt."

FAMILIERUZIE

Beckham-breuk draait om controle en het recht op de eigen (merk)naam

Al decennia vormen de Beckhams een familie, een front en een merk. Nu gooit oudste zoon Brooklyn de kont tegen de krib.

Sandra Heerma van Voss

AMSTERDAM

Brooklyn Beckham met rechts zijn vrouw Nicola Peltz en links zijn ouders David en Victoria Beckham in Londen, oktober 2023 SAMIR HUSSEIN/WIREIMAGE

Verwend. Ondankbaar. Een witte *nepobaby* die zijn schatrijke familie verruilt voor een nog veel rijkere schoonfamilie: nou en? Zijn er geen belangrijker zaken dan deze celebrity-drek?

Tegengeluiden genoeg de afgelopen week, toen het nieuws over de breuk tussen de 26-jarige Brooklyn Beckham, oudste zoon van voetballegende David en ex-Spice Girl Victoria, in het Verenigd Koninkrijk en daarbuiten insloeg als een bom. Maar soms laat societynieuws zich niet tegenhouden. Brooklyns statement op Instagram, waarin hij in ruim 800 woorden verklaarde waarom hij „geen hereniging met zijn ouders wilde", was zo emotioneel en gedetailleerd dat iedereen er wel iets over te zeggen had, van columnisten, pr-strategen en therapeuten tot aan willekeurige appgroepjes.

De Beckhams zijn het beroemdste Engelse gezin, op het Koninklijk Huis na. David werd in november 2025 geridderd en is dus een Sir, maar 'Posh and Becks' gedragen zich al sinds ze eind jaren 90 een stel werden als quasi-royalty, met het bijpassende vermogen (de laatste schatting is 500 miljoen pond, volgens *The Sunday Times*) en het strak geregisseerde publieke imago.

Glimlachende eenheid

De Beckhams en hun vier kinderen (Brooklyn, Romeo, Cruz en dochter Harper) presenteren zich bij voorkeur als een onberispelijk geklede, glimlachende eenheid. Ze zijn een front én een bedrijf. Als voetballer was David een voorloper op het gebied van *personal branding*: zijn sportieve prestaties, kapsels, tatoeages en kledingstijl vormden samen een aantrekkelijk en buitengewoon lucratief geheel. Victoria's kleding- en beauty-merk geniet na een aantal magere jaren inmiddels respect in de modewereld: haar ontwerpen en zijzelf staan voor chic minimalisme en strakke silhouetten. In de nogal vlakke driedelige documentaire over haar carrière die in oktober 2025 op Netflix verscheen, omschrijft ze zichzelf als een 'control freak', „op een goede manier". David kan er ook wat van: een van de meest memorabele momenten uit zijn Netflix-documentaire van twee jaar eerder vormt de blik in zijn kledingkast, waarin alles waterpas-recht dient te hangen.

De familie is een ijkpunt in dit narratief. Zijn gezin is het allerbelangrijkste, benadrukt David Beckham graag, en als oude geruchten over zijn vermeende affaires weer eens opspelen zegt hij het nog een keer. Elk wapenfeit - première, verjaardag, modeshow - wordt door de hele clan bijgewoond. Op Instagram vliegen de hartjes en complimenten over en weer.

Aan deze voorstelling wil één kind nu dus niet meer meedoen. Sterker: volgens Brooklyn is het allemaal schijn. „Al mijn hele leven manipuleren mijn ouders de verhalen in de pers over mijn familie", stelt hij. „De performatieve social media-posts, familiebijeenkomsten en onechte relaties waren een vast onderdeel van het leven zoals ik het kende. [...] Ik heb met mijn eigen ogen gezien hoe ver ze gaan met het poneren van leugens in de media, meestal ten koste van onschuldige mensen. [...] Maar ik geloof dat de waarheid altijd bovenkomt."

Hij vervolgt met een beschrijving van de pogingen van zijn ouders om zijn relatie te torpederen, en hier veerde het deel van de lezers dat de wegen van de Beckhams volgt extra op: sinds Brooklyn in 2022 trouwde met actrice Nicola Peltz op het landgoed van haar vader, de Amerikaanse investeerder Nelson Peltz (geschat vermogen 1,6 miljard dollar, vriend van Elon Musk), waren er al geruchten dat het niet boterde tussen Victoria Beckham en haar nieuwe schoondochter. Immers: waarom droeg Nicola op die feestdag een jurk van Valentino, in plaats van een Victoria Beckham-ontwerp?

Ongepast dansen

Brooklyn omschrijft de bruiloft nu als een kwelling. Volgens hem had zijn moeder zelf geweigerd om Nicola's bruidsjurk te ontwerpen, en 'kaapte' ze bovendien de eerste dans door „zeer ongepast op hem te dansen" - *on me*, staat er letterlijk, met online gegniffel en AI-filmpjes van een woest op het lichaam van haar zoon dansende Victoria tot gevolg. Brooklyn vond het minder leuk: „Ik heb me nog nooit zo ongemakkelijk of vernederd gevoeld."

Kort vóór het huwelijk probeerden zijn ouders hem bovendien „onder druk te zetten en om te kopen" om het recht op zijn eigen naam af te staan en zo hun financiële belangen veilig te stellen - aldus Brooklyn. De details zijn niet helemaal duidelijk, maar de naam Beckham staat wereldwijd meer dan 300 keer als merk geregistreerd, legt merkenjurist Bas Kist uit. „Het idee is dat ondernemers

> Al mijn hele leven manipuleren mijn ouders alle verhalen over ons
>
> **Brooklyn Beckham** Ondernemer

geld betalen om hun product van de merknaam Beckham te voorzien - van kleding tot parfums en juwelen. Ook de namen van Victoria en de kinderen zijn geregistreerd. Als merkhouder voor Brooklyn staat sinds 2016 zijn moeder genoemd, namens hem - vermoedelijk omdat hij nog minderjarig was, maar die situatie is nu veranderd."

Door hem tegen betaling de rechten op zijn naam te laten overdragen, zegt Kist, „zouden zijn ouders de vrije hand houden in het uitbaten van de familienaam. Door niet te tekenen houdt Brooklyn zeggenschap over de commerciële rechten op zijn naam.

Een curieus probleem, maar toch: je kunt je iets voorstellen bij een zoon die na min of meer mislukte carrièrepogingen als voetballer, fotomodel, fotograaf en chefkok nu een eigen bedrijf als ondernemer in sauzen van de grond probeert te krijgen.

En er is nog iets dat deze publieke familierUzie voor ouders en jongeren anno 2026 pijnlijk herkenbaar maakt. Brooklyn behoort tot een generatie waarin steeds meer mensen zich beroepen op hun mentale welzijn om het contact met hun ouders te verbreken. Afgaande op zijn verklaring op Instagram is dat precies hoe hij deze stap naar volwassenwording ziet: hij wil rust, na een jeugd vol „*overwhelming anxiety*".

FORMATIE

Voorzichtig optimisme over effect afsplitsing PVV'ers

Minderheidskabinet zou voordeel kunnen hebben van de breuk in de PVV.

Lamyae Aharouay en **Marko de Haan**

DEN HAAG

Is de Groep Markuszower van de zeven PVV'ers die zich deze week afsplitsten 'PVV-light'? „Nee", zegt Gidi Markuszower donderdag bij het formatiegebied. De fractieleider staat op het punt voor het eerst aan te schuiven bij D66, VVD en CDA, waar hij zich heel constructief wil opstellen, zegt hij. Maar die partijen hoeven niet te verwachten dat ze zaken gaan doen met iemand die ook ideologisch afstand zoekt tot de PVV. „Ik ben PVV-hard", zegt Markuszower.

D66-leider Rob Jetten zegt een uur later dat hij „voldoende aanknopingspunten" ziet om samen te kunnen werken met Markuszower. Hij vond het „prettig om te horen" dat de nieuwe partij „bereid is goede plannen te steunen en eventueel aan te passen". Maar hij wil ook afwachten hoe ze zich in de praktijk gaan opstellen. „Ze sluiten aan in een rij van oppositiepartijen die zeggen: kom maar op met dat minderheidskabinet!"

Eerder in de week lieten ook VVD-leider Dilan Yesilgöz en CDA-leider Henri Bontenbal zich voorzichtig positief uit over de kansen die de afsplitsing hun minderheidskabinet in wording biedt. De 66 zetels van D66, VVD en CDA zijn niet genoeg voor een meerderheid in de Tweede Kamer, de partijen weten dat ze voor ieder plan steun zullen moeten zoeken.

Bij sommige thema's, zoals asiel en migratie, zal het minderheidskabinet daarbij naar rechts kijken. De PVV (nu nog negentien zetels) wil niet meewerken, maar de Groep Markuszower biedt de coalitie getalsmatig meer mogelijkheden. Op rechts zijn daarbuiten alleen meerderheden met een beperkt aantal fracties mogelijk via de uiterst rechtse partijen JA21 (9 zetels) en FVD (7 zetels).

'Beesten'

Markuszower heeft zich opgeworpen als nog een alternatief aan de uiterst rechtse kant. De zeven ex-PVV'ers herhaalden deze week voor alle camera's dat zij bereid waren compromissen te sluiten voor hun kiezers. „Je kunt niet honderd procent van wat je wil voor elkaar krijgen, misschien ook niet tachtig procent", zei René Claassen. „Maar je kunt wel íets voor elkaar krijgen."

Markuszower zei donderdag dat hij het liefst een totale asielstop wil, maar ook genoegen neemt met „zo min mogelijk asielzoekers". Het zijn opmerkelijke woorden voor een man die als PVV'er bekend stond als hardliner. Eerder vergeleek hij criminele asielzoekers met „beesten", en vond hij dat het kabinet-Rutte III voor een „tribunaal" gedaagd moest worden wegens het asielbeleid, dat hij „een grote misdaad tegen het Nederlandse volk" noemde. Opvattingen waar hij nooit afstand van nam.

In de oppositie kantte D66 zich fel tegen de uitspraken van Markuszower. Maar Jetten is sinds zijn verkiezingszege zuiniger met scherpe kwalificaties over of veroordelingen van uiterst rechtse partijen. De realiteit is: voor meerderheden zal Jetten soms ook op uiterst rechts zoeken.

Al is het maar om iedereen in zijn toekomstige coalitie gelukkig te houden. Jetten heeft meermaals zijn voorkeur uitgesproken voor coalitievorming met GroenLinks-PvdA (twintig zetels in de Tweede Kamer, veertien in de senaat), maar liet die wens varen toen de VVD die optie bleef blokkeren. VVD-kiezers, bleek deze week nog uit een peiling van Ipsos I&O, vrezen dat GroenLinks-PvdA ook het beleid van het minderheidskabinet te ver naar links zal trekken. Yesilgöz zal daarom graag over rechts willen.

Bezuinigingen

Ook inhoudelijk zullen de drie het soms nodig vinden naar rechts te kijken, niet alleen rond asiel en migratie. D66, VVD en CDA willen naar verwachting bezuinigen op zorg en sociale zekerheid om hun begroting rond te krijgen. Over links is dat lastig, GroenLinks-PvdA is fel tegen.

De PVV verzet zich in debatten al jarenlang tegen bezuinigen op de gezondheidszorg. Kunnen de formerende partijen hiervoor wel bij Markuszower terecht? Hij ziet dat mensen het moeilijk hebben in Nederland, zegt hij donderdag, maar wil zich nog niet expliciet uitlaten over zorgbezuinigingen. „Dat is wel heel gedetailleerd. Laat ze eerst met een plan komen."

Een zwakte van Markuszower is dat hij het minderheidskabinet in wording geen zetels kan bieden in de senaat. Dat weet hij. „Er zit natuurlijk wel een Eerste Kamer die wat linkser is."

Senatoren van de formerende partijen maken zich nu al zorgen over een te dicht getimmerd regeerakkoord, zij hebben ruimte nodig om in de zeer versplinterde Eerste Kamer te kunnen onderhandelen. De 75 Eerste Kamerzetels zijn verdeeld over maar liefst negentien fracties.

De polder

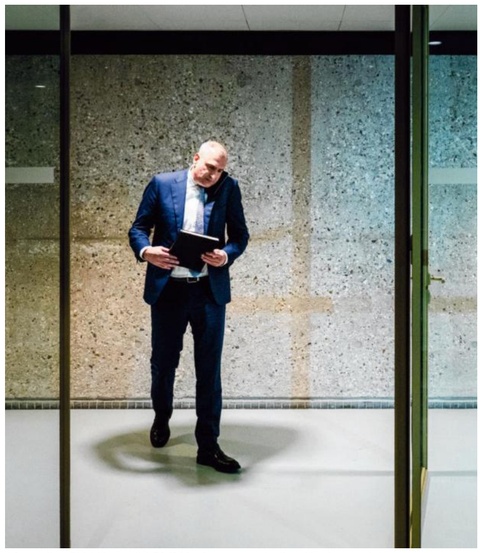
Buiten de dynamiek rond de PVV-afsplitsing ging de formatie deze week vooral over de vraag: hoe verder?

De gespreksronde van een week geleden met de oppositiepartijen leverde D66, CDA en VVD nog weinig commitment op. De meeste partijen namen een afwachtende houding aan: de formerende drie moesten eerst maar met plannen komen.

Maandag werden experts uitgenodigd om aan de formatietafel uit te leggen welke vorm een minderheidskabinet zou kunnen hebben, en hoe de werkwijze zou kunnen zijn. D66, VVD en CDA investeerden in de voorbije dagen ook tijd in de polder, zoals de SER, werkgeversorganisatie VNO-NCW en boerenorganisaties.

Sommige genodigden zagen zoekende partijen tegenover zich. Hoe zouden ze straks in de praktijk op onderdelen afspraken moeten maken, vroegen D66, CDA en VVD zich af? Hoeveel onderhandelingsruimte voor de oppositie zouden ze bijvoorbeeld vrij moeten laten in hun onderlinge afspraken?

De poldergesprekken dienden ook als een opwarmer voor de inhoudelijke onderhandelingen die de drie partijen in de avonden met elkaar voerden. Komende week zullen ze knopen moeten doorhakken: vrijdag 30 januari is de deadline voor een coalitieakkoord. Bij de formerende partijen valt te horen dat ze daar nog lang niet zijn.

Afgesplitst PVV-Kamerlid **Gidi Markuszower** bellend in de wandelgangen van de Tweede Kamer. FOTO BART MAAT

Advertentie

legalpeople
EXECUTIVE SEARCH CONSULTANCY

HEMA is al sinds 1926 een ijzersterk Nederlands merk. Met een eigentijds en uitgebreid assortiment van producten van goede kwaliteit, met een uniek ontwerp en een scherpe prijs. Ruim 17.000 collega's werken (inter)nationaal aan één gezamenlijke missie: een beter alledaags leven in een mooiere wereld. Om vanuit het Amsterdamse hoofdkantoor de verdere professionalisering van de Legal & Compliance functie vorm te geven, zoeken wij een:

HEMA

Manager Legal & Compliance
verbindende leidinggevende in het hart van HEMA

In deze rol sta je midden in de organisatie en ben je samen met je team het aanspreekpunt voor alle juridische en compliance gerelateerde vraagstukken. Als manager geef je leiding aan een team van circa zes professionals en fungeer je voor hen als sparringpartner. Je schakelt met het MT, de RvC en afdelingen zoals HR, Finance, Duurzaamheid en Franchise. Je vertaalt materiële risico's naar werkbare oplossingen, hebt begrip voor de dynamiek van retail en de complexiteit van een breed productassortiment, en hart voor HEMA.

Profiel
- 10+ jaar ervaring, waaronder als leidinggevende
- generalist, met bij voorkeur een stevige basis in het (corporate) ondernemingsrecht
- bruggenbouwer tussen legal en business
- ervaring in een consumenten- en/of retailomgeving
- nuchter, communicatief sterk, besluitvaardig en dapper als het nodig is

Propositie
- sleutelrol met impact binnen een iconisch merk
- waarin je bijdraagt aan de verdere professionalisering van de organisatie
- en vanuit verbindend leiderschap een betrokken team verder in zijn kracht zet
- binnen een organisatie die wordt gekenmerkt door creativiteit en ondernemerschap

Reactie
Je kunt via de vacature op onze website reageren of contact opnemen met Marchien Maks via 020-6125522 of mmaks@legalpeople.nl.

Legal People bemiddelt al meer dan 30 jaar ervaren juristen voor vaste en tijdelijke posities. Deze opdracht is aan Legal People verleend op basis van exclusiviteit.
Legal People is onderdeel van Governance People.

100% Slagingspercentage
30+ Jaar ervaring
PACT Unieke PACT-meting

vacatures

INTERNATIONALE BETREKKINGEN

‘Tussen de VS en Europa is iets voor altijd stukgemaakt’

De vertrouwde diplomatieke spelregels werken niet meer, zeggen oud-diplomaten. „Bij de Amerikaanse regering bestaat weinig respect of liefde voor Europa.”

Bas Blokker en **Mark Lievisse Adriaanse**

Leden van Trumps regering luisteren naar de toespraak van de Amerikaanse president, afgelopen woensdag in Davos. FOTO CHIP SOMODEVILLA/GETTY IMAGES

Ed Kronenburg

Timo Koster

Renée Jones-Bos

Christoph Heusgen

Vraag een diplomaat hoe het internationale overleg ervoor staat, en hij zegt: „Je hebt normale tijden, je hebt normale crises en je hebt nu.”

Dat was het antwoord dat Thierry Bechet gaf, voormalig EU-ambassadeur bij onder meer de Verenigde Naties en Noorwegen, en tegenwoordig opleider van diplomaten voor EU Clarity. Dezelfde woorden hadden ook afkomstig kunnen zijn van de overige zeven Europese oud-diplomaten en experts die *NRC* de afgelopen week sprak over de crisis rond Groenland. Ieder van hen zei op zijn of haar eigen wijze dat de wereld van de internationale betrekkingen in korte tijd op ongehoorde wijze is veranderd. En dat het er niet naar uitziet dat het snel weer ‘normaal’ wordt.

Vijf noties van deze kenners over diplomatie in de tijd-van-nu.

1
Davos was een politiek, geen diplomatiek succes

Door de zaal ging een zucht van verlichting toen de Amerikaanse president Donald Trump woensdag in Davos zei dat hij geen geweld zou gebruiken om Groenland van Denemarken af te nemen. Na afloop kreeg Mark Rutte, secretaris-generaal van de NAVO, van Trump ook de toezegging dat hij een handvol Europese landen niet zou straffen voor hun militaire missie naar Groenland. Het werd onthaald als een triomf van de diplomatie.

Maar dan wel „een andere vorm van diplomatie dan tien of vijftien jaar geleden”, zegt Renée Jones-Bos, voormalig ambassadeur voor Nederland in Washington en Moskou. President Trump heeft in zijn naaste omgeving geen klassieke diplomaten. De president trekt alles naar zich toe en kiest vertrouwelingen met een heel andere achtergrond. „Dit zijn geen mensen die je kunt beïnvloeden met diplomatie”, meent Bechet. „De rol van diplomaten is tijdelijk uitgespeeld”, zegt Timo Koster, voormalig directeur defensiebeleid bij de NAVO. „De VS onder Trump oefenen niet alleen druk uit om ons beleid te wijzigen. Ze hebben ook een agenda om het politieke en ideologische landschap in Europa te veranderen”, zegt Steven Everts, directeur van het EU-Instituut voor Veiligheidsstudies. „Dat los je dus niet op met diplomatieke instrumenten, dat kan alleen op politiek niveau.”

Bij Trump spelen persoonlijke contacten een doorslaggevende rol, zegt Henne Schuwer, voormalig ambassadeur in Washington en oud-stafchef van de secretaris-generaal van de NAVO. Die persoonlijke contacten heeft hij alleen met regeringsleiders en met Mark Rutte. Schuwer: „Het zit persoonlijk goed tussen hem en Rutte, en die kan hem dus met argumenten beïnvloeden.” Nou ja, argumenten, het is meer „een kwestie van psychologie”, zegt Bechet. „Van theater.”

Naast Ruttes optreden waren er nog andere redenen dat Trump zijn dreigementen introk, zegt zowel de Fransman Jean-Marie Guéhenno als de Duitser Christoph Heusgen, tot vorig jaar directeur van de Veiligheidsconferentie in München. Ze sommen op: kritiek uit de Republikeinse rangen en een negatieve stemming over de Groenland-aanpak onder Amerikaanse burgers, die uit peilingen bleek. En vooral de daling van de beurskoersen. Voor dat laatste is Trump al eerder gevoelig gebleken, zoals toen hij zijn met veel aplomb op ‘Liberation Day’ aangekondigde importheffingen schielijk bijstelde toen de Amerikaanse staatsobligaties begonnen te kelderen, zegt Guéhenno, jarenlang diplomaat, onder meer bij de VN en tegenwoordig hoogleraar conflictstudies aan de Columbia University in New York.

Schuwer ziet nog een factor. De militaire optie, de ongekende dreiging dat de VS een aanval zouden openen, heeft in Washington tegenwerking gekregen van militairen. „Mijn militaire contacten vertelden me dat zij er grote moeite mee zouden hebben gehad.”

2
De vertrouwde diplomatieke kanalen werken niet langer

Wat klinkt het werk van diplomaten prozaïsch, als je het van deze voormalige gezanten hoort. Telefoontjes met contacten overzee. Een felicitatie op verjaardagen. Informeren naar de kinderen. En dan zoeken naar gedeelde belangen. Of anders naar individuele belangen die kunnen worden uitgeruild op het juiste moment. „Een dicht weefsel van betrekkingen”, zoals Jones-Bos zegt. Alles om vertrouwen op te bouwen, die „pasmunt van de diplomatie”, zoals Guéhenno het uitdrukt. Dat betekent dat je je tegenspelers „zo open mogelijk” voorlicht over de belangen van jouw land, zegt Koster. Dat je samen naar een oplossing toewerkt. Dat je verrassingen voorkomt.

De ‘onderlaag’ van diplomaten heeft onderling nog altijd dit soort contact, zegt Schuwer. „Moet ook, want als je jezelf compleet afsnijdt, ben je helemaal blind en niet effectief. Je wilt niet even onvoorspelbaar worden als je tegenspeler.”

Maar verwacht niet te veel van dit verkeer tussen de ‘onderlagen’ aan weerszijden van de oceaan. Van alle ambassades hoort Guéhenno hetzelfde: „Het is heel moeilijk om nog serieuze invloed uit te oefenen via het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken.” Waarom? „Er zijn nog maar weinig opgeleide diplomaten in de toplaag van het ministerie”, zegt Heusgen. „En het handjevol beroepsdiplomaten dat er nog wel zit, is doodsbang. Die vrezen elk moment ontslagen te worden.” Ze zijn bang om wat dan ook op te schrijven of te zeggen, volgens Bechet. „Alles wat ze zouden zeggen, zou waarschijnlijk tegen de lijn van de regering ingaan. Ze zitten daar op hun handen.”

Schuwer, die als Nederlands ambassadeur aankwam aan het eind van Obama’s presidentschap en bleef tot de eerste jaren van Trumps eerste termijn, zegt dat hij aanvankelijk, heel klassiek, zijn contacten legde bij het State Department. Maar toen Trump aantrad „vloog iedereen eruit”. In de tweeënhalf jaar dat Schuwer er was, heeft hij geen *assistant secretary Europe* bij Buitenlandse Zaken gezien. „Die vacature bleef onvervuld”. In plaats van diplomaten waren er golfvriendjes van de president uit Mar-a-Lago. „Daar had ik geen contact mee.”

> Je wilt niet even onvoorspelbaar worden als je tegenspeler
>
> **Henne Schuwer**
> oud-ambassadeur in Washington

Zelfs al waren de contacten met de Amerikaanse ambtenaren op Buitenlandse Zaken nog als vanouds, ze zijn vrijwel nutteloos geworden. „Het lijkt alsof er geen lijnen meer lopen tussen het State Department en het Witte Huis”, zegt Guéhenno. „Daarmee vervullen de ambtenaren niet langer hun normale functie.” En minister Marco Rubio „zit in de zak van Trump”, zegt Schuwer.

Buiten de kleine cirkel van vertrouwelingen van Trump weet niemand zeker wat de president wil. „De koning spreekt en iedereen, van de ministeries tot de denktanks, probeert te interpreteren wat hij heeft gezegd en te voorspellen wat hij gaat zeggen”, zegt Everts. „Er is geen sprake meer van diplomatieke betrekkingen in de gebruikelijke zin van het woord”, ziet Heusgen.

3.
De Europeanen moeten steeds reageren op Trump en dat frustreert

De speech van Donald Trump in Davos is nog gaande, maar Everts heeft hem op de achtergrond aan terwijl hij doorwerkt. „Het is een toespraak zoals we die van hem kennen”, zegt hij woensdag telefonisch vanuit Brussel, „een meanderende *stream of consciousness*”. Trump, zegt hij, „is een meester in het controleren en beheersen van onze aandacht. Meer nog dan het veiligstellen van materiële belangen, gaat het daar om. Hij plaatst zichzelf in het middelpunt. Dat dwingt Europa in een defensieve houding: hij beslist iets, wij moeten er snel iets van vinden en op reageren. De ene keer is het Venezuela, dan weer Groenland, volgende week misschien weer iets anders. Het lijkt op wat Steve Bannon zei: *flood the zone*.”

Voor een continent dat om tot één lijn te komen eerst moet overleggen tussen 27 lidstaten is dat lastig. „Er moet steeds weer een crisisberaad komen, alles is reactief”, zegt Everts. „Je komt nooit toe aan je eigen strategie, kracht en belangen. We richten ons altijd weer op het analyseren van Trump. Elk uur dat je daarmee bezig bent, ben je niet bezig met het ontwikkelen van je eigen kracht, met de Europese defensie naar een hoger niveau te brengen.”

Schuwer: „Bij deze regering bestaat weinig respect of liefde voor Europa. Je hoorde de minachting die Trump in

LEES VERDER OP PAGINA 18

Thierry Bechet

Henne Schuwer

Steven Everts

Jean-Marie Guéhenno

VERVOLG VAN PAGINA 17

Davos tentoonspreidde. Maar denk ook aan Signalgate, waarbij Vance en Hegseth hun afkeer voor Europa lieten blijken in de berichten die ze in de appgroep plaatsten. In hun ogen is Europa een museum waar je niks aan hebt."

Maar reactiediplomatie? Schuwer ziet dat anders. „Het zijn de politici die de hele tijd reageren en willen reageren. Diplomatie is juist van de lange lijnen. Doe even rustig aan. Leun achterover voordat je antwoord. Kijk eerst eens wat er over een week nog over is van deze bewering."

De grote les van deze geschiedenis, zegt de Franse oud-diplomaat Guéhenno, „is dat de Verenigde Staten fundamenteel onvoorspelbaar zijn". Trump verandert volgens hem „zo vaak van mening, dat je daar eigenlijk geen staat op kunt maken". Voor hem leidt dat tot één conclusie: „Europa moet onafhankelijker worden van de VS." Dat Europa trager is, ziet hij als kracht. „We kunnen als instituut niet tot haast gedwongen worden. We zijn voorspelbaar en zorgen niet voor verrassingen. Daarom doen landen graag zaken met ons. Als ze kijken naar de Verenigde Staten, vragen ze zich de hele tijd af: wat is de volgende verrassing?"

Die onvoorspelbaarheid is veel groter dan tijdens Trumps eerste termijn (2017-2021). Het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken werkte toen grotendeels als voorheen, zegt oud-ambassadeur Jones-Bos, maar met een andere richting en andere leiding. „Onder Trump II werd direct duidelijk dat het anders zou zijn. Diplomaten in Washington hebben 'Project 2025' gelezen". Dat is een document waarin de conservatieve overname van het ambtenarenapparaat is voorbereid. „Ze zagen de benoemingen in de regering en hoe Elon Musk met DOGE [het schaduwministerie dat ambtenaren op andere ministeries moest ontslaan om te bezuinigen] te werk ging. Vrij snel werd duidelijk: dat vereist een andere vorm van diplomatie."

FOTO'S BENJAMIN GIRETTE, PETR ANTONOV, FILIP SINGER, WOUTER VAN VOOREN

4
Het dilemma: meebewegen of terugslaan?

In de aanloop naar de top in Davos hadden Europese leiders een fiscaal wapen klaargelegd, de zogeheten tariefbazooka, voor het geval Trump zijn dreigement van strafheffingen zou waarmaken. Welke keuze zouden deze acht Europese oud-diplomaten maken als zij nog moesten adviseren: meebewegen of terugslaan? De Rutte-aanpak? Of die van Macron?

„Laat je niet meeslepen in een anti-Amerikaanse houding", bezweert Kronenburg, topambtenaar op Buitenlandse Zaken, ambassadeur en stafchef van de NAVO-secretaris-generaal. „Je hoofd koel houden. Deze relatie is veel te belangrijk. En je moet ook nog met elkaar verder als deze president weg is." Kronenburg denkt dat er nog genoeg tegenkrachten zijn in de VS die de president op zeker moment op andere gedachten kunnen brengen. „Laat hem maar uitrazen."

Banden aanhalen, connecties openhouden - „het klinkt heel slap en niet dramatisch", zegt Renée Jones-Bos. „Maar het is toch verstandig om te doen. En intussen de tijd gebruiken om te bedenken: wat willen wíj nou?"

Meebewegen, pfoe, ik geef het je te doen, zegt Everts. „Luisteren naar anderhalf uur geraaskal." En het is niet, zo zeggen de diplomaten-van-de-hardere-lijn, dat Trump ongevoelig is voor tegenstoten. Als China niet buigt voor zijn eisen, gaat Trump uiteindelijk overstag. Europa heeft misschien wel te gemakkelijk toegegeven tot nog toe. „Ik ben zeer teleurgesteld dat de Europese Commissie zo gemakkelijk de importheffingen van 15 procent heeft geaccepteerd", zegt Schuwer. „Zo sorteer je al voor op de wensen van de ander, het is een soort van zelfcensuur." De realiteit met *bullies*, zegt Koster: „Als je ze de ruimte geeft, gaan ze alleen maar verder."

Maar „je praat nu eenmaal niet op voet van gelijkheid" met de Amerikanen, werpt Kronenburg tegen. „Diplomaten weten dat wel, maar voor sommige bewindslieden is dat lastig te accepteren." Hij wijst er fijntjes op dat Europa voor zijn veiligheid domweg niet zonder de VS kan. „We komen nog geen meter uit de kant."

Guéhenno ziet deze crisis als 'het uur der waarheid'. De druk van de Verenigde Staten kan als gevolg hebben dat de Europese integratie in een versnelling komt. De beste voorbereiding op de volgende onaangename verrassing, is het versterken van de Europese Unie, zegt ook Heusgen, „economisch, politiek, militair".

Maar ze zien het dilemma: als je je tanden laat zien, als je je rug rechthoudt, dan moet je daarvoor een prijs betalen. Durven, kúnnen Europese leiders hun bevolking ervan overtuigen dat die prijs moet worden betaald, vraagt Guéhenno zich hardop af. „De Europese staten zijn intern kwetsbaar op dit moment. Leiders zijn nerveus, de bevolking is roerig."

De opbrengst kan groter zijn als je een harde positie inneemt, zegt Everts, en samenwerkt met zoveel mogelijk landen en partijen. Hij vindt het „desastreus" dat het Europees Parlement het Mercosur-handelsverdrag met Zuid-Amerikaanse landen deze week niet wilde goedkeuren. „Precies wat je niet moet doen."

In het bijzijn van wereldleiders presenteert Donald Trump in Davos zijn nieuwe **'Vredesraad'**. FOTO FABRICE COFFRINI/AFP

5
Ook na Trump zullen de oude verhoudingen niet terugkeren

De gevaarlijkste zin die Everts in Brussel hoort, zegt hij, is: *let's wait till the midterms*, de tussentijdse Congresverkiezingen in november - alsof na een mogelijke Democratische overwinning alles anders zal worden. „Ik denk dat er sowieso structurele veranderingen plaatsvinden in de VS. Trump is zowel symptoom als oorzaak van een veranderend Amerika. Amerika is, en zal, veel meer met zichzelf bezig zijn. Onder Biden was dat ook al zo."

Jones-Bos zag het al gebeuren in de eerste termijn van Barack Obama (2009-2013). „De onderminister voor Azië kondigde toen een 'draai naar Azië' aan. Europeanen stonden allemaal op hun achterste poten: en wij dan?! Ja ja, zeiden de Amerikanen, jullie blijven óók belangrijk. Daarna zei de minister van Defensie dat Europa meer moest bijdragen aan de NAVO, dat de VS te veel bijdroegen. Daar waren we het eigenlijk wel mee eens, maar er werd nooit echt grote druk op gezet. We konden het min of meer naast ons neerleggen omdat het niet dreigend was. Maar de tekenen aan de wand waren er."

Daar is nu een ideologische beweging onder Trump bij gekomen, ziet ze. „Het is een beweging die vindt dat Amerika niet meer alle problemen van de wereld op zich moet nemen, meer op eigen continent gericht moet zijn, het westelijk halfrond moet domineren. Die vindt dat de wereld verdeeld moet worden in grote machtsblokken, minder heeft met de historische banden met Europa en die zéker vindt dat Europa de eigen broek moet ophouden. Dat zal niet weg zijn na Trump."

Amerika en Europa zouden nooit voor „eeuwig vrienden blijven", zegt Schuwer. „Wij hebben ons tachtig jaar gelaafd aan de Pax Americana. Ieder weldenkend mens had kunnen bedenken: tachtig jaar na de Tweede Wereldoorlog wordt de herinnering en de werwende kracht daarvan sleets."

Maar hoe moet het verder? Amerika, zegt Jones-Bos, is groter dan alleen Washington: „Het is eigenlijk een continent. Op het niveau van de staten en steden kan er nog veel gebeuren. En er is in het Congres een groep politici van beide partijen die contacten met Nederland onderhoudt." Die invloed lijkt Nederland deze week ook ingezet te hebben, schreef *NRC* vrijdag: door contacten in het bedrijfsleven en Congres aan te spreken op de door Trump aangekondigde heffingen.

Intussen is het gevaar nog niet geweken, zegt Jean-Marie Guéhenno. Niet dat hij een echte oorlog met wapengeweld ziet. Maar een handelsoorlog hangt nog altijd boven de markt. „Ik denk dat er in de verhouding tussen de VS en Europa iets voor altijd stuk is gemaakt. Kijk, Trump is twéémaal gekozen. Die onvoorspelbaarheid zit in het Amerikaanse systeem ingebakken. En dat zal de komende jaren blijven steken in het geheugen van de Europese leiders."

ZO SIMPEL IS HET NIET

ILLUSTRATIE JET PETERS

Europa heeft meer macht dan het zelf lijkt te denken

COLUMN

Europa onderschat zichzelf en dat ondermijnt de Europese weerbaarheid. De EU heeft meer economische macht dan gedacht, schrijft *Marike Stellinga.*

Wanneer buigt Europa niet langer mee met de afperspolitiek van Donald Trump? Vorige zomer sloot de EU nog een scheve handelsdeal met de Amerikaanse president. Europese leiders brachten Trump cadeaus en mierzoete woorden. Ze kregen beledigingen en dreigementen terug.

Deze week leek de grens bereikt. Trumps dreigement dat hij Groenland wil hebben, gaat te ver. De Belgische premier Bart De Wever zei in Davos: „Een blije vazal zijn is één ding, een miserabele slaaf is iets anders. Als we nu terugschrikken, dan verliezen we onze waardigheid."

U hoort en leest in genoeg analyses en commentaren dat Europa wel móét toegeven aan Trump. Ik hoef die niet te herhalen. Europa kan op militair gebied moeilijk zonder de VS. En ook op andere terreinen is Europa erg afhankelijk, zoals bij data in de Amerikaanse cloud.

Allemaal waar, maar macht komt niet alleen voort uit tastbare afhankelijkheden. Bepalend is ook wat het moreel is van degene die je probeert te domineren. De Canadese premier Mark Carney haalde in Davos *De macht der machtelozen* aan, het essay uit 1978 van de Tsjechische dissident en politicus Václav Havel over hoe het communistische systeem in stand bleef. De macht én de kwetsbaarheid van zo'n systeem komt van ieders bereidheid in een leugen te leven.

Als Carney een lijst maakt met Canada's kwetsbaarheden, gaat hij onder zijn dekbed liggen bibberen. Canada is economisch extreem afhankelijk van de VS. Zo'n 70 tot 80 procent van de Canadese export gaat erheen. (Nederland: zo'n 6 procent, EU: zo'n 20 procent.) Carney heeft geen poot om op te staan. En toch staat-ie erop.

Carney riep andere middelgrote landen op te stoppen elkaar te beconcurreren om de gunsten van de VS. „Dat is geen soevereiniteit. Dat is soevereiniteit *spelen* terwijl je onderwerping accepteert." Die middelgrote landen kunnen ook samenwerken. En dus niet, zoals de Europese Commissie deed, opscheppen dat je een betere scheve handelsdeal sloot met Trump dan andere landen.

Ik ga hier niet bagatelliseren voor welke immense taak Europa staat. Defensie versterken, een grotere wapenindustrie optuigen, een eigen IT-sector uit de grond stampen, minder afhankelijk worden van kritieke grondstoffen (meer recyclen!), zelf veel meer energie opwekken . Een eigen financiële betaalinfrastructuur aanleggen, minder afhankelijk worden van de dollar, de interne markt verdiepen.

China en de VS zien Europa niet als speler maar als speelveld. En wie speelveld is, wordt gebruikt, schrijven economen van denktank Denkwerk in een indringende analyse. „Europa wil geopolitieke autonomie zonder geopolitiek gedrag te vertonen." Europa stuurt primair via regels en hoopt dat bedrijfstakken daardoor vanzelf ontstaan, maar zo werkt het niet. Althans niet snel. De overheid moet zelf bedrijfstakken scheppen, zoals de VS doen - met subsidies, belastingvoordelen, garanties en overheidsopdrachten.

Ik hoop al een jaar vurig dat elke maand die Europa met zijn afstotelijke geslijm koopt, wordt gebruikt om onafhankelijker te worden.

Kortom, er is geen enkele reden om zelfgenoegzaam te zijn. Maar voor het moreel kan ik u wel een hart onder de riem steken.

1 Trump wist met zijn handelsoorlog de wereld uit elkaar te spelen, maar die wereld handelde wel door met elkaar. De schade was daardoor veel kleiner dan voorspeld. „De VS zorgen maar voor zo'n 10 tot 15 procent van de wereldhandel", zegt Gerdien Meijerink, internationaal economoom bij het CPB.

2 Anders dan Trump denkt, betalen Amerikanen zelf het overgrote deel van zijn importheffingen via hogere prijzen: 96 procent, blijkt uit onderzoek van het Kiel Institut. Trumps dreigement jegens Europese landen om importheffingen te verhogen, is hetzelfde als zeggen: als je niet naar me luistert, doe ik Amerikanen nog meer pijn, aldus Nobelprijswinnaar Paul Krugman.

3 Zie Trumps handelsoorlog als een grote steen op een mierenhoop, zei ABN Amro-econoom Sandra Phlippen vorig jaar. Even staan de mieren stil, daarna vinden ze er een weg omheen. „Ik ben gelatener geworden over de gevolgen van geopolitieke spanningen voor de wereldhandel", zegt Meijerink. Ze werkt sinds tien jaar aan de wereldhandelsmonitor van het CPB. „Telkens is het effect minder groot dan we verwachtten. Vorig jaar was die meevaller het grootst."

4 Europese economieën zijn geen breekbare vaasjes. Ze zijn veerkrachtig en adaptief. Zie hoe snel ze terugveerden na de keiharde klappen door de coronapandemie en het afknijpen van het Russisch gas.

5 Ik erger me al een paar jaar aan het economische minderwaardigheidscomplex dat Europa zichzelf aanpraat. De Amerikaanse economie zou zoveel productiever zijn, zoveel vernieuwender, zoveel meer welvaart genereren. Het verschil wordt overdreven. En de kwaliteit van leven is hier hoger. Krugman: „Amerikanen mogen meer geld verdienen dan Europeanen, velen van ons leven niet lang genoeg om ervan te genieten."

6 De Amerikaanse economie heeft de laatste jaren meer grote vernieuwende bedrijven voortgebracht. Dat geeft macht. Maar daarmee is Europa nog geen economische kneus. Europa heeft een grotere maakindustrie (staal, schepen) en maakt ook essentiële technologieën (de chipmachines van ASML).

7 Europa is een immense markt van 450 miljoen consumenten. Als de EU de toegang daartoe zou belemmeren, raakt dat de Amerikaanse techbedrijven keihard. Meijerink: „Europa is een economische reus maar een politieke dwerg, wordt vaak gezegd. Maar die dwerg mag zich meer realiseren welke macht de economische reus heeft." Europa heeft veel kennis, vindingen en kapitaal, het financiert een belangrijk deel van het Amerikaanse begrotingstekort. Dat kapitaal is een sluimerende kracht die voor Europese innovatie zou kunnen worden ingezet, schrijft Denkwerk.

8 De VS worden minder machtig. Door Trumps intimidaties bouwen landen en bedrijven hun afhankelijkheid af. Trumps aanval op universiteiten en kennismigranten schaadt de vernieuwing waarin Amerika zo goed is.

In recente rapporten waarschuwen Mario Draghi en Peter Wennink dat Europa minder chantabel moet worden. Leunen op gas uit Rusland, defensie en software uit de VS en productie uit China was lekker goedkoop. Maar die kosten kunnen middelgrote landen ook met elkaar delen, opperde Carney in Davos terecht. Dat Europa zeer kwetsbaar is, maakt het nog niet machteloos.

Luister ook naar een aflevering van de podcast *Zo simpel is het niet* overhet nieuwe kabinet.

[+] **nrc.nl/zo-simpel-is-het-niet**

Marike Stellinga (marike.stellinga@nrc.nl) is *NRC*-redacteur en kijkt op deze plek met een economische bril naar ontwikkelingen in politiek en samenleving.

nrc
ZATERDAG 24 JANUARI & ZONDAG 25 JANUARI 2026

Palestijnse kinderen te midden van de ruïnes van het vluchtelingenkamp Jabalia in het noorden van de Gazastrook. FOTO GETTY IMAGES

INTERVIEW

Daniel Marwecki

DUITSE POLITICOLOOG

'De fase van westerse dominantie is voorbij'

Net als de Canadese premier Mark Carney, deze week in Davos, ziet de Duitse politicoloog Daniel Marwecki het einde van de westerse hegemonie. „Trump is degene die het schaakbord omkiepert."

Door **Nynke van Verschuer**

De Canadese premier Mark Carney nam deze week in Davos afscheid van de liberale wereldorde. Een definitief afscheid, volgens hem. De oude orde beschreef hij als volgt: „Jarenlang gedijden landen als Canada onder wat we de internationale rechtsorde noemden. We maakten deel uit van haar instituties, prezen haar principes, profiteerden van haar voorspelbaarheid. […] We wisten dat het verhaal van die internationale rechtsorde niet helemaal klopte – dat de sterksten zich eraan onttrokken als het hen uitkwam, dat handelsafspraken asymmetrisch werden doorgedrukt. En we wisten dat het internationaal recht meer of minder streng werd gehandhaafd afhankelijk van de identiteit van de beschuldigde of die van het slachtoffer."

De „rivaliteit tussen de grootmachten" komt voor een deel in de plaats van de oude orde, volgens Carney. De naam van de Amerikaanse president Donald Trump viel niet, maar hij voelde zich niet ten onrechte aangesproken, zo bleek de volgende dag toen Trump Carney bruuskeerde.

Maar het afscheid van de liberale wereldorde begon niet pas in de tweede termijn van Donald Trump, beargumenteert de Duitse politicoloog Daniel Marwecki, verbonden aan de Universiteit van Hongkong. In zijn boek *Die Welt nach dem Westen* beschrijft Marwecki het einde van de westerse hegemonie, en hoe een voorheen unipolaire wereld een multipolaire wereld aan het worden is.

Via een videoverbinding uit Hongkong zegt Marwecki: „Uiterlijk sinds de negentiende eeuw domineerde het Westen over Afrika, Azië, grote delen van het Midden-Oosten. Die fase van westerse dominantie is voorbij. Nu herwinnen China en India aan macht, en ook veel andere landen uit het zogenoemde globale zuiden zijn niet meer bereid een hegemoniale macht te volgen." Om de wankele overgangsfase te beschrijven citeert Marwecki in zijn boek de Italiaanse marxistisch filosoof Antonio Gramsci: „De oude wereld is stervende, de nieuwe is nog niet geboren. Het is de tijd van monsters."

De oorlogen in Oekraïne en in Gaza spelen een belangrijke rol in Marwecki's boek. Hij beschrijft hoe de Russische president Vladimir Poetin zijn aanval op Oekraïne in binnen- en buitenland probeert te verkopen als een strijd voor een meer multipolaire wereld, dus tegen de hegemonie van het Westen. Zoals bekend vindt Poetin daar gehoor mee in bijvoorbeeld China.

De oorlog in Gaza, aan de andere kant, wordt in grote delen van de wereld gezien als een vernietigingsoorlog tegen de Palestijnse bevolking door Israël gesteund door het Westen (in de praktijk hoofdzakelijk door de VS, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk). Marwecki citeert een columnist van de *South China Morning Post*, die stelt dat het Westen in Gaza zijn eigen graf heeft gegraven – en dat geheel zonder toedoen van Xi Jinping of Poetin – omdat het Westen als moreel ideaal niet meer houdbaar is.

U beschrijft de neergang van het Westen. Welke gebeurtenissen luidden die in?

„Er zijn verschillende momenten die het einde van het einde van de geschiedenis markeren. Wat mij betreft werd met de oorlogen in Irak en Afghanistan het einde van de liberale wereldorde ingezet. Andere hoofdstukken waren de financiële crisis van 2008, de Brexit in 2016 en de eerste verkiezing van Donald Trump. Na de tweede verkiezing van Donald Trump zei zijn regering openlijk dat ze de wereldorde zoals die was niet langer in stand wil houden, en ze de VS in een imperialistisch handelende natiestaat wil veranderen. Daarmee hield de unipolaire wereldorde, zoals die er sinds het einde van de Koude Oorlog was, definitief op te bestaan, net als de neoliberale economische orde."

Wat is de rol van Trump? Sommigen zien hem als de grote sloper, waarnaast Europa de rol van „leider van de vrije wereld" moet innemen, in de woorden van EU-buitenlandchef Kaja Kallas – of culmineert de neergang die u beschrijft juist in Trump?

„Vooropgesteld: tussen Trump en [zijn voorganger] Joe Biden zijn overeenkomsten. De importheffingen-politiek die door Trump in zijn eerste termijn werd ingevoerd, werd onder Biden voortgezet en geïntensiveerd. De rivaliteit tussen de grootmachten was voor beide regeringen een belangrijk thema. Onder Trump wordt deze rivaliteit anders opgelost, hoewel niemand precies weet hoe.

„In mijn boek citeer ik Henry Kissinger, die in een van zijn laatste interviews zei dat Trump het soort historische figuur is dat het einde van een tijdperk markeert en dwingt om af te rekenen met de hypocrisie van de oude orde. Kissinger zegt ook dat Trump dat misschien niet bewust doet, het kan ook gewoon een ongeluk zijn. Trump is degene die het schaakbord omkiepert. Hij is een grootmeester van de chaos.

„Maar het kan ook dat Trumps machtsinstinct hem zegt dat hij aan de oude wereldorde niet kan vasthouden, en dat het dus simpelweg „America first" moet zijn, dat hij zich op zijn werelddeel moet concentreren met zijn Monroe- of zijn Donroe-doctrine. Omdat hij ziet dat de wereld multipolair is geworden. Maar het is een drama dat juist Trump en de MAGA-beweging dit erkennen en managen. Op het verlies van welvaart door globalisering reageert Trump met importheffingen."

Waarom zou juist de MAGA-beweging de nieuwe wereldorde onder ogen zien?

„Ik denk dat mensen als Joe Biden en [de Duitse kanselier] Friedrich Merz horen bij een generatie die zozeer is gevormd door de winst van het Westen en het einde van de Koude Oorlog dat zij, anders dan sommige MAGA-politici, de nieuwe wereldorde maar heel langzaam erkennen. Maar ook een jongere generatie politici in Duitsland is aan die dominantie van het Westen gewend. Het is een soort eurocentrisme.

„Anderzijds, Mark Carney is ook een man die carrière heeft gemaakt binnen de instituties van het Westen. Maar hij ziet nu: de tijden zijn veranderd, we moeten pragmatisch zijn, we hebben nieuwe deals nodig, we hebben een nieuwe orde nodig. Carney gaat voorop."

In uw boek speelt de dubbele moraal van het Westen een grote rol bij het verlies aan geloofwaardigheid, vooral door Gaza. Maar de dubbele moraal en de hypocrisie waren toch altijd al deel van de westerse dominantie? U noemt in uw boek de opstand in Haïti kort na de Franse Revolutie, maar ook de Vietnam-oorlog.

„Ja, vrijheid, gelijkheid en broederschap golden niet voor vrouwen, niet voor joodse mensen en niet voor de mensen in de koloniën. Maar een dubbele moraal moet je je kunnen veroorloven. Natuurlijk werd het Westen altijd al verweten: jullie beweren het één, maar doen het andere. Nu heeft dat verwijt meer gewicht omdat niet-westerse landen ook op andere vlakken meer macht hebben.

„Europa merkt dat de afstand tussen woorden en daden te groot is geworden, dat het ongeloofwaardig is geworden. Westerse diplomaten kunnen hun steun voor Oekraïne en tegelijkertijd die voor Israël gewoon niet uitleggen. De meeste landen vragen dan: waarom moeten we Poetin veroordelen als die civiele doelen in Oekraïne aanvalt, maar als Israël dat doet is dat oké? Tegelijkertijd is een dubbele moraal beter dan cynisme. Na de Franse Revolutie konden die

> Met de oorlogen in Irak en Afghanistan werd het einde van de liberale wereldorde ingezet

waarden van de revolutie ook door de mensen in de koloniën nagestreefd worden. Als je zuivere machtspolitiek overhoudt, zijn er geen enkele oriëntatiepunten meer om iemand aan te meten."

Gaan de machtsambities van China ook gepaard met bepaalde waarden, zoals het Westen die tenminste claimde te hebben?

„China onderschrijft het handvest van de VN, dus heel simpel de soevereiniteit van een staat, die niet met geweld mag worden aangevallen en die zelf zijn weg kiest. Het tweede wat China nu opmerkelijk hoog houdt, is de vrijhandel. China is het land dat het meeste van de globalisering heeft geprofiteerd en heeft geen enkel belang bij importheffingen of andere handelsobstakels. Ironisch genoeg houdt de Communistische Partij van China de vrije markt hoger in het vaandel dan superzakenman en president van de Verenigde Staten Trump. Als de vrijhandel in toekomst behouden blijft, is dat aan anderen te danken, bijvoorbeeld door Carney die net naar Beijing is gegaan om de handel te liberaliseren en die ervoor pleit de vrijhandelszone te vergrootten. Als de wereld Donald Trump niet volgt, hoeft de handelsorde niet voorbij te gaan."

Onlangs zei u op een conferentie dat Duitsland „nie wieder gut, nie wieder reich, nie wieder sicher" zal zijn, om de in uw ogen desolate toestand van het land samen te vatten. Kunt u dat toelichten?

„De Bondsrepubliek na WOII had in zekere zin veel geluk. West-Duitsland kon tot grote economische hoogten opklimmen, en stond in de Koude Oorlog aan de goede kant. Door de VS werden we weer veilig. De linkse kritiek dat Duitsland een vazalstaat van de VS werd, klopt weliswaar, maar de Amerikaanse militaire dominantie zorgde ervoor dat er in Europa geen oorlog uitbrak en de West-Duitsland zich op de economie kon concentreren. Nu valt dat allemaal uit elkaar.

„Door de herstelbetalingen aan Israël en de eigen omgang met de geschiedenis werd Duitsland ook weer 'goed'. Miraculeus eigenlijk dat West-Duitsland een garant voor het goede kon worden. Maar de Duitse ondersteuning voor de destructie van Gaza laat zien dat Duitsland niet meer „goed" is."

Was Duitsland ooit goed, was de Wiedergutmachung gelukt en voltooid?

„Ik geloof dat dat in de jaren negentig en in de jaren nul wel zo werd gezien, Duitsland als herinneringswereldkampioen. Het gevoel overheerste dat we weliswaar schuldig zijn, maar het verleden ook ontzettend goed hebben verwerkt. Men was er zo trots op dat daar weer een soort nationalisme uit ontstond, omdat Duitsland zichzelf zo bijzonder goed vond in herinneren. Maar nu is ook die herinneringspolitiek in een crisis, omdat Duitsland met een beroep op het verleden Israël ondersteunde bij de massamoord in Gaza."

Als u in Duitsland bent, merkt u dan de neergang waarover u schrijft?

„In een stad als Berlijn voel je de groeiende armoede. Je voelt de groeiende wanhoop van mensen. Het klinkt erg conservatief, maar ook het toenemende drugsgebruik in de publieke ruimte valt op. En natuurlijk de slechte Duitse infrastructuur en hoe weinig grip de regering daar op heeft. Dat alles zorgt voor verlies van vertrouwen in de regering.

„Je moet het niet dramatiseren, Duitsland is nog altijd een erg rijk land, de Duitse industrie is nog altijd heel belangrijk voor andere landen. Voor mij is het een sociaal-democratisch vraagstuk: hoe verdeel je rijkdom, hoe zorg je voor goed onderwijs en genoeg sociale mobiliteit. Maar ik denk wel dat je de relatieve neergang, ten opzichte van een land als China bijvoorbeeld, eerlijk onder ogen moet zien en moet benoemen om er dan het beste van te maken. En dat je de stagnatie niet door de [radicaal-rechtse] Alternative für Deutschland moet laten managen.

„Niets weerhoudt ons om waarden als vrijheid en democratie verder na te leven. Ik ben er heel erg voor dat we die behouden. Maar de bedreiging voor onze democratie komt eerder van binnen dan van buiten. Rusland en China kunnen onze democratie niet afpakken. Als de democratie ophoudt te bestaan hebben we dat aan onszelf te danken.

„Naar buiten toe kunnen we meedoen in de agressieve retoriek. Wat mij betreft zou het beter zijn als we zorgen dat we Europa collectief kunnen verdedigen, maar optreden als niet-agressieve, neutrale acteur in het wereldgebeuren. Dan kun je ook het internationaal recht en het multilateralisme weer uitdragen."

Advertentie

Beijing, China. FOTO WANG ZHAO/AFP

Seoul, Zuid-Korea. FOTO ANTHONY WALLACE/AFP

Tokio, Japan. FOTO YUSUKE HARADA/NURPHOTO/SHUTTERSTOCK

Beijing. FOTO JESSICA LEE/EPA

Nuuk, Groenland. FOTO MARKO DJURICA/REUTERS

Kyiv, Oekraïne. FOTO XIMENA BORRAZAS/SHUTTERSTOCK

New York, Verenigde Staten. FOTO JIMIN KIM/SOPA IMAGES

Kolkata, India. FOTO PIYAL ADHIKARY/EPA

Zagreb, Kroatië. FOTO ANTONIO BRONIC/ REUTERS

SERIE **DEMOGRAFIE**

Minder kinderen, meer ouderen. Hoe erg is dat?

Van een babybonus in Griekenland tot een hogere btw op condooms in China; op veel plekken in de wereld proberen overheden het kindertal omhoog te krikken. Maar wat helpt echt om de bevolkingssamenstelling bij te sturen?

Door **Veerle Schyns**

De demografische verschuiving in Nederland bereikte vorig jaar een kantelpunt: voor het eerst telde Nederland meer ouderen dan jongeren. In 2025 woonden er 3,72 miljoen jongeren (0-20 jaar) op Nederlandse bodem, ten opzichte van 3,76 miljoen ouderen (65+), zo berekende het Centraal Bureau voor de Statistiek. Die aantallen gaan de komende jaren alleen maar verder uit elkaar lopen, verwacht het statistiekbureau.

Die vergrijzing is geen typisch Nederlands probleem. Er is wereldwijd sprake van een forse stijging van de levensverwachting. In 1973 lag die nog op gemiddeld 59 jaar, in de vijftig jaar daarna nam de levensverwachting toe tot 73, al zijn de verschillen tussen landen groot. En terwijl de mensen steeds ouder worden, neemt het aantal geboortes af. Waar vrouwen over de hele wereld in 1973 nog gemiddeld 4,4 kinderen kregen, is het geboortecijfer gehalveerd tot 2,2 kinderen per vrouw in 2023.

Dat geboortecijfer is heel ongelijk verdeeld. In Sub-Sahara-Afrika ligt het gemiddelde nog steeds hoog: Somalië, Tsjaad, Niger en Congo voeren de lijst aan met een gemiddelde van 6,1 kinderen per vrouw. Zuid-Korea noteert met 0,75 het laagste geboortecijfer en heeft al jaren een krimpende bevolking. Europa zit er tussenin. Het kindertal per vrouw ligt op 1,46, in Nederland is het 1,49. Er zijn uitschieters omhoog (Frankrijk, 1,79) en omlaag (Spanje, 1,16) maar geen enkel land komt in de buurt van de vervangingswaarde van 2,1, waarbij de bevolking zichzelf in stand houdt. Het Franse statistiekbureau INSEE noteerde vorig jaar voor het eerst sinds 1944 zelfs meer sterftes dan geboortes.

Die veranderingen in de bevolkingssamenstelling hebben een economisch gevolg, maar hoe groot het probleem is, hangt af van wie je het vraagt. Aan de uiterst linkerzijde van het politieke spectrum zien sommigen de afname van het geboortecijfer als iets positiefs: minder mensen om de aarde uit te putten. Aan de rechterzijde bestaan bij sommigen zorgen omdat daardoor de ‘eigen’ bevolking krimpt.

De veelbesproken HJ Schoo-lezing van Pieter Omtzigt in september 2024 is daar een voorbeeld van. De voormalige NSC-leider sprak toen over „de geopolitieke implicaties” van het feit dat het geboortecijfer in Europa harder daalt dan op andere plekken. „Om een beeld te geven: in Ethiopië worden dit jaar meer kinderen geboren dan in alle 27 lidstaten van de EU samen. (…) Ik laat u raden wat dat betekent over twintig, dertig jaar.” Daarmee raakte hij aan de omvolkingstheorie, een uiterst-rechtse complottheorie: het idee dat het witte, Europese volk wordt verdrongen door vreemden, bijvoorbeeld door niet-westerse migranten en vluchtelingen.

Maar wat betekenen de demografische veranderingen als we voorbij deze politieke tegenstelling kijken? Hoe erg is de vergrijzing? Wat kunnen landen doen om het lage geboortecijfer omhoog te krijgen? En bestaat er zoiets als een ideale bevolkingssamenstelling? In deze serie gaat *NRC* op zoek naar de antwoorden.

Stationaire bevolking is ideaal

Demografie, dat van het Griekse woord voor bevolkingsbeschrijving komt, werd vroeger eenvoudig bekeken, zegt econoom en demografie-onderzoeker Harry van Dalen tijdens een videogesprek. „Een grote bevolking werd in het verre verleden gezien als een goed teken. Meer mensen betekende namelijk meer belastinginkomsten en een groter leger.”

Tegenwoordig kijken demografen anders naar de studie van de omvang, structuur en spreiding van de bevolking, zegt Van Dalen, die verbonden is aan de Tilburg University en het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI). „De ideale situatie is voor sommige demografen een stationaire bevolking. Dat betekent dat het aantal geboortes gelijk is aan het aantal sterfgevallen en dat er verder niets verandert: geen bevolkingsgroei, geen migratie en geen toename van de levensverwachting. Dat is stabiel en voorspelbaar.”

Dat stationaire beeld vertaalt zich naar een bevolkingsgrafiek met een pilaarvorm en een smalle top, waarin alle leeftijdscohorten redelijk gelijk zijn, met uitzondering van de hoge leeftijden. Maar zo’n grafiek zien we zelden. Eerder komen bevolkingsgroepen in ruwweg twee vormen voor: de piramidevorm met een zeer brede basis, die duidt op een jonge bevolking, zoals bijvoorbeeld het geval is in Niger. En de vorm die - met een beetje fantasie - doet denken aan een ui: een breed midden en een smallere top en basis, die duidt op een vergrijzende bevolking en een teruglopend geboortecijfer.

Demografen zien dus het liefst zo’n pilaarvormige grafiek, maar de praktijk in Nederland en omliggende landen zag er de afgelopen decennia anders uit. De opkomst en uitbreiding van de verzorgingsstaat nam voor een deel de rol over van de familie als sociaal vangnet. Dankzij voorzieningen als de AOW droegen kinderen niet langer de verantwoordelijkheid voor de oude dag van hun ouders. Daardoor verminderde de druk om een groot gezin te hebben, legt Van Dalen uit. Maar nog invloedrijker was de introductie van de anticonceptiepil en de verbetering van de positie van vrouwen in de maatschappij.

Tegelijkertijd ging de levensverwachting in grote delen van de wereld rap vooruit. In Nederland worden mensen nu gemiddeld bijna 82, in Japan zelfs 85. Met de oudste bevolking ter wereld is Japan inmiddels het schoolvoorbeeld van de vergrijzing. Dat is ingewikkeld, omdat een hoger percentage ouderen de druk op de zorg en de pensioenen opvoert, terwijl er door de slinkende beroepsbevolking minder handen zijn, én minder mensen om die pensioenen te betalen.

Toch is het lastig om het effect van de vergrijzing tussen landen te vergelijken, merkt Van Dalen op, omdat landen er anders mee omgaan. De Japanse regering probeert sindstwintig jaar ouderen onder meer via subsidies te stimuleren om tot latere leeftijd te werken. Ook het beperkte pensioen, de norm om tot hoge leeftijd productief te blijven en het feit dat mensen gezonder oud worden, maken volgens Van Dalen dat het land procentueel meer werkende 65-plussers telt dan Nederland.

Migratie is niet de oplossing

Het stationaire ideaalbeeld is dus ver weg. En de bevolkingssamenstelling in die richting bewegen, is geen eenvoudige opgave. De eerste ‘knop’ waaraan overheden kunnen draaien, is migratie. Zo kondigde de Spaanse regering eind 2024 aan de migratieregels te versoepelen, in de hoop arbeidsmigranten aan te trekken die de tekorten op de arbeidsmarkt kunnen vullen en meehelpen de pensioenen te betalen. „Migratie lijkt heel effectief, omdat je relatief jonge mensen binnenkrijgt die de verzorgingsstaat kunnen stutten”, zegt Van Dalen.

Daar komen wel meteen de politieke verhoudingen om de hoek kijken. De linkse regering van Spanje sprak veel openlijker over die versoepeling van de regels voor migranten dan de regering-Meloni, die de afgelopen drie jaar ook een recordaantal van 450.000 arbeidsmigranten van buiten de Europese Unie naar Italië probeerde te halen. Om een confrontatie met haar radicaalrechtse achterban te voorkomen deed premier Meloni dat zo stilletjes mogelijk.

Toch is migratie geen wondermiddel dat je aan en uit kunt zetten, zegt Van Dalen. Door het vrije verkeer van personen hebben landen binnen de EU weinig vat op (arbeids)migratie. „Nederland is een klein land, het risico bestaat dat voorzieningen in de knel komen, bijvoorbeeld op de woningmarkt”, zegt Van Dalen. Die onvoorspelbaarheid zit het ideaal van een stationaire bevolking in de weg.

Bovendien veroorzaakt migratie een probleem in het land van herkomst. In verschillende Oost-Europese landen, zoals Roemenië, Polen en Bulgarije, lopen dorpen op het platteland leeg door emigratie. Van Dalen: „Die plekken hebben te maken met een combinatie van bevolkingskrimp en vergrijzing”. De bevolkingsgrafiek van de Verenigde Arabische Emiraten laat ook duidelijk zien dat migratie grote verstoringen kan brengen: de economie leunt op voornamelijk mannelijke arbeidsmigranten, waardoor er in de leeftijdscategorie 30-34 ruim twee keer zoveel mannen als vrouwen zijn.

Het geboortecijfer doen stijgen tot de vervangingswaarde is effectiever om dat stationaire model te bereiken, maar dat laat zich niet zomaar sturen, ook omdat het gaat over de vrijheid om te kiezen voor een kind. Toch wagen veel (lokale) overheden een poging. Sardinië, dat met gemiddeld 0,91 kinderen per vrouw het laagste geboortecijfer van Italië telt, biedt gezinnen die naar een kleine gemeente op het eiland verhuizen 600 euro per maand voor het eerste kind en 400 euro voor alle volgende kinderen, tot ze vijf jaar zijn.

De Griekse regering kondigde vorig jaar aan een belastingkorting voor gezinnen in te voeren, nadat het land al in 2020 een eenmalige babybonus en een maandelijkse kinderbijslag invoerde. Het Kremlin biedt Russische gezinnen hypotheken met lagere rentes, Donald Trump introduceerde een eenmalige bijdrage van duizend dollar per kind, gestort op een spaarrekening met belastingvoordelen.

De Hongaarse premier Viktor Orbán heeft maatregelen ingevoerd die nog verder gaan: moeders van drie of meer kinderen zijn voor de rest van hun leven vrijgesteld van inkomstenbelasting. Orbán stelt zich hierin overigens ideologisch op, oplossingen met betrekking tot migratie zijn voor hem uitgesloten. „We hebben geen aantallen nodig, we willen Hongaarse kinderen”, zei hij in 2019 in een controversiële toespraak.

„In het beste geval zorgen dit soort economische prikkels voor een tijdelijke opleving van het geboortecijfer, maar het zorgt niet voor een structurele verandering”, zegt Van Dalen. Demografen zien volgens hem meer heil in stabiel langetermijnbeleid, bijvoorbeeld in de vorm van verlofregelingen en kinderopvang. Dat geldt bijvoorbeeld in Scandinavische landen. Van Dalen: „Zij hebben hun verlofregelingen en de relatie werk-privé beter voor elkaar, maar ook dat is geen garantie voor succes.”

De bevolkingsgrafieken van Denemarken en Zweden komen aardig in de buurt van het pilaarvormige ideaal, maar zijn ondanks hun langetermijnbeleid niet immuun voor de demografische problemen. Ook zij kampen met vergrijzing en een dalend kindertal. In Noorwegen, waar het geboortecijfer van 1,98 in 2009 naar 1,40 in 2023 daalde, lijkt de grafiek al meer op een ui.

Hogere btw op condooms

Pogingen om het geboortecijfer te beïnvloeden kunnen ook te ver gaan. „Bevolkingsbeleid via de weg van dwang mag natuurlijk nooit”, zegt Van Dalen. China’s jarenlange eenkindpolitiek is daar het bekendste voorbeeld van. En nu de Chinese bevolking voor het vierde jaar op rij gekrompen is, neemt de regering opnieuw vergaande maatregelen. In de hoop het geboortecijfer omhoog te krijgen, moeten Chinezen sinds 1 januari 13 procent btw betalen over condooms en andere voorbehoedsmiddelen.

Invloed uitoefenen op het geboortecijfer is dus vaak ingewikkeld, weinig effectief en als er dwang aan te pas komt onwenselijk. Maar dat het geboortecijfer moeilijk te beïnvloeden is, betekent niet dat het nooit meer zal veranderen, zegt Van Dalen. Hij wijst erop dat vijftig jaar geleden nog werd gevreesd voor een exploderende wereldbevolking. „Misschien kijken we over vijftig jaar ook weer heel anders naar de zorgen over bevolkingskrimp en vergrijzing.”

Demografische verschuivingen

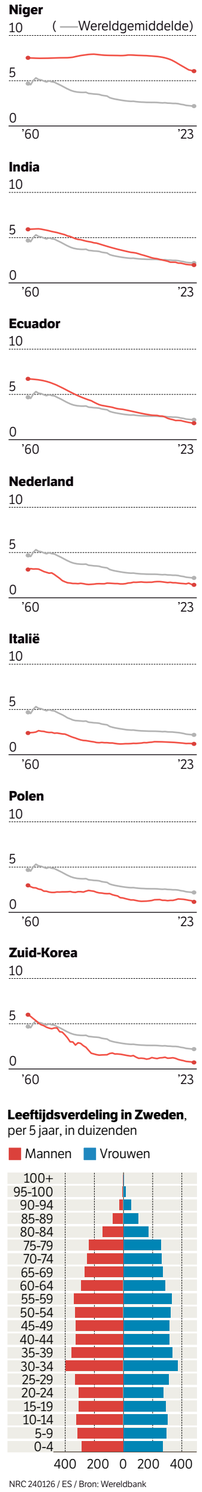
In deze serie gaat *NRC* op zoek naar de problemen en oplossingen rondom demografische verschuivingen.

1.
Minder kinderen, meer ouderen: hoe erg is dat?
2.
Podcast Wereldzaken: Paniek over baby’s: wanneer geopolitiek wel heel intiem wordt
3.
Italië: Voorzieningen voor gezinnen leiden niet direct tot meer geboortes
4.
Polen: Oorlogsdreiging aan de grens is funest voor de kinderwens
5.
Ecuador: Wat is het geheim van een lang leven?

Invloed uitoefenen op het geboortecijfer is vaak ingewikkeld en weinig effectief

Cijfers in beeld

Geboortecijfer per land
Aantal geboren kinderen, per vrouw

Leeftijdsverdeling in Zweden, per 5 jaar, in duizenden

NRC 240126 / ES / Bron: Wereldbank

‘Ik wilde niet alleen de goedkeuring, maar ook de zegen van de moeder’

INTERVIEW

Kaouther Ben Hania

REGISSEUR THE VOICE OF HIND RAJAB

Met haar film over de vijfjarige Hind Rajab, die in Gaza omkwam terwijl hulp die vlakbij was haar niet kon bereiken, wil regisseur Kaouther Ben Hania „geheugenverlies tegengaan”. *The voice of Hind Rajab* is genomineerd voor een Oscar.

Door **Sabeth Snijders**

Regisseur Kaouther Ben Hania maakte eerder succesvol werk waarin ze documentaire en fictie met elkaar verweefde. FOTO CINEART

Na de première van *The Voice of Hind Rajab* op het filmfestival van Venetië begin september stonden buiten de bioscoopzaal groepjes bezoekers te huilen en elkaar te troosten. Er zijn weinig films die meer door merg en been gaan dan Kaouther Ben Hania’s nieuwe docufictie.

Begin 2024 had de vijfjarige Hind Rajab enkele uren telefonisch contact met hulpverleners van de Palestijnse Rode Halve Maan (PRCS). Ze zat in een auto in Gaza-Stad die onder vuur werd genomen door het Israëlische leger - al haar familieleden in de auto waren gedood en lagen levenloos naast haar. Ben Hania’s film is opgebouwd rond de geluidsopnames van die dag. De film won in Venetië de Grand Jury Prize, ofwel de tweede prijs, en werd donderdag genomineerd voor een Oscar voor Beste Internationale Speelfilm.

De Tunesische regisseur, die in haar vorige film *Four Daughters* ook echte en nagespeelde scènes vermengde, toont in haar film hoe hulpverleners (gespeeld door acteurs) in het PRCS-callcenter de (echte) stem van Hind horen en er alles aan doen om een ambulance bij haar te krijgen. Doordat bij eerdere hulpacties medewerkers werden gedood, moeten ze nu talloze kafkaësk aandoende protocollen volgen. Ondertussen proberen ze Hind telefonisch te kalmeren en informatie te verzamelen.

„Je hoort een kind smeken om gered te worden, er is een ambulance op acht minuten afstand van haar. Op iedere plek ter wereld zou die onmiddellijk gestuurd worden. Als je ziet welke procedures er gevolgd moeten worden om de ambulance naar dat meisje te krijgen, begrijp je wat bezetting is”, zegt Ben Hania een dag na de première. Het gesprek vindt begin september plaats, dus voor het fragiele en niet altijd nageleefde staakt-het-vuren in Gaza.

Een ambulance kwam vlakbij, maar bereikte het meisje nooit omdat hij werd beschoten. Hind werd twaalf dagen na het telefonisch contact dood teruggevonden, net als twee ambulancemedewerkers die haar probeerden te helpen. Fragmenten van Hinds telefoongesprek werden online gezet, dat is ook hoe Ben Hania ervan hoorde. De dood van het meisje was een wereldwijd schandaal, inspireerde muzieknummers en werd een symbool bij veel protestacties. Op de vraag wat een film kan toevoegen aan bijvoorbeeld televisiereportages erover, stelt Ben Hania dat cinema een manier is om „geheugenverlies tegen te gaan” en „empathie kan vergroten voor het Palestijnse perspectief”, dat volgens haar vaak de mond wordt gesnoerd.

De regisseur, wier eerdere films als *The Man Who Sold His Skin* (2020) en *Four Daughters* (2023) ook Oscarnominaties kregen, wist meteen dat de geluidsfragmenten het hart van haar film zouden vormen, vertelt ze in Venetië. Ze kreeg van de PRCS beschikking over de volledige opnames van die dag en zocht vervolgens naar beelden die een meerwaarde zouden hebben. Ben Hania: „Omdat je via het geluid al hoort wat er met Hind gebeurt, zou een auto omringd door tanks als een pleonasme voelen.” Ze besliste uiteindelijk - mede geïnspireerd door haar eigen gevoel van hulpeloosheid bij het luisteren - om het call center van PRCS op de Westelijke Jordaanoever te tonen. Daar worden de noodoproepen uit Gaza beantwoord. Het is een schijnbaar banale kantoortuin, maar wel een waar de medewerkers stickers hebben geplakt voor alle anonieme bellers die tijdens een oproep omkwamen en een muur met foto’s van collega’s die stierven tijdens bombardementen.

Machteloosheid

Ben Hania noemt de positie van de medewerkers tijdens de oproep „een intense vertaling van wat veel mensen voelen bij de situatie Gaza”. Ze krijgen hulpverzoeken, maar zijn machteloos door „de gigantische bezettingsmachine, wetten die zaken tegenhouden, en militaire technologie.”

De moeder van Hind, die niet in de auto zat, is ook te zien in de film. Hoe was het contact met haar, en was zij niet bang om door de film deze gruwelijke gebeurtenissen te herbeleven? Ben Hania: „Haar familie denkt niet zo. Zij hebben het gevoel dat dit allemaal is gebeurd omdat de westerse wereld hen niet als mensen ziet. Voor hen is het enorm belangrijk hun verhaal te vertellen. Toen ik haar moeder contacteerde, zei ze: doe vooral. Ze was in de rouw, maar ze wilde gerechtigheid voor haar kind. En ze wilde niet dat haar dochter vergeten zou worden, dat Hind bedolven zou worden in de nieuwsstroom.”

In een groot deel van de film spelen de acteurs, die allemaal Palestijns zijn, woord voor woord na wat de echte hulpverleners tegen het meisje zeiden. Ben Hania: „In de scènes waarin ze met Hind bellen hoorden ze ook daadwerkelijk haar stem in hun headsets. Hun acteren was eigenlijk reageren.”

Tussen de telefoongesprekken door zie je hoe in het callcenter de emoties hoog oplopen en conflicten ontstaan. Onder meer tussen Omar (gespeeld door Motaz Malhees), die meteen iemand naar haar toe wil sturen en coördinator Mahdi (Amer Hlehel) die zichzelf heeft beloofd dat hij alleen nog een ambulance zendt als hij kan garanderen dat deze niet wordt aangevallen. Ben Hania: „Er waren een paar botsingen, maar die momenten zijn gedramatiseerd. Ik heb veel met de PRCS-medewerkers gesproken. Omar is inderdaad heel gedreven en heeft veel temperament en Mahdi gaat meer volwassen om met de regels. Maar wat er precies gebeurd is die dag wisten zij ook niet meer toen we het er zeven maanden later over hadden.”

Op een zeker moment filmt een medewerker die de sociale media verzorgt de aanwezigen in het callcenter met een smartphone. Op het scherm van dat apparaat ziet de kijker plots de echte Omar, Mahdi en andere personages in de film. Ben Hania voegde dat toe zodat kijkers haar film niet als een soort thriller konden consumeren. „Omdat wat gebeurt het menselijke voorstellingsvermogen bijna te boven gaat.” Dat is geen vreemde gedachte: de film heeft wel wat weg heeft van single-location thrillers als *The Guilty* en hoewel je de afloop kent, gebeurt er iets vreemds in je brein tijdens het kijken, schreef ook filmwebsite *Indiewire*. Je denkt: misschien wordt ze toch gered?

Ben Hania mixt vaker echte en nagespeelde scènes, feiten en fictie. Dat levert films op die overdonderen en prijzen winnen. In Venetië wilde de regisseur niet speculeren over complexe gevoelens die het oproept als je met een gruwelijk verhaal als dit in de prijzen te valt. „Dit is als, als, als...”

In recensies klonk behalve lof ook soms ongemak: grenst het gebruik van Hinds stem aan exploitatie, vroegen sommigen zich af. Welke ethische regels volgt Ben Hania zelf bij het vermengen van realiteit en fictie en het maken van haar hybride films? „Één van de belangrijkste zaken voor mij was dat ik niet alleen de goedkeuring, maar ook de zegen had van de moeder. Als zij had gezegd: ik wil niet dat je deze film maakt, had ik haar gehoorzaamd. Ik begrijp dat sommige mensen het ongemakkelijk vinden dat er geen strikte scheiding is tussen documentaire en fictie, maar ik ben gewoon nooit een liefhebber geweest van een strikte tweedeling tussen genres.”

Ben Hania ziet dat als een grens tussen landen: iets kunstmatigs en onzichtbaars. Ze verwijst naar de Iraanse filmmaker Abbas Kiarostami en zijn films als *Close-Up* (1990), waarin de acteurs zichzelf spelen. „Kiarostami zei volgens mij zoiets als dat documentaire niet per se de kortste weg naar de waarheid is. Soms kun je door ensceneringen dichter bij die waarheid komen.”

Filmstills uit **The Voice of Hind Rajab.** FOTO CINEART

Deze film gaat ook over het publiek

Recensie Docufictie

The Voice of Hind Rajab. Regie: Kaouther Ben Hania. Met: Amer Hlehel, Saja Kilani, Clara Khoury. Lengte: 90 minuten.
●●●●○

The Voice of Hind Rajab volgt de laatste uren van een vijfjarig Gazaans meisje dat in een auto, omringd door doodgeschoten familieleden, wacht op een ambulance die nooit komt.
Dit is, na Nederlandse en Tunesische korte films, de derde film die gemaakt is over de moord op Hind Rajab en hij speelt zich geheel af in de meldkamer van de Palestijnse Rode Halve Maan. De telefoon gaat: een Palestijns gezin probeerde een Israëlisch offensief in Tal Al-Hawa te ontvluchten, maar wordt beschoten. Hulpverlener Omar staat een ingezetene te woord, maar tijdens het gesprek wordt zij doodgeschoten. Er blijkt nog maar één overlevende in de auto: Hind Rajab. Een ambulance is slechts acht minuten van haar verwijderd – maar dan moet de route eerst goedgekeurd worden door het Israëlische leger. Hind Rajab wordt niet nagespeeld, je beleeft alles door de ogen van de hulpverleners. Daardoor wordt *The Voice of Hind Rajab* niet alleen een film over Hind, maar ook over ons: de volstrekt onmachtige toeschouwers van het menselijk falen in Gaza. Hulpverleners vertegenwoordigen elk een verschillende reactie daarop. Omar wordt woedend en wanhopig. Rana probeert Hind te troosten. De supervisor houdt aan zijn protocol vast als reddingsboei. En de psycholoog keert haar doksterstas om op zoek naar *iets* toereikends om te zeggen. Ze kunnen nog zoveel telefoonnummers proberen, schreeuwen in telefoons en gooien met computers – de ambulance blijft altijd op acht minuten afstand.
Die focus maakt de film ook ongemakkelijk. Het herhaaldelijk bekvechten van de hulpverleners voelt soms als gekunsteld drama, iets uit een tv-soap met knappe dokters. En omdat je naar hun belevenissen kijkt, merk je een enkele keer dat je meer sympathiseert met de hulpverleners dan de slachtoffers.
Maar dan trekt de stem van Hind Rajab je weer terug. Ze zegt wel honderd keer „ze schieten”, „kom me alsjeblieft helpen”, „ik ben bang”. Het wordt ondraaglijk. Want je kunt niet, zoals gewoonlijk bij een fictiefilm, ontsnappen in de werkelijkheid. Wat je hoort is echt – net als de video’s van de hulpverleners, slachtoffers, vernietiging en de moeder van Hind die door de film heen gesneden worden.
Expliciet politiek wordt de film nooit. Je mag je eigen conclusies trekken. In de meldkamer is een prikbord waarop hulpverleners foto’s aan een prikbord plakken van gedode hulpverleners, en mensen die ze niet konden redden. Dat is een herinnering: Hind Rajab is slechts één van de tienduizenden vermoorde Palestijnen.

Tristan Theirlynck

‘Als het publiek denkt: heeft hij wel door dat dit niet kan? Dat is tof’

Voor het eerst treedt veelbelovend cabarettalent David Linszen op met een solovoorstelling, de première was deze week. *NRC* sprak hem meermaals tijdens de try-outs. „Mijn stand-upcomedyhoofd moet nog steeds leren dat niet alles uitmondt in een grap.”

Door **Ron Rijghard** Fotografie **Zara Nor**

David Linszen heeft pas een handvol try-outs gespeeld van zijn debuutprogramma *Striptease Van De Dood* en moet nog vier maanden tot de première, als hij zegt: „Mocht ik volgende week plots in première moeten, dan zou ik schrikken. Maar het zou wel kunnen.”

Dat is precies de indruk die hij wekte bij een try-out in het piepkleine theater De Richel in Amsterdam halverwege september. In de benauwde ruimte zweette Linszen weliswaar tot het leek alsof hij in het zwembad was gesprongen (men was vergeten de airco aan te zetten, zegt hij later), maar zijn optreden oogde puntgaaf voor een programma dat zich nog zou moeten ontwikkelen.

Het tekent het talent van de 34-jarige cabaretier, die in 2024 met overmacht het Leids Cabaret Festival won en sindsdien geldt als een cabaretbelofte. Ook zijn collega’s zien dat. Linszen was nog maar aspirant-lid van de Comedytrain, een gezelschap van comedians, toen Daniël Arends hem vroeg diens nieuwe show te regisseren. Raoul Heertje regisseert op zijn beurt nu Linszen.

De try-out in De Richel voelde als „een inkompotje”, vertelt Linszen eind oktober in een Amsterdams café. „Ik ben aan het uitzoeken wat ik wil met de voorstelling. Meer dan een uur solo spelen is ook een andere discipline dan halve uurtjes stand-up in line-ups. Dan kun je knallen. Dat kan ook tachtig minuten lang, maar dat wil ik niet.”

Linszen is een absurdist in de geest van Hans Teeuwen, Wim Helsen en Kasper van der Laan, met toch een geheel eigen narrenkarakter. Hij speelt in zijn debuut een ongrijpbare man, die met grootspraak zijn onzekerheid tracht te maskeren. Dat raamwerk geeft hij invulling met lepe grappen, een bezeten voordracht en een maniakale motoriek.

Jarenlang stand-up spelen bij comedyclub Toomler heeft hem gevormd, maar in zijn debuutshow wil hij „niet alleen maar losse stukken achter elkaar plakken”. „Ik wil dat er gaandeweg iets verandert in dat personage, dat er een verhaal met een verloop is. Van voorstellingen met alleen comedy vergeet je wat er is gebeurd, terwijl je van goede voorstellingen ook de persoon die het vertelt onthoudt, en zijn karakter, en de dingen die niet grappig waren.”

Dat personage voelt alsof hij het zelf is. „Mijn verhaal is dat ik het publiek leer wat mijn afweermechanisme is: je moet mensen als vijand benaderen en je onkwetsbaar tonen. Maar uiteindelijk heb je er helemaal niks aan. Ik merk nu dat ik eerst mijn kwetsbaarheid moet laten zien om die omslag te laten werken. Anders snappen mensen überhaupt niet waarom ik dat afweermechanisme inzet als wapen. Het moet echt een mens zijn dat daar staat te praten.”

Hoe werk je daaraan?

„Ik probeer meer houvast te bieden, zodat het publiek me kan volgen, zonder bedoelerig te worden. Misschien ga ik het een keer juist bedoelerig maken, en alles uitleggen, om te kijken wat er dan gebeurt.”

Wat is het probleem?

„Doordat ik veel stand-up heb gedaan, weet ik hoe ik een zaal in beweging kan krijgen. Maar dat kan me ook in de weg zitten. Ik moet dingen durven zeggen die niet in dienst staan van een grap. Dat is nieuw terrein. Het is puzzelen, omdat ik er van hou als dingen weird zijn. Weird zijn staat bij mij wel voorop. Dus ik maak ook graag grappen om de structuur weer om zeep te helpen.”

Wat voor man zien we?

„Iemand die eenzaam is en niet bij een groepje hoort. Dat is volgens mij ook waar comedy over gaat: over hoe je je onderscheidt van de groep. Comedians die ik niet zo goed vind, herhalen wat de groep al vindt. Als mensen dingen zeggen die eigen zijn, is dat troostend. En herkenbaar, omdat niemand er volgens mij helemaal bij kan horen. Ja, dat is tragisch.” Hij lacht. „Maar ook heel mooi.”

Hoe maak je het verhaal rond?

„Het zou niet mooi zijn als ik aan het slot ben veranderd in een normale jongen. Dan ondermijn ik het idee van het individu dat buiten de groep staat. Dus als de boodschap uiteindelijk is dat ik een weirdo ben, is dat prima. Daar doe ik het voor.

„Daniel Arends heeft een keer tegen me gezegd: ‘Waar het eigenlijk over gaat, de kern van de show, moet je laten zeggen door een eekhoorn.’ Dat vind ik nog altijd een goeie. Dat is leuk: dingen die heel belangrijk voor je zijn zeggen op een schijnbaar onbelangrijke of absurde manier. Er stond vandaag een Gummbah-cartoon in *de Volkskrant* van een raar figuur die zei: ‘Ik besta niet en dat wil ik graag zo houden’. Dat vind ik dan zó aangrijpend.” Hij lacht uitbundig.

Hoe bevalt het try-outen?

„In het try-outproces ben ik een open zenuw, want ik heb een product dat nog niet af is. En het liefst speel ik comedy op leven en dood, dat ik er van alles in gooi en niet weet wat er daarna komt. Morgen voeg ik bijvoorbeeld een zangsolo toe aan het nummer ‘Limonade met kokend water’, terwijl ik niet genoeg tijd heb om dat uitvoerig te repeteren.

„Aan de andere kant hoort bij dit proces dat je steeds aan het uitvogelen bent waar het nog aan schort. Je moet juist wél weten waar het heen gaat en hoe dat beter kan. Gelukkig heb ik genoeg ervaring om erop te vertrouwen dat de oplossingen zich zullen openbaren. Dus de inspanning loont.”

Bijzonder is hoe wild je soms beweegt. Hoe is dat zo gekomen?

„Ik zat als kind op de jeugdtheaterschool, waar ik ook moest dansen, maar ik heb het geleerd door het te doen op het podium. Ik was zanger in een band toen ik begin twintig was en toen was niet zozeer mijn zang, maar mijn gedans een belangrijk element van de optredens. Toen de microfoon het een keer niet deed, heb ik alleen maar gedanst, dat was een van onze beste optredens. Het voelt alsof ik niet anders kan dan dansen. En het is lekker om te doen.

„Bij een optreden in Toomler deed ik een keer in paniek iets waar ik zin in had, namelijk raar beatboxen en als een debiel bewegen. Dat sloot ik af met: ‘Soms doe ik iets voor jullie, soms doe ik iets voor mezelf.’ Die grap zit nu in de show. De kern is dat ik me wil uitleven op het podium. En als ik daar van geniet, dan doet het publiek dat denk ik ook.”

Je lijkt vrij schaamteloos. Voel je wel schaamte?

„Ja. Toen ik in Toomler speelde, heb ik een lange periode tegengehouden dat er mensen kwamen kijken die ik kende. Mensen weten niet hoe kwetsbaar je dan bent. Voor je het weet, blijft er een zinnetje van kritiek nagalmen in je hoofd. Daar ben ik niet ongevoelig voor. Zelfs als mensen iets aardigs zeggen, kan je er iets onaardigs in denken te kunnen horen.”

> Voor je het weet, blijft er een zinnetje van kritiek nagalmen in je hoofd

Er zijn wel comedians die ongenaakbaarheid uitstralen.

„Je afweermechanisme kan zo sterk worden dat mensen de oorsprong niet meer zien: je kwetsbaarbaarheid. Je oogt dan ongenaakbaar, terwijl je zelf denkt: ik ben maar een sukkel.

„Het is een cliché over comedians waar ik in geloof: dat ze comedian worden uit een soort minderwaardigheidscomplex. Zelfs als mensen tegen ze opkijken, denken ze nog: ik ben niet goed genoeg. Ik denk dat je in contact moet blijven staan met dat complex, want die ontevredenheid is je motor.”

Hoe word je inhoudelijk gevoed?

„In de week dat de maatregelen tegen corona werden opgeheven, overleed mijn vader. En kort daarna maakte mijn vriendin het uit. Toen ben ik veel comedy gaan doen. Waarna ik merkte dat mijn afweermechanisme, comedy maken, niet werkte. Je moet dat soort tragedies actief verwerken. Dat inzicht is wel een bron voor mij.”

Je vader heeft in de voorstelling een rolletje als de man die jou als jongen aan het roeien wil krijgen, terwijl jij zelf liever wil BMX’en.

„Hij is niet meer dan een figurant, om aan te kunnen geven wat voor druk ouders en de maatschappij je op kunnen leggen. Die druk herken ik, en zie ik ook bij vrienden om me heen. Je vader verliezen is een tragedie, maar er zit ook iets bevrijdends in. Want onbewust stem je toch je doen en laten af op de goedkeuring van je ouders.”

Hoe ben je aan comedy verslingerd geraakt?

„Er was een site van de Vara met cabaretfragmenten. Die heb ik verslonden. Mijn helden waren Hans Teeuwen, Poelmo, Gummbah. Naar een show van het duo Droog Brood ben ik drie keer in een maand geweest.”

Allemaal absurdisten. Voel je je verwant?

„Ik heb moeite met de term, maar ik omarm hem ook. Dan heb ik het wel over absurdisme dat ook gevaarlijk is. Dat je voelt: ik weet niet of ik in goede handen ben. ‘Staat er nou echt een gek op het podium? Heeft hij wel door dat dit niet kan? Is dit serieus? Wordt het nog leuk?’ Dat is tof.”

Als Linszen na bijna twee uur wordt bedankt voor het gesprek, zegt hij met een stalen gezicht: „Dit was allemaal off the record, toch? Super!”

Op maandag 1 december heeft Linszen een try-out in Theater Floralis in Lisse. Die loopt aanvankelijk wat stroever dan die in Amsterdam. Pas bij wat woordgrappen komt de lach erin. Als ik hem er over bel, is hij zich er niet van bewust. „Twee dagen ervoor waren allemaal scènes op hun plek gevallen. Dus het was zo’n optreden waarin je je bewust bent dat het de vorige keer zo goed ging.”

Wat viel er op zijn plek? „Ik zat in de knel met het idee dat ik wel vier eindes had. Dat komt doordat mijn stand-upcomedyhoofd nog steeds moet leren dat niet alles uitmondt in een grap. De oplossing bleek een liedje naar voren trekken.”

Nieuw was dat hij niet alleen praatte over BMX’en, maar ook trucs op zijn fiets liet zien. „Vrijwel elke dag was ik tijdens mijn middelbareschooltijd te vinden op het Max Euweplein in Amsterdam, voor het casino. Ik deed ook wedstrijden in de categorie *Flatland*, trucs op de vlakke vloer. Maar ik heb het nooit professioneel gedaan. De stap naar de hoogste klasse was net te groot.”

Hoe ver is het programma nu? „Relatietherapeuten zeggen dat er afstand nodig is om intimiteit te ervaren in een relatie. Die behoefte heb ik nu met mijn show. Ik zou even twee weken andere mensen willen zien. Dan kan ik er weer in duiken. Gelukkig komt de kerstperiode eraan.”

Deze week staat zijn naam op de gevel: Linszen speelt twee dagen in De Kleine Komedie in Amsterdam. De dag voor de première vertelt hij of het afstand nemen heeft gewerkt. „We zijn weer bij elkaar. Ik ben met hangende pootjes teruggekeerd en we hebben het bijgelegd. Ik besef ook weer beter wat er voor nodig is om een avondvullende voorstelling te maken. Dat ik me niet hoef te haasten. Ik ben het liefst manisch, gek en energiek op het podium, maar rustpunten en stiltes hebben evenveel waarde, en doen de energie ook beter uitkomen. Ik speel weer met frisse moed.”

nrc
ZATERDAG 24 JANUARI & ZONDAG 25 JANUARI 2026

COLUMN
MARIJN DE VRIES

Bejaarde Federer

Het is u misschien ontgaan omdat het niet zo breed is uitgemeten, maar Roger Federer heeft afgelopen week nog eens een tenniswedstrijd gewonnen. En niet de minste: de in 2022 gestopte Federer won van Casper Ruud, de nummer dertien van de wereld. Vooruit, het was een oefenwedstrijd in het kader van de Australian Open, maar dat de inmiddels 44-jarige Federer won is toch iets waarbij de wenkbrauwen gefronst mogen worden. Als nummer dertien van de wereld wil je niet verliezen van iemand die al jaren gepensioneerd is, dus ik kan me niet voorstellen dat Ruud niet zijn best heeft gedaan.

Wat ik me vooral afvraag, is wat het zegt over het niveau van het mannentennis dat iemand die er al bijna vier jaar uit is, kan winnen van een gast van 27 die aan de wereldtop staat. Het was weliswaar een korte wedstrijd, maar dan nog. De heren uit het circuit mogen zichzelf wel eens achter de oren krabben en zich afvragen hoe een 'bejaarde' kan winnen van een knul die in zijn *prime* zou moeten zijn.

Of er echt zo over bericht werd? Nee, natuurlijk niet. Hier niet over. *De Telegraaf* kopte: „En of hij het nog kan: Roger Federer (44) verslaat nummer dertien van de wereld voor aanvang Australian Open". In het artikel werd de nog altijd puntgave techniek van Federer geroemd en werd gesuggereerd dat hij maar een wildcard voor het echte toernooi zou moeten krijgen. Dat wilde Federer niet: „Mijn kuit trilt, mijn lichaam is niet klaar, mijn geest is niet klaar."

Mannen worden geroemd als ze op oudere leeftijd nog aan de wereldtop staan, vrouwen afgekraakt

Waar wél zo over bericht werd, was over Venus Williams, die wel op een wildcard deelnam aan de Australian Open. De 45-jarige Williams was daarmee de oudste speelster ooit op het toernooi. Ze werd in de eerste ronde verslagen door de 24-jarige Olga Danilovic, de nummer 68 van de wereld. „Bijna-stunt van 'bejaarde' Venus Williams is pijnlijk voor het vrouwentennis", kopte *Trouw*. Nu heb ik Trouw hoog in het vaandel, het is een krant die gelijkwaardigheid in berichtgeving belangrijk vindt. Ik was er zelf ooit columnist. Dit verhaal zal dus een *slip of the pen* zijn geweest - want de kop was geen clickbait.

In het artikel wordt het hele vrouwentennis naar beneden gehaald door de deelname van Venus Williams. Het feit dat ze zelfs nog een set wist te winnen, wordt als extra schandelijk omschreven. Voilà: de dubbele moraal in de sportjournalistiek in optima forma, recht voor uw neus. Het wordt gelukkig beter de laatste jaren, maar het gebeurt nog steeds. Mannen worden geroemd als ze op oudere leeftijd nog aan de wereldtop staan, vrouwen afgekraakt. Er verschijnen hele artikelen over waarom Cristiano Ronaldo nog zo fit is op z'n veertigste, om maar een voorbeeld te noemen. Hoe flikt hij dat toch? Wat is zijn geheim? Niemand haalt het in zijn hoofd te schrijven dat het feit dat hij op zijn leeftijd nog meedoet, pijnlijk is voor het mannenvoetbal.

Ik wil zo'n zelfde verhaal lezen over Venus Williams. Hoe flikt ze dat toch? Wat is haar geheim? Klopt het dat vrouwen tot op relatief wat hogere leeftijd dan mannen topprestaties kunnen behalen? Hoe komt dat, waar zit 'm dat fysiek in? Of is het mentaal? Dát vind ik interessant. Niet het gemakzuchtige afschrijven van een hele tak van sport, door de deelname van een vrouw die niet aan het verwachtingspatroon voldoet.

Marijn de Vries is oud-profwielrenner en journalist.

Sport

Yagiz Kaan Erdogmus (links), de 14-jarige grootmeester uit Turkije, wacht op het startsein voor zijn duel met de 20-jarige Oezbeek **Javohir Sindarov**.

REPORTAGE **TATA STEEL CHESS**

Bij familiair schaaktoernooi aan het strand blinken vooral de tieners uit

Bij het 'Wimbledon van de schaak', vormt dorpshuis De Moriaan het kloppende hart. Buiten staan demonstranten van XR.

Door **Storm Stavenuiter** Fotografie **Simon Lenskens**

WIJK AAN ZEE

Een klap op de gong maakt abrupt een einde aan het geroezemoes. Na een laatste succeswens valt de stilte. Honderden amateurs en 28 topschakers richten hun aandacht op de eerste zetten. Sommigen zitten roerloos achter het bord, anderen ijsberen al snel over het geluiddempende tapijt. Blikken zijn strak gericht op het spel: op het fysieke bord of op varianten die zich uitsluitend in het hoofd afspelen.

Tijdens Tata Steel Chess vormt de sporthal van dorpshuis De Moriaan het kloppende hart van Wijk aan Zee. Momenteel is voor de 88ste keer de badplaats ruim twee weken in de ban van het grootste schaaktoernooi van Nederland. Al vóór de verhuizing uit Beverwijk in 1967 had het toernooi internationale allure. Door de bijzondere locatie en de voortdurende komst van grote namen groeide het toernooi uit tot een traditie: vrijwel elke grootmeester wilde hier spelen, en nagenoeg elke legende wist er te winnen. Het prijzengeld, naast een startbedrag voor de deelnemers, is al decennialang onveranderd: de hoofdprijs is 10.000 euro, een bescheiden bedrag voor een toptoernooi.

De sporthal vormt een contrast met de hoge status van de denkkrachtmeting, waarbij het halve dorp betrokken is. Niet luxueus, maar familiair en comfortabel; gratis toegang voor het publiek en voor de topsporters niet veel meer dan de wandelingen tussen het hotel, de pizzeria en het winterse strand. In de speelhal geurt het weeïg, naar erwtensoep. Een traditie: in de naoorlogse jaren, toen voedsel schaars was, werd de maaltijd uitgedeeld aan de toen nog uitsluitend Nederlandse deelnemers. Ook nu is de snert verkrijgbaar, zij het voor 4,80 euro.

Kolen voor de deur

Online- en snelschaken hebben sinds de Covidpandemie een sterke groei doorgemaakt. Toch behoudt het toernooi, met zijn fysieke borden en klassieke speeltempo, zijn populariteit. Ook onder jonge schakers: de gemiddelde leeftijd bij de *Masters*, de hoogste sectie van het toernooi, is 23. Jonger dan ooit.

Zo sereen als het inmiddels is, zo onstuimig was het zaterdag, tijdens de eerste speeldag. Wat een feestelijke opening had moeten zijn, veranderde in een klimaatprotest van XR, dat tweeduizend kilo kolen voor de deur had neergelegd. De demonstranten verzetten zich niet voor het eerst tegen de „sportswashing" van Tata Steel door een historisch denksporttoernooi te organiseren, terwijl de omwonenden gezondheidsrisico's lopen door de uitstoot van de staalfabriek. De organisatie hield rekening met het schrappen van de eerste speelronde en was voortdurend in gesprek met de leiding van Tata Steel, de burgemeester en de arbiters.

Sommige grootmeesters kwamen niet langs de chaos en waagden een sprong over de hekken waaraan demonstranten zich hadden vastgeketend. De politie maakte ruimte en de hinder bleef beperkt tot anderhalf uur vertraging, maar binnen waren de sirenegeluiden van de demonstranten duidelijk hoorbaar. De spelers droegen noodgedwongen oordopjes, die altijd klaarliggen op het bijzettafeltje van de arbiters. Toernooidirecteur Jeroen van den Berg: „Het toernooi gaat altijd door." Volgens hem moeten de demonstranten bij het bedrijf Tata Steel zijn en nemen de spelers de overlast laconiek op.

Een enkele binnenkomer vergeet dat eenmaal langs de plastic flappen de stilte heerst in de hal. Zijn gewone stemgeluid klinkt plots luid en wordt direct gesmoord door een vermanend „sst". Verder bijna totale geluidloosheid: minimaal gefluister, het geritsel van scorebriefjes en het nauwelijks hoorbare klikken van schaakklokken. Zelfs bij een bijzondere zet blijft het publiek ingetogen; hooguit een blik verraadt enthousiasme.

Een groot contrast met de commentatoren op de livestreams, die hun verwondering juist ongehinderd uitspreken. De Engelstalige commentatoren hebben inmiddels hun intrek genomen in Café de Zon. Want ook 'Wijk' - zoals het toernooi door spelers uit alle windstreken wordt genoemd - innoveert: grote schermen voor de spelerstafels zorgen voor beter zicht op de ontwikkeling in het spel en minuscule 4K-camera's op de borden brengen emoties tot detail in beeld.

> Niet luxueus, maar wel comfortabel; tussen de schakers geurt het naar erwtensoep

Vier spelers uit mondiale top-10

Tata Steel Chess, het 'Wimbledon van het schaak', is ook dit jaar met vier spelers uit de mondiale top-10 weer sterk bezet. Neem de Indische titelhouder Rameshbabu Praggnanandhaa (20). Of zijn landgenoot Dommaraju Gukesh, die ruim een jaar geleden als 18-jarige de jongste wereldkampioen ooit werd.

Met Jorden van Foreest (26) en Anish Giri (31) brengen de Nederlanders het gemiddelde leeftijdsniveau van het deelnemersveld omhoog; Giri is zelfs de oudste deelnemer bij de Masters, waarbij 14 grootmeesters elkaar allemaal eenmaal treffen. Beiden hebben een rijke geschiedenis in Wijk. Ze eindigden in 2021 samen aan kop nadat alle veertien deelnemers elkaar hadden getroffen en een beslissende snelschaakplay-off volgde. Van Foreest zorgde voor een grote verrassing door - tot zijn eigen verbijstering - de titel te veroveren.

Twee jaar later nam Giri revanche door het toernooi alsnog te winnen. Tijdens deze editie moest Giri zijn meerdere erkennen in Van Foreest, die na afloop zei hoezeer het zijn carrière helpt om hier elk jaar te spelen. „Ik krijg hier de kans om tegen de besten van de wereld te spelen, terwijl ik daar niet per se bij hoor."

Anish Giri was al jarenlang grootmeester - de hoogste titel in het schaken - toen Yagiz Kaan Erdogmus nog geboren moest worden. Het veertienjarige Turkse wonderkind brak sneller dan wie ook door een rating van 2600 FIDE heen om zich zo bij de elite-grootmeesters te scharen en is de jongste deelnemer ooit van dit toernooi. Net als zijn concurrenten speelt hij elke dag een klassieke partij met tussendoor drie rustdagen. In theorie kunnen die duels eindeloos voortduren; in de praktijk nemen ze vaak vele uren in beslag.

Heel jong zijn, is daarbij geen belemmering, ziet Van den Berg. „We zien al een tijdje een verschuiving. Jonge grootmeesters spelen niet alleen briljant, ze brengen ook een frisse uitstraling mee die het publiek aanspreekt." Er zijn meer jonge meesters die net als de Turkse jongeling door een ouder worden begeleid. Van den Berg: „Ze reizen al als gerouti-neerde schaakprofs, dat is echt ongelooflijk."

Staren in de leegte

Ook onder de ongeveer tweeduizend bezoekers, bevinden zich jongeren en buitenlanders. Hotels en restaurants zitten vol, en het hele dorp ademt schaak: van het dorpshuis waar partijen worden gevolgd tot de cafés met rijen spelborden op aan elkaar geschoven tafels. Voor velen is het een feest dat dagen duurt, waarin ze in dezelfde ruimte als de grootmeesters hun eigen klassieke partijen afwerken. „In de zaal kun je hun lichaamstaal echt lézen", zegt Liam Clark. „Soms lijkt het alsof ze naar je kijken, maar eigenlijk staren ze gewoon in de leegte, keihard aan het denken."

De Amsterdammer is hier voor het eerst: „Ik begon anderhalf jaar geleden met schaken. Iedereen op mijn vereniging doet mee en zei dat ik dit mee moest maken. Ik zag een plek en dacht: vrij nemen, hotel boeken en gaan." Wie je ook tegenkomt, iedereen is schaker. „Je zit gewoon naast de grootmeesters in het restaurant. Hier zijn spelers die je een flink lesje kunnen leren en spelers van lager niveau die gezellig meedoen."

Voor Yousef Mesbah is het niet de eerste keer dat hij naast de grote meesters speelt, maar de ervaring blijft „heel cool". De Egyptenaar reist door heel Europa om deel te nemen aan amateurtoernooien in deze setting. „Maar hier wilde ik altijd al spelen. Ik hoopte tijdens mijn vijf dagen hier meer van Nederland te zien, maar in de praktijk speel ik alleen het toernooi en kom ik uitgeput terug", zegt hij.

Jongste grootmeester ooit

Traditioneel worden ook veel Nederlanders uitgenodigd bij de zogeheten *Challengers*-sectie, met meesters die hun leven aan schaken wijden, maar (nog) niet tot de absolute top behoren. Onder hen vallen onder andere Eline Roebers (19), vers Europees kampioen snelschaken, en Erwin l'Ami (40). Beiden verloren deze week van de pas twaalfjarige Argentijn Faustino Oro, die de aankomende maanden de jongste grootmeester ooit kan worden. „Dat was wel even slikken", zegt 'senior' L'Ami over dat duel. Volgens toernooidirecteur Van den Berg kent ook Nederland veelbelovende talenten. Hij wijst erop dat in de Nederlandse cultuur, door bijvoorbeeld de leerplicht, minder mogelijkheden zijn om jeugdspelers meteen naar grote podia te brengen. „Maar Nederlandse talenten hebben bij mij altijd al een kans gekregen, en dat zal zo blijven", aldus Van den Berg.

Of het dorp op de rustdagen echt tot rust komt, is de vraag. Bij de Masters gaat het nog steeds nek-aan-nek en zal de beslissing, zoals wel vaker, mogelijk vallen in een zenuwslopend potje snelschaak. Ondertussen biedt het strand een ontsnapping met uitgestrekte vlaktes, even weg van de 64 felbevochten vakjes.

Advertentie

‘Soms doe ik alsof ik iets niet meer weet’

Ebbinge stelt leiders van vandaag en morgen de vragen die er echt toe doen.
Deze keer: Heidi van den Brink, bestuurder van zorgorganisatie Marente.

Wat heb je geleerd wat je eigenlijk niet had willen weten?
Dat mensen niet altijd eerlijk tegen je zijn. Als ik een compliment krijg, denk ik weleens: meen je dit nu, of zeg je dit om me naar de mond te praten? Toen ik nog operatieassistente was liepen we na een vergadering weleens naar buiten en zeiden we tegen elkaar: nou, dat gaan we dus niet doen hè, wat een stom besluit. Die kennis zit me nu soms in de weg.

Van welke misstap of teleurstelling heb je het meest geleerd?
Dat was in een sollicitatieprocedure waar alle seinen op rood stonden. Het eerste gesprek was niet leuk en voelde niet goed. Toch kreeg ik de baan. Het was een mooie stap, maar die samenwerking liep totaal niet. Dit was wel de laatste keer dat ik mijn onderbuikgevoel genegeerd heb.

Ga voor het hele artikel naar ebbinge.nl/leadershiplab of scan de QR-code hiernaast.

Lees het artikel

CFO - Novar

duurzame missie, frontrunner in energietransitie

Snelgroeiende ontwikkelaar van grootschalige groene energieprojecten. Van opwek en opslag tot levering en slim beheer. Transformeert naar onafhankelijke Europese groene stroom-producent, PE backed. Ambitieuze groeidoelstelling: capaciteit > verdubbelen in 5 jr. Dynamische organisatie met verschillende businessmodellen, landen, financiering en juridische structuur. CFO (statutair) leidt finance, financiering, tax, legal. Professionaliseert finance, faciliteert groei incl. funding, ontwikkelt team. Bekend met projectorganisatie. Combineert visie met ondernemende geest. Nuchter, verbindend, positief. Novar streeft naar een divers team. Ref: 41887 (min 2x p/w in) **Groningen**

Managing Director - Analytics for a Better World

impact driven director for scale-up of game changing NGO

Lead a mission-driven organization unlocking analytics and AI for global impact. You drive ABW’s growth and build strategic partnerships in business, science and the international NGO sector. You expand funding and lead the organization and team from start-up to scale-up. ABW is looking for a senior and entrepreneurial director. Highly proactive and energetic. Strong leadership skills in a fast paced and dynamic international setting. An avid networker with commercial or fundraising experience. Thorough understanding of the NGO sector. More information and application before February 9 at Ebbinge.nl.
Ref: **41892 Amsterdam/remote working**

Lid Raad van Bestuur - Certe

met stevige transformatie- en executiekracht

Certe levert 24/7 hoogwaardige medische diagnostiek en advies aan de zorg in Noord Nederland en is een onmisbare schakel in de keten. Ervaren bestuurder met bedrijfsvoerings- en veranderexpertise. Teamplayer die samen fusievoordelen verzilvert, het productie- en logistieke proces verfijnt, digitalisering verdiept en de organisatie lean en wendbaar maakt. Brengt richting, rust en resultaat, verbindt mensen en maakt data/AI en innovatie tot motor van vooruitgang. Kennis van laboratoriumsector, farmacie of levensmiddelentechnologie is pre. Bouwt toekomstbestendige diagnostiek voor de regio. Ref: 41820 **Groningen/Drachten**

Voorzitter Raad van Toezicht - BovenlJ

ervaren, ondernemend en vooruitstrevend

BovenlJ is op weg een gezondheidsorganisatie te worden, vanuit bestaand profiel van algemeen ziekenhuis. Met intensieve regionale samenwerking met zorg- en welzijnsorganisaties in Amsterdam, in het bijzonder in Amsterdam-Noord. Persoonlijke, verbindende en ondernemende organisatie. Raad van Toezicht van vijf leden. Nieuwe voorzitter brengt brede maatschappelijke ervaring, als bestuurder en toezichthouder. Heeft inzicht in toekomstgerichte governance. Stelt maatschappelijk belang voorop. Bekend met dynamiek van ‘Noord’. Oplossingsgericht en pragmatisch. Rustig en van nature gezaghebbend. Verbindend in samenwerking. Ref: 41845 **Amsterdam**

Toezicht Nieuwe Stijl voor de Zorg

voor RvT/RvC/bestuurders met hart voor de zorg

Toezichthouden in de zorg brengt specifieke dilemma’s met zich mee. Dat vraagt toezichthouders die dit begrijpen en kundig, onafhankelijk en betrokken sparringpartner zijn. Die kunnen acteren in de dynamiek en inzicht hebben in hun eigen leiderschapsprofiel. Praktijkgericht en professioneel programma biedt kennis én vaardigheden. Actuele thema’s door topsprekers uit de zorgpraktijk. Onderwerpen: governance, kwaliteit & ethiek, digitale transformatie en rol van werkgever. Fysieke bijeenkomsten, afgewisseld met online sessies, een boardgame en webinars. Start 27 maart 2026, verspreid over 9 maanden. Informatie: **theschoolofleadership@ebbinge.nl** of op **ebbinge.nl/cursussen**

Leiderschapsprogramma Lead our Future

voor leiders die koers bepalen, niet volgen

In dit programma ontwikkel je in zes maanden een scherper strategisch kompas en leer je navigeren tussen persoonlijke waarden en organisatiebelangen. Je onderzoekt je leiderschapsopgave, scherpt je handelingsperspectief aan en legt de basis voor duurzame verandering. Hoogtepunt is een meerdaagse natuurtrail door de bergen. Daar ontdek je wat jou écht drijft: fysiek, mentaal en in je rol als leider. Je keert terug met richting, inzicht en de rust om daarnaar te handelen. In samenwerking met De Transformatie Groep start het programma dit jaar op woensdag 9 september. Informatie en aanmelden: **theschoolofleadership@ebbinge.nl** of op **ebbinge.nl/cursussen**

Bekijk alle open posities

reageren graag via www.ebbinge.nl | 020 5 725 725 | info@ebbinge.nl

ebbinge

Commentaar

RAAD VOOR CULTUUR

Culturele vrijheid is een pijler in een democratie

Dat onwetendheid de moeder der hoogmoed is, bleek afgelopen week weer eens in Davos tijdens de speech van de Amerikaanse president Donald Trump. Hij treiterde Europese leiders, schmierde over een Europa dat „niet eens meer herkenbaar” zou zijn en had niet de moeite genomen zich te verdiepen in het verschil tussen Groenland en IJsland. Zijn MAGA-politiek vol vreemdelingenhaat en remigratieretoriek, die zijn vicepresident JD Vance in het voorjaar van 2025 in München ook al uitstiet, probeerde hij andermaal op te leggen aan zijn ‘bondgenoten’ in Europa. Het was een aanval op een ideaal van de Europese geest waar humanistische waarden een grote rol spelen en dat hier ook onder druk staat.

Terwijl Trump zich op de borst klopte over hoe geweldig zijn eigen land was en welke glorieuze toekomst Venezuela tegemoet ging, ging het niet over de ramkoers van immigratiedienst ICE, de verslechterende economie en de cultuurvernietiging in zijn eigen land. Sinds zijn aantreden heeft hij niet alleen de Senaat en het Huis van Afgevaardigden naar zijn hand gezet; ook publieke instanties, universiteiten, media, ngo’s en culturele instellingen heeft hij gedwongen zich te hervormen. Alles om de geest te breken en weder op te bouwen naar zijn evenbeeld.

Via verschillende decreten legde hij patriottisme op in de kunst, eiste „traditionele schoonheid” en kwam met verboden op ‘gender-ideologie’. Hij ontsloeg onder meer mensen in het Amerikaanse Nationale Archief en benoemde Marco Rubio, de minister van Buitenlandse Zaken, tot Rijksarchivaris. Zichzelf plaatste hij in het bestuur van het Kennedy Center of the Performing Arts, waaruit hij enkele mensen had verwijderd, en herdoopte het centrum tot The Donald J. Trump and The John F. Kennedy Memorial Center for the Performing Arts.

Nadat CBS in handen kwam van de zoon van een vriend van Trump, werd aan het hoofd van de nieuwsafdeling van de zender een rechtse opiniemaker benoemd en werd *The Late Show* van de Trump-kritische Stephen Colbert gecanceld. Elk medium dat Trump niet zint, wordt voor de rechter gedaagd en kan rekenen op miljarden aan schadeclaims. Dit alles om het narratief van het land te controleren en een nieuwe identiteit op te bouwen. Dat lukt hem door wetenschap, media en kunsten in te perken of te laten verdwijnen.

Het is een doemscenario waar we in Europa voor zouden moeten waken. Reden voor de Nederlandse Raad voor Cultuur om met een advies te komen om ervoor te zorgen dat artistieke vrijheid in de toekomst beter wordt beschermd.
In het rapport *Maken (z)onder druk* merkt de Raad op dat de druk op artistieke vrijheid toeneemt. Het is een ontwikkeling die volgens de Raad ook terug is te zien in andere maatschappelijke domeinen zoals de rechtspraak, de journalistiek en de wetenschap.

„We weten dat wat er in de VS gebeurt, regelmatig overwaait naar Europa”, merkte Kristel Baele, voorzitter van de Raad voor Cultuur, op in *NRC*. Terwijl cultuur volgens haar een „democratisch bindmiddel” is dat helpt om onverwachte ideeën, beelden en perspectieven te omarmen en in perspectief te plaatsen. Inmiddels dreigt het gevaar van wit superioriteitsdenken dat steeds vaker wordt verward met ‘ware cultuur’.

Politici en overheid moeten wat de Raad betreft actief uitdragen dat „iedereen in Nederland volgens de Grondwet vrij is om elkaar verhalen te vertellen en kennis te nemen van andere perspectieven”. Dat is in feite een open deur, maar treurig genoeg is het hard nodig die boodschap te herhalen.

Want niet alleen in de VS worden stemmen gesmoord en de cultuur witgewassen, ook in Europa gebeurt het. In Hongarije en Slovenië is dat proces al ingezet, maar het gevaar ligt ook in West-Europa op de loer. Extreem-rechtse partijen als AfD in Duitsland of Forum voor Democratie in Nederland erkennen de „vrijheid van verhalen” niet en willen instanties eigen cultuurvisies opleggen. De PVV ziet in media en cultuur een bedreiging en pleit daarom voor het zoveel mogelijk beperken ervan. „Het

> *Wat begint met het afschaffen van instituten, het negeren van verhalen en het lamleggen van media en cultuur, eindigt in destabilisering van een maatschappij*

cultuurbeleid van de AfD laat zien hoe serieus ze het menen met de herstructurering van de staat en de samenleving - zelfs tot het punt van afschaffing van de democratie”, waarschuwde historicus Johannes Kiess eind vorig jaar.

Trumps MAGA, de Heidi’s op de posters van de jongerenafdeling van de AfD, de blonde AI-Nederlanders van Geert Wilders, het cultuurconservatisme van FvD: het zijn vormen van een propagandaoorlog waarvoor de Raad voor Cultuur waarschuwt. Nederland en Europa moeten zich wapenen tegen de minachting voor cultuur van het populisme.

De tijd van schouderophalen bij politici die cultuur afdoen als overbodig of elitair is voorbij, dergelijke denkbeelden gaan niet vanzelf voorbij. De samenleving rust niet alleen op economische en geografische pijlers, maar wordt ook gevormd door culturele waarden die de identiteit van een land verbeelden, verklanken en verwoorden. Wat begint met het afschaffen van instituten, het negeren van verhalen en het lamleggen van media en cultuur, eindigt in destabilisering van een maatschappij. De alarmbellen zijn al vaak genoeg afgegaan, het wordt nu tijd dat alarm serieus te nemen.

Advertentie

nrc puzzels

Eén plus één is vijf

NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels.
Zoals *Cinco*, speciaal voor spelers die het liefst op één hand tellen.

Speel alle puzzels op **nrc.nl/puzzels**

COLOFON

Mediahuis NRC BV
Hoofdredacteur: Patricia Veldhuis
Algemeen directeur: Dominic Stas

Redactie
Vragen, opmerkingen of suggesties? Mail naar redactie@nrc.nl of ga naar nrc.nl/contact.
Postadres: Postbus 20673, 1001 NR Amsterdam, t.a.v rubriek, redactie of persoon.
T: 020 - 755 3000 (algemene nummer)

Ingezonden brieven
Reageren op artikelen uit de krant? Stuur dan maximaal 250 woorden naar opinie@nrc.nl. Vermeld uw naam, adres en telefoonnummer.

Advertenties
T: +31 20-755 3049,
E: sales@nrc.nl,
of adverteren.nrc.nl

Familieberichten
T: 020 - 755 3052,
E: familieberichten@nrc.nl

Bezorging en abonnementen
Wij streven ernaar NRC Weekend op zaterdag voor 9.00 uur te bezorgen. Voor vragen: nrc.nl/service of bel 088-572 0572 (za 9.00-13.00 uur)

NRC Webwinkel
E: klantenservice@nrcwebwinkel.nl

Omgang persoonsgegevens
Mediahuis NRC BV legt van abonnees en gebruikers van online dienstverlening gegevens vast voor de uitvoering van een (abonnee) overeenkomst en/of het verlenen van diensten.
Deze gegevens kunnen worden gebruikt om u te informeren over relevante producten en diensten van Mediahuis NRC BV (zie ook nrc.nl/privacy-verklaring). Indien u op deze informatie geen prijs stelt, kunt u zich afmelden via privacy@nrc.nl.

Auteursrecht
© NRC, 2026.
Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van (de inhoud van) deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden.
Deze rechten berusten bij Mediahuis NRC BV c.q. de betreffende auteur.
Zie voor de volledige tekst: nrc.nl.
Op ingezonden bijdragen zijn de algemene publicatievoorwaarden van toepassing.
Deze liggen ter inzage op de redactie en worden op verzoek kosteloos toegezonden.

BERT SCHRIJFT EEN BOEK

YOUP

Zeven dwergen

Best moeilijk om deze week een actueel stukje te schrijven en daarin de namen van de bedreigde Deense ijsklomp, de knettergekke Amerikaanse megalomaan en zijn aandoenlijke Nederlandse gigolo niet te noemen. Domweg omdat ik niet wil verdwijnen in het grijze columnistenpeloton vol schrandere schrijvertjes die massaal dezelfde geopolitieke confectie-analyses spuien. Net als de deskundigen aan de talkshowtafels. Ik ga het proberen.

Gelukkig word ik meteen gered door de verdrietige scheiding van prins Bernhard en zijn vrouw Annette. Zachtjes hoop ik dat een van de twee een beetje behoorlijk huis kan vinden op de huidige overspannen woningmarkt. Dat zal best ingewikkeld zijn. Zeker nu de Rabobank gestopt is met de aflossingsvrije hypotheken. Misschien kunnen ze binnen de familie wat lenen.

Het gescheiden Oranjesetje doet een beroep op ieders begrip en respect voor hun privacy. Ik vrees dat dat niet gaat lukken omdat de roddelmaffia inmiddels alle verloven heeft ingetrokken en de honderden voorradige telelenzen uit de mottenballen worden gehaald. Het stel zal eraan moeten geloven dat ze dat gajes maandenlang voor hun deuren hebben.

Deze week stond de Britse prins Harry emotioneel voor een rechtbank omdat de levens van hem en zijn vrouw volstrekt onmogelijk zijn geworden door dit tuig. Daarbij heeft hij ook zijn moeder door deze jagende criminelen verloren. Op de televisie toonde achterklapgluiperd Albert Verlinde begrip voor de prins. Dat vond ik opmerkelijk, omdat hij in zijn RTL Boulevardtijd de meest ranzige en privacygevoelige filmpjes inkocht en vervolgens schaamteloos uitzond. Maar nu zat de glijer als een volleerde farizeeër te oreren dat het heel zielig is voor de prins en zijn vrouw. En geen van de andere gasten sprak de enge gladjakker hierop aan. Meneer mocht heerlijk uitpraten en krijgt daar ook nog een stevig gage voor. Je moet maar durven.

Omdat ik verder niks wil zeggen over de gebeurtenissen in het Zwitserse wintersportplaatsje Davos ben ik zielsgelukkig met de zeven dwergen die deze week uit de PVV-fractie zijn gestapt. Een clubje muiters dat er na jaren achter kwam dat het er binnen de ledenloze partij ronduit feodaal aan toegaat. Geen snelle leerlingen dus. De rebellenleider Gidi Markuszower was ooit bijna onze vicepremier geweest, maar kwam niet door de screening van de AIVD. Als dat je overkomt dan moet je behoorlijk wat op je kerfstok hebben.

Gidi liegt steevast dat hij niet weet wat het probleem precies zou kunnen zijn. Een besmettelijke partijkwaal. Zal hij meer of minder gefraudeerd hebben dan Gom van Strien? Of heeft hij net zulke losse handjes als Dion Graus? Dat is die Limburgse dierenvriend met dat ongewassen haar die deze week over ratten fulmineerde terwijl hij het clubje zetelrovers bedoelde.

Twee leden van die club verschenen afgelopen woensdag bij Eva Jinek en dat was ronduit meelijwekkend. Naast ene René Claassen, die niet kon uitleggen waarom hij plotseling wel wat wilde zeggen binnen de rechtse rukkersfractie, zat een zekere Annelotte Lammers stotterend te stamelen dat zij ook van Geert niet

> *Gelukkig blijft de grote geest Marjolein Faber Wilders trouw*

mocht praten. Maar dat kon de lieverd ook niet. Net als denken. Er kwam geen zinnige lettergreep uit het arme meisje. Ik denk dat een debielenbusje haar na de uitzending terug naar het gesticht heeft gebracht.

Gelukkig blijft de grote geest Marjolein Faber hem trouw. Over de nationale politiek gesproken: begrijp ik nou dat we Dilan Yesilgöz op Defensie krijgen? Kunnen we ons eindelijk weer veilig voelen. Alleen Poetin nog in die nieuwe vredesraad van de Amerikaanse gele haarmeneer en het komt helemaal goed met de wereld.

Nu alleen nog hopen dat de komende WK Voetbal geboycot wordt omdat er in een van de organiserende landen iemand zonder een vorm van proces dwars door een autoruit doodgeknald kan worden. Ik zou zo'n boycot prachtig vinden. Als alle enigszins weldenkende democratieën niet meedoen krijgen we misschien de finale Senegal-Marokko. En dat belooft topamusement te worden. Met aan het eind de krankzinnige president met die uit te reiken beker. Leefde Hergé nog maar. Die zou van alles een prachtig stripboek hebben gemaakt.

ikje

Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden. Insturen via ik@nrc.nl

QUEUING DISCIPLINE

In de rij voor koffie, op de universiteit in Oxford. Ik voeg mij achter een klasgenoot en fluister hem toe dat ik de Britse *queuing discipline* waardeer en dat ik graag meedoe. Hij kijkt half om en zegt : „That is appreciated, but we don't talk while in the queue." Gelukkig verschijnt er een lachje om zijn mond, maar ik kom tot de conclusie dat ik in de afgelopen drieënhalf jaar dat ik in Oxford verblijf nog niet voldoende culturele terreinwinst heb geboekt.

Michiel Buitelaar

Achterpagina.

nrc WEEKEND

ZATERDAG **24 JANUARI** &
ZONDAG **25 JANUARI 2026**

Volle bak

Bewaar maar eens de vrede in een overvolle gevangenis. NRC keek twee maanden mee in de PI Zwolle

PAGINA 4-7

FOTO WOUTER DE WILDE

Advertentie

Grote plannen? Of juist helemaal niks? Met The Easies van MR MARVIS zit je altijd goed – de perfecte balans tussen stijl en comfort. The Easies combineren de looks van een chino met het comfort van een sweatpants. Gemaakt in Portugal en verkrijgbaar in 18 kleuren. Ontdek ze nu op **mrmarvis.com** en in onze winkels.

DEZE WEEK

REPORTAGE
De roep om 'harder straffen' en wegbezuinigde zorg: het dagelijks leven in de PI Zwolle.
PAGINA 4-7

INTERVIEW
Wethouder Sofyan Mbarki: „Hoe zorgen we ervoor dat de volgende generatie óók kan meedoen?"
PAGINA 10-12

SAMEN ZINGEN MAAKT GELUKKIG
Koren zitten in de lift: ruim 700.000 Nederlanders zingen met enige regelmaat samen. „Alle sores die je in het leven wel eens hebt, zing ik er op donderdagavond lekker uit."
PAGINA 14-16

ZIN
IN DE KRANT
Iemand meldde dat bij zwoer bij een mengsel van guanciale en gerookt spek.

„De grote steden zijn gevuld met knusse pandjes waar je vroeger een pedicure liet doen, maar nu ook even gauw een paar botoxinjecties kan laten zetten."
PAGINA 18-21

IN BEELD
Joost van der Vleuten portretteert 'oude garde' en 'nieuw bloed' in Katendrecht. De Rotterdamse volkswijk veranderde van karakter met de komst van luxe koophuizen en woontorens.
PAGINA 22-23

SINGLES
Annemiek Leclaire ziet hoe vrouwen van 50 en ouder hun relatie en hun oude zelf afwerpen.
PAGINA 24-25

LAATSTE BLADZIJDE
Maria Dol-Kolenberg (1961-2025) had warmte en harmonie om zich heen.
PAGINA 31

EN VERDER
COLUMN SARAH SLUIMER
PAGINA 23
MIJN OUDERS
PAGINA 26
AUTOTEST
PAGINA 27
RECEPT
PAGINA 28
RESTAURANT
PAGINA 29
GIDS EN PUZZELS
PAGINA 30

REPORTAGE

NRC liep twee maanden mee in de gevangenis van Zwolle, waar goed te zien is hoe de politiek van 'zwaarder straffen' en bezuinigen op zorg het werk moeilijker maakt.

Door
Allart van der Woude

Fotografie
Wouter de Wilde

De bel-cel op de ISD-afdeling van de gevangenis in Zwolle.

'Ik denk dat straks nog wel even de pleuris uitbreekt'

De PI Zwolle, waar zo'n 350 mensen zitten opgesloten.

„Dag Anja." De bewaarder tilt het luikje op en buigt licht voorover om naar binnen te kunnen kijken. Anja zwaait terug. „Dag Jasmine", zegt hij, drie meter verderop bij de volgende celdeur. „Janet, goedemorgen." Alle cellen in het blok, een stuk of twintig, gaat hij vrolijk en vriendelijk langs.

Iets verderop, in het mannengebouw, tikt een bewaarder op de deuren van onder anderen Justin, Ali en Jos, doet het luikje open en knikt beleefd. „Goedemorgen."

Het is kwart voor twaalf op een woensdagochtend, eind oktober, en in de penitentiaire inrichting (PI) Zwolle wordt iedereen geteld. Drie keer per dag, minstens, als een bus kinderen op schoolreisje. Als alles klopt - en het klopt eigenlijk altijd - gaan een paar honderd piepers af met een geruststellende mededeling. *„Alle sterkte akkoord"*, oftewel: tussen deze telling en de vorige is er niets veranderd. Niemand ontsnapt, niemand gestorven.

In deze gevangenis zitten zo'n 350 mensen opgesloten. De gemiddelde gedetineerde zit er een maand of vier, een handjevol levenslang. Het zijn moordenaars, ramkrakers en verkrachters. Brandstichters, witteboordencriminelen en drugsbazen. Psychopaten, kwetsbare jongeren en drugsverslaafden. Maar ook hardleerse winkeldieven, die na tientallen keren te zijn gepakt een gevangenisstraf is opgelegd.

Pakweg zeshonderd medewerkers zien erop toe dat deze 'justitiabelen' hun celstraffen uitzitten. Het zijn de mensen die op een vast cellenblok werken en soms jarenlang elke werkdag dezelfde gedetineerden zien; ze dragen verschillende titels, maar we noemen ze in dit artikel voor het gemak bewaarders. Dan zijn er de beveiligers, die toezicht en orde houden in de rest van de inrichting, zoals bezoekruimten en isoleercellen. En dan zijn er nog de casemanagers, psychiaters, schoonmakers et cetera.

Het gevangeniswezen zit in een diepe crisis. In de afgelopen vijftien jaar zijn bijna dertig gevangenissen gesloten en duizenden bewaarders ontslagen, terwijl opeenvolgende ministers van Justitie alsmaar zwaardere straffen invoerden. Nu zitten de inrichtingen op 99,5 procent capaciteit, staan er zo'n duizend vacatures open en wachten ruim 3.200 veroordeelde criminelen in vrijheid op een plek in de gevangenis. Om deze crisis te bezweren vroeg toenmalig staatssecretaris van Justitie en Veiligheid Ingrid Coenradie (PVV) begin 2025 om jaarlijks 500 miljoen euro extra. Het demissionaire kabinet zegde 75 miljoen euro per jaar toe.

Rechtse partijen pleiten al jarenlang voor zwaardere straffen en een versoberd leven in de gevangenis. Veel van hun voorgestelde maatregelen zijn inmiddels doorgevoerd, maar hoe ervaren de bewaarders dat? Hoe is het om in dit politieke klimaat in een gevangenis te werken? Wat zijn de morele vragen waar bewaarders vrijwel dagelijks een antwoord op moeten vinden?

De PI Zwolle heeft als een van de weinige inrichtingen geen personeelstekort en staat onder gedetineerden bekend als een betrekkelijk fijne gevangenis. Toch is ook hier goed te zien dat er veel is veranderd de afgelopen jaren.

'Ze kan de cel niet aan'

„Die daar, rechtsonder, die heeft eigenlijk tbs." Drie bewaarders zitten in de teamruimte, het kloppend hart van elk cellenblok. Terwijl de koffie in de hoek pruttelt, wijzen ze om de beurt een pasfoto aan op de muur, op de grote lijst met alle gedetineerden van de afdeling. „Deze ook, trouwens", zegt een blonde bewaarder van in de twintig, en tikt een andere foto aan. Naast iedere foto staan een naam en datum van binnenkomst. Elke teamkamer heeft zo'n lijst aan de muur. „Die twee horen hier helemaal niet te zijn. Maar de klinieken zijn vol, dus nu zitten ze hier, te wachten. Al anderhalf jaar."

Het is een drukte van jewelste in de kleine teamruimte op een van de afdelingen voor vrouwen. De ene na de andere gevangene staat in de deuropening met een vraag of verzoek. Af en toe staat een van de bewaarders op, excuseert zich, en brengt een gedetineerde weg - naar de arbeid, onderwijs of misschien naar een advocaat. Hans, een casemanager van begin zestig met een borstelige snor en warme stem, schuift aan voor koffie.

„En die mevrouw?", vraag ik, en wijs naar de gang waar net een verwilderd ogende vrouw met geblondeerd haar langsliep.

„Zij is net nieuw", zegt een bewaarder. „Licht verstandelijk beperkt, we hebben een paar van zulke gedetineerden op de afdeling." In de PI loopt ook een IS-vrouw rond (volgens justitie ooit gelieerd aan terreurgroep Islamitische Staat) en sinds kort ook een soeverein (iemand die de overheid en haar wetten niet erkent). Het risico bestaat, zegt de gevangenisleiding, dat zij proberen te ronselen.

De gevangenisbevolking wordt alsmaar complexer en dat is ook hier goed te zien. Meer gedetineerden zijn verstandelijk beperkt, psychisch ziek of drugsverslaafd - dat zegt vrijwel elke bewaarder. De Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd is het met hen eens; al in 2020 trokken zij hierover aan de bel.

„Het is ook niet zo gek", zegt casemanager Hans nuchter. „Als je buiten op de zorg bezuinigt, worden mensen vaker over het hoofd gezien, en dan komen ze vanzelf hier terecht." Het maakt het werk voor bewaarders moeilijker: ze moeten orde houden op afdelingen met zeer uiteenlopende typen gedetineerden.

Ik wijs naar de pasfoto van een gedetineerde die ik eerder op de luchtplaats in haar eentje rondjes zag lopen. „Die heeft ook tbs, maar zit hier al een hele tijd", zegt een bewaarder die net koffie inschenkt. „Ze heeft euthanasie aangevraagd." Even is het stil. Hans neemt plechtig het woord: „Ze kan de cel niet aan."

De PI in Zwolle is een bijzonder gevarieerde inrichting. Je hebt er het huis van bewaring, de afdeling waar mensen het vonnis in hun zaak afwachten. Dan de gevangenisafdeling, waar ze hun straf uitzitten. Een kleine vleugel is gereserveerd voor vrouwelijke veelplegers, veelal dakloze verslaafden.

Dan is er de PPC, het penitentiair psychiatrisch centrum, in feite een psychiatrisch ziekenhuis binnen de gevangenis. Als iemand in een acute crisis als een psychose iets vreselijks doet - zijn geliefden vermoorden, bijvoorbeeld - dan komt die hier terecht. Bijna vier op de tien van de gedetineerden in Zwolle zit op de PPC.

De dagen van reguliere gevangenen volgen een strikt stramien, en gaan ongeveer zo. Om vijf uur 's middags gaat je celdeur dicht en zit je in je hok van twee bij vijf, met je lineaire televisie (3 euro per week), je pakje shag en met een beetje pech een bankoverzaller met slaapapneu. Iets voor acht uur de volgende ochtend gaat de deur weer open, en dan mag je drie uur vaatwastabletten inpakken (voor 15 euro per week) en om half twaalf weer een uur op cel. 's Middags even luchten, bellen, misschien naar de bibliotheek, en dan weer vijftien uur op cel.

> *„Ze zijn al gestraft, ze zitten hier. Het is niet aan ons om dat erger te maken"*

De Ouder-Kind-Dag

Een enorme olifant staat in de hoek van de sportzaal. Het beest is onderdeel van een kleurrijk springkussen, met een glijbaan en ballenbak er aan vast. Zacht gebrom klinkt van achter het gevaarte. Een vader ligt met zijn dochtertje bovenin te spelen, alleen zijn voeten zijn nog zichtbaar. Het kind is ergens achterin verdwenen, af en toe klinkt haar lach.

Deze zondag halverwege november is het Ouder-Kind-Dag. Negen of tien keer per jaar (zomers gaat het programma op pauze) mogen de kinderen van gedetineerden twee uurtjes komen spelen in de gevangenis. Slechts een deel van de vastzittende vaders en moeders krijgt op deze dag bezoek; sommigen willen niet dat hun kinderen een gevangenis 'meemaken', anderen liegen zelfs tegen ze en zeggen dat ze een jaar op vakantie zijn, of door het leger zijn uitgezonden.

Normaal gesproken zien gedetineerde ouders hun kind in de algemene bezoekkamer, die ook wel 'de slang' wordt genoemd vanwege de lange, kronkelende tafel die de ruimte in tweeën deelt. Het doet denken aan een soort industriële nagelsalon of uitgestrekte autoverhuurbalie. Daar blijven gevangenen en hun bezoek strikt gescheiden van elkaar - behalve als het om kleine kinderen gaat, die mogen nog wel eens over het scheidingswandje worden getild om op schoot te zitten. De Ouder-Kind-Dag is de enige gelegenheid om zonder al te veel restricties samen te zijn.

„Hopelijk plant dit iets van een zaadje", zegt Tineke, een bewaarder van in de vijftig. Ze knikt naar een vader die met zijn zoontje een kleurplaat maakt. „Ik kan ze niet veranderen, dat moeten ze toch echt zelf doen. Maar als ze doorhebben dat ze het echt verkloot hebben, als ze zien wat ze thuis missen, dan helpt dat misschien."

Samen met haar collega's Karin en Edith, ook oud-gedienden in de PI, organiseert Tineke dit soort dagen. Zes of zeven vaders, allen met celstraffen tussen de vijf en vijftien jaar, spelen verspreid over de sporthal met hun kinderen. Er ligt speelgoed in een hoek, een stapel badmintonrackets, tennisballen en een roze springtouw. Aan een kant van de zaal staat een handjevol klaptafeltjes, voor bordspelletjes of om even rustig limonade te drinken.

Eén vraag gaat rond tussen de drie vrouwen en een beveiliger die aanschoof voor een kopje koffie en zich in het gesprek mengt. Hoe ga je om met iemand die een gruwelijke misdaad heeft gepleegd?

„Ze zijn al gestraft, hè", zegt de beveiliger. „Ze zitten hier. Het is niet aan ons om dat erger te maken."

Edith zegt: „Je wil ze ook niet extra beschadigen."

„Ze komen natuurlijk ook weer buiten", zegt Karin. „Daar ontkom je niet aan. Ik zat laatst bij de kapper en iemand zei: geef ze water, brood en las die deur maar dicht. Toen zei ik: oké, doen we dat. Geen contact,

LEES VERDER OP PAGINA 6

OVER DIT ARTIKEL

Dit is het eerste deel van een drieluik over het gevangeniswezen. De auteur benaderde meerdere Nederlandse gevangenissen met het verzoek langere tijd te mogen meelopen; de PI Zwolle reageerde welwillend. De auteur mocht tussen half oktober en half december 2025 op verschillende afdelingen meekijken en iedereen aanspreken die daarvoor openstond. Hij sprak met tientallen medewerkers en zo'n twintig gedetineerden. Alle citaten zijn voor publicatie voorgelegd aan de betrokkenen. Afgesproken werd dat iedereen, met uitzondering van directieleden, enkel met de voornaam zou worden opgevoerd. Alle volledige namen zijn bekend bij de redactie.

VERVOLG VAN PAGINA 5

alleen wat eten naar binnen smijten. Tien jaar later zit de straf erop en laat ik geen mens naar buiten maar een beest. En dan kom jij hem tegen.”

Verliefd op een gevangene

Een handjevol officiële, ambtelijk aandoende begrippen zingt vrijwel permanent rond binnen de PI. ‘Afstand en nabijheid’ is er een van. Van de directie tot gloednieuwe bewaarders: iedereen spreekt die drie woorden uit met eenzelfde soort plat plichtsbesef, *afstandennabijheid*, alsof de spaties ertussenuit zijn. Iedereen die ik ernaar vraag is er helder over: afstand bewaren tot gevangenen, maar tóch nabijheid behouden, dat is het allerbelangrijkste én het allermoeilijkste.

„En dat is ook niet gek, hè”, zegt Jacco, een ervaren afdelingshoofd van rond de vijftig met zilvergrijs haar. We lopen over de bezoekafdeling, een verzameling gangen en ruimten waar familie en advocaten mogen komen. Toevallig komen we tot stilstand in de BZT-kamer: bezoek zonder toezicht. Het is de enige ruimte waar gedetineerden, op voorwaarde van maandenlang goed gedrag, hun partner zonder enig toezicht mogen ontvangen. Het is impliciet bedoeld voor seks, maar staat net zo goed bekend als dé manier om drugs te smokkelen. De inrichting van de ruimte is onpersoonlijk, onverwoestbaar, alles is makkelijk af te nemen met een doekje. Zelfs de kussens op het bed zijn gemaakt van dik pvc.

„Er zijn er een paar”, gaat Jacco verder, „die hebben levenslang. Dus die zie je nog meer dan je eigen partner. Hier ben je vier keer negen uur. Je komt ’s avonds misschien om half zeven thuis, dan ga je nog even eten en gelijk je bed weer in. Want de volgende ochtend sta je ergens tussen vijf en zes op, rij je hier weer heen en zit je weer negen uur met die man.”

Een geval van „te veel nabijheid”, zoals Jacco het omschrijft, kan op twee dingen uitlopen. Een chantabele bewaarder of, eigenlijk nog erger: een verliefde bewaarder. „Dat heb ik twee keer van dichtbij meegemaakt,” zegt Jacco, „en het is echt vreselijk”. Het ging om vrouwelijke bewaarders die een geheime relatie waren aangegaan met een gevangene. De ene keer was het een oudere, ervaren medewerker, de tweede keer een jonge vrouw. „Haar hebben we heel vaak gewaarschuwd als team, zo van: ‘we zien dit, we zien dat’, totdat een andere bewaarder zag dat ze hem een kus gaf.”

Maar tot verliefdheid hoeft het niet eens te komen. Elise Beltman, directeur van de PI, noemt het voorbeeld van een oude, kwetsbare gedetineerde die een bewaarder om hulp vroeg. Hij had ‘buiten’ vrijwel geen netwerk, slechts één vriend, maar die wilde niet naar de gevangenis komen. „Of de bewaarder alsjeblieft een tas met kleding van die vriend zou willen aannemen, voor de arme, oude gedetineerde.” Zo gezegd, zo gedaan: de bewaarder sprak uit medelijden met de gedetineerde af met de vriend, ergens bij een tankstation, en nam een boodschappentas met kleding aan. Beltman: „Die overdracht werd gefotografeerd. De bewaarder kreeg de keuze: óf we geven de foto aan je baas en je bent je baan kwijt, óf je gaat mij met andere dingen helpen.”

Het maakt dat bewaarders niet alleen op ‘hun’ gevangenen letten, maar ook op elkaar. Iedereen kent verhalen van collega’s - binnen de PI Zwolle, maar ook daarbuiten - die chantabel of verliefd zijn geworden. Zelden kent het een mooi einde. Het maakt dat het personeel dat elkaar blindelings hoort te vertrouwen, toch altijd iéts van wantrouwen moet houden, voor hun eigen veiligheid.

„Er zit verderop, aan de mannenkant, een collega die al heel lang meedraait”, zegt een bewaarder. „Een vrouw. Die begint de laatste tijd ineens opgemaakt naar werk te komen. Voor wie maak je je op?” Het zou een van de vele relaties kunnen zijn die tussen collega’s op de werkvloer ontstaan. „Maar wat als het voor een gedetineerde is? Wat bespreekt ze met hem? Heb je het over mij, waar ik woon, hoe mijn kinderen heten?”

Een geheime liefde tussen een bewaarder en een gedetineerde is een nachtmerrie voor al het personeel. „Gelukkig komt het niet zo vaak voor”, zegt directeur Beltman. Op een personeelsbestand van zeshonderd ontslaat de PI er om deze reden „twee per jaar, gemiddeld. Naiviteit, en vatbaarheid voor manipulatie en chantage, is de belangrijkste reden waarom we afscheid nemen van werknemers.”

Wat nou als het op een sjaal lijkt?

„Kijk, de vraag is: wat is een badhanddoek?”, zegt beveiliger Joke, een blonde vrouw van tegen de zestig. Ze kijkt de tafel rond. „Ik wil gewoon geen discussie met jullie daarover.”

We zitten in een ongezellig zijkamertje met uitzicht op een luchtplaats, een paar meter verderop rijst de alomtegenwoordige muur omhoog. Aan tafel zitten vijf personeelsleden, tegenover hen vijf vrouwen van de gedetineerdencommissie, die (net als bij de mannen, die hun eigen afvaardiging hebben) bestaat uit verkozen vertegenwoordigers van elke gevangenisafdeling.

Eens per maand mogen ze met de PI in gesprek over hun klachten en wensen. Maar omdat de regels streng zijn en de gevangenisleiding er zelden tot nooit van afwijkt, om een glijdende schaal te voorkomen, verandert er in de praktijk weinig. Vrijwel altijd staan dezelfde dingen op de agenda: de bezoekregels, wat er door de bajeswinkel verkocht mag worden, en de invoerlijsten.

Nu gaat het over dat laatste: het register dat bepaalt welke objecten van ‘buiten’ mogen worden ingevoerd door familie en vrienden. Misschien wil de PI wel een uitzondering maken en badhanddoeken toestaan, zodat vrouwen na het douchen nog even ingezwachteld door hun cel kunnen lopen.

Maar dan moet eerst de vraag beantwoord worden: wat is een badhanddoek?

Een gedetineerde met zwart haar in twee lange vlechten ziet haar kans schoon. „Zo’n hamamdoek, is dat dan ook oké? Of is dat te groot?”

Joke denkt even na. „Het gaat me minder om de afmetingen”, zegt ze. „Maar hoe dik is zo’n doek? Wat nou als het op een sjaal lijkt?”

Een andere gedetineerde, met een Limburgs accent en een zwarte hoodie, veert op. „Dan zouden we ook een sjaal mogen invoeren?”

Joke antwoordt geduldig: „Maar dat mag dus niet.” Voor sjaals geldt, zoals voor alle kleding, een strikt maximum aantal. Gedetineerden mogen dus niet een extra sjaal ‘invoeren’ door het maar een badhanddoek te noemen. De Limburgse vrouw zakt teleurgesteld in elkaar. „Daarom dus de vraag”, zet Joke moedig voort. „Wat is een badhanddoek?”

De regels moeten helder zijn voor iedereen, want elke millimeter speling kan later problemen opleveren. Een klein beetje ruimte kan een gedetineerde proberen open te wrikken om er meer uit te halen: je hebt dit voor me gedaan, kan je dan misschien ook dát voor me doen? Elke bewaarder zegt er min of meer hetzelfde over: je hebt vierentwintig uur per dag om dingen te beramen, soms jarenlang. Nogal wiedes dat je dan probeert dingen naar je hand te zetten.

In de praktijk komt het neer op ellenlange semantische discussies. Wanneer is een badhanddoek zo dun dat die geldt als sjaal? Of: een gedetineerde zegt geen geld te hebben voor een postzegel, bijvoorbeeld voor een brief aan de klachtencommissie. Wanneer is hij ‘arm’ genoeg om in aanmerking te komen voor een gratis postzegel? Dan zul je zien dat iemand al zijn geld uitgeeft aan shag, om vervolgens een gratis postzegel te vragen. Of: waar ligt de grens tussen een soft-erotisch tijdschrift (dat mag) en pornografie (dat mag niet)?

Het is onderdeel van het doel van de PI om zo rechtlijnig mogelijk te zijn: elke beslissing, elk privilege dat iemand erbij krijgt of verliest, moet voor iedereen goed uit te leggen zijn.

De veranderende gevangenisbevolking maakt ook dat moeilijker. Gedetineerden zijn bij binnenkomst steeds vaker zwaar psychisch ziek, flink verstandelijk beperkt, of misschien al een decennium of twee dakloos en verwilderd. Een casemanager noemt een voorbeeld van hoe ver het uit elkaar kan liggen: „Een van mijn jongens haalt zijn lasdiploma. De ander probeer ik zover te krijgen dat hij overdag wakker is en ’s nachts slaapt, in plaats van andersom.”

Vrijwel iedereen die *NRC* sprak in de PI wijt het aan de afgeschaalde zorgvoorzieningen. De woningcrisis maakt mensen dakloos, psychiatrische patiënten zijn van klinieken overgeplaatst naar woonwijken waar ze ongezien verslechteren, en in de steeds complexere maatschappij krijgen veel verstandelijk beperkte mensen niet de hulp die ze nodig hebben. In al die gevallen kan een spiraal van verslaving, psychische crisis, schulden ontstaan - en dan een misdrijf.

Directeur Beltman beslist wat er gebeurt met officiële meldingen over wangedrag van een gedetineerde. Dat kan vanwege drugsgebruik zijn (er zijn regelmatige urinecontroles) of geweld, belediging, enzovoorts. Ze kan beslissen iemand te degraderen van een plusprogramma met extra privileges naar het kale, zeer beperkte basisprogramma. Of ze stuurt hem voor straf naar een isoleercel. „Soms krijg ik zo’n rapport binnen en is het hartstikke helder: dit is vijf dagen straf. En dan ga ik langs bij die man en denk ik: als jij je veters drie keer strikt, vind ik dat ook al genoeg. Maar leg dat maar eens uit aan zijn buurman, die wél de isoleercel in is gegaan.”

In één cel met een etterbakje

„Ik denk dat straks nog wel even de pleuris uitbreekt.” We zitten in de teamkamer van de C-O, de afdeling voor langgestrafte mannen, en Karin kijkt over haar beeldscherm heen naar haar collega’s.

Dat denkt Yorick ook, een opgewekte, vriendelijke bewaarder van ergens in de dertig.

Het is een woensdagochtend, eind november, en het team is aan het „puzzelen”. Karin, Yorick en Michael zijn tegen hun gewoonte in een beetje zenuwachtig. En dat terwijl de puzzel van vandaag er eentje is die om de zoveel dagen, soms zelfs meermaals per dag, door heel de PI wordt gelegd.

In 2025 gaf Justitie de PI Zwolle de opdracht om de bestaande dubbelcellen - waarvan een deel bewust door één gedetineerde werd gebruikt - zo veel mogelijk te vullen. Zo kun je op een afdeling als deze tien gedetineerden extra kwijt.

Maar met agressieve, onberekenbare en/of psychisch gestoorde gedetineerden is het vinden van een werkbaar duo voor een cel moeilijk. Alleen iemand die - vaak vanwege gezondheids- of veiligheidsredenen - een contra-indicatie heeft, kortweg een ‘contra’, ontspringt de dans en hoeft de cel niet te delen. Het is het meest begeerde papiertje van de hele gevangenis.

„En nu hebben we dus gepuzzel”, zegt Yorick droogjes. Een beruchte gedetineerde heeft een poos in de isoleercel gezeten en komt terug op de afdeling. „Nu moeten we mededelen aan...” Yorick draait zijn bureaustoel om en kijkt vertwijfeld naar het grote bord aan de wand. „Deze man”, zegt Michael. Hij is opgestaan en tikt op de pasfoto van een man van zestig, kaal en met een grijs gelaat. „Ja, die ja”, zegt Yorick. „Hem moeten we zo vertellen dat hij een celgenoot krijgt.” Met een ietwat nerveuze lach: „Het is nog even kijken hoe hij daar op reageert.”

Elke keer dat er iemand ‘dubbel’ moet - wat aan de lopende band voorkomt - kiest het team wie er pech heeft. „En je moet goede argumenten hebben”, zegt Karin. „Ik had eerst een ander in mijn hoofd, die zich niet uit het veld laat slaan door zo’n etterbakje bij hem op cel.” Ze wijst naar een pasfoto op het bord, van een vechtersbaas met veel bajeservaring en een kort lontje. Michael vult aan: „Maar ja, dan weet je dus niet wat er gebeurt achter dat celdeurtje. Hoe ze erbij liggen wanneer je ’s ochtends langsgaat.” Daarom is de keuze op iemand anders gevallen.

En dat is „heel krom”, zeggen de drie bewaarders, vrijwel in koor. De uit de isoleercel teruggekeerde lastpak een eigen cel geven kan niet: dan beloon je slecht gedrag en zal iedereen zijn voorbeeld volgen. Maar de keerzijde is dat je goed gedrag bestraft. Psychopaten gaan om vanzelfsprekende reden niet dubbel. Zedendelinquenten in de regel ook niet, voor hun eigen veiligheid. Als je vervolgens een gedetineerde ergens kwijt moet en je kunt kiezen tussen een psychisch onberekenbaar iemand, een beruchte vechtersbaas óf de man die zich al een jaar voorbeeldig gedraagt, is het vrijwel altijd de laatste.

Dit ‘puzzelen’, hoe onschuldig het ook klinkt, is de meest uitdagende verandering van de laatste jaren, volgens de meeste bewaarders in Zwolle. Met meer psychisch zieke gedetineerden en beïnvloedbare verstandelijk beperkte gevangenen wordt het alsmaar moeilijker. En elke keer rijst de vraag: hoe kunnen we de voorbeeldgevangenen - zij die zich jarenlang goed gedragen, opleidingen volgen, rust brengen op een afdeling - uit de wind houden?

Het draait uit op een variant op het raadsel met de wolf, de geit en de kool. In de PI zijn het de gek, de vechter en de lieverd.

En vandaag is het nog overzichtelijk op de C-O; soms moeten wel drie of vier cellen opnieuw worden ingedeeld om iedereen een geschikte nieuwe plek te kunnen geven. „In de praktijk komt dat uit op een zes- of zevenhoekswissel en komt een hele volksverhuizing op gang waar iedere afdeling bij betrokken is”, zegt Edward, een afdelingshoofd. „Dan is het een dag of twee rustig, misschien drie, en dan zitten we weer met een ander koppel dat niet samen kan. Ik zeg het je: dat is gewoon niet te doen.”

Deze ochtend heeft Karin mazzel. Ze vertelt de gedetineerde dat hij een beruchte celgenoot krijgt, bedt de mededeling in in een handjevol verzachtende beloften, meer recreatietijd op de zaterdag, iets langer koken op de zondag, en de man accepteert het met een zwijgende woede.

„Hij hoeft gelukkig nog maar vijf dagen, dan komt hij vrij”, zegt ze er daarna over. Dan moet een nieuwe gevangene worden gekozen om bij de etter op cel te zitten en begint alles opnieuw.

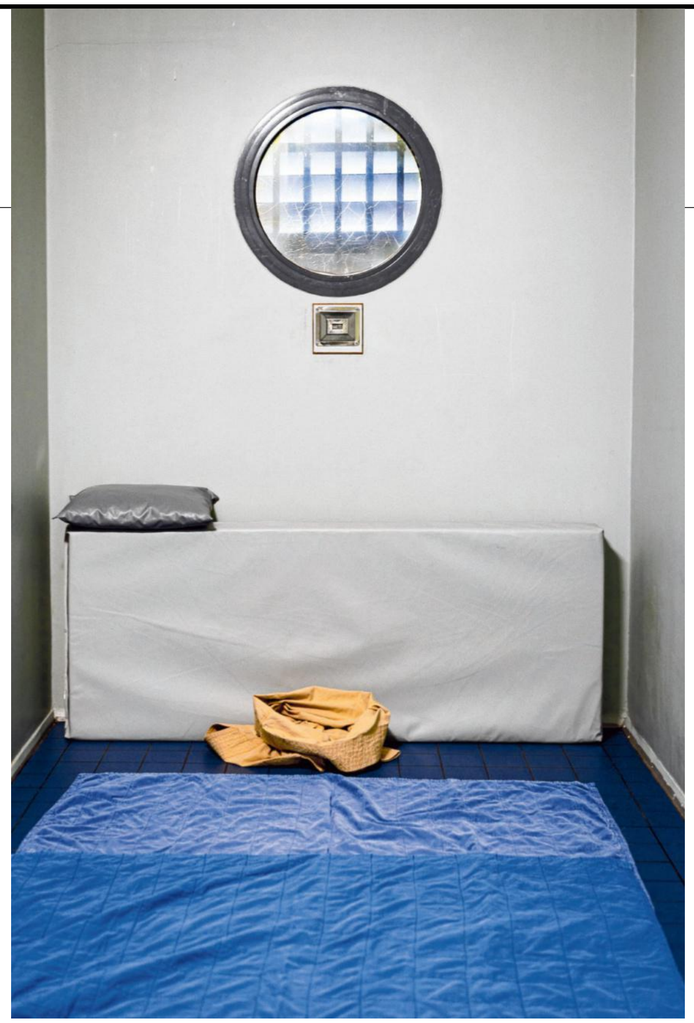
Nog geen honderd meter verder, op de afdeling B-1, wordt die middag een grote cellenruil afgeblazen. Vijf cellen zouden gedetineerden ruilen, maar op het laatste moment blokkeert een psycholoog het toch nog: een van de gevangenen zou een te groot risico zijn om een cel mee te delen.

In de teamruimte zit Carlo, een verder altijd vrolijke, goedlachse bewaarder, teleurgesteld aan zijn bureau. „We hebben de hele ochtend iedereen er voorzichtig op voorbereid. Er zitten er een paar tussen, verstandelijk beperkt en autistisch, die dit niet zo goed kunnen hebben, zo’n verandering.”

Nog geen tien minuten later klinkt een donderend lawaai vanuit de gedeelde woonruimte. Een oudere gedetineerde, een normaliter rustige man van rond de vijftig, is laaiend over de afgeblazen verhuizing en smijt een koffiepot stuk.

„Kijk”, zegt Carlo, en vermoeid sluit hij even zijn ogen. „Daar zal je het hebben.”

Deze publicatie werd mede mogelijk gemaakt door een bijdrage van het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten.

Het interieur van een isoleercel.

Om vijf uur ’s middags gaat je celdeur dicht en zit je in je hok van twee bij vijf

Boven: de celdeuren met de luikjes.
Onder: de sportzaal op Ouder-Kind-Dag.

Advertentie

experience travel

silverjet holidays by experience travel

Een persoonlijke reis op maat naar Thailand

Inspired by

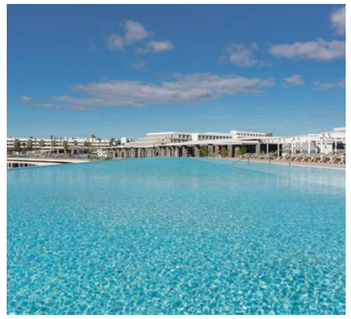
- Elke reis is uniek, net als uzelf!
- Altijd persoonlijk reisadvies
- Huisbezoek in alle privacy mogelijk
- Keuze uit meer dan 150 bestemmingen
- Optimale ontzorging met gratis concierge service voor, tijdens en na de reis
- Bij SilverjetHolidays is altijd toegang tot Executive Lounge inbegrepen

"Wist je dat de serie *The White Lotus* is opgenomen in Thailand?". Ik kijk Jitske vragend aan. Nog geen vijf minuten geleden had ik haar verteld dat we dit keer graag eens naar Azië wilden, maar niet zo goed wisten waarheen. Aanvullend had ik haar gezegd dat we iets zochten 'in de sfeer van het resort van de serie *White Lotus*. Thailand dus. Jitske gaat verder: "De opnames vonden plaats in Bangkok, Phuket en Koh Samui. De hoofdstad biedt een mix aan historische tempels, hypermoderne wolkenkrabbers en een levendige streetfoodcultuur en vormt een intrigerend contrast met de serene strandlocaties. Phuket, het grootste eiland van Thailand, staat bekend om zijn azuurblauwe wateren, luxe resorts en uitgestrekte stranden, terwijl Koh Samui een tropisch paradijs is met wuivende palmbomen, verborgen baaien en een ontspannen sfeer. Voor de opnames is gefilmd op diverse exclusieve resorts om het karakter van de fictieve hotelketen zo goed mogelijk weer te geven.'" Jitske toont me enkele verblijfsmogelijkheden en weet me te overtuigen. Thailand biedt zo te zien een ruime keuze aan sfeervolle resorts in adembenemende landschappen. Blijkbaar is het ook niet de enige keer dat dit land in de schijnwerpers staat, want het land was al vaker het decor voor beroemde films als *The Beach*, *Bridget Jones, The Edge of Reason* en ook James Bond liep er ooit rond in *The man with the Golden Gun*. En hoewel het allemaal fictieve verhalen en personages zijn, is het verbluffende landschap écht! Dus Thailand, *here we come*!

amazing THAILAND

Thailand
Ontspannen avontuur

Thailand biedt veel afwisseling voor wie ontspanning wil combineren met cultuur en natuur. Start uw reis bijvoorbeeld in Bangkok om bij de Wat Pho tempel getuige te zijn van de aalmoezenceremonie of bezoek het indrukwekkende Grand Palace. Ontdek vervolgens het Khao Sok National Park. Hier kunt u jungle-wandelingen en kanotochten maken vanuit een luxe safaritent. Geniet dan enkele dagen van een helderblauwe zee op Phuket en maak een dagtocht naar de fotogenieke Phang Nga Bay om er te lunchen op een afgelegen strand. Besluit de reis op het tropische Koh Yao. Wilt u het net wat anders? Laat dan gerust een reis op maat samenstellen.

13 dagen reissuggestie va € 4.545 p.p.

Gran Canaria
Genieten in Lopesan Costa Meloneras

Het Lopesan Costa Meloneras Resort & Spa doet paleisachtig aan, terwijl het met de uiteenlopende faciliteiten de rode loper uitrolt voor de perfecte familievakantie. Uniek is de glinsterende Infinitypool die zo is aangelegd dat het lijkt alsof de oceaan zich uitstrekt tot in het hart van het resort. De smaken van het eiland staan centraal in de verschillende restaurants, maar ook van mediterrane gerechten of de fijnste smaken uit de Aziatische cuisine kan geproefd worden. In de Om Spa – de grootste van Gran Canaria – stapt u een andere wereld binnen, waar lichaam en geest op verkwikkende wijze van nieuwe energie worden voorzien.

8 dagen strandvakantie va € 1.645 p.p. verblijf in een Double Deluxe Room

Fuerteventura
Onthaasten in Secrets Bahia Real

Op zo'n vier uurtjes vliegen ligt Fuerteventura, ook wel bekend als 'de Caribbean van Europa'. De gemiddelde temperatuur ligt hier het gehele jaar boven de 20 ° C en het eiland is trotse bezitter van het hoogste aantal zonuren in Europa. In de stijlvolle kamers en suites van Hotel Secrets Bahia Real is het leven goed. Verse vis, Spaanse delicatessen en uitgebreide spa- en wellfaciliteiten bewerkstelligen dat u de uren die u niet op het strand doorbrengt eveneens ten volle kunt benutten. Het charmante centrum van Corralejo, met gezellige restaurants en sfeervolle boulevard, ligt op loopafstand.

8 dagen strandvakantie va € 2.360 p.p. verblijf in een Junior Suite Pool View

Lanzarote
Romantisch Barcelo Playa Blanca

Lanzarote staat soms een beetje in de schaduw van de grotere eilanden van de Canarias, maar herbergt een geheel eigen identiteit en unieke sfeer. Aan de jaloersmakende zuidkust verblijft u als een vorst in het Barceló Playa Blanca Royal Level. Het exclusieve *Adults Only* gedeelte binnen het resort biedt rust, romantiek en modern comfort aan koppels die op zoek zijn naar quality time. Met een infinity pool van 180 meter, zonneterras, uitgebreide wellness-spa en een zandstrand 'just around the corner' kunt u uitkijken naar een onvergetelijke week samen. Ook wine & dine gelegenheid is er zeer afwisselend met diverse keukens.

8 dagen strandvakantie va € 2.015 p.p. verblijf in een Deluxe Room

Wereldwijd persoonlijk reisadvies

Neem contact met ons op voor een reisadvies op maat naar een van onze 150 bestemmingen. U kunt een persoonlijke afspraak maken in 's-Hertogenbosch, Apeldoorn en Laren of bij u thuis (huisbezoek ook na kantooruren mogelijk).

Vraag een gratis inspiratie reismagazine naar keuze aan.

ga naar de website →

Bel 073 - 707 43 40

www.ExperienceTravel.nl/SilverjetHolidays
info@ExperienceTravel.nl

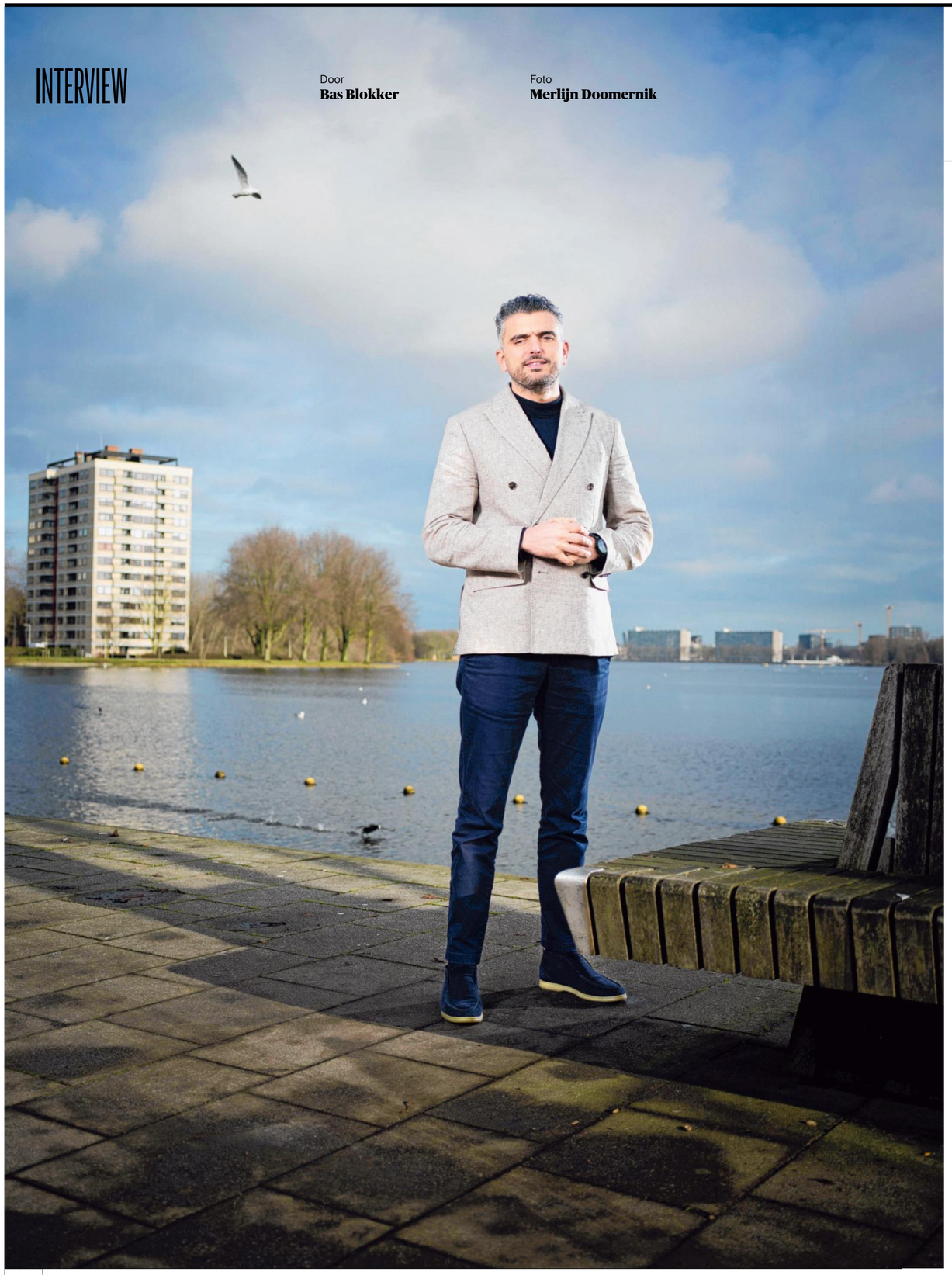
U bent van harte welkom!
- World of Experience 's-Hertogenbosch
- Reisboetiek Laren
- Vakantievilla Apeldoorn

culture experience travel silverjet holidays

INTERVIEW

Door
Bas Blokker

Foto
Merlijn Doomernik

Sofyan Mbarki, in Amsterdam wethouder en PvdA-lijsttrekker bij de gemeenteraadsverkiezingen, vindt dat veel politici het verkeerde gevecht voeren. Hij schreef een boek met die boodschap. „Het gaat niet om of je grootouders uit Marokko komen of uit Noord-Holland."

‘Groepen wegzetten is een achterhoedegevecht’

Restaurant Mewsim aan de Sloterplas zit al halfvol als Sofyan Mbarki binnenloopt voor het ontbijtbuffet. Hij is nu nog Amsterdams wethouder economische zaken, sport, onderwijs en ‘aanpak binnenstad’, over enkele weken is hij lijsttrekker van de PvdA bij de gemeenteraadsverkiezingen. Hij volgt de bekende en populaire PvdA-leider Marjolein Moorman op, die naar de Tweede Kamer verhuisde. Mbarki (41) is minder bekend en de eerste vraag is of hij het boek *Maar jij bent een goeie*, dat komende week verschijnt en waarin hij zijn persoonlijke geschiedenis verknoopt met zijn politieke werk, heeft geschreven om daar verandering in te brengen.

„Nee, niet direct”, zegt hij. Laurens Ubbink, uitgever bij AmboAnthos, vroeg het hem. Aanleiding was een vlammende post van Mbarki op LinkedIn na de rellen rond de voetbalwedstrijd Ajax - Maccabi-Tel Aviv in november 2024. Premier Schoof had, voordat duidelijk was wie had meegedaan aan de grootschalige mishandeling van Israëlische fans, geconcludeerd dat Nederland „een integratieprobleem” heeft. Mbarki zette op een rijtje wat hij zoal had gedaan: hij was taxichauffeur geweest, medewerker van een jeugdgevangenis, mbo-docent, wethouder. „Als dat voor de premier een integratieprobleem is, dan ben ik er trots op om het integratieprobleem te zijn”, zo eindigde hij.

Toen de uitgever hem zei dat er ‘een groter verhaal’ onder die post zat, ging Mbarki nadenken. En ja, zegt hij nu, daarbij speelde ook mee dat hij zo „een kans had om mijn verhaal te vertellen”. Maar het was primair om hardop te kunnen nadenken over „een maatschappelijk vraagstuk dat zich op dat moment weer aandiende, namelijk: hoe vinden wij dat we verschillende groepen in onze samenleving op bepaalde momenten benaderen?” De titel verraadt al hoe hij ernaar kijkt. Al te vaak heeft hij gehoord dat hij laatdunkende opmerkingen over migranten niet persoonlijk moest opvatten, en dat híj natuurlijk ‘een goeie’ was. Schoof zei het zelfs, in reactie op de LinkedIn-post van Mbarki. Hij „bedoelde niet die Amsterdamse wethouder”, zei hij in een Kamerdebat.

Het boek was er ook gekomen, wil Mbarki maar zeggen, als hij geen lijsttrekker was geworden. „Het hele fenomeen integratie is iets waar ik in mijn leven onderdeel van ben geworden.”

‘Onderdeel van ben geworden’?

„Ik ben gewoon een Amsterdammer, geboren en getogen. Toen ik een schooljongen was, is mijn zijn, wie ik ben - moslim, Marokkaanse ouders en nog zoveel meer - nooit geproblematiseerd. Tot een aantal momenten die maatschappelijke trillingen veroorzaakten. De moord op Theo van Gogh in 2004, de aanslagen van 11 september 2001. Toen werd ik een Ander. En moest ik me verhouden tot een ‘integratievraagstuk’.”

Wat betekent dat?

„Ik was een Amsterdamse jongen die naar het Damrak ging om te poolen. Toen het eerste vliegtuig het World Trade Center in vloog, liep ik net de hogeschool uit waar ik management, economie en recht studeerde. De volgende dag op school wilde iedereen antwoorden hebben. Ineens moest ik zeggen wat ik van Afghanistan vond. *Hoe bedoel je? Waarom moet ik daar wat van vinden?*”

Waarom denk je?

„Omdat ik schijnbaar uiterlijke kenmerken had die de mensen die de vliegtuigen de torens in hadden gevlogen, ook hadden. Ik had geen idee. Net als ieder ander. Wat is hier gebeurd? Hoe kan dit? Maar ik moest direct in de verdediging.

„Ik was zeventien. En die vragen kwamen allemaal onder de noemer: welk antwoord geef je? Dan weten we of je goed of minder goed geïntegreerd bent. *Wat vind je van de Taliban?* Wacht even, wat heb ik met de Taliban te maken? Mijn vader komt uit het noordoosten van Marokko. Dat ligt verder van Afghanistan dan Osdorp.

„Ik ben heel vaak op die vragen ingegaan, hoe weinig ik er ook over wist. Daar kwam toch ook iets positiefs uit. Ik kwam op veel plekken waar mensen andere ideeën hadden. Mijn middelbare school was heel divers, de hogeschool ook. Zo kreeg ik andere referentiepunten dan jongens uit mijn buurt die een andere studie deden of die al waren gaan werken en weinig contact hadden met Nederlanders - en zo ook niet door middel van gesprekken konden ervaren dat *niet* iedere Nederlander jou wantrouwt. Dat sommige vragen vanuit oprechte belangstelling worden gesteld.”

Ook voor 2001 werd in Nederland veel gediscussieerd over islam en integratie. Was het allemaal wel zo paradijselijk vóór 11 september?

„Zo heb ik Amsterdam wel ervaren. Ik had het geluk dat we in de meest progressieve stad van het land woonden. Stel dat we in een conservatieve gemeente waren gaan wonen, dan waren de werelden van thuis en buiten veel meer op elkaar aangesloten geweest.”

Waren je ouders zo conservatief?

„Behoudend. Beschermend. Omdat ze de Nederlandse samenleving niet goed konden duiden.”

Je vader werkte hier al sinds 1973.

„Ja, maar wat voor werk? Hij zat beneden in de keuken van een restaurant aan het Spui. Hij deed niet mee aan debatten in de samenleving.”

Wat deed hij dan als hij klaar was met zijn werk in de keuken?

„Dan had hij nog een ander baantje. Mijn vader was altijd aan het werk of aan het uitrusten. We hadden het niet breed. Mijn twee broers, twee zussen en ik, we konden echt niet eventjes naar de kast lopen om een zak M&M’s te pakken.”

Dat klinkt alsof jouw kinderen dat wel doen.

„We proberen het te voorkomen. Maar die zak staat er wel, ja. Bij ons thuis hadden we zoutjes van zo’n goedkoop merk…”

Croky?

„Niet eens. Croky kochten we als we in de klas mochten uitdelen voor onze verjaardag. Naar buiten toe hielden mijn ouders wel iets op, dat we konden meedoen met de rest. Thuis hadden we van die zakken van de Dirk, van die kromme zoutjes met een pindasmaakje of gele kaasknabbels.

„Mijn ouders ervoeren de buitenwereld als een boze buitenwereld. De eerste keer dat ik naar de bioscoop wilde, zei m’n moeder: hoezo ga jij naar de bioscoop? Je kan toch gewoon thuis een film kijken? Op de havo wilde ik piloot worden. Ik had instituten in binnen- en buitenland vergeleken. Die in het buitenland waren het best. Toen ik dat aan mijn ouders vertelde, zeiden ze: nee. Ik was daar op voorbereid, ik dacht alleen dat de hoge kosten het argument zouden zijn. Maar ze zeiden gewoon: nee, je gaat niet naar het buitenland, je blijft hier, we zijn hier toch bij elkaar?

„Gisteravond was mijn zoon een speech in het Engels aan het voorbereiden. Ik dacht: je spreekt beter Engels dan ik op mijn dertiende. Ik gun hem wel een halfjaartje buitenland.”

Amerika?

„Er zijn heel veel andere plekken interessant genoeg. Misschien Marokko zelfs. Dat wordt ook steeds aantrekkelijker. De economie trekt aan en ze stonden toch maar mooi in de finale van de Afrika Cup.”

Spreken je ouders Nederlands met jou en je broers en zusters?

„Nee. Het Nederlands van mijn vader is beter dan van mijn moeder. Maar ze spreken gewoon Marokkaans. Daar ben ik ook blij mee. Het is voor ons best een uitdaging om onze kinderen die taal ook mee te geven. Tweetaligheid geeft zelfvertrouwen.”

Je vrouw heeft ook een Marokkaanse achtergrond, dus jullie kunnen het wel spreken.

LEES VERDER OP PAGINA 12

CV

Sofyan Mbarki (Amsterdam, 1984) is sinds 2022 in Amsterdam wethouder economische zaken, sport, onderwijs en ‘aanpak binnenstad’ namens de PvdA.

Voor de gemeenteraadsverkiezingen van 18 maart is Mbarki de lijsttrekker van de PvdA. Na de verkiezingen gaat zijn partij samen met GroenLinks. Hij hoopt zelf wethouder te blijven.

Voor zijn politieke carrière was Mbarki taxichauffeur, pedagogisch medewerker in een jeugdgevangenis en leraar op een mbo in Amsterdam.

Mbarki is getrouwd en heeft drie kinderen.

VERVOLG VAN PAGINA 11

„Maar we dromen in het Nederlands en dat is ook de taal die we thuis doorgaans spreken. We sturen onze kinderen naar een weekendschool, niet Arabisch: Marokkaans, heel bewust. Wij willen dat ze met opa en oma kunnen spreken. Dat ze in Marokko op straat een kopje koffie kunnen bestellen. Dat ze niet worden opgelicht op de markt. Zodra je daar aankomt vanuit Nederland, gaat de prijs van 80 naar 100."

Het restaurant staat met zijn enkels in de Sloterplas. Vanaf hier kun je bijna het huis zien waar hij opgroeide. En het huis waar hij nu met zijn eigen gezin woont, vlak bij zijn ouders. Hier begon de politieke carrière van Mbarki. In de nasleep van 11 september en de moord op Van Gogh ging hij naar debatcentra en daar benaderde een stadsdeelraadslid hem, zijn bijdrage had indruk op haar gemaakt. „Terwijl ik heel lang heb gestotterd, ik was altijd onzeker over mijn spreken." Hij werd lid van de PvdA en kwam als jonge twintiger in het bestuur van de lokale afdeling in Osdorp, dat later zou opgaan in stadsdeel Nieuw-West.

Het viel hem op dat de politieke discussies in het stadsdeel wel heel vaak over deze ene strook langs het water gingen, waar theater De Meervaart en het winkelcentrum liggen, en veel minder over de woonwijken daaromheen, waar in totaal 150.000 mensen wonen. Dat verschil is hem altijd blijven intrigeren en hij komt er via elk gesprekonderwerp ook weer op uit. Waarom wordt het vuil in het ene stadsdeel veel beter van straat gehaald dan in het andere? Waarom zijn de voorzieningen op de ene school zoveel beter dan op de andere?

Hij had zijn bestuursfunctie al snel neergelegd en was hooguit slapend PvdA-lid toen hij als 24-jarige ging lesgeven op het Calvijn Junior College dat in een afgetrapt gebouw aan de Schipluidenlaan zat. „Ik gaf er een baan in de jeugdgevangenis voor op. Vrienden vroegen me: wat heb je uitgespookt dat je nu zo gestraft wordt?"

In zijn boek beschrijft hij een collega die „elke dag met de auto uit de kop van Noord-Holland kwam en niets van Nieuw-West zag behalve de parkeerplaats bij de school". Als die collega op een feestje vertelde over zijn werk dan zei hij: 'Ik geef les aan halve en hele criminelen.' Als zijn leerlingen in het weekend met hun vrienden op straat waren zeiden zij: 'Wij krijgen les van een racist.'

Mbarki: „De een zei: het ligt aan de leerlingen, de ander zei: het ligt aan de docenten. Maar het lag aan geen van beiden. Ze werkten in een verwaarloosde organisatie, in een verwaarloosd gebouw. Dat zegt iets over het schoolbestuur. Ik kon niet bedenken dat we in een rijk land als Nederland zo'n schoolgebouw hadden. Waarom laten ze dat gebeuren? Wij zijn destijds een aantal jaar achter elkaar niet bezocht door de inspectie. Dat zijn allemaal signalen: je doet er niet toe.

„Ik kwam in het managementteam. Wij trokken stagiairs aan die in de eindfase van hun opleiding zaten. Veel ambitie en energie. Maar goed, dan loopt zo'n jonge vrouw op haar eerste dag door de kantine en hoort ze een leerling 'hoer' zeggen. Toen hebben we gezegd: docenten gaan ook pauzeren in de kantine. Neem je broodje maar mee. Ja maar, het is mijn pauzemoment, pruttelden sommigen. Ik ben daar gewoon gaan zitten. Praten over de voetbalwedstrijden van het weekend. Dan ga je je op een andere manier tot de leerlingen verhouden.

„Niet dat alles meteen was opgelost. We hadden echt zware jongens op school. Ik heb meegemaakt dat ik in de kantine zat met een groep jongens. Een paar uur later zag ik ze op tv: hadden ze een overval gepleegd in de buurt van Eindhoven. Op school gedroegen ze zich keurig!"

Als wethouder gaat hij langs mbo-scholen en hoort daar een leerling zeggen: 'Wij zijn gewoon de slaafjes' - met zo weinig zelfvertrouwen bezien ze zichzelf en hun toekomst. Hij heeft een stagepact gesloten met bedrijven om mbo'ers aan een plaats te helpen. Waarom dat met een pact moet is hem een raadsel, maar hij wil vooral zeggen dat hij „heel blij" is met de meer dan honderd bedrijven die meedoen. „Het is een investering in de toekomst van je bedrijf. Je kunt in een stad als Amsterdam - meer dan de helft van de beroepsbevolking, ruim 60 procent van alle inwoners, heeft een migratieachtergrond - toch niet een bedrijf leiden zonder de diversiteit van de stad je bedrijf in te halen? Het kan gewoon niet kloppen dat onze universiteiten, onze hbo's en mbo's heel divers zijn, en onze bedrijven niet altijd."

Is hier een verband met jouw boosheid over de opmerking van premier Schoof?
„Dat was politieke luiheid. Het gemak waarmee je groepen wegzet, dat heeft heel lang electorale winst opgeleverd. Volgens mij is het een achterhoedegevecht. Mensen met mijn achtergrond zijn partner bij een consultingbedrijf, werken bij de politie, staan voor de klas. Die worden echt niet 's ochtends wakker met het idee 'hoe ga ik me vandaag eens verhouden tot het vraagstuk van integratie?' Die worden wakker en denken, welk dossier ligt op mijn bureau? Hebben de kinderen hun broodtrommel ingepakt?

„Ik dacht dat we er voorbij waren. We hebben de sociaal-economische ladder beklommen. Bijgedragen. Meegedaan. Ons ingevochten - zo zei Mark Rutte het toch? En dan komt er zo'n verschrikkelijk incident als de Maccabi-rellen in mijn stad. Ik vind het nog veel erger dan Schoof en zijn ministers het vinden, want dit is mijn stad, niet die van hen. Toen wist ik wat de boodschap van mijn boek moest zijn: jullie zijn een achterhoedegevecht aan het voeren. En dat voeren jullie niet over de ruggen van de mensen in mijn stad."

Wat is dan wel het gevecht dat Amsterdam volgens de PvdA moet voeren?
„Hoe zorgen we ervoor dat de volgende generatie óók kan meedoen? Dat ze een baan kunnen vinden. Dat ze een huis in de stad kunnen betalen. Dat er in alle wijken fatsoenlijke voorzieningen staan, dat we geen woonkazernes in wijken zonder groen of speeltuin krijgen. En die volgende generatie is gewoon een generatie Amsterdammers. Die woont in Floradorp, die woont in Kraaiennest, die woont in Osdorp."

Wijken met elk een heel eigen samenstelling. Dus etnische achtergrond is de kern niet?
„De kern zit erin dat we in deze regio 220 miljard euro per jaar verdienen en dat 1 op de 5 kinderen zonder ontbijt naar school gaat. Het is die scheefheid in de verdeling waardoor mensen afhaken. Daar zit de pijn. Niet in de vraag of je grootouders uit Marokko komen of uit Noord-Holland."

En intussen is het politieke debat meer dan ooit op verschillen gericht.
„Dat is dus een achterhoedegevecht."

Grote achterhoede dan. Jouw partij heeft tussen 2023 en 2025 vijf zetels verloren.
„Ik vind ook dat de progressieve beweging een visie moet vormen op migratie. Ik ben voor een beperking van het aantal jaarlijks toegelaten migranten, net als mijn partij inmiddels - niet omdat ik tegen de mensen ben die binnenkomen, maar omdat die mensen worden misbruikt om lage lonen te handhaven.

„Als je het bekijkt vanuit het rechts/links-paradigma - wat ik ouderwets vind - is mijn vader hier naartoe gehaald door rechts. Omdat mijn vader werk wilde doen dat Nederlanders niet meer wilden doen. En dat systeem hebben ze nooit losgelaten. Rechtse politiek wil lage lonen faciliteren. En dat doen ze door sectoren in stand te houden die niet meer zo hoogproductief zijn.

„Laat ik de VVD een gratis tip geven. Als ze de kwestie echt willen oplossen moeten ze afscheid nemen van sectoren die op arbeidsmigratie drijven. De vleesverwerkende industrie, de tuinderijen in het Westland. Maar dat vinden ze moeilijk. Want daar stemmen ze ook op hen."

Zijn er politici aan wie je je spiegelt?
„In de tijd dat ik opgroeide vond ik de rust van Job Cohen [oud-burgemeester van Amsterdam en oud-PvdA-leider, red.] weldadig. In een tijd waarin maatschappelijke verdeeldheid op de loer lag, zei hij: 'We gaan de boel bij elkaar houden.'

„Ik probeer het ook. Ik geloof er namelijk in. Of het nou een voetbalploeg is, of een familie, of een samenleving. Verdeeldheid verzwakt je. Zodra je wordt verdeeld, heerst de ander. Het is ook de aard van het beestje. Ik zit zelf zo in elkaar."

Kennissen aan wie ik vroeg wat je zwakke plek is, noemden precies dit: dat je wel heel weloverwogen, genuanceerd en gericht op consensus bent. Waar is het vuur? Kun je wel van je afbijten in een campagne?
„Ik hoop niet dat ze bedoelen: vuur waardoor ik mezelf tegenover andere mensen ga zetten. Dat ben ik niet. Ik weet ook niet of dat ons verder brengt."

Je schrijft dat je hoopt 'dat we het nog gaan meemaken dat iemand van ons in de voetsporen treedt van onze illustere buurtgenoot Wim Kok'. Wie is die 'ons'?
„Iemand van onze generatie. Mensen die midden in de sociale pijn zitten, in de echte samenleving."

Met een Marokkaanse achtergrond?
„Hoe mooi zou het zijn als de eerste vrouwelijke minister-president van Nederland ook een migratie-achtergrond zou hebben? Misschien zit ze nu wel hier te eten."

Advertentie

Koorleden weten: samen zingen maakt gelukkig. Koren hebben wachtlijsten, voor deelname aan de jaarlijkse Korendagen moet worden geloot. „We zijn hot.”

‘Als een nummer samenkomt geeft dat zó veel voldoening’

Door **Nina Eshuis** en **Sarah Ouwerkerk**
Fotografie **Bram Petraeus**

D

De 28 vrouwen van Vrouwenkoor Chemistry uit Koog aan de Zaan hebben allemaal een monochrome outfit aangetrokken. Knalgroen, zachtgeel, neonroze, zachtpaars, diep aubergine. Alsof een doos kleurpotloden is uitgestort in Paradiso in Amsterdam. Ze bewegen hun vinger naar hun lippen. „*Sssssst*”, sissen ze. „*Sssssst*.” Het blijkt geen vermaning te zijn richting het druk kletsende publiek, maar onderdeel van de act. „*It’s ooooh so quiet*”, zingen ze.

Stil is het tijdens de Korendagen, afgelopen weekend in Paradiso, niet. Een weekend per jaar klinkt zaterdag en zondag van half 12 ’s ochtends tot 10 uur ’s avonds alleen maar koorgezang. In de grote en in de kleine zaal treden in totaal 140 Nederlandse amateurkoren op. Ieder koor krijgt een kwartier om een paar nummers te laten horen, publiek kan voor 3 euro komen kijken.

De Korendagen zijn een lange traditie: in 1985 begon Paradiso met een korenmiddag, vanaf de jaren negentig is het een tweedaags festijn. Met zo’n 8.000 bezoekers is het een van Paradiso’s best bezochte programma’s. Het zit strak in elkaar. Dus nadat Vrouwenkoor Chemistry zaterdagavond hun versie van ‘Texas Hold ’Em’, een nummer van Beyoncé, ten gehore heeft gebracht, zucht presentator Mariecke Lepeltak dat er nu heel snel „een ingewikkelde wissel” moet plaatsvinden. „Er komt nu een koor met hónderd mensen!”, roept ze in de microfoon.

De Korendagen zijn zo populair dat Paradiso moet loten om te bepalen welke koren mee kunnen doen. Jaarlijks melden ruim driehonderd koren zich aan. Deze zaterdag mogen onder meer Popkoor Noisy Voices uit Cuijk, de Gieser Wildevrouwen uit Noordeloos, The Local Vocals uit Joure en Koorkuma uit Amsterdam het podium betreden. Zelfs uit Duitsland is een koor overgekomen: het Deutsch-Französischer Chor uit Osnabrück.

Popkoren meest populair

Koren zitten in de lift. Ruim 700.000 Nederlanders zingen met enige regelmaat samen in een groep of een club, blijkt uit de Monitor Amateurkunst uit 2023. Voor het eerst in de afgelopen tien jaar steeg in 2025 het aantal koorzangers dat is aangesloten bij het Koornetwerk Nederland weer met een paar duizend, naar ruim 110.000 personen. Zij zingen in 3.250 verschillende koren.

„We zijn hot”, zegt Ruut te Velthuis, voorzitter van het Koornetwerk en tenor in close-harmonyzanggroep Leeuwenhart en dirigent bij Popkoor Prestige in Utrecht. Koren sluiten zich aan bij het netwerk om praktische redenen: het netwerk regelt onder meer de afdracht voor het auteursrecht van de nummers die koren zingen tijdens optredens. Er zijn christelijke koren aangesloten, shantykoren, mannenkoren, barbershopkoren, ouderenkoren, koren die smart- en levensliederen zingen, en een enkel professioneel koor, zoals het Nederlands Kamerkoor.

Het populairst zijn de popkoren. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de lange wachtlijst voor Popkoor Prestige. Ton van Diepen (44) dirigeerde zeventien jaar amateurkoren toen hij in 2015 Prestige oprichtte. Samen met zijn vrouw Sandra Rotmans bedacht hij een „concept”. Van Diepen: „Geen stoelen bij de repetitie, hoge energie, moderne nummers, met band, alles erop en eraan.” Op de eerste repetitie, in Hoorn, kwamen tachtig mensen af.

Toen ze verhuisden, begon Van Diepen ook een koor in Gouda, waar zich tweehonderd mensen voor aanmeldden. Dit slaat aan, zag hij. Een jaar later waren er al tien Prestige-koren. Inmiddels, elf jaar na de oprichting, heeft Prestige een waar korenimperium opgebouwd, met 35 koren door het hele land, van Alblasserdam tot Zwolle. Komend jaar komen er nog vier koren bij.

Koorleden van Prestige betalen 38 euro per maand. Voor dat bedrag wordt alles voor ze geregeld: de dirigent, repetitieruimte en optredens. Thuis oefenen kan met vooraf opgenomen oefentracks. De vijfstemmige partijen zijn gearrangeerd door Van Diepen en zijn muzikale team. Van Diepen: „Ik vergelijk het weleens met een sportschoolabonnement.”

Zwart met goud

De grote zaal in Paradiso is opeens erg leeg en het podium staat erg vol. Het is Prestige Nijmegen, in het zwart, met gouden accessoires. De mannen (een stuk of tien) in het midden, links en rechts van hen de vrouwen. De mannen dragen gouden stropdassen - er is één vlinderdas aanwezig - en enkele vrouwen hebben een tasje om. Ze zingen ‘Ordinary’, van Alex Warren. In de zaal wordt meegezongen. Na vier liedjes zit het er alweer op.

De koren die in Paradiso optreden komen vaak met een heuse tourbus. Dat is een groot thema in de wandelgangen van het poppodium, want hoe laat vertrekt de bus eigenlijk? In de hal loopt een vrouw met een boodschappentas met zwemflippers erin. „Waarom? We hebben net opgetreden”, zegt de vrouw. „Maar ik moet gaan, de bus vertrekt zo.”

In Dressing Room 4 is Vocalgroup Blue-

LEES VERDER OP PAGINA 16

Lara Mutsaers (28)
uit Utrecht zingt in Vocalgroup Blueprint uit Gouda

Samenstelling:
20 vrouwen, van 22 tot 35 jaar oud
Stemgroep:
wisselend, meestal alt/mezzo
Favoriete nummer:
‘Mijn haren ruiken naar vuur’ van S10

Na hun optreden staan de jonge vrouwen van Vocalgroup Blueprint in een kring met de armen om elkaar heen geslagen. Ze joelen. Sommige koorleden kent Lara Mutsaers al sinds de derde klas, toen ze zich bij het jeugdkoor voegde op de muziekschool in Gouda. Daaruit is Blueprint ontstaan: „Toen iedereen ging studeren, wilden we het wat serieuzer aanpakken. We willen meer dan alleen samen zingen, we willen ook iets aan het publiek geven.” Daarom zingt Blueprint over feminisme en de *empowerment* van vrouwen, zegt Mutsaers. „Wat ons verbindt is *sisterhood*. We willen vrouwelijkheid vieren, maar we zingen ook uit protest.”

Het optreden was „fantastisch”, zegt ze glunderend. „Ik realiseerde me halverwege: we staan gewoon in Paradiso in de grote zaal. Zo bizar.” Het eerste nummer dat ze deden, *Little Girl Gone* van Chinchilla, gaat over „je eigen kracht vinden, *female rage*, zeg maar”. Het tweede nummer, *Mijn haren ruiken naar vuur* van S10, zongen ze elf-stemmig.

Voor de repetities, iedere woensdagavond, reist Mutsaers op en neer vanuit Utrecht. Thuis oefent ze zo’n twee uur per week, en dan zijn er nog de vergaderingen met de evenementencommissie en de choreocommissie, waar ze in zit. „We bepalen alles zelf, omdat we een vereniging zijn. Daardoor is het van ons allemaal: iedereen heeft een stukje van zichzelf in de optredens zitten.” Het koor groeit met ze mee, zegt Mutsaers. „Ik hoop dat we over twintig jaar nog samen zingen.”

Mario Nieuwenhuis (64)
uit Rotterdam zingt in Popkoor 4-you

Samenstelling:
gemengd koor
Stemgroep:
tenor
Favoriete nummer:
‘China Girl’ van David Bowie

Al bijna dertig jaar zit Mario Nieuwenhuis (64) bij Popkoor 4-You, een Rotterdams koor. Zingen „deed hij altijd al graag”, maar solo durfde hij nog niet echt. Een koor leek hem wel wat. „En ik ben nooit meer weggegaan.” Zijn vrouw, ze zijn bijna veertig jaar samen, zit ook in het koor. Het koor, dat is de kern, daar heeft hij vrienden. „We doen heel veel samen, ook buiten het koor. Met twee van hen ga ik binnenkort vissen in Noorwegen.”

Hij heeft een behoorlijk zware baan, maar elke woensdagavond heeft hij „lekker een break”. Het zingen, het samenzijn, het bezig zijn met de tekst. „Het is inspanning, maar relaxed. En als een nummer dan samenkomt, dan geeft dat zó veel voldoening.”

Tijdens zijn lievelingsnummer om mee op te treden – ‘China Girl’ – heeft hij een solostukje. „Heb je het gezien? De microfoon was uitgevallen! Maar dat maakt voor mij niet uit hoor. Wij Rotterdammers hebben die niet-lullen-maar-poetsen-mentaliteit, hè. Is de microfoon leeg, dan ga ik gewoon harder.”

VERVOLG VAN PAGINA 15

print uit Gouda aan het opwarmen. „We zijn een beetje sardientjes in een blik, maar laten we het toch maar doen”, zegt de dirigent tegen de jonge vrouwen die voor de esthetiek naar Taylor Swift hebben gekeken: veel glitters en cowboylaarzen. Eerst schouders, hoofd, nek, heupen en enkels los, zegt de dirigent. Dan de stembanden. Van laag naar hoog: *Brrrrrr*. Met krakende stem: *Haaaa*. Dan nog wat toonladders, *Jajajaja*. Ze zet een toon hoger in. *Jajajaja*. Hóger. Nog hoger. Hóógst. *Jajajaja*. „Steek de tong maar even zo ver uit als je kan. Goed zo. Nu gapen!”

Op de gang staat al een volgende groep te wachten op een ruimte om op te warmen. Gurel Fici (67) speelt in de band van het Amsterdams Turks Volksmuziek Koor. Hij speelt darboeka, een veelgebruikt instrument in Arabische, Turkse en Oost-Europese muziek. In Turkije heeft Fici met beroemde zangers opgetreden, vertelt hij. Soms springt zijn buurvrouw, die naast hem staat, bij als tolk. „Met Ibrahim Tatlises en Azer Bülbül”, zegt hij. Op zijn telefoon laat hij digitale foto’s zien van analoge kiekjes uit de jaren negentig. Ze spelen vanavond vier Turkse volksliedjes in „de oude traditie”, zegt hij. „Waarover? Liefde natuurlijk.”

Knuffelhormoon

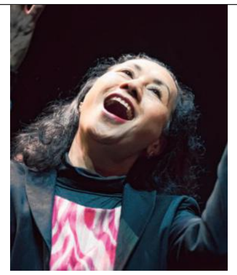
Samen zingen maakt gelukkig, blijkt uit diverse onderzoeken. Onderzoekers in Zweden ontdekten dat zingen bij amateurzangers zorgt voor een toename van oxytocine, het knuffelhormoon, in het bloed. Een onderzoek van de Universiteit van Californië zag ook positieve effecten bij senioren. Een half jaar lang zongen ze elke week samen, terwijl de controlegroep op een wachtlijst stond. De zingende groep was gelukkiger en voelde zich minder eenzaam.

Toch lopen niet álle koren over van de aanmeldingen. Op flyers die overal in Paradiso op tafels liggen worden diverse oproepen gedaan. Zo zoekt het Galakoor Queer Klassiek sopranen. „Ben je sopraan (m/v/x) en wil je zingend deel uitmaken van een warm en divers koor?”, scan dan de QR-code. Het Meeuwenkoor kan ook „nog leden (m/v) gebruiken!” En ook Vrouwenkoor Chemistry heeft flyers liggen voor nieuwe leden (v). „Kom langs en zing een keer mee, want zingen geeft energie!”

In Paradiso is die energie voelbaar. Zeker bij de vrouwen van Singing Unlimited Chorus. Ze treden, zegt Lepeltak terwijl de vrouwen zich zorgvuldig positioneren op stemgroep, óók op tijdens een jaarlijkse korenwedstrijd in Engeland. Singing Unlimited zet in, maar Lepeltak onderbreekt ze bruut. „Mensen bij de bar, probeer een béétje stil te zijn, er staat een koor te zingen”, zegt ze streng.

Het programma loopt bijna een half uur uit. Manoeuvre, Gay Men’s Chorus Amsterdam, is als een van de laatsten aan de beurt. De dirigent speelt op de piano. De mannen, allen in zwart overhemd met een gekleurd sjaaltje om de hals, zingen ‘Rise Like a Phoenix’, ‘I’m Coming Out’ en ‘Spreid je veren’ uit de musical *De Mol en de Paradijsvogel*.

„Wees een pauw, geen grijze mus”, zingen ze. „Grijze mussen kunnen leren kwinkeleren. Heb ’t lef om je talent te etaleren.”

Eline van Delden (55)
uit Nieuw-Vennep zingt in Singing Unlimited Chorus uit Badhoevedorp

Samenstelling:
20 vrouwen uit de Haarlemmermeer en Amsterdam
Stemgroep:
bas
Favoriete nummer:
‘Rhythm of Life’ uit de musical *Sweet Charity*

De vrouwen van Singing Unlimited Chorus stralen eenheid uit: allemaal dragen ze hetzelfde *varsity*-jasje waar met glimmende letters Singing Unlimited Chorus op de rug is gedrukt. Ook hebben ze dezelfde zilveren oorbellen in. Singing Unlimited is een barbershopkoor, zegt Eline van Delden. „Dat betekent dat we vierstemmig en a capella zingen.”

Optreden in Paradiso is voor het koor slechts een opwarmertje voor het echte werk: ieder jaar in mei gaan de vrouwen naar Engeland voor de competitie van Sweet Adelines International, een Amerikaanse vereniging voor barbershopkoren. Daar worden ze beoordeeld „door een serieuze jury”. Het maximaal te behalen puntenaantal is 800. Vorig jaar is Singing Unlimited voor het eerst „door onze magische grens van 600 punten heen gegaan”, zegt Van Delden.

De techniek was goed, volgens de jury, maar het koor kon nog stappen zetten op gebied van *artistry*, „de arrangementen, de dynamiek en het overbrengen van het gevoel”. Van elkaar verwachten de vrouwen dat ze thuis „serieus repeteren”. Van Delden: „Bij het vorige koor waar ik in zong, gebeurde dat niet altijd. Dan kan je iedere week opnieuw beginnen.”

Al acht jaar wijkt alles voor de repetities op de donderdagavond, zegt Van Delden. „Alle sores die je in het leven wel eens hebt, zing ik er op donderdagavond lekker uit. Na de repetitie hebben we altijd een *afterglow*. Dan drinken we gezellig een glaasje en kletsen we met elkaar.”

Alphons Devilee (80)
uit Vierhout zingt in het Vierhouter Koor, dat door hem is opgericht

Samenstelling:
gemengd koor
Stemgroep:
tenor
Favoriete nummer:
‘Ode to Freedom’ van ABBA

Het was Alphons Devilee, „hier heb je mijn kaartje, ik heb een moeilijke naam”, die 24 jaar geleden het Vierhouter Koor oprichtte. „Kijk, het is een klein dorp, tussen Nunspeet en Elspeet in, we hebben geen kerk, toen hadden we nog wel een supermarkt, maar wel ook toen al een dorpshuis.”

„Nou, en in dat dorpshuis hadden we dus een feestje. Ik dacht: ik organiseer iets. Toen bleek dat veel mensen dat zingen heel leuk vonden.” Ondertussen hebben ze 44 leden. Het koor, dat zich om hem heen verzameld heeft, is dolenthousiast over de avond. „Paradiso is een uitdaging natuurlijk”, zegt voorzitter Henk Kranenburg (72). „Goed voor je cv.”

Maar over een cv hoeven deze Vierhouters zich niet heel druk meer te maken. Er is discussie in de groep over of ze „jeugdige zestigplussers” zijn, of dat „zeventigplussers” misschien eerlijker is. Hoe oud Devilee is? „Godallemachtig, hij is al tachtig!”, zegt hij glimmend, want leeftijd zegt niets. „Ik ben niet grijs, ik ben róód!”, zegt hij. En daarbij: „Zingen maakt jong.”

Advertentie

Lepra de wereld uit in 2040

Op 25 januari is het Wereldlepradag. Denk dan eens aan Rambati uit Nepal. Door lepra verliest zij een pink en raken zenuwen in alle ledematen beschadigd. Net als het contact met anderen. Dankzij preventief ingrijpen blijft haar gezin gelukkig gezond. Geen nieuwe besmettingen, handicaps en uitsluiting meer in 2040. Dat is het doel. Daar kreeg de **Leprastichting** de afgelopen vijf jaar € 8,15 miljoen voor. Met hulp van alle Postcode Loterij-deelnemers. Een betere wereld begint dichtbij. Gewoon vanuit je postcode. Dat is **The Power of Postcodes**.

Scan en lees meer

postcodeloterij.nl

POSTCODE LOTERIJ

18+ Speel bewust De vergunning voor de loterij is afgegeven door de Kansspelautoriteit onder kenmerk 3000281/4480 dd. 21/10/2021.

Kelli van der Waals (1984) is journalist, cultuurcriticus en schrijft een column in *Trouw*.

ESSAY

Mogen we ooit stoppen met meisje zijn?

In de populaire cultuur is meisje zijn iets zoets, puurs en magisch. Maar het is óók een dwingend ideaal waar vrouwen van alle leeftijden nauwelijks aan kunnen ontsnappen, ziet *Kelli van der Waals*.

Meisjes op **een tienerdisco** in Mullingar in Ierland, 2023. FOTO EIMEAR LYNCH/INSTITUTE

In de zomer bevind ik me vaak op een Italiaans strand, waar ik gefascineerd het jaarlijkse schouwspel van de lokale tienermeisjes aanzie, dat geheel samenhangt met hun unieke, tijdelijke vorm. Ze hebben al wel de boezem en de billen die in onze cultuur worden verafgood, maar nog niet de vollere buik en ledematen die aan dat ideaal afdoen. Hun mannelijke leeftijdgenoten denken dat ze er voor altijd zo uit zullen zien, en misschien hebben ze die indruk zelf ook. Er zit iets van macht in die vorm, en die moet gezien worden.

Dus bewegen ze zich opzichtig over het strand, in groepjes. Ze schreeuwen en schateren, dartelen gespeeld hulpeloos door zee, trekken hun bikini omstandig recht, positioneren zich gedrieën op één handdoek. De jongens voegen zich ernaar, al hun bewegingen verhouden zich tot die meisjes. Een enkele volwassen man kijkt gretig (en ietwat ongepast) mee. Zo ontstaat een soort krachtenveld waarmee de meisjes het hele strand overnemen. Pas als ze kakelend, poserend, lachend via de branding het strand verlaten, keert de rust terug.

Margaret Atwood vroeg eens aan vrouwelijke studenten waar ze het bangst voor waren, als het op mannen aankwam. „Dat ze ons vermoorden”, zeiden ze. Toen ze dezelfde vraag stelde aan een mannelijke vriend over vrouwen, was het antwoord: „Dat ze ons uitlachen.”

De gedachte aan die Italiaanse strandmeisjes diende zich aan bij het zien van ‘Meisjes met witte kousen’, een schilderij uit 1912 van de Vlaming Léon Spilliaert. Een groepje van vijf meisjes, op de rug bezien. Witte kousen onder hun jurken, strikjes in hun lange haren. Je kan ze bijna horen fluisteren, giechelen, over dingen die alleen zij begrijpen. Hun onuitgesproken verbond is iets waar de kijker niet bij mag, het is alleen van een afstand te aanschouwen.

Ze zijn anders dan de adolescenten op het Italiaanse strand: liever, jonger en veel zachter. Maar ook hier zit er iets krachtigs in dat samenklitten - iets wat je door dat kleine, gezichtsloze voorkomen bijna over het hoofd zou zien. De populaire cultuur richt zich nu eenmaal liever op de strikjes en de kousjes, en (later) de boezem en de billen. Om van een afstandje te bekijken en geld aan te verdienen.

Spilliaerts schilderij maakt deel uit van een tentoonstelling die juist dichtbij wil komen en de ervaring van meisjes centraal stelt: *GIRLS* in het Antwerpse MoMu, over de verbeelding van ‘girlhood’ en de invloed van het idee van ‘het meisje’ op de beeldcultuur. Daarin zijn meisjes steeds in groepjes te zien. In de Parijse banlieues (Céline Sciamma’s film *Bande de filles*); Ierse tienerkamers vol make-upspullen (op foto’s van Eimear Lynch); Britse schoolgangen en winkelstraten (foto’s van Nancy Honey) en aan de randen van de Braziliaanse samenleving (door de lens van Leticia Valverdes).

En de zusjes Lisbon uit Sofia Coppola’s verfilming van *The Virgin Suicides* (Jeffrey Eugenides, 1993), voor wie een hoofdrol in de Antwerpse tentoonstelling is weggelegd. Coppola’s dromerige film - ik keek hem nog even terug - zit vol blote meisjesbenen die tegen elkaar leunen en met posters behangen slaapkamers waar boekjes, cosmetica, en een enkel stuk speelgoed rondslingeren.

Stukjes wereld

Het sfeertje van Coppola zie ik momenteel gespiegeld in mijn eigen huis, waar een zesjarig meisje woont. Dankzij haar kan ik in real life aanschouwen hoe zoet en rauw en creatief het meisjeszijn is, hoe aanbiddelijk. Opeens vallen me alle dingen op die speciaal voor meisjes gemaakt zijn, de stukjes wereld die voor hen zijn uitgehouwen. De kleren, schoenen, vlechten, de diertjes, dansjes, naar elkaar geschreven briefjes. De opwinding en de woede, de ennui. De ogen waarmee ze naar anderen kijkt, en anderen naar haar. Hoe ze in de spiegel ook graag naar zichzelf kijkt - naar haar gave huid, bruine ogen en roze mond - maar de adoratie niet helemaal onvoorwaardelijk is. Soms zijn er zaken die haar niet bevallen.

Voor de meeste vrouwen is het een moeizaam proces om het meisjeszijn achter zich te laten. ‘Vrouw’ zeggen, over mezelf of leeftijdsgenoten, is iets wat ik mezelf echt heb moeten opleggen, oefenen. Ik was toen al een dertiger. Bespottelijk natuurlijk, maar we leven ook wel in een wereld die nogal gehecht is aan meisjes. Zie alleen al de afgelopen jaren, waarin consumptie-aanwakkerende microtrends ons aanmoedigden om ons steeds als een ander meisje voor te doen. Op TikTok en Instagram ging het bijvoorbeeld over de ‘brat girl’, de ‘tomato girl’, de ‘vanilla girl’; over ‘barbiecore’, ‘bimbocore’ en ‘mermaidcore’ en was er recent sprake van een behoorlijke obsessie met strikjes.

Onder die vlugge hypes ligt een langdurige culturele meisjesfetisj, met wortels in allerlei tijdperken. De vroege jaren 2010, bijvoorbeeld, toen opeens allemaal series verschenen met het woord ‘girl’ in de titel, over millennials die worstelden met opgroeien.

Of spoel wat verder terug, naar eind jaren tachtig. Op de drempel van de derde feministische golf, toen eetstoornissen onder meisjes hun lichamen verhinderden verder te groeien, zoals de Amerikaanse feministische schrijfster Naomi Wolf in 1991 beschreef in *The Beauty Myth*, over de sociale druk van het schoonheidsideaal. Meisjesachtige kleding met franjes en tierlantijnen waren de mode. Kort erna zouden de atletische, ongelofelijk goedbetaalde supermodellen van weleer worden ingewisseld voor de ielige minderjarige meisjes met wie de ‘heroin chic’-look werd gepopulariseerd.

Die fetisj heeft een nogal dwingende uitwerking op vrouwen. „Er is maar één norm voor vrouwelijke schoonheid toegestaan: het *meisje*”, schreef Susan Sontag al in 1972. „Waar mannen mooi worden gevonden als jongen en als man, en voor zichzelf een zwaardere, ruwere schoonheidsnorm kunnen accepteren, dienen vrouwen gaaf en klein te blijven om voor mooi door te kunnen gaan.”

Door al dat harde werk blijft er weinig tijd over om samen te klitten, anderen uit te lachen

De norm werd alleen maar strenger naarmate vrouwen verder kwamen in hun gelijkheidsstrijd. De mode van extreem dunne lijven en uiterst girly kleding zijn voorbeelden van wat de derdegolf-feministen de ‘backlash’ noemden: als reactie op nieuwe verworvenheden voor vrouwen, werden op andere vlakken de teugels juist aangehaald. Vrouwen deden daar zelf niet altijd even moeilijk over, dankzij de postfeministische gedachte dat de vrouwenstrijd gestreden was en ze nu konden gaan doen wat ze leuk vonden.

Veel van hen zijn toen in hun badkamers beland, hard aan het werk om zichzelf naar die norm te kneden. Met antirimpelcrèmes, make-up, haarverf en gewichtsverliesproducten. Ze lijden honger, laten in zich snijden en prikken. Steken enorme hoeveelheden tijd, geld, energie en aandacht in er zoveel mogelijk uitzien als een meisje - arbeid waar door de schoonheidsindustrie miljarden aan wordt verdiend, en die het toch al ongelijke speelveld tussen mannen en vrouwen nog verder kantelt. Meer nog voor vrouwen van kleur, want het meisje van de norm heeft een lichte huid.

Door al dat harde werk blijft er weinig tijd over om samen te klitten, anderen uit te lachen. Vrouwen maken zichzelf tot meisjes zoals die eeuwenlang deel

LEES VERDER OP PAGINA 20

VERVOLG VAN PAGINA 19

uitmaakten van de westerse kunstgeschiedenis: braaf, passief, machteloos. „In tijden van backlash zijn de muren van de populaire cultuur behangen met plaatjes van ingeperkte vrouwen”, aldus Susan Faludi in haar feministische standaardwerk *Backlash*.

Rond het millennium werd nog een extra dimensie aan dat keurslijf toegevoegd: seks. De mode liep hierin voorop (iets waar de MoMu-tentoonstelling overigens niet echt op ingaat). In 1990 brak de toen zestienjarige Kate Moss door als model dankzij een coversshoot waarin ze naakt en topless verscheen. Twee jaar later was ze wederom topless te zien, in een inmiddels beroemde Calvin Klein-campagne met Moss en acteur Mark Wahlberg. Het maakte haar een breekbaar jong icoon van een nieuw soort vrouwelijkheid, schrijft de Britse criticus Sophie Gilbert in haar recentelijk verschenen boek *Girl on Girl*, over hoe deze jaren beïnvloedden hoe vrouwen naar zichzelf en elkaar keken.

De seksualisering van meisjes werd hierna snel de standaard, en ingezet om mode, kunst, spullen en muziek te verkopen – ook aan de meisjes zelf.

Zo kwam het dat ik als veertienjarige voor het eerst Britney Spears zag, op de ochtend van een slaapfeestje. De videoclip van ‘Baby One More Time’ was net uitgekomen, TMF kon er geen genoeg van krijgen. Met een groepje meisjes zaten we in slaapzakken op de grond van de woonkamer, high van de slapeloosheid, en bekeken keer op keer hoe Spears (toen zestien) haar heupen bewoog alsof ze in een stripclub werkte. Pippi Langkous-vlechtjes en een pruillip, een bruine, platte buik en een duidelijk zichtbare bh. Een meisje verkleed als een vrouw verkleed als een meisje – maar zo zagen we dat toen niet. We hadden ook geen besef dat hier de lat werd geponeerd waarlangs we als meisjes onze waarde zouden afmeten.

Britney luidde het tijdperk in van blote buiken en *whale tails* (strings die als walvisstaarten boven de lage heupbroeken van vrouwen uitstaken); van massaal gevolgde cursussen paaldansen (nadat Moss paaldanste in een videoclip van de White Stripes); van wat de Amerikaanse journaliste Ariel Levy in 2005 ‘raunch culture’ doopte in haar boek *Female Chauvinist Pigs*. Female, want de vrouwen deden er zelf aan mee.

De Brazilian wax kwam op: de volledige verwijdering van schaamhaar, zodat vrouwen vagina’s kregen als meisjes. De populaire cultuur draaide schaamteloos om beeldschone, ongepast jonge, sexy meisjes – in films, liedjes, mode en magazines. In het jaarlijkse ‘Women We Love’-nummer van *Esquire* was standaard een lijstje opgenomen van kindsterren, onder de kop ‘Vrouwen op wie we bereid zijn te wachten’. Onder andere Kirsten Dunst, ster van *The Virgin Suicides*, kreeg als dertienjarige deze twijfelachtige eer.

Porno als inspiratie

Het kwam allemaal voort uit de mogelijkheden die in de jaren negentig waren geschapen, schrijft Gilbert, „om vrouwelijke seksualiteit te commercialiseren voor winst”. Porno was hierbij de inspiratie en de leidraad. Pas halverwege de jaren 2010 begon deze status quo te wankelen. MeToo maakte de enorme schaal van seksueel grensoverschrijdend gedrag zichtbaar, en stelde de heersende seksuele mores aan de kaak. Ook de bodypositivity-beweging kreeg momentum: in de populaire cultuur, sociale media voorop, was soms iets anders te zien dan kleine, dunne, witte meisjes.

Toch is de afgelopen jaren de norm van het meisje alleen maar dwingender geworden – er is een nieuwe, straffe culturele wind gaan waaien. Gilbert schreef haar boek omdat ze zag hoe, met het terugdraaien van het abortusrecht in de VS, de opkomst van de tradwife, Andrew Tate, en het opnieuw seksualiseren van vrouwen, de boel wel weer erg op de jaren rond 2000 was gaan lijken.

Tegelijk worden vrouwen voortdurend handvatten aangereikt, om niet te zeggen opgedrongen, om zich tot meisje te maken. Make-uptutorials helpen hen zich leeftijdslozer te schminken. Influencers die als goede vrienden voelen, adviseren technieken en producten die verjonging zouden brengen. En cosmetische chirurgie wordt normaler gevonden en is makkelijker bereikbaar dan ooit. De grote steden zijn gevuld met knusse pandjes waar je vroeger een pedicure liet doen, maar nu ook even gauw een paar botoxinjecties kan laten zetten. Vrouwen van eind twintig zien zich gesteld voor de kwestie ‘babybotox’: wel of geen preventief prikje laten zetten?

Sisters, 1976. FOTO’S JIM BRITT

Vanuit Amerika horen we ondertussen over de uiterst geavanceerde facelifts van de *rich and famous*, aan wie steeds lastiger te zien is wat aan hun gezicht is gedaan. De kosten zijn ongeveer een ton – voldoen aan het ideaal van eeuwig meisjesschap is altijd een kwestie van privilege geweest.

Ook achter de ode aan het meisjesschap op sociale media gaat een dwingend keurslijf schuil, daar hoef je niet eens heel goed voor te kijken. De mediterrane jarenvijftig-esthetiek van de tomato girl was voorbehouden aan jonge, witte, superslanke vrouwen met een zongebruinde huid. De vanilla girl was een variant van hetzelfde, in een winterse, beige setting. Bimbocore was gewoon een herhaling van de ‘raunch’ van de jaren 2000. Met deze meisjesmicrotrends wordt niet alleen veel troep en fast fashion afgezet, maar vooral ook dezelfde ideologie verkocht waar de schoonheidsindustrie al decennialang zijn miljarden uit haalt.

Op dezelfde socials worden de meisjes van vroeger hard beoordeeld, nu ze ouder zijn. Claire Danes, die beroemd werd als übermeisje Juliet in de film *Romeo + Juliet* (Baz Luhrmann, 1997), speelt nu als veertiger een fenomenale rol in de Netflix-serie *The Beast in Me*. Maar op TikTok richt het gesprek over Danes zich op de vraag of er voor haar een Snapchat-filter is gebruikt dat je er ouder uit doet zien. Zo ontwend zijn we rimpels en gezichtsuitdrukkingen op het natuurlijk ouder geworden gezicht van een 46-jarige.

Ondertussen worden meisjes op grote schaal uitgekleed met behulp van AI-programma’s en groeit de populariteit van AI-vriendinnetjes en seksbots, die zijn gemodelleerd naar minderjarige vrouwen en gewillig doen wat hun gebruiker wil. Zonder tegenspraak, zonder samenklitten, zonder uitlachen.

Mijn dochters meisjesschap vult me met bewondering, maar ook met zorgen. De wereld heeft zich op veel vlakken geopend voor meisjes, en is tegelijk op een geniepige manier beperkend geworden. Dat is terug te zien in onderzoeken waaruit blijkt dat bijna de helft van de meisjes angstig of ongelukkig is, en veel piekert. De eetstoornissen en zelfverwondingen nemen toe, en de sterke daling van mentale gezondheid onder jongeren de afgelopen twintig jaar is bij meisjes veel groter dan bij jongens.

Daarvoor worden uiteenlopende oorzaken genoemd, maar de term ‘sociale media’ klinkt bijna altijd. De nieuwe, geïntensiveerde manieren van kijken en vergelijken die daarmee werden geïntroduceerd, hebben het meisjeszijn grondig veranderd.

Strak korset

Het is als een korset dat steeds strakker wordt aangetrokken, niet in de laatste plaats door partijen die er goed geld aan verdienen. Zo hadden we het twee jaar geleden opeens over ‘Sephora kids’: prepubers die zich, aangespoord op TikTok, naar de parfumerie haastten om huidverzorgingsproducten aan te schaffen voor hun ‘skincare routine’. Vorig jaar verscheen in de VS een huidproducten-merk dat zich richtte op meisjes vanaf 7. „*Start young*”, stond op de dozen waarin hun producten werden verstuurd. Afgelopen november was er controverse rond actrice Shay Mitchell, die een kinder-huidverzorgingslijn had gelanceerd: gezichtsmaskertjes verrijkt met vitamine B12, te gebruiken bij kinderen vanaf 3 jaar.

Je kan niet vroeg genoeg beginnen met het afwenden van de ramp die het einde van je meisjeszijn betekent, zeggen deze producten. Maar dat haalt wel met een alle plezier eruit, en de onbevangenheid zonder welke er geen echt meisjesschap is.

In de kerstvakantie passeerde ik zo’n mani-pedicurezaak waar ze ook botox doen. Naast de ingang stond een uitklapbord waarop het ‘Curated for Christmas Menu’ werd aangeprezen: „Moisturizing Lip Filler € 250; Brow Lift € 230; Forehead & Frown € 219”. Achter het raam zat een meisje van een jaar of tien met beide handen op een tafeltje, haar voeten raakten maar net de grond. Een vrouw in wit uniform lakte haar nagels. Heel gezellig en onschuldig, maar je zag het ook al uitgestippeld: het pad van hier naar duur betaalde onzekerheid, waarop je nooit klein, jong en sexy genoeg bent – behalve misschien een enkele zomer op het strand.

Het is mooi en o zo nodig dat het MoMu de ervaring van meisjes centraal stelt, serieus neemt en de kracht en de magie ervan laat zien. De meisjestijd is veelzeggend en van belang, zowel op individueel als sociaal vlak. De vraag die blijft hangen is: welk verhaal komt erna? Want de magie van het meisje bestaat bij de gratie van haar tijdelijkheid. De belofte van het meisjeszijn, is dat je eruit mag groeien.

De tentoonstelling *GIRLS. Over verveling, rebellie en opgroeien* is tot 1 februari te zien in het MoMu in Antwerpen. ■

COLUMN

Midden in de tijd

SARAH SLUIMER

Ik zit met een vriendin aan de rand van een speeltuin. Haar driejarige heeft net met gebruik van vuisten een achtjarige aan het huilen gemaakt. „Die gaan we nog nodig hebben”, zeggen we, half grappend, tegen elkaar.

We zijn allebei opgegroeid in de lome jaren negentig. De tijd waarin kinderen zich op globaal niveau slechts druk hoefden te maken over uitstervende pandaberen en leeftijdsgenoten die onder de evenaar later vast een bedelaar zouden worden, heeft van ons anti-autoritaire zoekers en denkers gemaakt, die later in hun leven, met tranen van woede en verbijstering in de ogen, de straat op gingen voor gelijkwaardigheid en aardigheid. De autonome stem kan ver dragen, zo geloofden we. We kunnen er toch over praten, zo dachten we.

En opeens zitten we naast de tijd. Want mij lukt het, met in mijn achterzak een rap achterhaald idioom van redelijkheid en vertrouwen, niet om antwoord te geven op de bange vragen over oorlogen van mijn oudste zoon.

Ik weet inmiddels dat zijn leven anders zal zijn dan het mijne. Ik zal hem iets moeten leren wat ik zelf niet heb hoeven leren: onverzettelijkheid, dapperheid, stoïcisme, trots. Nee, er zullen geen bommen in de achtertuin vallen. Ja, de wereld wordt – dat zegt Rob Wijnberg, lieverd – opnieuw verdeeld door autocraten.

En hij met zijn tekenles, nieuwjaarswens dat „iedereen mag zijn wie hij wil zijn” en lieve ogen gaat misschien op een dag zich aansluiten bij dat onvermijdelijke Europese leger.

God, wat zullen mijn ‘kindvrije’ leeftijdsgenoten zich nu op de borst kloppen, omdat zij „in deze verrotte wereld” de juiste beslissing hebben genomen. Maar, eerlijk gezegd, ik kan het niet meer horen, die zelffelicitatie, terwijl ze op een dag misschien verdedigd zullen worden door de kinderen van anderen. Niet dat iedereen kinderen moet krijgen, alsjeblieft niet, maar voel de pijn en behoeften van de zorgenden eens wat beter aan.

> En hij met zijn lieve ogen gaat zich misschien op een dag aansluiten bij dat onvermijdelijke Europese leger

Het is een grauw zoeken naar een nieuwe manier van denken over het eigen kleine leven ten overstaan van escalerende machten. Zo zei Jesse Klaver, leeftijdsgenoot, vader van vier kinderen en, als Indo, net als ik, product van Europese koloniale wreedheid en Europese kansen in een TikTok-filmpje: „Ze willen dat je je machteloos voelt.”

Toch vinden zijn woorden weinig grond, want ook hij zit naast de tijd. Terwijl hij zijn ideeën over Trump deelt, zien we hem, zoals altijd nét te gespeeld casual, door een suf kantoor schuifelen. Hij zet koffie, en natuurlijk ook effe een bakkie voor degene die het filmpje opneemt. In alles een benaderbaar man, licht afhangende schouders, geen enkel verschil in nadrukkelijkheid tussen het bespreken van een voetbalwedstrijd of deze geopolitieke rampentijd. En altijd weer de afsluitende stoplap dat je als burger „iets kleins kan doen, begin bij je buren”, ja toch.

Ik kijk naar mijn oudste zoon, te groot voor de speeltuin, dus duwt hij de schommel waarop zijn zusje zit.

„Als er nu een demonstratie voor Europa wordt georganiseerd, ben ik erbij”, zegt de vriendin.

Zwaaien met een blauwe sterrenvlag om Europa als inmiddels unieke vrijhaven, een plek waar intellectuelen en dissidenten welkom zijn, te eren. Weg met onze kleinburgerlijke weerzin tegen gemeenschapszin, maar ook weg met de lammetjespapfascisten en landverraders zoals Wilders en Eva Vlaardingerbroek. Weg met het tuttige gejeremieer van een deel van de intellectuele elite. Met iedereen die hier woont, zij aan zij, verenigd. Dat, én ernstige regeringsleiders die ons recht aankijken en ons continent verdedigen en vieren.

Ik zie de krioelende kinderen, de redderende ouders. Zo steeds meer samen, zo hier, zo midden in de tijd. ■

Sarah Sluimer schrijft elke week een column. Ze is de auteur van boeken, essays en toneelstukken.

Advertentie

nrc webwinkel›

Weekdeals

GELDIG T/M 25 JANUARI 2026

Bekijk alles

NEDIS
Noodradio
46% korting

ADVIESPRIJS VAN 129,95
69,95

DRAAGBAAR MODEL MET DAB+ EN FM

› Opladen via handslinger, zonnepaneel of USB-C
› Kan ook als powerbank gebruikt worden
› LED-zaklamp met 3 lichtstanden en SOS-functie

TEN CATE
Dekbedovertrek
50% korting

ADVIESPRIJS VANAF 59,95
29,95

GEMAAKT VAN KATOENSATIJN

› Heerlijk zacht, ademend en goed vochtregulerend
› Verkrijgbaar in een effen kleur met een subtiele streep
› Bekijk meer bedtextiel van Ten Cate online

FLINQ
Luchtcompressor
73% korting

ADVIESPRIJS VAN 149,95
39,95

ALTIJD DE JUISTE BANDENSPANNING

› Geschikt voor o.a. auto’s, motoren, fietsen en ballen
› Vooraf ingestelde presets voor extra gemak
› LCD-scherm met weergave van de bandenspanning

Bestel nu › nrcwebwinkel.nl/weekdeals

Fotografie
Joost van der Vleuten

Tekst
Sheila Kamerman

Moeder Yorda zit in het midden, in een felblauwe jurk, haar dochters Jolin en Luam aan weerszijden dicht tegen zich aan. Hun hoofden raken elkaar. Jolin draagt een rode jurk, Luam een witte. Samen vormen ze rood-wit-blauw. De foto is genomen op een dag dat het Nederlands elftal speelde.

Yorda komt uit Eritrea en woont met haar dochters op het Rotterdamse Katendrecht, bijnaam De Kaap, een schiereiland tussen de Rijnhaven en de Maashaven aan de zuidkant van de stad. Documentairefotograaf Joost van der Vleuten fotografeerde haar in haar woning. Zo maakte hij dertig portretten van Katendrechters, altijd in hun huiskamer.

Van der Vleuten woont zelf op De Kaap, die de afgelopen twintig jaar veranderde van een volkswijk in een wijk met steeds meer luxe koopwoningen en een aantal woontorens. Van 'oude' Katendrechters hoorde hij dat ze niet veel moesten hebben van de influx die daarmee gepaard ging. En andersom vonden nieuwkomers het lastig in contact te komen met mensen die er al hun hele leven woonden.

Als je elkaar leert kennen, komt de verbinding vanzelf, dacht Van der Vleuten en besloot zowel oude als nieuwe bewoners te portretteren om hen aan elkaar voor te stellen. Hij koos ervoor hen thuis te fotograferen, op een plek en een manier die ze zelf kozen. Hun leefomgeving en keuzes zeggen veel over de mens die er woont, vond hij.

Binnenkomen was niet makkelijk, hij moest hun vertrouwen winnen. Hij kreeg hulp van postbode Theo Huijgens, een man die graag een praatje maakt en zodoende veel bewoners kent, zegt Van der Vleuten. Uiteindelijk portretteerde hij vijftien oude en vijftien nieuwe bewoners.

Het resultaat is een kleurrijke stoet Katendrechters in de meest uiteenlopende interieurs, waar je naar kunt blijven kijken. De fotoserie heeft iets voyeuristisch. Het is alsof je tegen schemer door een straat loopt en nieuwsgierig bij mensen naar binnen gluurt. Of ze tot de nieuwelingen behoren of tot de oude garde, valt voor een buitenstaander (of zelfs voor veel Katendrechters, zegt Van der Vleuten) vaak niet te zeggen.

We zien een ouder stel en een jonge man op een smetteloos witte bank voor een vitrinekast met beeldjes. De fotograaf had afgesproken met het stel. Toen hij binnen zat, liep opeens de jongen langs. Het bleek hun kleinzoon die in het tuinhuisje woonde.

Op een andere foto zien we Ben op zijn tafel zitten. Aan de muur hangt een scheepsklok. Is Ben een nazaat van de scheepslieden die vroeger op Katendrecht verbleven in afwachting van een nieuwe reis? Nee, zegt Van der Vleuten, Ben komt uit Brabant en verhuisde voor de liefde naar Rotterdam. Zijn vrouw is overleden.

Meer dan voornamen wordt over de mensen op de foto's niet vermeld. Katendrechters zullen elkaar misschien herkennen en een opening hebben voor een gesprek. Anderen moeten gewoon kijken en hun fantasie gebruiken. Van der Vleuten: „Ik laat de portretten voor zichzelf spreken."

De portretten zijn te zien op de tentoonstelling *Wij houden stand* in Verhalenhuis Belvédère op Katendrecht, tot en met 29 maart.

Op de bank bij oude en nieuwe Katendrechters

ESSAY

De ene vriendin vertrekt naar Marokko, de ander bouwt een huis: voor alleenstaande vijftigplussers kan een nieuwe, vrije wereld opengaan, ziet *Annemiek Leclaire*.

Alsof we weer op een schoolfeest staan

Illustratie
Dewi van der Meulen

„Het begint hier steeds meer op een studentenhuis te lijken”, zegt mijn 60-jarige vriendin B. als ik haar en haar huisgenote op een zondagmiddag kom ophalen voor een dansfeest aan de rafelrand van onze stad. Hun huiskamer is bezaaid met tassen, kleding en verpakkingen. Sinds haar echtgenoot is vertrokken, leent mijn vriendin zijn werkkamer uit aan een gescheiden 43-jarige kennis, de reislustige H. die in de nieuwe buurt al snel vrienden heeft gemaakt.

B. zelf hangt onderuit op de bank. Ze heeft sinds een week iets met een kunstenaar, die als dj draaide op een feest waar we waren, ook een zestiger. „Ik ben zo verliefd”, zegt ze. „We liggen de hele dag in bed.”

Het aantal singles onder vijftigplussers stijgt. Volgens Thijs van den Broek, socioloog aan de Erasmus Universiteit, leven circa 1,5 miljoen vrouwen en 1 miljoen mannen van vijftig jaar en ouder alleen. Dertien procent van de mannen en zestien procent van de vrouwen van alle vijftigplussers is gescheiden. De verbroken relaties van ongehuwde samenwoners zijn niet meegeteld. De scheidingscijfers stijgen, ziet Van den Broek. „Rond 1990 scheidden jaarlijks iets minder dan drie op de duizend gehuwde vijftigplussers. Rond 2017 was dit bijna verdubbeld.” In het buitenland noemen ze het fenomeen ‘*gray divorce revolution*’.

De toenemende romantische ongebondenheid van deze groep maakt deel uit van een grotere tendens. Wereldwijd stijgt het aantal mensen zonder partner. In Nederland wonen volgens het CBS 3,4 miljoen mensen alleen, en daarnaast zijn er nog eens 600.000 eenoudergezinnen. Op dit moment bestaat 40 procent van de huishoudens uit één persoon, in 2035 is dit 42 procent.

Single zijn betekent in elke levensfase iets anders. De solo’s van rond de vijftig, zestig bevinden zich in wat in de levenslooppsychologie de midden en late volwassenheid heet. Kinderen gaan uit huis, de eigen ouders sterven. Veel vrouwen krijgen last van overgangshormonen, mannen en vrouwen worden onzichtbaarder in het publieke domein. „Alsof iedereen dwars door me heen kijkt”, klaagde een vriend laatst.

Interrailen

Het is de leeftijd waarop je misschien gevestigd had willen zijn, en nu ontwaakt „als vreemdeling in het landschap van je eigen leven”, zoals filosofe Barbara Bleisch dat omschrijft in haar zelfhulpboek *In het midden van je leven. Filosofie van de beste jaren*. Dit geldt zeker voor de singles die opgegroeid zijn met de overtuiging dat onderdeel uitmaken van een duurzaam koppel een voorwaarde is voor een geslaagd leven.

En tegelijk, stelt Bleisch, kunnen dit de meest vrije jaren van het leven zijn. Als je de omstandigheden mee hebt, je gezondheid, en voldoende geld om van rond te komen, kun je aan het rad van het leven een onverwachte slinger geven.

Ik hoef maar naar mijn vrouwelijke kennissenkring van solo vijftigers te kijken om die beweging waar te nemen. De ene single vriendin heeft net haar laatste kind uitgezwaaid en woont nu vier maanden in Marokko, de tweede heeft een huis gebouwd, de derde een woongemeenschap opgericht. De vierde en vijfde zijn met een nieuwe veeleisende baan gestart, de zesde begon een bedrijf ernaast, de zevende nam ‘een tussenjaar’ en ging interrailen. Zelf ben ik, nu mijn kinderen op zichzelf wonen, naast mijn fulltime werk weer gaan studeren. De avonden die ik tegenwoordig lezend op de bank doorbreng doen me denken aan de jaren dat ik student was, en de wereld open lag. Het voelt haast *romantisch*.

Er ontstaat een groeiende groep vrouwelijke vijftigers en zestigers die behalve hun relatie ook hun oude zelf lijken af te werpen, en hun volgers meenemen op reizen en in nieuwe ondernemingen. Instagramaccounts als *fiftyandfearless* en *gloriousbroads* hebben honderdduizenden volgers. In de populaire substack en podcast *The Shift* komen vrouwelijke auteurs en kunstenaars aan het woord over wat het betekent als je op middelbare leeftijd komt en de elementen wegvallen die ooit je identiteit vormden.

Happy Bachelor

Naast teleurstellingen in het datingverkeer maakt de herwonnen vrijheid dat veel alleenwonende vijftigplusvrouwen helemaal niet meer op een relatie zitten te wachten. Van de mannen van 50 tot 65 wil volgens het CBS-rapport *Honderd jaar alleenstaanden* (2018) ruim 26 procent definitief geen relatie meer, van de vrouwen is dat bijna 40 procent. Na een online oproep voor een serie in *Vrij Nederland* over wat de ‘singlisatie’ betekent voor individu en samenleving, kreeg ik ontzettend veel reacties. Zo sprak ik onder meer tientallen vrouwen die nooit meer wilden samenwonen, ook niet als ze wél een relatie zouden hebben. De strekking van die gesprekken: „Ik heb het nog nooit zo goed gehad met mezelf als nu.”

Ik behoor zelf tegenwoordig ook tot die vrijwillige singles. Ik heb geen zin meer in die gekke datingapps, of om weer op zo’n eerste afspraak in mijn leuke kleren door een historisch binnenstadje te moeten sjokken. Bovendien heb ik een prettige relatie ontwikkeld met het alleenzijn. Ik houd het voorlopig zo, ik wil mijn tentamens halen.

Het gebrek aan aanraking wordt door vrijwillige singles op de koop toegenomen, of geregeld met minnaars, een *friend with benefits*, of de afspraak tussen vrienden en vriendinnen om elkaar nadrukkelijk lang vast te houden bij een ontmoeting of tijdens samen tv-kijken. Toen ik over dit soort afspraken hoorde, realiseerde ik me dat de „singlisatie” langzaam maar zeker het weefsel van de samenleving verandert.

Maar dan de mannen. Die hoor ik zelden over die zelfbewuste viering van het solo leven. Ik kreeg wel wat post van tevreden alleenwoners die al decennia lid waren van het Centrum voor Individu en Samenleving (CISA), dat in 1988 werd opgericht om de maatschappelijke erkenning van de alleenstaande te bevorderen. Ik ben inmiddels ook bekend met onderzoekers en auteurs als Craig Wynne van de blog Happy Bachelor, of Peter McGraw, van de podcast en het boek *Solo*, beiden tevreden singles.

De gevoelens van bevrijding gelden veel minder voor mannen, weet de Zwitserse levensloopspsycholoog Pasqualina Perrig-Chiello, emeritus-hoogleraar aan de Universiteit van Bern en auteur van zelfhulpboek *Own your age. Stark und selbstbestimmt in der zweiten Lebenshälfte*. De „grijze scheiders” noemt ze liever „*silver splitters*”.

„Mannen vinden gewoon makkelijker weer een relatie”, zegt ze. „Vaak met vrouwen die jonger zijn. Ze vinden het minder erg dan hoogopgeleide vrouwen om te daten met partners die niet hetzelfde opleidingsniveau hebben, of minder geld te besteden hebben dan zijzelf. Bovendien hebben mannen relaties voor hun emotionele en lichamelijke gezondheid harder nodig dan vrouwen. Al was het maar omdat het vaak de vrouwen zijn die hun partners aansporen gezond te leven.”

Ze zegt ook: „De mannen in deze leeftijdsgroep die geen relaties hebben, zijn vaak lager opgeleid, hebben minder sociale contacten, minder te besteden, en behoren daardoor tot een andere groep dan de vrouwen die genieten van hun ongebondenheid.” Het is volgens haar niet zo dat hoger opgeleide vrouwen geen gezelschap willen, „maar ze winnen er minder mee dan mannen”.

Ik heb geen zin meer om in mijn leuke kleren door een historisch binnenstadje te moeten sjokken

Zelfredzaamheid

„Er ging wel echt een diep dal aan vooraf hè”, zegt mijn vriendin B, als ik de anekdote aan het begin van het artikel aan haar voorleg. „Daar gaat dit stuk ook over”, antwoord ik haar. Want om tot dat gevoel van vrijheid te komen, is een bewuste verandering nodig. In ieder geval voor de mensen die alleen komen te staan door relatiebreuken of de dood van een partner. Mensen die altijd al single waren, hebben het op middelbare en oudere leeftijd een stuk minder moeilijk, blijkt uit onderzoek van onder anderen de Israëlische socioloog Elyakim Kislev, een voortrekker op het gebied van de nieuwe academische discipline die single studies heet. In zijn populair-wetenschappelijke boek *Happy Singlehood* zet hij uiteen dat veel van die overtuigde singles al sociale netwerken hebben, en een leven dat ingericht is op zelfredzaamheid. Deze alleenwoners die altijd weer plagerig te horen hebben gekregen dat ze toch echt moesten gaan daten, zijn nu de rolmodellen.

De verandering die nodig is heet in de onderzoeksliteratuur „*rediscovering your single self*”. Het begint met je bewust worden van je eigen negatieve associaties over alleen oud worden. Kislev beschrijft dat haast poëtisch: „Het is het beeld van oud worden, je voortslepen door de straten; het beeld van alleen op een bankje in het park zitten, misschien zelfs ziek, zonder iemand om mee te praten, stukken brood naar de duiven gooien en wachten tot de volgende dag voorbij is; het beeld van alleen in een eenpersoonsbed gaan slapen, denkend aan wat er zou gebeuren als je ziek wordt of sterft zonder dat iemand het merkt.”

Een dergelijke eenzaamheid is voor velen helemaal geen realistisch scenario, stelt Kislev in zijn boek. Wie een partner kwijtraakt aan scheiding of ziekte, gaat inderdaad eerst door een periode van rouw en desoriëntatie. Maar na verloop van tijd, zo blijkt uit zijn eigen onderzoeken, kan dat single bestaan tot grote tevredenheid leiden. Kislev noemt dit een opvallende bevinding omdat juist „de angst om alleen te eindigen” volgens onderzoek meespeelt in de keuze van jongere mensen om te gaan trouwen.

Er is voor zo’n goed sololeven op oudere leeftijd wel iets nodig, ziet hij. Dat je het alleen-zijn accepteert, dat je alleentijd leert waarderen, en een netwerk hebt dat kan helpen als je ziek wordt.

Nieuwe vlam

Filosofe Bleisch merkt in haar boek op dat we op weg zijn naar een maatschappij waarin leeftijd er steeds minder toe doet. „We geven de chronologie van ons leven steeds meer naar eigen inzicht vorm”, schrijft ze. Een vrouwelijke bankier van veertig kan met vroegpensioen, een zeventiger rent een marathon. Mits je vitaal bent, natuurlijk. Het is volgens haar alleen zo spijtig dat de *normen* erover doorwerken in onze gedachten. „Het idee dat het ideale leven een interne orde moet volgen, die niet zomaar verstoord mag worden, blijft onbewust onze kijk op de levensloop bepalen.”

Je knippert soms ook wel eens met je ogen door die nieuwe realiteit. Toen ik dit najaar per ongeluk op een openluchtconcert voor oude soulhits terecht kwam, was het onder de honderden meezingende leeftijdsgenoten een geflirt van jewelste. Alsof we weer op een schoolfeest stonden.

Een goed leven alleen begint met een intentie. Iedereen is op verschillende momenten in het leven genoodzaakt weer eens te kijken naar wat van waarde is, maar de oudere single móet wel want er is niemand meer in huis om het ritme op aan te passen. Of om praktisch of financieel op te leunen als je het even niet meer weet. Of het nu gaat om de lege vrijdagavond waarop je normaal gesproken met een partner onderuit zakte, de invulling van het weekend, die van de vakantie, de feestdagen, de pensioenjaren, de toekomst, je zult toch echt zelf een plan moeten maken.

Wat kan bijdragen is samenwonen met leeftijdgenoten. In Nederland ontstaan de eerste woongemeenschappen voor gezonde vijftigplussers. Zoals het betaalbare Stadsveteranen020 in Amsterdam, een complex van 114 sociale huurwoningen „voor vitale 55plussers” met gemeenschappelijke voorzieningen als een yoga- en kookstudio, wasbar, klusruimtes, zitruimtes, een atelier en een theater.

Het gebouw is ontworpen op elkaar tegenkomen, hoewel single bewoners ook aan Sjuul Cluitmans van SOME architects vroegen of er naast de grote entree wat meer discrete ingangen gerealiseerd konden worden, opdat niet meteen de hele community kon meekijken als ze met een nieuwe vlam thuiskwamen.

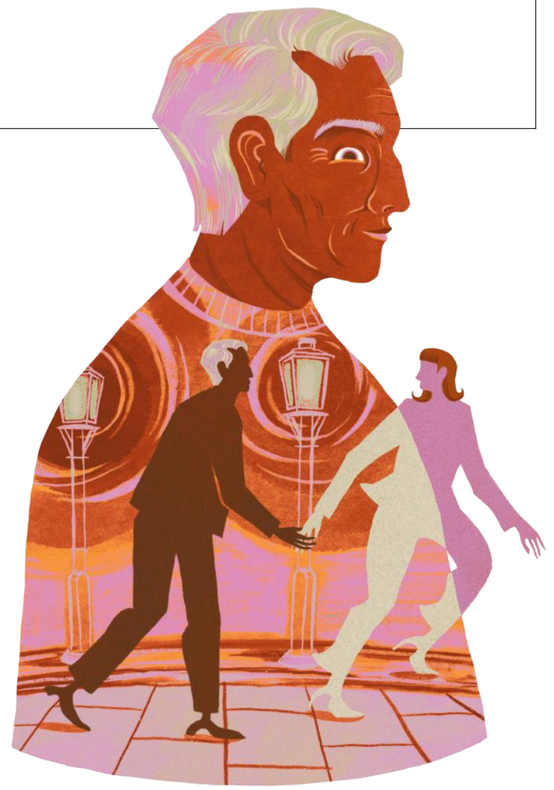
Spijt

Om uit „de weelde van deze vrije jaren te putten” helpt het volgens filosofe Bleisch om helder te hebben wat belangrijk is in deze fase van het leven, en om „inzicht te verwerven in waar we echt om geven en waarmee we resoluut verder willen in de jaren die nog voor ons liggen”. Ze heeft het over „je categorische wensen leren kennen: wensen die we met een brandende passie willen vervullen en die de toekomst zijn aantrekkingskracht geven.” Dat kan van alles zijn, een nieuwe koers in het werk, bergen beklimmen, je als vrijwilliger ergens bij aansluiten, creatiever gaan leven.

Perrig-Chiello adviseert in haar boek om je sterke kanten weer eens in het vizier te krijgen, bijvoorbeeld eigenschappen als „leergierigheid” en „nieuwsgierigheid”, en die als kompas te gebruiken voor nieuwe activiteiten. Weer gaan studeren, je muzikaal ontwikkelen, wat het ook is dat bij je past.

Op deze leeftijd, stellen beide auteurs, gaat ambivalentie een rol spelen, en spijt, of je nu single bent of niet. Voor de zilveren solo’s geldt dat de opwinding over een nieuwe vrijheid is vermengd met rouw om wat wegviel. En er is hoe dan ook spijt, om wat niet lukte, om gemiste kansen. Omarm die, adviseert Bleisch, omdat spijt toont dat het leven meer moois heeft dan er in één mensenleven past. „Spijt vormt nu eenmaal de achtergrondruis van een leven dat veel en soms zelfs alles wil.”

Vriendin B. heeft inmiddels op de socials foto’s van zichzelf met haar videokunstenaar geplaatst, ze zijn naar een feest in de KitKatClub in Berlijn geweest. „Ik ben mezelf helemaal opnieuw aan het uitvinden”, appt ze.

MIJN OUDERS

Foto's van:
Saskia de Graaf (1958)

Op de foto's: Anna Cornelia Dokter (1930) en Watze Meindert de Graaf (1928-2018).

'Zijn dood was voor haar als achtjarige een raadsel'

Op 31 oktober 1956 trouwden mijn ouders. Kijk ze hier lopen in hun trouwkleren, zulke jonge, frisse gezichten. Mijn vader had een 'hoge zije' op. Beetje onwennig.

Hij was de zoon van een steenhouwer uit Harlingen en ging bedrijfseconomie studeren in Rotterdam, omdat de hbs-directeur tegen z'n vader gezegd had, in plat Harlingers: 'Dien seun mut studere'. Mijn vader verprutste zijn hbs-examen economie en verspeelde zijn beurs. Een pleidooi van de hbs-directeur bij O&W had gelukkig een renteloos voorschot tot resultaat. Zijn ouders lagen krom voor zijn studie; van een rijksdaalder in de week moest hij rondkomen, soms ging hij op de fiets (!) naar huis.

Mijn moeder was de dochter van de hoofdonderwijzer in Sexbierum. Helaas stierf haar vader al heel jong, in 1939. Haar leven lang heeft mijn moeder gedacht dat ze een heel ander leven zou hebben gehad als haar vader was blijven leven. Zijn dood was voor haar als achtjarige een raadsel. Er werd niet over gesproken, dat vond men in die tijd beter voor kinderen. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog bleef mijn oma achter met twee kinderen en een klein pensioen.

Mijn ouders waren typisch een stel uit de jaren vijftig. Hard werken, niet zeuren, traditionele taakverdeling. Uiteindelijk werd mijn vader directeur van de Condensfabriek, bekend van Friesche Vlag. Vaak werd in ons gezin de uitspraak van mijn opa (gestorven in 1962) aangehaald bij promoties van mijn vader binnen de Condensfabriek: 'Wat mut dat wurde? Miskien wel directeur!'

Mijn vader werd 90 en zei altijd glunderend: 'Ik ben een dure voor de pensioenverzekeraar van de 'zuivel'.' Dat geldt helemaal voor mijn moeder, die in mei 96 wordt. Ze woont in een serviceflat maar haar kortetermijngeheugen heeft het moeilijk. Met hulp van de thuiszorg en haar drie dochters lukt het nog om haar thuis te laten wonen, hopelijk tot het eind. 'Gek', zei ze vorig jaar 'dat ik meer verdriet voel over de dood van mijn vader dan over die van Watze.' De dood uit 1939 is nu dichterbij dan die uit 2018."

nrc vastgoed›

AUTOTEST

De goedkopere versie van de Model Y van Tesla doet nauwelijks onder voor het origineel, schrijft *Bas van Putten*. Waarom komt de concurrentie niet met zo'n goed doordacht model?

Perfecte elektrische familie-auto

Met zijn miljardenvermogen kan Elon Musk zijn Tesla's gratis weggeven zonder failliet te gaan. Toch is het leuk hoe hij ze steeds goedkoper maakt, al werd dat noodzaak onder druk van een tsunami aan Chinese prijsvechters en door zijn tactische misrekeningen. De mesalliance met Trump had een prijs. De Tesla-verkopen kelderden zo hard dat Tesla's Gigafactory nabij Berlijn, waar voor de Europese markt de Tesla Model Y wordt geproduceerd, inmiddels voor Jan Joker lijkt te zijn gebouwd.

Je hoeft geen econoom te zijn om het verband te zien met Tesla's jongste prijsstunt. Onder de naam Standard lanceert het een budgetversie van de Model Y voor net geen 40 mille. Dat is niets voor een grote suv die afgelopen jaar voor fors hogere prijzen periodiek de bestverkochte stekkerauto van Europa was. Musk heeft zijn *cash cow* niet eens kaalgeplukt. Het bolle ding glijdt even strak over het asfalt als voorheen en de voortreffelijke stoelen zijn gebleven, zij het met stof bekleed in plaats van leer. De sfeerverlichting op het dashboard is verdwenen, maar de stoelverstelling bleef elektrisch en de courante veiligheidssystemen zijn standby. De draadloze telefoonoplader en winterse geneugten als stuur- en stoelverwarming overleefden de kaasschaaf, de sobere stereo klinkt door de stilte in de auto toch nog heel behoorlijk.

Het saneringspakket wordt bekroond met de opoffering van het beeldscherm voor de achterpassagiers, een nóg schraler kleuraanbod (wit, grijs en zwart) en met 18 inch een maat kleinere wielen, voor comfort en actieradius alleen maar gunstig. Verder zie je alleen aan de buitenkant 'Standard' *kaal* betekenen met die crisiswieldoppen en de verdwenen sierlichtbalken voor en achter. De versobering is verbetering. De Standard biedt de in 2026 uitzonderlijke en in materialistische tijden bevrijdende aanblik van vervoer zonder opsmuk. Elk ornament is een misdaad, donderpreekte architect Adolf Loos, en je ziet Tesla-ontwerper Franz von Holzhausen die doctrine bijna leven.

Bedenk verder dat de bestaande, luxere Y tienduizend euro meer kost. Je snellaadt met 175 kW iets langzamer dan de Y Premium met 250 en het motorvermogen is met 272 pk iets lager, maar absoluut gezien nog steeds zo riant als de voor deze klasse ongeëvenaarde transportcapaciteit met neergeklapte achterbank: tegen 2.118 liter kan geen station op. Je moet Musk haten om zo'n propositie af te slaan. En de aanstaande Model 3 Standard wordt met hetzelfde recept nog goedkoper, 37k.

Eerste keus

Wat de moreel minder geblutste concurrentie inmiddels ook kan, qua energie-efficiency blijft Tesla eerste keus. Met de Model 3 haalde ik 's zomers weleens 13 kWh op honderd kilometer, met de laatste Model Y hartje winter 17 - en dat was het minst zuinige topmodel met 514 pk. De test-Standard met een voor zijn grootte piepklein 60 kWh-batterijtje stuurde ik op een van de koudste januaridagen stevig doorrijdend van Amsterdam naar Groningen op iets meer dan de helft van de batterijcapaciteit. Zelfs dan is een bereik van 400 kilometer haalbaar.

Waarom zijn conceptueel doordachte auto's als deze toch zo zeldzaam? De Y is met zijn ruimte, zuinigheid en prijs de perfecte elektrische familieauto. Tesla positioneert modellen rationeel: eerst kijken wat de klanten die ze voor dit geld willen binnenslepen aan een auto zouden kunnen willen hebben, dan pas tekenen. Daarvan zou je moeten willen leren, wat je ook van Musk vindt.

De meeste fabrikanten doen maar wat. Daarom maakt Stellantis kleine auto's met vier deuren waarin achterin niemand kan zitten, simpelweg door voor de doelgroep te besluiten dat het toch niet uitmaakt. Of levert Audi een stationcar die zich alleen met de souplesse van een slangenmens laat binnendringen. Allemaal ongeveer-auto's, gemaakt voor een onverschillig consumentisme dat alles best is gaan vinden.

De Standard levert op alle essentiële criteria. Hij vervoert een groot gezin met bagage over behoorlijke afstanden. Is schoon en veilig, spaart de beurs. En hoe goedkoper hij wordt, des te sterker zijn positie. De Standard komt er ook met grotere accu. Voor 7.000 euro meer komt hij volgens Tesla dan 657 kilometer ver, tegen 534 kilometer voor de gewone. ■

Verschillen met de gewone Model Y zijn er nauwelijks. Ook fijn: gewoon een stengel voor de richtingaanwijzer.

Voor de hedonisten zullen ze even slikken zijn, die kale wieldoppen.

De laadpoort zit verstopt achter een klepje in de achterlichtunit. De doorlopende lichtband van de gewone Model Y is weggevallen

Zoals bij alle Tesla's een uitgebreid amusementsaanbod in het multimediamenu, hoe flauwer hoe beter.

FOTO MERLIJN DOOMERNIK

Tesla Model Y Standard RWD

Motor elektromotor
Vermogen 272 pk
Koppel 420 Nm
Aandrijving achter
Transmissie automaat
Topsnelheid 201 km/u
Acceleratie 0-100 7,2 seconden
Verbruik gemiddeld 13,1 kWh/ 100 km (fabrieksopgave)
CO_2-uitstoot 0 g/km
Energielabel A
Basisprijs € 39.990
Prijs testauto € 39.990

Advertentie

U KUNT 24/7 BESTELLEN IN DE WEBSHOP!

jan van beek
EIGENTIJDS WONEN

LEOLUX PALLONE LEAF, SKY, FOREST & SUN
Van €2135 voor €1239
Direct uit voorraad leverbaar

GELDERLAND 5770/5775
ACTIE
Nu actieprijs in leder Sesto, geel, blauw en zwart.
Bv. 5770 van €2195 voor €1799
exclusief bij Jan van Beek
Direct leverbaar!

CASTELIJN DISK ACTIE
Witte lak/grepen aluminium
van €4155 voor €3295
Direct leverbaar

ARTIFORT PIERRE PAULIN ACTIE
Nu 10% korting op al zijn ontwerpen!
Bv: Orange Slice
van €1986 voor €1787

GELDERLAND 430
Nu 20% korting in Hallingdal en Ploegwool
Bv. 3-zits: van €5860 voor €4699

SPECTRUM BR 02 MARTIN VISSER
Slaapbank Jubileumactie Select BR 02 frame mat chroom van: €4176 nu voor: €3699
Armlegger van:€486 nu voor: €400
Exclusief bij Jan van Beek

JORI COMO ACTIE:
Zoek de mooiste stof of leder en betaal de voordeligste
Voorbeeld getoond model in stof Savanna 190/247 cm van €6075 voor €5269
geldig t/m 31-01

Beukenplein 23 | 1092 BB Amsterdam | T (020) 665 63 10 | www.janvanbeek.nl
Uitgebreide collectie design klassiekers, persoonlijke service en advies.

JANNEKE KOOKT

Een bordje puntarelle is een van de lekkerste groentegerechten die *Janneke Vreugdenhil* kent. Puntarelle is in Nederland amper te krijgen, maar met rood- en witlof kom je een heel eind.

Good old lof

FOTO JANNEKE VREUGDENHIL

Nog even een tikkie terug naar de pasta alla carbonara waar ik op 3 januari over schreef. Want hoewel ik zelden te klagen heb over reacties, maakte dit onderwerp wel erg veel los. Mails van lezers, reacties via sociale media; ze smeekten als het ware om een vervolg.

Riemen vast, want er komt straks een wereldprimeur. Maar eerst het volgende. Een lezer wees me erop dat ik niet helemaal volledig was door te schrijven dat 'alla carbonara' 'op de wijze van de kolenbranders' betekent. De juiste vertaling is namelijk 'op de wijze van de *vrouw* van de kolenbrander'. Zij vond dat een belangrijk gegeven, en ik ben het daar uiteraard volledig mee eens. Er zijn in de geschiedenis van de mensheid al genoeg credits door mannen opgeëist die eigenlijk aan vrouwen toebehoren.

Daarnaast waren er commentaren aangaande het spek in mijn recept. Dat behoort guanciale te zijn, ofwel kinnebakspek. Eén lezer had daar nog nooit van gehoord en vond het meteen al de ontdekking van het nieuwe jaar. Een ander meende dat ik, met 60 gram per persoon, te veel gebruikte. Iemand meldde dat hij zwoer bij een mengsel van guanciale en gerookt spek. En collega-culinair journalist Onno Kleyn, auteur van een dik boekwerk over de Italiaanse keuken, merkte op dat er tot aan de jaren negentig room en pancetta in deze pasta gingen.

Hetgeen ons brengt bij het voornaamste twistpunt op carbonarageBied: hoe oud is het gerecht? Vrijwel alle onlinebronnen die ik raadpleegde – het waren er zeker twintig – beschrijven het gerecht als een uitvinding van vlak na de Tweede Wereldoorlog. Na de bevrijding van Rome in 1944 was voedsel nog erg schaars, maar Amerikaanse soldaten kregen een rantsoen aan spek en eieren en zouden daarmee hebben aangeklopt bij eetlokalen in de stad met het verzoek er een maaltijd van te koken. Als grondslag voor deze datering geldt een recept dat in 1950 werd gepubliceerd in de Italiaanse krant *La Stampa* en dat alom wordt beschouwd als de allereerste verwijzing naar de bereidingswijze 'alla carbonara'.

Maar dat is het dus niet. Dankzij een oplettende *NRC*-lezer weten we nu dat er in elk geval in 1939 al sprake was van een Romeins pastagerecht dat luisterde naar deze naam. Het bewijs vormt een artikel in nota bene een Nederlandse krant, het katholieke dagblad *De Koerier*. In deze Nederlands-Indische courant doet op 23 augustus 1939 ene N.K. – ik heb helaas niet kunnen achterhalen wiens initialen dit zijn, wel dat het vermoedelijk om een man gaat – verslag van een zomeravond op het piazza Santa Maria in Trastevere. Hij schrijft over twee trattoria's aan het plein, Umberto en Alfredo, die veel op elkaar lijken en die hij vredige concurrenten noemt. „Het eenige verschil is, dat de één[e] [...] als bijzondere specialiteit „risotte con gamberi" (rijst met groote garnalen) en de andere „spaghetti alla carbonara" („touwtjes zooals de vrouw van de kolenbrander ze maakt) opdischt".

Wie het hele artikel wil lezen, en dat kan ik aanbevelen want het is wat je noemt kostelijk geschreven, verwijs ik graag naar het krantenarchief op delpher.nl. Maar wat denkt u? Hebben we hiermee de Italiaanse culinaire geschiedenis herschreven?

■

Lofsalade met ansjovis-knoflookdressing

Wat zal ik u eens opdischen? Geen spaghetti alla carbonara uiteraard, maar als het even kan wel iets Romeins. Mijn gedachten gaan uit naar de bordjes puntarelle waar ik jaren geleden tijdens een winters verblijf in de stad maar geen genoeg van kon krijgen. Puntarelle is een groente uit de chicoreifamilie, waartoe bijvoorbeeld ook wit- en roodlof, radicchio en andijvie behoren. Uiterlijk lijkt hij nog het meest op frisee, krulandijvie dus, maar dan met een stuk dikkere en stevigere ribben en veel minder uitwaaierend blad. De smaak is, net als die van andere familieleden, bitter.

Hoewel een krop puntarelle in z'n geheel eetbaar is, krijg je in Romeinse trattoria's meestal alleen de jonge scheuten voorgezet. Ze zien eruit als lichtgroene krullen, zijn knapperig als bleekselderij en worden traditioneel geserveerd met een straffe dressing van ansjovis, knoflook en azijn. Als u ze nog nooit geproefd heeft, bestel ze dan vooral eens tijdens een bezoek aan Rome. Het is, nu ik erover nadenk, een van de lekkerste groentegerechten die ik ken – als in: laatste avondmaalmateriaal. Helaas is puntarelle, dat ook wel cicoria di catalogna wordt genoemd, in Nederland nauwelijks verkrijgbaar. Alleen zeer goed gesorteerde groentejuweliers verkopen het, net als wellicht een enkele groothandel of Italiaanse delicatessenzaak.

Niet getreurd, we gaan een soortgelijk gerecht maken met good old lof. Ook een wintergroente, met een vergelijkbaar bittertje en weliswaar iets minder knapperig, maar toch met genoeg bite. Ik gebruikte een combinatie van wit- en roodlof, maar uiteraard mag u kiezen voor één van de twee (of zelfs voor friseesla of radicchio). De geluksvogels die toch de hand op een krop puntarelle weten te leggen, adviseer ik om een YouTube-filmpje te bekijken over het 'slachten' ervan. Kortgezegd moeten de buitenste bladeren eraf worden getrokken, waarna de scheuten kunnen worden bevrijd, in reepjes gesneden en in ijswater gelegd zodat ze mooi gaan krullen. En gooi die grote bladeren alstublieft niet weg, maar stoof ze in olijfolie met wat knof en chilipeper (en eventueel ook weer een ansjovisje) tot ze geslonken en beetgaar zijn.

Hoe je deze salade eet? In Italië geldt hij als antipasto, een voorgerecht dus. Maar gezien z'n eenvoud kan hij ook heel goed als bijgerecht dienen. Wilt u er een lunchsalade van maken? Denk: zwarte olijven, croutons en een gekookt eitje.

Voor 4 personen

1 flinke teen knoflook; snufje grof zout; 5 gezouten ansjovisfilets (uit blikje of potje); 2 el rodewijnazijn; 4 el van uw beste extra vergine olijfolie; 500 g wit- en roodlof (of een van beide)

Plet en pel de teen knoflook en snijd hem fijn. Doe de knoflook samen met een bescheiden snufje grof zout in een vijzel en wrijf tot een gladde pasta.

Snijd de ansjovis klein en voeg toe. Wrijf samen opnieuw tot een min of meer gladde pasta. Voeg de azijn toe en roer tot alles gemengd is. Voeg de olijfolie toe en roer tot een gebonden dressing.

Snijd een dun kontje van de stronkjes lof en snijd ze vervolgens in de lengte in repen. (Ik vind dat niet alleen mooier, maar op een of andere manier ook lekkerder dan dwars gesneden lof.)

Doe de lof in een kom en voeg de dressing toe. Hussel en proef of de smaken naar uw zin zijn – de dressing mag echt flink scherp zijn. Pas zo nodig de smaken aan.

VAN DE KAART

Bij De Cuijt wordt een intrigerende combinatie van Frans, Nordic en Koreaans geserveerd, ziet *Hassnae Bouazza*. Achter de simpele gerechten schuilen rijke, gelaagde smaken.

Restaurant De Cuijt in Mierlo. FOTO JOHN VAN HAMOND

Koreaans

Mijn favoriete Koreaanse restaurant is Jungsik van chef Jungsik Yim. Er zijn twee vestigingen, in Seoul (twee sterren) en New York (drie sterren) en ik ben in beide geweest. Jungsik herinterpreteert traditionele Koreaanse gerechten met behulp van Franse technieken op een originele en verfijnde manier, zonder de oorsprong te verloochenen of concessies te doen aan de bijzondere smaken.
Dat is mijn favoriete type gastronomie: wanneer verschillende culinaire culturen samenkomen tot iets nieuws dat tegelijk iets vertrouwds heeft en de oorsprong respecteert.

Onweerstaanbaar subtiel, daar bij De Cuijt

Expressieve smaken, daar hou ik het meest van. Als ik moet kiezen, zal ik altijd gaan voor het vuurwerk van specerijen en kruiden, voor aromatische komijn, helende gember, warme paprika, geurige koriander. Ik hou van buiten de lijntjes kleuren, van temperament. Eten mag van mij bombastisch zijn, ik laat me graag overrompelen en meevoeren.

Tegelijk kan subtiliteit ook onweerstaanbaar zijn, omdat het je ongemerkt verleidt. De beste sushichefs weten hoe dat moet, met een paar pure ingrediënten en kleine accenten een wereld aan smaak openbaren. Maar bij restaurant De Cuijt in het Brabantse Mierlo kunnen ze er ook wat van. De Cuijt, dat al sinds 1914 bestaat, is vorig jaar overgenomen door chef-kok Koen van Weert en zijn partner en eveneens chef-kok, Yuki Lee.

Van Weert groeide op in Mierlo. Op de website van het restaurant is te lezen dat hij als jongen zijn familie hielp op het land aan de overkant van het kanaal.

In het menu (lunch 80 euro, diner 115) zit een mooie opbouw. Het begint ingetogen met drie kleine, fraaie hapjes: een krokantje gevuld met époisses (Franse kaas) en gebarbecuede en ook nog ingelegde meiraap, waarbij je vooral de époisses proeft, de meiraap kan er niet tegenop. Dan is er nog een elegant schuitje met spruiten en Koreaanse saus (die van mijn tafelgenoot is gevuld met tartaar, maar ik eet geen rauw vlees) en een poreus krokantje van zuurdesem gevuld met tartaar van langoustine en yuzukoshu (een fijne Japanse smaakmaker van yuzu en chilipepers), waarbij de romige vulling met ondertoon van citrus bij iedere hap lekker door de gaatjes in het krokantje komt.

Brioche met gochugaru

Van Weert en Lee hebben in verschillende Europese toprestaurants gewerkt. Daar vonden ze elkaar en hun eigen stijl; een intrigerende combinatie van Frans, Nordic en Koreaans, dat laatste vanwege Lees achtergrond.

Dat komt mooi naar voren in een 48 uur gerezen brioche geserveerd op een beurre blanc waarbij de boterige brioche en zachte beurre blanc een sexy en pikante upgrade krijgen van yuzukosho en gochugaru, een pittig Koreaans chilipoeder.

Een verrassende en kostelijke combinatie die lichtvoetig balanceert tussen machtig en fris-pittig. Die brioche kwam ook echt op tijd, want we misten het brood al, dat hadden we graag gehad om de saus van saffraan en appelvinaigrette op te soppen die geserveerd werd bij de langoustine gepocheerd in kreeftenolie met korrelige stukjes romanesco en granny smith. Dit lieflijk zachte gerecht heeft bij de eerste hap een hint van bisque en wordt gedomineerd door de frisse zuren van de vinaigrette die als laatste op de tong blijven tintelen.

Met meest Nordic gerecht op het menu is de eerste gang met zijdezachte schelvis met opgeklopte boter vermengd met vadouvan (een specerijenmengsel), schuim van kokkels en zalmeitjes die in de mond knappen. Alsof je een duik in de zee neemt.

Wat de keuken van De Cuijt typeert, is dat achter de ogenschijnlijk bescheiden gerechten gelaagde, rijke smaken schuilen die bij iedere hap verder openbloeien. Zoals bij de lokaal geteelde prei met een velouté van Koreaanse miso, pijnboompitten, mierikswortel en flardjes shiso. Het ziet er totaal niet indrukwekkend uit, maar is fabelachtig lekker.

> De prei met velouté van miso ziet er niet indrukwekkend uit, maar is fabelachtig lekker

Dat zijn denk ik mijn favoriete momenten in restaurants; wanneer ik op mijn plaats gezet word, dat ik misprijzend aan iets begin waar ik niks van verwacht en dan mijn praatjes moet inslikken.

Apotheose van het hartige deel is een gekonfijte, fluweelzachte kwartel met jus van het karkas, truffel en saus op basis van *vin jaune*. Heel goed met dat aardse van de truffel en heel delicate noten van zoet en bitter.

Met al dat geslaagde lekkers zou je denken dat ik net als mijn tafelgenoot 'ja' zou zeggen op het aanbod kaas te nemen voor het zoete dessert, maar ik geloofde het wel, de gesmolten époisses met zoetige escabeche van tomaat en truffel. Wat een misrekening. Het blijkt een opwindend, ik zou bijna lustopwekkend willen schrijven, gerecht. Als een omhelzing, zo tederzacht, vol van smaak en elegant.

Het frisse, luchtige dessert van yoghurtijs met hangop, bolletjes peer en saus van lavendel en verveineblaadjes streelt de tong en had van mij twee keer zo groot mogen zijn.

Amandeltaartje

Aan het begin van de maaltijd was ik nog niet helemaal overtuigd, maar tegen de tijd dat de friandises op tafel verschijnen, waarbij vooral het amandeltaartje met blauwe bessen eruit springt en de heerlijke cannelé, ben ik helemaal ingepalmd. En mijn tafelgenoot ook.

De stijl van chef-koks Koen van Weert en Yuki Lee is niet schreeuwerig of pocherig. Ze nemen de tijd en verleiden je geraffineerd en op hun gemak. Met speciale vermelding voor Lee, die ons innam met haar directheid en enthousiasme. Twee keer gevloerd. Door het eten en door haar.

■

De Cuijt, Mierlo
Prijs: 248 euro (2 p.)
●●●●○

GIDS

NRC maakt ieder weekend een selectie uit het mediaaanbod. Meer kijk-, lees-, luister- en gametips zijn te vinden in de Slim Leven-gidsen op nrc.nl en in de cultuurnieuwsbrieven van NRC.

TELEVISIE

The Excavation (BNN-VARA)
Zaterdag, NPO 2, 23.35 uur
Dramaserie

Graven in een huwelijk

De Deense dramaserie *The Excavation* draait om het leven van het echtpaar Ester en Michael. Archeologe Ester werkt bij een lokaal museum en droomt van erkenning voor haar eigen werk. Haar man Michael, ook archeoloog, is de invloedrijke directeur en het boegbeeld van het Nationaal Museum. Wanneer Ester erachter komt dat haar man een belangrijke subsidie voor haar neus heeft weggekaapt, groeit de spanning binnen hun professionele en persoonlijke relatie. Zij doet vervolgens een bijzondere archeologische vondst omtrent Harald Blauwtand (930-986) uit de Vikingtijd. Hiermee zou ze mogelijk een duizend jaar oud moordmysterie kunnen oplossen en zelfs de Deense geschiedenis kunnen herschrijven.

STREAMING

The Pitt, tweede seizoen. Te zien op HBO Max, 15 afleveringen van circa 55 min.

Artsen van vlees en bloed

Begin vorig jaar was *The Pitt* een grote verrassingshit voor HBO Max. Een langlopende ziekenhuisserie – een kwakkelend, niet hoog aangeschreven genre – met iedere week een nieuwe aflevering. Zeer realistisch, geestig, spannend en met een enorme vaart. Het fantastische ensemble krijgt ook in het tweede seizoen alle ruimte om zichzelf te profileren als mensen van vlees en bloed. De serie is van R. Scott Gemmill, die in de jaren negentig bekend werd met E.R., en is gebouwd rond acteur Noah Wyle, ook bekend van E.R.

GAMING

Pathologic 3. Psychologische horrorgame. Voor pc, PlayStation 5, Xbox Series.

Russische arthouse game

Om de *Pathologic*-reeks goed te omschrijven zijn te veel woorden nodig – 'Russische arthouse games vol esoterische bespiegelingen' komt nog het dichtst in de buurt. Deze bijzondere nichereeks van de hand van het Russische maar in Kazachstan gevestigde Ice-Pick Lodge confronteert de speler in elk deel met een afschuwelijke epidemie in een afgelegen stadje. In deel drie doe je dat als de hooghartige arts Daniil Dankovsky, die kampt met een bipolaire stoornis. Je onderzoekt zieke lichamen, bedenkt leefregels en dringt door tot in de duisterste wijken van de stad. Biedt de wetenschap alle antwoorden, of speelt iets bovennatuurlijks een rol? Slaagt Dankovsky er in om de dood te overwinnen?

RADIO

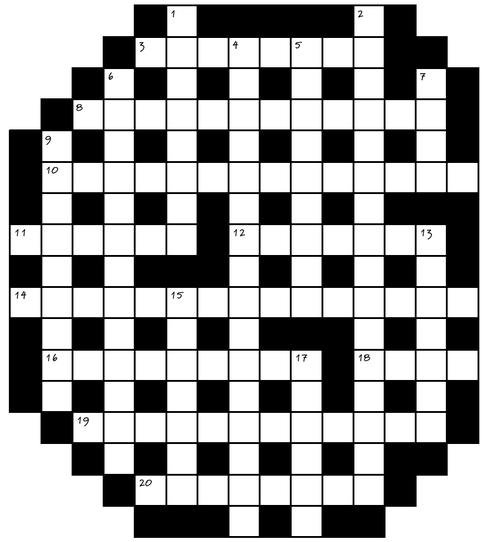

NTR Zaterdagmatinee
Zaterdag van 14.00-17.00, NPO Klassiek

Betoverende koorklanken

Koordirigent Sigvards Klava staat zaterdag weer voor het Groot Omroepkoor. We horen koorwerken van Bruckner, Mendelssohn en Tsjaikovski. We kennen Bruckner van de kolossale symfonieën, maar hij begon ooit met componeren voor koor. We horen 'Os justi', 'Christus factus est', 'Locus iste' en 'Ave Maria'. Van Mendelssohn staat 'Warum toben die Heiden' op het programma. Tsjaikovski's *Liturgie van de heilige Johannes Chrysostomos* ging in 1879 in Kiev in première. Hij kon diep geraakt worden door de poëzie van een psalm als hij een Russisch-orthodoxe kerkdienst hoorde. Zijn 'Liturgie' is daar een wonderschone echo van.

SCRYPTO

© STUDIO STEENHUIS, MEER PUZZELS OP WWW.STEENHUISPUZZELS.NL

Horizontaal:

3. Landadel (8)
8. Amfibieënvoer (12)
10. Vanwege gebrekkige isolatie in gevaar verkeren (2+2+5+5)
11. Verschrikkelijk genre (6)
12. Vroeger bezig met visnetten, maar nu is dat minder aan het worden (7)
14. Regels voor naasten (15)
16. Nationale toost is werken voor de boer (2+3+4)
18. Maaltijdverpester (4)
19. Kunst die de late stappers moet beschermen (2+10)
20. Die stoethaspels worden met korting aangeboden bij de schoenmakersvakhandel (8)

Verticaal:

1. Poetst bij (8)
2. 't Is dan zaak om, tegen het orgaan in, de bedrijfsonderdelen te verkopen (16)
4. Er wordt gefluisterd dat dit apparaat veel soorten lawaai maakt (16)
5. Het karakter laten zien met natuurlijke kleuren (9)
6. Heeft op jonge leeftijd al een oordeel (13)
7. Zij gaat achteruit zonder dat het opvalt (4)
9. Hoofdvrucht (9)
13. Stof die gitaargeluid creëert (7)
15. Via via de bal verplaatst (7)
17. Teleurstellende drug (6)

Drie inzenders van een goede oplossing krijgen een boekenbon van 20 euro. Oplossingen moeten uiterlijk a.s. woensdag om 9 uur in het bezit zijn van de Scryptogram-redactie. Per brief, briefkaart: postbus 20652, 1001 NR Amsterdam; per e-mail: scrypto@nrc.nl

Oplossing scryptogram van 17 januari:

Horizontaal:
2. gif; 4. brie; 7. menu; 8. sliert; 11. eronderdoor gaan; 12. ontvoeringszaak; 13. opmaak; 14. titelrol; 15. rozenkruisers; 18. kleinkind; 19. Kent; 20. ohm.

Verticaal:
1. vrouwen en kinderen; 2. geestdrift; 3. fruitoogst; 5. het niveau zakt; 6. vrijgezellendom; 9. transport; 10. parasols; 16. rondte; 17. idioot.

De boekenbonnen zijn toegekend aan:

S.W. Noordam, Den Haag
N.J. van der Gulik, Den Helder
J.P. van Willegen, Kapelle

J.J. Steenhuis

nrc › puzzels
NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels
Speel ze allemaal op **nrc.nl/puzzels**

SUDOKU

7			2					
			5					
				1				3
	4			2				
	8							
			7			1		
		9				5		
	2							
1		6			4			

1058

7	8	2	4	9	3	6	1	5
9	1	3	8	5	6	4	2	7
6	4	5	2	1	7	8	9	3
2	9	6	7	4	5	1	3	8
8	7	1	6	3	2	9	5	4
3	5	4	9	8	1	2	7	6
4	2	8	3	7	9	5	6	1
5	6	7	1	2	4	3	8	9
1	3	9	5	6	8	7	4	2

Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetomrande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken.
© **Peter Ritmeester**
PZZL.com

Hierboven: de oplossing van vorige week

Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op www.pzzl.com

Maria Kolenberg als tiener, en recent in de voetbalkantine van V.V.W. FOTO PRIVÉ-ARCHIEF

1973

DE LAATSTE BLADZIJDE

In deze rubriek elk weekeinde een portret van iemand die recent is overleden.

2018

Bescheiden rots in de branding

Maria Dol-Kolenberg (1961-2025) koos ervoor haar leven lang, en zelfs erna nog, anderen te helpen.

De West-Friese Maria Dol-Kolenberg was dol op Engeland. En ze had graag een kinderboek geschreven. Maar in haar hoofd was weinig ruimte voor haar eigen wensen. Haar motto: 'Je bent gelukkig als je niet alleen voor jezelf leeft'.

„Wij hebben geleerd om het leven te leven zoals anderen van ons verwachten", stelt haar zus Lily. Zij is anderhalf jaar ouder dan Maria. De twee horen bij de jongste vier van het dertien kinderen tellende gezin Kolenberg. Moeder Rie en vader Cornelis waren streng katholiek. Nadat het jongste kind dood ter wereld kwam, vond de huisarts het onverstandig dat er nog meer zwangerschappen zouden volgen. Samen met haar man vroeg ze dispensatie aan de pastoor, zodat ze de pil kon gaan slikken. Hij weigerde. „Onze vader en moeder waren hele brave zielen", vertelt Lily.

Het grote gezin, waarin al heel vroeg zoontje Jan overleed, groeide op in Andijk. Vader Cornelis was machinist van het stoomgemaal in het dorp. Moeder Rie was belezen, zorgzaam en voorzien van een groot hart. „Het was een warm en liefdevol thuis", zegt Lily, „waar altijd plek was voor anderen. Zo kwam er bijvoorbeeld iedere zomer een jongen logeren die in een Nijmeegs kinderhuis woonde. En ook hadden we regelmatig andere kinderen over de vloer."

Lief en verlegen kind

Maria was een lief en verlegen kind. Een beetje bleu, altijd op de achtergrond, en dol op haar vader. Net zoals haar andere zussen ging ze naar de huishoudschool, het huidige vmbo. „In zo'n groot gezin was dat standaard; meiden gingen niet leren. De bedoeling was dat je ging trouwen en kinderen kreeg. Die missie heeft onze moeder onbewust aan ons overgedragen."

In 1976 knalde het prachtige katholieke plaatje uit elkaar. Vader Cornelis werd verliefd, verliet zijn gezin en wilde scheiden. Maria zou hem pas weer op zijn sterfbed zien. „Die scheiding bracht zoveel verdriet. Dat was echt traumatisch", vertelt haar zus.

Moeder Rie verhuisde met de jongste drie - de rest was het huis al uit - naar Wervershoof en had veel steun aan dochter Julia. Die taak drukte soms zwaar op haar. Op advies van de huisarts ging Julia samen met haar verloofde er even tussenuit. Ze kwamen nooit meer terug: ze waren twee van de 583 mensen die in maart 1977 omkwamen bij de vliegramp op Tenerife.

„Vanaf dat moment werd de dood een thema in het leven van Maria", zegt hartsvriendin Karin van der Gulik. „En ze begon te geloven dat er meer was tussen hemel en aarde." Als tieners probeerden Karin en Maria contact te krijgen met overleden personen, en ook later was de dood altijd onderwerp van gesprek. „Een paar maanden geleden waren we samen een weekendje naar Zutphen. Opeens vertelde ze welke foto er op haar kist moest komen te staan, en hoe haar afscheid moest zijn."

De twee vriendinnen deden samen een opleiding tot kraamverzorgster. Maar door alle rampen die het gebroken gezin Kolenberg in korte tijd troffen, stopte Maria al snel met dat werk en trouwde op haar negentiende met haar geliefde Kees - een stabiele en rustige jongen die zij een paar jaar eerder op de sportvelden had ontmoet. Na haar trouwen werkte Maria een paar dagen per week bij de lokale bakker. Ze ving heel veel neefjes en nichtjes op en stond klaar voor eenieder die hulp nodig had. „Ze poetste je huis als je ziek was, kookte ongevraagd voor je gezin en wist iedereen altijd een hart onder de riem te steken", vertelt haar zus.

Al snel werd oudste zoon Erwin geboren, gevolgd door zonen Robbert en Lars. „Mijn moeder moest nog 23 worden toen zij mij kreeg", zegt Erwin. „Zij was er onvoorwaardelijk voor ons. Alles kon en niets was te gek. Ze was nooit boos en zorgde voor de harmonie in het gezin. Mijn moeder was een heel warm mens." Toen de jongens klein waren, werd zij gastouder van oppaskinderen. Maar na een paar jaar had zij daar genoeg van en solliciteerde bij een architectenbureau. Zus Lily: „Daar voelde ze zich op een heel andere manier gewaardeerd."

> Nadat haar zus om het leven kwam bij een vliegtuigongeluk werd de dood een thema

Gezicht van de voetbalkantine

Daarnaast was ze meer dan fulltime actief in de kantine van de plaatselijke voetbalvereniging V.V.W. uit Wervershoof. „Maria was hét gezicht van de kantine. Zij kende iedereen en iedereen kende haar. Ze zorgde ervoor dat alles op rolletjes liep", vertelt voorzitter Ed Meester. „Toen de kantine in 2017 door brand werd verwoest, trok zij de kar voor de nieuwbouw."

Nadat haar man na een kort ziekbed in 2019 overleed, stopte ze met werken. Ze vond het zwaar om in haar eentje thuis te zijn. Hoewel ze veel aanloop kreeg en heel creatief was - ze schilderde en knutselde niet onverdienstelijk - was dat niet genoeg om aan het verdriet te ontsnappen. En dus vroeg ze haar oude werkgever of ze weer in de bakkerswinkel mocht komen werken. „Dat vond ze therapeutisch", zegt bakker Ton Swart.

Het was in de bakkerswinkel dat Klaas Schouten Maria uitnodigde voor een etentje. Dat had hij al eens eerder geprobeerd, maar toen zag ze dat niet zitten. En ze had hem ook al twee keer afgepoeierd toen hij met bloemen voor de deur stond. Schouten - de vader van schaatster en drievoudig Olympisch kampioen Irene Schouten - zorgde toen al jarenlang voor zijn vrouw Jolanda, die in 2016 een hersenbloeding had gehad. Hij viel als een blok voor Maria. Binnen een paar maanden waren ze onafscheidelijk. Maria hielp liefdevol met de zorg voor Jolanda.

„Ze vroeg zich af of Jolanda dat allemaal wel goed vond", zegt vriendin Karin. „We reisden door Engeland en Maria vertelde dat de vrouw van Klaas altijd heel rustig werd van het Ave Maria. Terwijl wij op een terras bij een abdij in Bath zaten, kwam er opeens een zangeres die dat lied ging zingen. Dat was voor Maria het teken dat Jolanda er vrede mee had."

Lang duurde het nieuwe geluk niet. Op vrijdag 28 november stond ze aan het bed van de vrouw van Klaas toen ze zelf getroffen werd door een hersenbloeding. Maria Dol-Kolenberg overleed 3 december in het AMC.

Ook toen nog was ze er voor anderen: ze stond geregistreerd als orgaandonor. ■

Marloes Elings

GEEF JEZELF EEN JAAR LANG GENIETEN

CADEAU

BONEN VAN DE KOFFIEJONGENS. BARISTINA VAN PHILIPS.

Perfecte combi, al zeggen we 't zelf. Neem een jaarabonnement op onze 100% biologische bonen en krijg een Philips Baristina t.w.v. €240 cadeau.

Zo heb je altijd écht lekkere koffie in huis. Vers gebrand, vol smaak en elke vier weken gewoon door de brievenbus. Bonen erin, hendel overhalen, klaar. Espresso of lungo, zonder ingewikkelde instellingen. Jij blij, de wereld blij. Wees er snel bij. Op = op.

NU MET PHILIPS BARISTINA

Ga naar dekoffiejongens.nl/nrcbaristina

DE KOFFIE JONGENS

ECONOMIE

FOTO BRAM PETRAEUS

Alles eigen ontwerp

HEMA ontwikkelt al zijn producten zelf. Dat is ook terug te zien op het prijskaartje

12/13

& VERDER

10/11
Mijnbouw
Heeft Sydney een antwoord op de grote vraag naar zeldzame aardmetalen?

14/15
Kweekvlees
Meatable mislukt: de worstprijs zakte niet van 250.000 naar 2,50 euro

16/17
Zorg in VS
Vooral kleine zelfstandigen betalen flink meer door de uitholling van Obamacare

BRONCODE

Op Mastodon wordt het niet vanzelf leuk

Op Amerikaanse platformen delen mensen hun alternatieven voor Amerikaanse techdiensten.

Marloes de Koning en vier andere economieredacteuren schrijven hier wekelijks over technologische ontwikkelingen.

Ewout Irrgang is vicepresident van de Algemene Rekenkamer. Ik interviewde hem ongeveer een jaar geleden over de gevaarlijk grote afhankelijkheid van de Nederlandse overheid van Amerikaanse clouddiensten. Sindsdien heeft hij privé geprobeerd zijn afhankelijkheid van Amerikaanse techdiensten terug te dringen.

„Net als veel Nederlanders werd ik niet heel enthousiast van Trump", vertelt hij telefonisch. „Ik ben gaan kijken wat ik anders kon doen. Ik ben geen IT-expert, maar verandering bleek niet ondoenlijk." In plaats van Safari gebruikt hij nu bijvoorbeeld de Duitse browser Ecosia. Protonmail is in de plaats gekomen van Gmail.

Een van de complexere stappen was het overzetten van zijn playlists van Apple Music naar Spotify. Dat heeft Irrgang uiteindelijk door een (Amerikaanse) app laten doen.

„Je moet het gewoon niet allemaal in één dag willen doen. Met ieder stapje geef je bijvoorbeeld Google weer minder data waaraan ze veel geld verdienen." Die les geldt wat hem betreft voor overheden net zo hard.

Bij overheden ziet Irrgang in het jaar na het Rekenkamer-rapport „veel overeenstemming over de richting", maar nog niet meer dan dat. „We zijn nog in afwachting van een aangescherpt cloudbeleid. En dat is nog geen aangescherpte uitvoering ervan."

Weinig mensen op Mastodon

Ik zag de coming out van Irrgang als detoxer van Amerikaanse tech op LinkedIn (van Microsoft). Afscheid nemen van sociale media blijkt lastig, geeft hij onmiddellijk toe. Daar doet het netwerkeffect zijn werk. Het is er leuk omdat het sociaal is.

Voor Gerwin Hoogsteen was zijn post op LinkedIn van 16 januari wel zijn laatste. „This account will cease to exist on Tuesday 21 January 2026", stond erboven. Dat is bewust precies een jaar na de tweede inauguratie van Trump. En inmiddels is hij inderdaad van het platform af. Hij heeft wel eerst een backup gemaakt.

Hoogsteen doet aan de universiteit Twente onderzoek naar duurzame energiesystemen. Hij schat dat hij zijn afhankelijkheid van Amerikaanse tech in een jaar tijd met zo'n negentig procent heeft verminderd. Microsoft Office heeft hij vervangen door LibreOffice en Windows door Fedora Linux.

Niet alles lukt. „Mijn cloud zit niet bij Microsoft. Maar alle inlogdingen wél. Dus kom je er dan nog bij? En hoe snel kan men dát herstellen als er iets gebeurt?" Dat is een knelpunt waar meerdere Broncode-lezers op wezen.

Hoogsteen was al niet zo actief op de socials. YouTube heeft hij wel gehouden. Omdat hij verder geen Google-diensten meer gebruikt kan het moederbedrijf van Google (Alphabet) minder dwarsverbanden leggen bij de profielopbouw. Wie hem ergens wil volgen moet nu op Mastodon zijn.

Er zijn mensen die al jaren sleutelen aan 'een beter internet'. Belangrijk daarin is het begrip *fediverse*. Dat begrip vergt uitleg: een van de problemen om te tackelen is dat we wél (gratis) online met elkaar willen praten, geinen en de actualiteit volgen, maar niet dat de eigenaren van die platformen onze gesprekken kunnen censureren, onze data misbruiken of via ondoorzichtige algoritmen bepalen wat we te zien krijgen en belangrijk gaan vinden.

Dan helpt het om sociale media decentraal te organiseren. Voorbeelden waarbij dat wordt geprobeerd zijn de X-alternatieven Bluesky en Mastodon. Daar kun je zelf een server beginnen, waarop jij de regels bepaalt. En zelf bepalen hoe je tijdlijn eruitziet. In het geval van Bluesky kun je er ook voor kiezen dat door een algoritme te laten doen, maar dan door een transparant algoritme. Bij Mastodon kan dat niet.

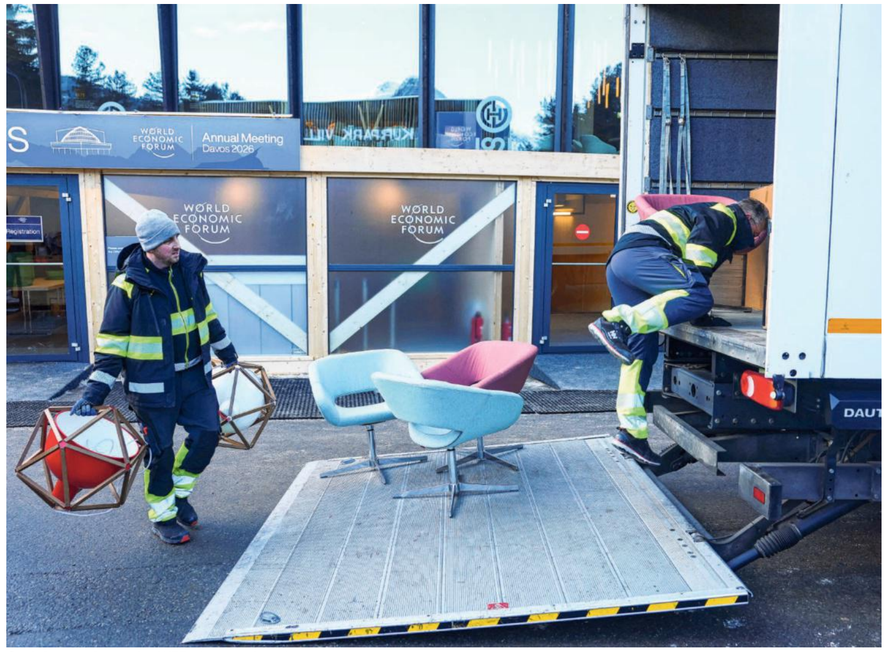
Sociaal én decentraal is een moeilijke combinatie

Sociaal én decentraal is een moeilijke combinatie. Ik stel me de servers op Mastodon voor als talloze eilandjes in de virtuele wereld. Ze hebben allemaal een eigen cultuur en eigen voorwaarden, maar zijn ook met elkaar verbonden, omdat ze allemaal dezelfde infrastructuur gebruiken.

Die eilandjes kunnen relaties met elkaar aanknopen en inwoners kunnen posts zien en delen van bewoners van andere eilanden. Ik heb al een tijdje een slapend Mastodon-account. Deze week ben ik gaan posten en gluren. De omgeving voelt heel anders dan Bluesky, dat op Twitter/X lijkt, maar dan in de regel politiek correcter. Als je posts wilt zien, moet je mensen actief volgen en moeten servers elkaar toelaten. Het is daardoor moeilijker te zien wat er op Mastodon gebeurt.

Dat werkt technisch prima, maar het wordt er niet vanzelf leuk. Daar heb je toch echt interessante andere mensen voor nodig.

Positief geformuleerd: het voelt er dus écht anders. En het is er vrij stil, maar misschien kan het er nog leuk worden. Dat ga ik de komende tijd uitproberen.

Op de **laatste dag** van het WEF ruimen medewerkers op. FOTO DENIS BALIBOUSE/REUTERS

Bezoekers op het World Economic Forum in Davos, op vrijdag. FOTO DENIS BALIBOUSE/REUTERS

REPORTAGE **WORLD ECONOMIC FORUM**

In Davos liepen de politieke en de economische realiteit uiteen

Als je deze week in Davos luisterde naar politici, dan overheerste er een doemsfeer. Maar op hetzelfde World Economic Forum heerste bij topmanagers van bedrijven en investeerders optimisme.

Daan van Lent
DAVOS

Met de Canadese premier Mark Carney als cheerleader verkondigde de ene na de andere regeringsleider deze week op het World Economic Forum in Davos dat de wereldorde waarin we zijn opgegroeid niet meer bestaat.

Carney kreeg veel bewondering voor zijn speech waarin hij stelde dat „de sterken in de wereld kunnen doen wat ze willen en de zwakken daaronder lijden". Zonder Trump te noemen beschreef Carney hoe er een scheuring in de wereld wordt veroorzaakt. „De laatste tijd zijn grote mogendheden economische integratie als wapen gaan gebruiken. Heffingen als drukmiddel, financiële infrastructuur als dwangmiddel, toeleveringsketens als kwetsbaarheden die uitgebuit kunnen worden." Middelgrote landen moeten samenwerken om te voorkomen dat ze ten prooi vallen aan economische grootmachten, zo zei Carney.

De Duitse bondskanselier Friedrich Merz uitte een dag later bijna even krachtige waarschuwingen. Hij zei dat „de oude wereldorde met een snelheid uit elkaar valt". De „nieuwe wereld van de grootmachten" is er een „gebaseerd op macht, kracht en, wanneer het erop aankomt, op geweld". Het is kortom „geen gemoedelijk oord".

Merz wees, net als een dag eerder de Franse president Macron en Europese Commissievoorzitter Von der Leyen, op de urgentie voor Europa om de afhankelijkheid van naast de VS ook China terug te dringen. Het besef groeit dat alle plannen die in Brussel klaarliggen om de interne markt te versterken en het concurrentievermogen en de productiviteit op te schroeven, met grote voortvarendheid uitgevoerd moeten worden. Net als de samenwerking met middelgrote landen moet worden opgeschroefd.

In een terugblik op de bewogen week stelde handelseconoom Eswar Prasad op de laatste dag dat het onvermijdelijk is dat we van een multilaterale, op samenwerking gebaseerde wereld overgaan naar een multipolaire wereld. Volgens de hoogleraar aan de Amerikaanse Cornell University zitten we in een 'doomloop': een neerwaartse spiraal waarin economische samenwerking steeds verder wegvalt, de democratie in veel landen afbrokkelt en geopolitieke conflicten elkaar versterken.

„De liberale wereldorde die de wereld veel welvaart heeft gebracht is aan het verkruimelen", was de kernachtige samenvatting van Prasad op de laatste dag van het WEF. Hij wees er daarbij op dat niet alleen in de VS het '*zero sum*'-denken prevaleert, maar ook in andere economische blokken. De VS trekken zich terug achter hun handelsbarrières, maar China is voor veel landen geen alternatief om nauwe banden mee aan te gaan.

Bloeiperiode

Dat was het Davos waarin deze week de doemsfeer overheerste. Maar er was ook een ander Davos, waar veel van de investeerders en topmanagers van bedrijven verbleven. Vaak in hotels en paviljoens waar ze hun eigen bijeenkomsten, zakengesprekken, cocktailparty's en diners hielden. Daar heerste juist optimisme dat er een grote economische bloeiperiode zal aanbreken: *no gloom, but boom*.

Het conflict rond Groenland, de speech van Trump waarin hij de Europese leiders kleineerde en het afbrokkelende model van globalisering waren wel degelijk gespreksonderwerp bij de diners in besloten kring, zo vertelden ceo's. Maar ze domineerden die gesprekken allerminst. Vijf of tien minuten ging het erover, en vervolgens ging men over op de orde van het zakendoen.

Bedrijven denken door de nieuwe multipolaire wereld te kunnen zeilen, gesterkt door de wetenschap dat ze de verstoringen in hun toeleveringsketens door Covid en scheepvaartblokkades ook hebben kunnen oplossen, stelde geopolitiek expert Niki Lang van adviesbureau BCG in een gesprek. Hij wijst erop dat ze al langer bezig zijn om op meer plaatsen fabrieken te openen. Ze hebben zich erop ingesteld dat de tijd van globalisering, waarin optimale efficiëntie kan worden nagestreefd, voorbij is.

Lang vertelde ook dat op een diner voor ceo's waar hij zelf de gastheer was, de topman van een groot Europees bedrijf zei: „Weet je wat het beste is dat Europa is overkomen? Dat is Trump". Daarmee refereerde hij aan de toegenomen urgentie in Brussel om te dereguleren, de interne markt te versterken en investeringen aan te jagen in defensie en infrastructuur.

In Davos bestonden deze week dus een politieke en een economische realiteit naast elkaar. Sombere verwachtingen bij politici die de wereld in machtsblokken uiteen zien vallen, naast bedrijven en investeerders die met optimisme de komende jaren tegemoet zien.

Waar komt het optimisme vandaan? Het korte antwoord: enorme verwachtingen van AI. Niet alleen omdat AI kosten kan besparen in bijna alle bedrijfsprocessen, maar veel meer nog door de hoop op een enorme innovatiegolf.

„Overheden en economen doen te weinig onderzoek naar de betekenis van de razendsnelle ontwikkeling van AI", zei Dario Amodei, oprichter en topman van Anthropic, het bedrijf achter taalmodel Claude. Hij voorspelde dat AI zich de komende jaren zo snel ontwikkelt dat het zelf kan denken, vragen kan stellen en wetenschappelijke hypotheses kan opstellen. Dat zou een ongekende transformatie op gang brengen met grote economische gevolgen.

Een andere stimulans komt van de ongekend hoge investeringen in de AI-infrastructuur. Dat is al sterk zichtbaar in de economische cijfers van de VS en China, maar dit zal ook in andere landen gaan gebeuren, zo verwachten grote investeerders.

> Ook op het World Economic Forum blazen AI-bedrijven de hype verder op, omdat ze honderden miljarden moeten verkrijgen voor die investeringen

Dat zorgt ervoor dat economische groeicijfers ondanks handelsconflicten telkens positiever uitvallen dan verwacht. Het IMF stelde een paar dagen nadat Trump had gedreigd met nieuwe heffingen vanwege Groenland zijn prognoses zelfs in positieve zin bij. „We zien dat de investeringen in AI en de deregulering enorme economische krachten ontketenen", zei voorzitter Kristalina Georgieva van het IMF daarover.

Roaring twenties

In wat voor tijd leven we dan, was de vraag die ook bij congresgangers opkwam. Met welke is deze vergelijkbaar? Politici waarschuwen dat de wereld in het scenario van de jaren dertig vervalt. Toen zorgde een handelsoorlog voor een economische ineenstorting, ondermijnde populisme de democratie, zag een internationale organisatie als de Volkenbond (voorganger van de Verenigde Naties) landen als Duitsland en Japan vertrekken en stevende de wereld af op de Tweede Wereldoorlog.

Historicus Adam Tooze en ECB-president Christine Lagarde riepen op om voorzichtig te zijn met historische vergelijkingen. Toch stelden zij het huidige tijdperk meer op één lijn met de *roaring twenties* van de vorige eeuw.

Ook toen werd de economie gestuwd door technologische sprongen. Huizen kregen elektriciteit nadat stroomnetten werden uitgerold en zo werd de weg vrijgemaakt voor koelkasten en radio's. Er was massafabricage, arbeiders kregen hogere lonen en de prijzen daalden. Dat zorgde voor veel optimisme en investeringsdrang van bedrijven. Tot de beurscrash deden aandelenbeurzen het, zeker in de VS, uitstekend.

„We kijken naar een snel voortholllende digitalisering van de economie met veel geloof in AI, de aandelenbeurzen doen het uitstekend en tegelijkertijd zien we de fragmentatie van internationale relaties met heffingen voor bijna alle producten", zei Lagarde.

„Ik zie nog geen tekenen dat het stelsel nu gaat instorten. Nog niet. Maar er is een groot verschil met toen. De doorbraken in technologie konden binnen nationale grenzen tot stand gebracht worden. Dat kan niet met de schaal die vereist is voor AI-doorbraken."

Historicus Tooze wees erop dat ook in de jaren na de Eerste Wereldoorlog de VS al de leidende macht waren in de wereld. „Dat werd niet alleen door technologie gedreven, maar ook door de macht die de dollar toen al had", zei Tooze. „Maar ook in die jaren faalde de politiek. En dat kunnen we nu weer zien gebeuren. Zeker als de VS op een gegeven moment niet meer aan hun schuldverplichtingen kunnen voldoen."

Bij de technologiebedrijven en veel investeerders is er het geloof dat de innovatieslag tot een grote groeispurt zal leiden en de overheidsschulden wegsmelten. Vooraanstaande hedgefondsmanagers die met vele miljarden actief zijn op de financiële markten, hebben daar twijfels bij. Ken Griffin wees er fijntjes op dat ook op het World Economic Forum de AI-bedrijven de hype verder opblazen, omdat ze honderden miljarden moeten zien te verkrijgen voor die investeringen.

Hij noemde als groot verschil met de roaring twenties dat toen de private sector grote schulden opbouwde, maar nu overheden. „We hebben na de jaren 20 geleerd dat als de economie in de problemen komt, de overheden moeten inspringen om de economie te stimuleren. Dat is vele malen goed gegaan. Maar we zijn nu in het tijdperk van roekeloosheid, waarin in veel landen de overheidsuitgaven blijven stijgen. Als de volgende klap komt hebben de overheden niet meer de mogelijkheid om in te springen."

Markten zijn al begonnen met het inprijzen daarvan, stelde hedgefondsmanager Ray Dalio. „Je ziet verschuivingen van staatsobligaties naar goud als veilige haven. De prijs van goud is vorig jaar meer gestegen dan de koersen van de grote technologiebedrijven."

Het belangrijkste nieuws van afgelopen week, afkomstig uit het blog van de economieredactie op nrc.nl

In het kort

In Frankrijk is een strafrechtelijk onderzoek gestart na het overlijden van twee baby's die zuigelingenvoeding van Nestlé hadden gedronken. Het is niet bekend of de voeding de oorzaak van het overlijden is. Nestlé startte op 5 januari een terugroepactie in circa zestig landen vanwege de mogelijke aanwezigheid van de giftige stof cereulide, dat wordt gemaakt door de bacterie *Bacillus cereus*. Cereulide kan misselijkheid, braken en diarree veroorzaken. Na de terugroepactie meldde een van de moeders dat haar overleden kind melk van Guidoz, geproduceerd door Nestlé, had gekregen.

Je wilt je huis niet uit moeten. Je moet ergens wonen

Rabobank beperkt de uitgifte van aflossingsvrije hypotheken, na waarschuwingen van financiële toezichthouders dat het aandeel van deze soort hypotheek nog altijd te groot is in Nederland. De bank, marktleider, hoopt dat klanten, wier hypotheeklening over tien jaar of later afloopt, gaan berekenen wat voor hen draagbaar is als ze hun lening moeten aflossen. „Dus denk er nu over na."

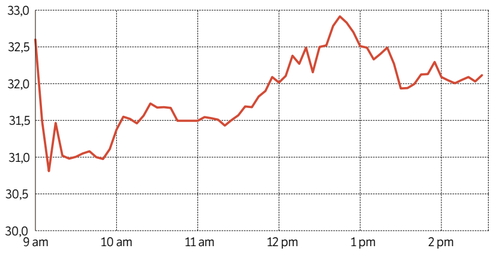
Netflix heeft zijn bod op amusementsreus Warner Bros Discovery (WBD) aangepast, om een betere kans te maken de overnamestrijd te winnen van rivaal Paramount. Was het bod dat de streamingdienst begin december uitbracht nog deels in aandelen Netflix en deels cash, nu biedt Netflix de aanhoudeelhouders van WBD aan volledig in contanten te betalen (27,75 dollar per aandeel). De waarde van het bod blijft gelijk: 83 miljard dollar. Het bestuur van WBD steunt het bod van Netflix unaniem. Netflix verhoogde een dag later de winstverwachting voor dit jaar.

Ex-topman van Unilever **Hein Schumacher** gaat chocoladeproducent Barry Callebaut leiden. Op 26 januari vervangt hij de vertrekkend topman Peter Feld bij het in Zwitserland gevestigde bedrijf. Schumacher was topman van Unilever tussen 2023 en 2025. Eerder werkte hij in topfuncties voor zuivelbedrijf FrieslandCampina. Wereldwijd telt Barry Callebaut meer dan 13.000 werknemers.

Het **aantal werkenden dat in armoede leeft**, is gestegen. Dat meldde het Centraal Bureau voor de Statistiek woensdag. In 2024 had zo'n 2 procent van alle werkenden, dat zijn 175.000 mensen, niet genoeg geld voor basisbehoeften als kleding, eten of sociale activiteiten. Bijna de helft van hen had niet het hele jaar door werk, bijvoorbeeld door tijdelijke banen. Voorheen daalde het aantal arme werkenden juist, mede dankzij coronasteun en de energietoeslag.

GRAFIEK VAN DE WEEK BEURSDEBUUT DEFENSIEBEDRIJF CSG

Koers CSG per 5 minuten, in euro's

NRC 240126 / PB / Bron: LSEG

De grafiek naast deze tekst is vrijdag al voor het sluiten van de beurs gemaakt door onze studio – deze pagina moet eerder naar de drukker dan dat de slotgong klinkt op het Amsterdamse Damrak. Toch drukken we hem af: de grafiek geeft namelijk de koers, per 5 minuten, weer van het aandeel **CSG**. Dat maakte vrijdag zijn debuut op de Amsterdamse beurs. CSG is een Tsjechisch defensiebedrijf dat met de beursgang 3,3 miljard euro ophaalde. Het bedrijf wordt daarmee op 30 miljard euro gewaardeerd. Het is het grootste beursdebuut van een defensiebedrijf ooit, en de grootste beursgang in Nederland in tien jaar.
Het aandeel CSG noteerde vlak na de gongslag – uitgevoerd door grootaandeelhouder en bestuursvoorzitter Michal Strnad – op 32 euro, daarna bleef de koers rond dat bedrag schommelen. De openingskoers ligt flink hoger dan de introductieprijs bij institutionele beleggers. Die grote beleggers zoals pensioenfondsen en vermogensbeheerders, die in groten getale intekenden op het aandeel, legden in de dagen voor de beursgang tijdens de 'voorinschrijving' 25 euro neer voor de aandelen. Defensiebedrijven zijn door de onrust in de wereld momenteel geliefde beleggingen, omdat overheden momenteel veel geld uitgeven aan nieuw materieel. CSG maakt gepantserde voertuigen en munitie, bijvoorbeeld voor Oekraïne.

President Christine Lagarde van de Europese Centrale Bank (ECB) is geen fan van een nieuw Nederlands voorstel om het gebruik van **cash geld** in winkels en horeca te reguleren. In dat voorstel wordt het accepteren van cash verplicht voor ondernemers, maar zijn er tegelijk allemaal uitzonderingen opgenomen. Zo mag een nachtwinkel cash geld weigeren en bedrijven met vier personeelsleden of minder ook. In een donderdag verschenen advies aan demissionair minister Eelco Heinen (VVD) van Financiën schrijft Lagarde dat de het voorstel te veel redenen geeft om contant geld te weren.

Een nieuw kabinet moet er alles aan doen om te voorkomen dat **Nederlandse DigiD-gegevens** in handen van de Amerikaanse overheid komen, vindt een meerderheid in de Tweede Kamer. Daar zijn zorgen over door een mogelijke overname van IT-bedrijf Solvinity aan een Amerikaanse partij. Solvinity bouwde het DigiD-platform en houdt het draaiende. Nu wil het Amerikaanse Kyndryl het bedrijf inlijven, zo werd in november al aangekondigd. Dit leidde tot Kamervragen.

Nederland is de afgelopen vijf jaar fors meer gaan investeren in indirect cryptobezit. Volgens dinsdag gepubliceerde cijfers van De Nederlandsche Bank (DNB) bezaten huishoudens, bedrijven en institutionele beleggers vorig najaar voor 1,2 miljard euro aan indirecte cryptobeleggingen, zoals aandelen in bedrijven die cryptomunten opkopen en in mandjes met afgeleide beleggingsproducten (ETF's). Cryptomunten zelf, zoals de bitcoin, zijn niet meegeteld – vandaar de omschrijving 'indirect cryptobezit'. Huishoudens beleggen vooral in ETF's, terwijl pensioenfondsen meer kijken naar aandelen in cryptohandelaren. Het totale belegde vermogen voor dit soort financiële producten was in 2020 nog 81 miljoen euro.

Samenstelling **Sezen Moeliker** en **Eva Smal**. Foto's **Getty** en **Reuters**.

DE BEDRIJFSKANTINE

Elke week luncht *NRC* mee bij een bedrijf. Deze week de Amsterdamse afvalverbrander AEB.

Benjamin Ogbakpah in de kantine van AEB Afvalverwerkingsbedrijf Amsterdam, waar hij werkt als afvalprikker op het terrein. „Ik houd het *clean*." FOTO SIMON LENSKENS

Een kroket én een frikandel is een graag gegeten combi bij de Amsterdamse vuilverbranding

Naam bedrijf: AEB Amsterdam
Locatie: Westelijk Havengebied Amsterdam **Branche:** afvalverwerking **Jaaromzet:** 250 miljoen euro **Aantal werknemers:** 430, plus 500 voor groot onderhoud **Kosten lunch:** 3 tot 6 euro

Het stinkt. Op een betonnen zweefbrug staat een rij vrachtwagens. Langzaam rijden ze een voor een het gebouw van de Amsterdamse afvalverbrander AEB in. Een kolos opgetrokken uit beton en staal met twee eindeloos rokende schoorstenen. De fabriek draait 24 uur per dag, zeven dagen per week. Er zijn drie kantines.

Brandon van den Oever (33) en Quinn Wijnands (27), allebei in geel veiligheidspak met helm, werken op de 'meetwacht', de controlekamer van de fabriek. „Eten? Alleen als het even kan, het is hier altijd buffelen", zegt Quinn met zijn veiligheidsbril nog op en een mondkapje om zijn nek. Op drie grote schermen boven hen brandt een knaperend vuur. „Dat is niet voor de sfeer hoor, dat is de brander", zegt Brandon.

In de meetwacht moet iedereen altijd paraat zijn, dus is er een keuken met vier ijskasten, twee magnetrons, een oven en een elektrische kookplaat. Brandon en Quinn hebben brood van thuis mee - zelf gesmeerd, kipfilet en grillworst met kaas - maar zijn daar nog niet aan toegekomen. Ze begonnen vanmorgen om vijf uur.

Er wordt groot onderhoud gepleegd aan de verschillende onderdelen van de afvalverbrander. Daarom lopen er honderden mannen extra, verspreid over verschillende diensten, over het terrein. Zij lunchen in een rits containers aan de voet van de schoorstenen. In de keet staan tientallen tafels, met magnetrons erop. „Daar zitten de Roemenen, daar de Polen", zegt Kevin Dijkema (30).

'Even zitten en wat suiker'

Hij en zijn ploeg zijn van de „zuigwerkzaamheden" en doen nu alleen „een bakkie". Sascha Burema (20) drinkt een Red Bull, maar: niet meer dan twee per dag. Hij draait vandaag een dienst van twaalf uur en heeft net een afvaltank schoongezogen. „Die slang is zwaar, je hebt een masker op en het is heet, dus even zitten en wat suiker."

Kevin en Sascha aten rond 10 uur al twee broodjes kipfilet en een broodje kaas - een lunchpakket gemaakt door het hotel in de buurt waar ze verblijven. Kevin zit al vijf maanden in het hotel. Hij vindt het fantastisch. Kevin: „Het ging thuis even niet zo lekker, deze mannen begrijpen dat." Een zware hand landt op Kevins schouder, Johan Jacobs (61) komt naast hem zitten. „Het scheidingspercentage hier ligt heel hoog, we zijn weken van huis. Op een gegeven moment heb je gewoon te veel verjaardagen gemist", zegt Johan. Aan de tafel van de Roemenen klinkt de bel van een magnetron. De helmen gaan weer op, de mannen moeten door.

Daar zitten de Roemenen, daar de Polen

Kevin Dijkema zuigwerk

Reggaemuziek klinkt door de keet. Benjamin Ogbakpah (64) luistert altijd muziek via YouTube op zijn telefoon tijdens de lunch: „Goed voor de *mind, body and soul*", zegt hij, terwijl een half bruinbrood en een kuip Johma-tonijnsalade uit zijn tas verschijnen. Met precisie legt hij vier servetjes op tafel als bord. Benjamin is afvalprikker op het terrein van het AEB. „Wat denk je dat er uit die vrachtwagens komt? Ik hou het *clean*." Wiegend op de muziek smeert hij een boterham, ook voor ons. Het liefst eet hij 's middags de jollofrijst die zijn vrouw kookt.

In het kantoorgebouw bij de afvalverbrander zit een kantine waar iedereen broodjes, gefrituurde snacks en soep kan halen. De meeste mannen uit de keet doen dat niet. Derrick Biltoo (64) en Jan Haverman (68) vandaag wel. Zij overzien het grote onderhoud en betalen om en om de lunch voor elkaar. „Als ik wist dat jij vandaag zou betalen, had ik wel twee dellen genomen", zegt Jan. Hij nam een witte pistolet met een frikandel, mayonaise en een pak Optimel-perzik. Jan heeft nog nooit Optimel gedronken, maar vindt het wel een goeie combinatie met de frikandel. Derrick neemt een te hete hap kroket, op zijn dienblad liggen nog een frikandel en een flesje SiSi. „Normaal eet ik nooit zo'n vette hap, mag niet van mijn vrouw en dochters."

Yvonne Harmon-Olmberg (70) bestiert vandaag de kassa. Haar oren en hals zijn behangen met Surinaams goud, om haar ringvinger alleen een trouwring. Toen ze net met pensioen was, overleed haar man. Nu werkt ze alweer drie jaar bij het AEB. „Het is hier gewoon gezellig met de jongens", zegt Yvonne. Breed lachend ontvangt ze Brandon en Quinn van de meetwacht. Ze nemen allebei een frikandel, een kroket en een pak melk mee terug naar hun werkplek, ze moeten door. Quinn: „Tijdens zo'n dienst is een boterham van thuis eigenlijk niet genoeg."

Emma Vos

Advertentie

The Good Roll.

MET EEN OBLIGATIE VAN THE GOOD ROLL BOUW JE MEE AAN EEN DUURZAME PAPIERKETEN. VANAF €100

The Good Roll bewijst dat geld meer kan doen dan op de bank staan. Jij kunt nu investeren in een obligatie met een vast rendement van 10% per jaar, én bijdragen aan een wereld waarin papier geen bos kost.

Samen met duizenden investeerders zetten we een radicale stap: we bouwen een fabriek in Ghana die lokaal bamboe verwerkt tot toiletpapier. Dat is niet alleen duurzaam, maar ook sociaal: we creëren werk, waarde en kansen op een plek waar dat het verschil maakt.

WAAROM INVESTEREN IN THE GOOD ROLL?

- 10% rente per jaar
- Lage instap – vanaf €100
- Vastgestelde looptijd
- Echte impact
- Duurzaam product, bewezen merk

WAT MAAKT DEZE FABRIEK(EN) UNIEK?

In Ghana groeit bamboe in overvloed. Toch wordt toiletpapier er grotendeels geïmporteerd vaak gemaakt van bomen, met hoge transportkosten en zonder lokale toegevoegde waarde. Wij veranderen dit door lokaal te oogsten, eerlijke prijzen en langdurige samenwerkingen. Daarnaast verminderen wij de druk op bossen wereld wijd en de winst vloeit terug in de regio en naar de investeerders.

DIT IS JOUW KANS.

Een sterk rendement. Een tastbaar verschil.
Een investering die werkt.

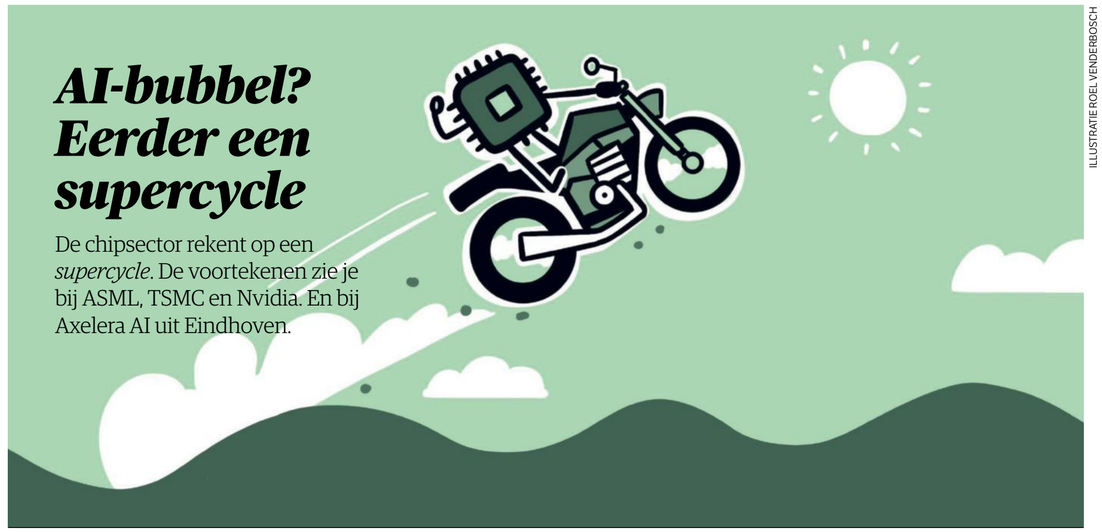
*vijf jaar lang rente van 10%

Let op! U belegt buiten AFM-toezicht. Geen prospectusplicht voor deze activiteit.

ACHTER DE SCHERMEN

AI-bubbel? Eerder een supercycle

De chipsector rekent op een *supercycle*. De voortekenen zie je bij ASML, TSMC en Nvidia. En bij Axelera AI uit Eindhoven.

ILLUSTRATIE ROEL VENDERBOSCH

Marc Hijink is redacteur technologie en schrijft op deze plek over de achterkant van tech.

Wees er snel bij, als je van plan bent een nieuwe telefoon of computer te kopen. Die apparaten worden dit jaar een stuk duurder. De schuldige is de AI-hausse. Omdat er veel vraag is naar speciale geheugenmodules voor AI-chips, hebben fabrikanten van geheugenchips weinig productiecapaciteit over voor gewoon werkgeheugen. Schaarste jaagt de prijzen op, en smartphones en laptops kunnen daardoor tot 10 procent duurder worden.

Het geheugengebrek is het gevolg van de mega-investeringen in AI-datacenters. De Amerikaanse hyperscalers - bedrijven als Microsoft, Google, Amazon en Meta - steken meer dan 600 miljard dollar in de infrastructuur voor kunstmatige intelligentie. Of die investeringen zich ooit terugbetalen, hangt af van hoeveel mensen daadwerkelijk gaan betalen voor AI-hulp. Of zouden de inkomsten uit reclame moeten komen? Maar wie zit te wachten op advertenties in een intiem gesprek met ChatGPT?

De chipindustrie wrijft zich intussen in de handen bij alle bestellingen. Die komen niet alleen van AI-kampioen Nvidia; diens chips hebben behalve een rekenkern en geheugen ook andere, minder geavanceerde chips nodig, die de voeding regelen of de servers aansturen.

De chipsector is cyclisch, met regelmatige ups en downs. Na de coronapandemie hield de laatste down lang aan, maar AI zorgt nu voor een *supercycle*: een zeldzame, langere periode van groei, zoals een motorcrosser die in één reuzensprong over twee of drie bulten tegelijk springt. Mits de wereldeconomie niet in elkaar stort en mits wereldleiders hun hoofd koel houden, zou dit jaar al de magische grens van 1.000 miljard dollar omzet aan chips bereikt kunnen worden.

Dat merken ze ook in Veldhoven. Daar maakt chipmachinemaker ASML zich klaar voor een explosieve groeisprong. ASML is de enige leverancier van complexe EUV-machines, onmisbaar voor de productie van snelle AI-chips. ASML's koers torent nu boven de duizend euro uit, hoger dan ooit, en om de groei bij te benen wil het bedrijf een nieuwe campus naast Eindhoven Airport bouwen. De geheugenchipfabrikanten hebben meer machines nodig, en ASML's grootste klant, het Taiwanese TSMC, kondigde aan ruim 52 miljard dollar in nieuwe fabrieken te investeren. Een deel van die chipfabrieken verrijst in de VS en in ruil krijgt Taiwan lagere importheffingen opgelegd. Een typische Trump-deal.

Bij de ontwikkeling van AI ging de meeste aandacht tot nu toe uit naar Nvidia-chips - verkapte supercomputers die AI-modellen trainen. Die maken gebruik van *high bandwidth memory* chips, gemaakt door geheugenchipfabrikanten als SK Hynix, Samsung en Micron. Maar dat geheugen is ook een bottleneck: de rekenchips moeten vaak wachten op data. Zo dreigt de AI-ontwikkeling tegen een 'geheugenmuur' op te lopen.

Nvidia's chips scoren op brute rekenkracht, maar er komt een divisie bij: 'inference-chips', die bestaande modellen sneller en energiezuiniger laten draaien. Alleen zo houd je het stroomverbruik van de AI-datacenters in bedwang.

Techbedrijf Axelera wil de hoeksteen worden van de Europese AI-sector en staat klaar voor eigen supercycle

Inference - techjargon voor het gebruik van AI - is de nieuwe groeimotor van de AI-industrie. Op dat terrein heeft Nvidia serieuze concurrentie, zoals van AMD en Groq (niet te verwarren met AI-model Grok van Elon Musks xAI). Vorige maand betaalde Nvidia 20 miljard dollar voor een licentie op de Groq-techniek en harkte meteen de oprichter en diens belangrijkste ontwikkelaars binnen. Zo doe je dat, in bigtechland.

Synapsen en dendrieten

Het grote geld en het rekengeweld zitten in de VS, maar de EU heeft haar eigen AI-troefkaarten. De grootste Europese belofte, Axelera AI, houdt kantoor op de High Tech Campus in Eindhoven. Dit techbedrijf ontwerpt chips die geoptimaliseerd zijn om AI-modellen extra zuinig te laten draaien. In een doorsnee-pc die niet eens verbinding met internet hoeft te hebben.

De Axelera-chips maken minder gebruik van externe geheugenchips: ze voeren de berekeningen van kleinere AI-modellen uit op supersnel computergeheugen op de chip zelf. Daardoor gaan veel minder energie en tijd verloren met het heen en weer pompen van data. *Digital in memory-computing* heet het, en medeoprichter Bram Verhoef vergelijkt het met de manier waarop je hersens rekenkracht genereren met de synapsen en dendrieten. „Maar dan digitaal."

Verhoef komt net uit zijn woonplaats Leuven gereden om een spoedcursus chiptechniek te geven. De 44-jarige computerwetenschapper werkte een tijd voor het onderzoeksinstituut imec in de Belgische stad. In 2021 startte het bedrijf als een spin-off van imec en Bitfury, een Amsterdamse onderneming die chips voor bitcoinmining ontwikkelde.

De drijvende krachten achter Axelera zijn de Italiaanse ceo Fabrizio del Maffeo en oud-IBM'er Evangelos Eleftheriou, de technisch directeur, die in Zwitserland werkt. Hoe Europees wil je het hebben?

De naam Axelera verwijst naar de slimme manier van snelle berekeningen uitvoeren. Verhoef: „Het moest iets met een A zijn - lekker vroeg in het alfabet - en die X ziet er gewoon cool uit." De namen van de huidige chips, Metis en Europa, zijn afgeleid van de manen van planeten. „Daar kunnen we voorlopig mee vooruit."

Voor veel AI-toepassingen wil je liever niet afhankelijk zijn van datacenters. Bijvoorbeeld als het gaat om privacygevoelige gegevens, zoals medische data. Of bij rekenwerk waarbij snelheid van levensbelang is, in auto's die verkeersomstandigheden moeten inschatten om autonoom te rijden.

Axelera legt vooralsnog de nadruk op beeldherkenning. In de demo-ruimte in Eindhoven laten Verhoef en zijn collega Steven Hunsche zien dat een kleine AI-chip beeld van tientallen camera's tegelijk kan analyseren. Fruit, gezichten of kledingstukken signaleren is geen kunst voor kunstmatige intelligentie, de truc is dit op een efficiënte en betaalbare manier te doen. Ter vergelijking: een Nvidia-chip kost al gauw duizenden euro's, die van Axelera een paar honderd.

De levensduur van Axelera-chips - zo'n tien jaar - is veel langer dan die van gangbare AI-chips, zegt Verhoef. „En je hoeft geen abonnementsgeld te betalen voor een AI-clouddienst."

In amper vier jaar tijd haalde Axelera 225 miljoen euro aan investeringen op. Met de laatste EU-subsidie, 61,8 miljoen, gaat het bedrijf de Titania-chip ontwerpen, die ook in datacenters werkt.

Axelera wil de hoeksteen van de Europese AI-sector worden en maakt zich klaar voor zijn eigen supercycle. In Eindhoven hebben ze de wind in ieder geval mee: Europa smacht naar eigen AI-techniek om minder afhankelijk te zijn van Amerikaanse spelers. Hoe onbetrouwbaarder de VS zich als bondgenoot opstellen, des te meer vraag naar chips van eigen bodem. Ook geopolitiek is een groeimodel.

Advertentie

Detachering • Recruitment • Tech Solutions

Druk jouw stempel op morgen

Zet je volgende carrièrestap met YER

Accountmanager Key Account FMCG

Bedrijf
Topbrands is een internationale speler in Personal Care, Home Care en Confectionery die wereldwijd levert via diverse kanalen, waarbij ze slimme inkoop, innovatie en eigen merken combineren om in te spelen op trends en klantbehoeften.

Functie
Als Accountmanager FMCG bouw en onderhoud je duurzame relatie met de key account van Topbrands. Je combineert strategisch meedenken over het productportfolio met een hands-on aanpak. Je zorgt ervoor dat het volledige proces, van deal tot levering, soepel verloopt.

Locatie: Oud-Beijerland / **Ervaring**: 3-5 jaar / **Sector:** Consumer Goods / **Opleiding**: Hbo / **Voorwaarden**: Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER
Karen Bausch, +31 6 292 392 02

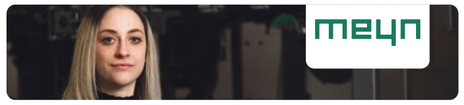
E-commerce Platform Specialist

Bedrijf
Search4solar is hét snelst groeiende B2B-platform voor zonnepanelen, omvormers en batterijen in Europa. Met 10.000+ gebruikers en 300 leveranciers bouwen ze aan een digitale revolutie in de zonne-energiesector. Groei met hun mee!

Functie
Als E-Commerce Platform Specialist ben jij de drijvende kracht achter het Shopify Plus-platform. Je leidt innovaties, stuurt externe developers aan en zorgt voor slimme integraties en schaalbare groei. Ben jij een strategische zelfstarter die floreert dankzij data, structuur en groei?

Locatie: Barendrecht/hybride / **Ervaring**: 3-5 jaar / **Sector:** Wholesale/energie / **Opleiding**: Hbo / **Voorwaarden**: Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactperseon YER
Kim Steenkamp, +31 6 515 278 12

Product Manager

Company
Meyn is a leading partner in the poultry processing industry, with expertise, equipment, systems, and services available worldwide. They are proud of their collaboration with renowned companies in over a hundred countries.

Function
You will manage your product portfolio and lead new products and updates through the NPI process. You will work closely with the Chief Engineer and a multidisciplinary team to define technical solutions based on customer needs. Are you driven and analytical with a passion for innovation? Apply now and play a key role!

Location: Oostzaan / **Experience**: 3-5 years / **Industry:** Manufacturing / **Education**: Bachelor / **Compensation**: €80,000 - €115,000/year

Contact person YER
Kim Steenkamp, +31 6 515 278 12

Projectmanager

Bedrijf
De Marne Vastgoed ontwikkelt sinds 2005 hoogwaardige, duurzame bedrijfsruimtes door heel Nederland. Met meer dan 1.500 gerealiseerde units bieden zij ondernemers ruimte om te groeien.

Functie
Als Projectmanager ben jij de spil in het realiseren van ambitieuze projecten. Je begeleidt het hele traject vanaf de eerste schets tot de laatste handtekening. Je schakelt moeiteloos met onder andere architecten, constructeurs, gemeenten, aannemers én kopers. Klaar om impact te maken?

Locatie: Zwolle / **Ervaring**: +5 jaar / **Sector:** Vastgoed / **Opleiding**: Hbo / **Voorwaarden**: Uitstekende arbeidsvoorwaarden

Contactpersoon YER
Dagmar Schenkel, +31 6 292 391 76

Scan de QR-code en bekijk alle vacatures yer.nl/nrc

YER. Al bijna 40 jaar specialist in topfuncties binnen het hogere segment

YER ambitions in motion

Windmolens op 23 kilometer uit de kust ter hoogte van de strook tussen Zandvoort en Noordwijk. FOTO REMKO DE WAAL/ANP

WINDENERGIE

Is de opbrengst van wind op zee nou te rooskleurig of niet?

Wetenschappers en de Tweede Kamer voeren discussie: valt de hoeveelheid windenergie vanuit de Noordzee tegen? De minister stelt verwachtingen een beetje naar beneden bij.

Laura Wismans
AMSTERDAM

Ziet Nederland de toekomstige opbrengst van windparken op zee te rooskleurig in? Zijn er daardoor meer turbines nodig om aan de grotere stroomvraag van over een paar decennia te voldoen? En is daar dan wel plek voor?

Over die vragen ontstond in november enige reuring, toen hoogleraar windenergie aan de TU Delft Carlos Simão Ferreira onderzoek publiceerde waaruit bleek dat gegroepeerde turbines elkaar meer uit de wind houden dan eerder gedacht, waardoor ze minder elektriciteit leveren. De opbrengst van de Nederlandse windturbineparken zal een kleine 35 procent bedragen, in plaats van de ruim 50 procent waar de Nederlandse overheid tot voor kort van uitging, schreef hij met twee Deense collega's. Dit percentage is de verhouding tussen daadwerkelijk opgewekte energie ten opzichte van het theoretisch maximum, als een windpark altijd op vol vermogen zou draaien. Het onderzoek werd meteen opgepikt en er kwamen Kamervragen.

Woensdag kwam demissionair minister Hermans van Klimaat en Groene Groei (VVD) met een reactie. Die komt erop neer dat ze het percentage uit het model van Simão Ferreira grotendeels naast zich neerlegt. Dat doet ze mede op basis van een memo met wetenschappelijke context door twee andere hoogleraren windenergie van de TU Delft, die aannames van Simão Ferreira betwisten. De minister houdt in plaats daarvan een inschatting van 42 procent aan, die uit onder meer een eerdere TNO-berekening kwam en die toen als „redelijk pessimistisch" werd bestempeld.

Donderdagmiddag was Simão Ferreira in de Tweede Kamer, waar hij aan een drietal Kamerleden van de Kamercommissie voor Klimaat en Groene Groei een technische briefing gaf over zijn onderzoek.

Zog-effect

De discussie lijkt over een andere realiteit te gaan: een te volle Noordzee waar turbines op elkaar gepropt worden. Terwijl, windenergie is de laatste maanden vooral in het nieuws omdat het bouwen van windparken zo moeizaam gaat. Vorige week maakte de minister bekend in plaats van twee windparken maar één park aan te besteden dit jaar, van 1 gigawatt (GW). In totaal staat er nu voor 5,5 GW aan vermogen. Voor 2050 was ooit bedacht dat er 70 GW zou moeten staan, dat wordt steeds verder afgezwakt.

> Nederland bouwt niet als enige op de Noordzee, de Engelse windparken staan er pal naast

De weg naar een Nederlandse Noordzee met 60 of 70 GW aan opgesteld vermogen en met enorme windparken, de situatie waar Simão Ferreira zich zorgen om maakt, is nog lang. Maar nu rekening houden met de situatie over enkele decennia is nodig, benadrukt Simão Ferreira in de technische briefing. Bovendien, Nederland bouwt niet als enige op de Noordzee, de Engelse windparken staan er pal naast. Hij wijst op cijfers van de afgelopen jaren, in 2024 was de opbrengst van Nederlandse windparken op zee 38 procent, dicht bij wat zijn model laat zien voor dat jaar.

Het draait allemaal om een effect dat een enkele windmolen niet heeft, maar een grote groep windmolens bij elkaar wel: het zog-effect. Doordat turbines in elkaars 'schaduw' staan komt niet overal evenveel wind. Turbines in het midden van een windpark zullen langzamer draaien dan turbines aan de rand. Hoe dichter de turbines op elkaar staan, hoe groter het effect. Ook kan het windpark op die manier last hebben van een ander nabijgelegen windpark.

Dat dit effect bestaat is langer bekend. Nu er meer windparken gebouwd zijn en opbrengsten en atmosferische effecten beter te meten zijn, worden de computermodellen die het effect berekenen steeds beter. De schattingen van opbrengst - het percentage heet in vaktermen de capaciteitsfactor - zijn al vaker naar beneden bijgesteld.

Simão Ferreira rekende voor zijn onderzoek met een windpark van 10 GW, waar 10 MW aan windmolens per vierkante kilometer in staan. Windparken die tot 2032 zijn ingetekend zijn per stuk veel kleiner en de turbines staan verder van elkaar. Voor daarna zijn er wel plekken aangewezen waar windenergie kan komen maar de vorm is nog niet bepaald. Dat maakt het windpark in het onderzoek hypothetisch, en dat is een van de aannames waar de collega-hoogleraren Simon Watson en Dominic von Terzi kritisch op zijn.

Optimistisch of pessimistisch

Ze vinden ook dat Simão Ferreira rekent met een „suboptimale turbinekeuze", terwijl volgens hen te verwachten is dat de technologie verbetert. Aannames over turbinetechniek en hoe turbines opgesteld zijn maken veel verschil in dit soort berekeningen, schrijven ze.

En er zijn andere onderzoeken die hogere opbrengsten laten zien. Watson en Von Terzi noemen onderzoek van Fraunhofer IWES (de Duitse TNO) over het hele Noordzeegebied. Daaruit blijkt dat de energieproductie van Nederlandse windparken zal dalen van zo'n 46 procent in 2030 naar 43 procent in 2050 in een situatie dat er dan 70 GW zou staan. Het kabinet liet in 2024 doorrekenen wat de 21 GW die is ingetekend tot 2032 zou opleveren, en windonderzoeksbureau Whiffle kwam ook uit op een capaciteitsfactor van 46 procent. Er gaan nog enkele procentpunten af door verliezen bij het transport.

In het Windenergie Infrastructuurplan dat het ministerie afgelopen juli publiceerde staat dat er in studies over de toekomstige energiehuishouding van Nederland „vrij optimistische aannames over de opbrengsten" van windenergie werden gedaan. Aan TNO werd daarom voor dit rapport gevraagd om ook scenario's met minder opbrengst door te rekenen.

De 42 procent die daaruit kwam werd in juli 2025 nog een „redelijk pessimistische inschatting" genoemd, maar lijkt nu het nieuwe algemeen aangenomen cijfer. Simão Ferreira krijgt dan wel geen gehoor bij het kabinet, de verwachting is toch naar beneden bijgesteld.

Heeft deze lagere opbrengst nog grote gevolgen voor het beleid voor wind op zee? Hoogleraar Watson maakt zich hier niet zo'n zorgen over. „Zo'n daling is merkbaar maar betekent geen catastrofaal productieverlies."

Advertentie

nrc
ZATERDAG 24 JANUARI & ZONDAG 25 JANUARI 2026

REPORTAGE **MIJNBOUWINDUSTRIE**

Met zijn zeldzame aardmetalen ziet Australië volop kansen op de wereldmarkt

Zeldzame aardmetalen zijn 'het nieuwe goud'. Australië ziet kans om wereldspeler te worden in deze markt, en sloot daarvoor een deal met de Verenigde Staten.

De Mount Weld-mijn in West-Australië, een van de belangrijkste bronnen van zeldzame aardmetalen ter wereld. FOTO JASMINE WILLIAMSON/CHAMBER OF MINERALS AND ENERGY WA

Chris Torrisi, algemeen directeur van mijnbouwbedrijf Lynas Rare Earths: „Alle gemakken van de moderne maatschappij komen uit de grond." FOTO JASMINE WILLIAMSON/ CHAMBER OF MINERALS AND ENERGY WA

De verwerkingsfabriek van Lynas Rare Earths in Kalgoorlie. FOTO CARLA GOTTGENS/ BLOOMBERG/GETTY IMAGES

Meike Wijers

LAVERTON/KALGOORLIE

In de rode woestijn van West-Australië strekt het gat in de grond zich uit tot aan de horizon. Elke aardlaag heeft er een nieuwe schakering van rood en bruin. De hete lucht zindert boven de zandvlakte. Stof stijgt op uit de diepte.

Dit is de Mount Weld-mijn, 's werelds belangrijkste vindplaats van zeldzame aardmetalen buiten China. De mijn zit in een vulkanische prop; gestolde lava, achtergebleven in de krater van een gedoofde vulkaan van twee miljard jaar oud. Hier komen zogenoemde kritieke mineralen in zeer geconcentreerde vorm voor. De groep van zeventien zeldzame aardmetalen is essentieel voor moderne technologie, de energietransitie en defensie.

Chris Torrisi, algemeen directeur van mijnbouwbedrijf Lynas Rare Earths, werkt ruim 28 jaar in de sector. „Ik ben trots op mijn werk", zegt hij, terwijl hij stilhoudt bij een hek vanwaar de mijn goed te overzien is. Torrisi draagt een geel veiligheidshesje, een helm en een veiligheidsbril. „Alle gemakken van de moderne maatschappij komen uit de grond. Dankzij de mijnbouwindustrie hebben we een veel hogere levensstandaard dan alle generaties vóór ons."

De zon is meedogenloos fel. Torrisi knijpt zijn ogen tot spleetjes. Hij haalt zijn telefoon tevoorschijn. „Iedereen heeft zo'n apparaat in z'n broekzak. Het beeldscherm is gepolijst met cerium. De trilfunctie wordt geactiveerd door een neodymiummagneet. Ook de luidspreker maakt gebruik van een magneet. Allemaal zeldzame aardmetalen, die hier in de grond zitten."

De wereldwijde honger naar zeldzame aardmetalen is niet te stillen. Metalen als neodymium, praseodymium en cerium worden ook wel het 'nieuwe goud' genoemd, omdat ze cruciaal zijn voor allerlei technologische toepassingen. Producenten van chips gebruiken ze, net als fabrikanten van telefoons en windturbines, gevechtsvliegtuigen en MRI-scanners.

Anders dan de benaming doet vermoeden, zijn deze metalen niet zeldzaam. Ze komen op veel plekken in de wereld voor, maar vaak in kleine hoeveelheden. Delven ervan is daardoor duur en inefficiënt; grote stukken land moeten worden uitgegraven om ze te winnen. Mount Weld is bijzonder door de zeer hoge concentratie zeldzame aardmetalen, 6 tot 8 procent. Vooral neodymium en praseodymium worden hier opgegraven; essentiële bouwstenen voor hoogwaardige permanente magneten.

Chinees monopolie als drukmiddel

Eén land vooral plukt tot nog toe de vruchten van het toegenomen belang van zeldzame aardmetalen. China domineert deze markt al sinds de jaren negentig en heeft bijna een monopolie op delving en verwerking ervan. Volgens de United States Geological Survey bevindt bijna de helft van de bekende wereldvoorraad zich in China. Het land verwerkt zo'n 90 procent van de mondiale kritieke grondstoffen.

Dat dit risico's met zich meebrengt, is de afgelopen tijd duidelijk geworden. Sinds het handelsconflict tussen de VS en China is opgelaaid, gebruikt China zijn monopoliepositie als drukmiddel. In april vorig jaar voerde het Chinese ministerie van Handel vergaande exportbeperkingen in als reactie op de hoge importtarieven van president Trump. Ineens was er wereldwijd een groot tekort aan de cruciale materialen. Sommige autofabrieken in de Verenigde Staten en Europa moesten tijdelijk de productie stilleggen.

Vooral voor de defensie-industrie is een onbetrouwbare toeleveringsketen een probleem, aldus Hayley Channer van het US Studies Centre van de Universiteit van Sydney. „Zonder zeldzame aardmetalen heb je de krachtige magneten niet die nodig zijn voor raketten en straalmotoren", zei ze tegen deAustralische publieke omroep ABC. „Dat is een bedreiging voor de nationale veiligheid."

Zeker in de Verenigde Staten wordt dit risico gevoeld. Daarom is de Amerikaanse regering hard bezig andere bronnen aan te boren. President Trump sloot in april vorig jaar een mineralendeal met Oekraïne en aast nu op Groenland, onder meer vanwege de kritieke grondstoffen die er in de grond zitten.

Deal met VS is 'game changer'

Maar de meest logische — en bereidwillige — partner als het gaat om zeldzame aardmetalen is Australië. Het land beschikt over de op vier na grootste reserves aan zeldzame aardmetalen ter wereld. In oktober vorig jaar ondertekenden de Amerikaanse president en de Australische premier Anthony Albanese een overeenkomst over delving en verwerking van deze kritieke grondstoffen. De deal, voor zo'n 8,5 miljard Amerikaanse dollar (zo'n 7,3 miljard euro), moet nieuwe projecten versnellen en een veilige toeleveringsketen garanderen.

Volgens Trump zal de deal de prijs van zeldzame aardmetalen flink beïnvloeden. „Over een jaar hebben we zo veel kritieke mineralen en zeldzame aardmetalen dat je niet meer weet wat je ermee moet doen", zei hij opgetogen tijdens een persconferentie. „Dan kosten ze nog maar 2 dollar."

Ook in Australië is het enthousiasme groot. „Dit is een *game changer* voor de West-Australische mijnbouwindustrie", zegt Anita Logiudice, beleidsmedewerker van de lokale mijnbouwkoepel CME. Ze zit in een gebouw vlakbij de Mount Weld-mijn. De airconditioning zoemt om de ruimte op een comfortabele 22 graden te houden, buiten is het ruim dertig graden. Het is stil, de meeste mijnwerkers zitten onder de grond. Vierentwintig uur per dag wordt hier gegraven naar de bodemschatten.

Sinds de aankondiging van de deal met de VS is de Australische mijnbouwsector in de ban van een nieuwe *boom*, zegt Logiudice. „Die overeenkomst geeft ons het vertrouwen dat we aan deze belangrijke delfstoffen meer kunnen verdienen dan de productiekosten bedragen, omdat de VS bereid zijn een minimumprijs te betalen in ruil voor betrouwbare levering."

Bij de verwerking van zeldzame aardmetalen kan zelfs radioactief afval vrijkomen

Op een uur vliegen van de Mount Weld-mijn ligt Kalgoorlie, een stadje met zo'n dertigduizend inwoners. Sinds de goudkoorts eind negentiende eeuw losbarstte, is dit een hub voor de mijnbouwindustrie. In de pubs zitten mijnwerkers met veiligheidsvestjes aan. Velen zijn '*fly in, fly out*'-mijnwerkers; ze werken tot twee weken lang, twaalf uur per dag in de mijnen en hebben dan twee weken vrij. „Als het zo doorgaat, zal deze stad de komende jaren verder groeien", verwacht Logiudice.

Kostbaar en vervuilend

Nu nog gaat het leeuwendeel van wat Australië en andere landen aan zeldzame aardmetalen opgraven voor verwerking naar China. Want dat proces is erg kostbaar en vervuilend. De Chinezen hebben geïnvesteerd in de verwerkende industrie en hun eisen om vervuiling te beperken zijn een stuk minder streng.

Maar Australië wil dat anders gaan aanpakken. Het land kondigde deze maand aan dat het een strategische reserve aanlegt van antimoon, gallium en zeldzame aardmetalen ter waarde van 1,2 miljard Australische dollar (zo'n 690 miljard euro). Dat moet de afhankelijkheid van China verminderen en de toelevering voor defensie en groene technologie veiligstellen.

Meer deals zijn in de maak. Australië is ook in gesprek met Japan, Zuid-Korea, Singapore en de Europese Unie. Want ook Europa wil minder afhankelijk worden van grondstoffen uit China. De ministers van Financiën van de G-7, zeven grote industrielanden, kwamen deze maand in Washington bijeen om te praten over gegarandeerde minimumprijzen voor zeldzame aardmetalen. Ook de EU was vertegenwoordigd, naast Australië, India, Zuid-Korea en Mexico. Gezamenlijk is deze groep goed voor 60 procent van de wereldwijde vraag naar kritieke mineralen.

Intussen wordt in West-Australië een raffinaderij voor zeldzame aardmetalen gebouwd. De regering leende er ruim 1,2 miljard Australische dollar (circa 670 miljoen euro) voor uit aan mijnbouwbedrijf Iluka. Australiës eerste raffinaderij voor deze delfstoffen moet eind dit jaar klaar zijn.

Vervuiling en waterschaarste

Toch zitten er nog heel wat haken en ogen aan deze ontwikkeling. De Australische milieueisen zijn een stuk strenger dan die in China; en dan is het een probleem dat bij de vervuilende verwerking van zeldzame aardmetalen zelfs radioactief afval kan vrijkomen. Australische producenten zeggen dit te kunnen voorkomen. „In tegenstelling tot andere raffinaderijen zullen wij nooit water lozen in de omgeving", zegt Dan McGrath, hoofd zeldzame aardmetalen bij Iluka, tegen de Australische publieke omroep ABC.

Het vermalen van gesteente, het scheiden van mineralen en het verwerken van het afval vergt enorme hoeveelheden water. Naar schatting is er bijna een miljard liter grondwater per jaar nodig voor de raffinaderij. En water is schaars in de Australische woestijn.

Daarom zijn experts kritisch. „Op de plekken waar het meeste erts zit, is vaak een watertekort", zegt hoogleraar geologie John Mavrogenes van de Australian National University tegen ABC.

Bij de fabriek voor zeldzame aardmetalen in Kalgoorlie is toch vooral sprake van enthousiasme. Hier vindt de eerste scheiding plaats van de grondstoffen uit de Mount Weld-mijn. In dikke, roestkleurige buizen worden de zeldzame aardmetalen er gescheiden van de rode aarde. Logiudice wijst naar de gigantische smeltoven. „Dit is een van de grootste van Australië", zegt ze trots. Voor de bedrijfstak voorziet ze een gouden toekomst. „We hebben nu al projecten lopen ter waarde van miljarden dollars. Als we snel schakelen, liggen de kansen voor het grijpen."

Advertentie

DELEN
PRIVATE BANK

Voor vandaag en morgen

Vraag je welkomstbrochure aan via delen.bank/brochure

REPORTAGE **PRODUCTONTWIKKELING**

Hoe ontwikkel je een nieuw product? Bij HEMA kijken ze tot in de slaapkamer van klanten mee

Terwijl de meeste winkelketens hun spullen uit de catalogus van een fabrikant halen, ontwikkelt HEMA alles zelf. Daarvoor onderzoekt het warenhuis de alledaagse problemen van klanten. „De laagste prijs hebben is niet uniek, eigen design wel."

Door **Timo Nijssen** Fotografie **Bram Petraeus**

Het is „toch altijd een beetje ongemakkelijk", zegt Sarie Moolenburgh terwijl de lift omhoog zoeft in een appartementencomplex in Hilversum. Over een paar seconden zal ze met haar collega Anna Witteman voor de deur staan bij een ouder echtpaar om daar op slaapkamerbezoek te gaan. Gewone mensen, consumenten, om inspiratie op te doen voor nieuwe of verbeterde producten voor hun werkgever HEMA.

Dat is inderdaad best ongemakkelijk – zeker gezien het onderzoeksthema 'slaap'. De vrouw die opendoet hebben ze allebei nog nooit eerder gesproken. Ze is via een werving sbureau geselecteerd, deelnemers weten bij hun aanmelding niet waar het onderzoek precies voor is.

Eenmaal geïnstalleerd aan de keukentafel vertelt consumentenonderzoeker Witteman wat ze komen doen. „Het gaat echt om jouw ervaring", zegt ze. „Je hoeft dus niet te spreken voor anderen." Vervolgens haalt ze een set pastelkleurige kartonnen kaartjes tevoorschijn. 'Ochtendmens' staat er op de ene kant, 'avondmens' op de andere. 'Impulsief' of 'gewoontedier', 'kacheltje' of 'koukleum', 'altijd gehaast' of 'altijd relaxed'.

De kaartjes zijn bedoeld om het gesprek op gang te krijgen, maar de gastvrouw heeft weinig nodig om te beginnen met praten. Ze vertelt honderduit over haar gezinssituatie, wat er in haar leven speelt en wat voor effect dat op haar slaap heeft.

Na een tijdje vragen Witteman en Moolenburgh of ze de slaapkamer mogen zien. Daar kijken de onderzoekers rond en stellen ze vragen als: is het raam 's nachts open of dicht? Zijn de gordijnen verduisterend? Wat voor dekbed vindt het stel fijn? Naar welke winkels gaan ze voor slaapkamerspullen?

Het duo legt vandaag drie van dit soort bezoeken af. Op de OV-fiets trekken ze van adres naar adres. Ze zijn zelf ook weleens verbaasd, vertellen ze onderweg, hoe openhartig de mensen bij wie ze langsgaan over hun sores vertellen. Soms voelen ze zich net sociaal werkers.

De afdeling productontwikkeling bij HEMA, waar wordt gewerkt aan een nieuwe lipstick.

Alles zelf ontworpen

Waar veel winkelketens spullen verkopen die uit de catalogus van een producent komen, ontwerpt HEMA bijna al zijn 30.000 artikelen zelf. Dat is niet de goedkoopste manier om een winkel te vullen, wat terug te zien is op de prijskaartjes. Zo kost een schuursponsje bij HEMA 56 eurocent per stuk, bij Action 30 cent.

„De laagste prijs hebben is niet uniek", zegt commercieel directeur Bas Verheijen op het HEMA-hoofdkantoor in Amsterdam. De producten van de keten moeten vooral „de beste deal" zijn. „Niet de goedkoopste, maar een goede verhouding tussen de prijs en kwaliteit." Met een onderscheidend ontwerp: „*Dutch design for the millions*, er is geen ander die dat spel speelt."

Die strategie hanteert HEMA al zo'n beetje sinds de oprichting honderd jaar geleden, maar in de jaren tien van deze eeuw kwam de klad erin. Het warenhuis was in handen gekomen van een Britse *private equity*-investeerder die het bedrijf volhing met schulden. De bijbehorende rentebetalingen – ruim 50 miljoen euro per jaar – zorgden ervoor dat de keten verlies draaide. Een volgende eigenaar lukte het niet daar verandering in te brengen.

Verheijen: „Alles wat werd verdiend, werd gebruikt om die schulden af te betalen. Er was letterlijk geen geld voor de winkels, voor de producten, voor design. De kaasschaaf was over de kwaliteit gehaald, het design was weinig onderscheidend of is te lang hergebruikt."

Eind 2020 komt HEMA in handen van de familie Van Eerd, die ook supermarktketen Jumbo bezit. Eerst samen met investeringsmaatschappij Parcom, sinds eind 2025 hebben de Van Eerds het hele bedrijf in handen. De schuldenberg werd gesaneerd, er trad een nieuwe directie aan. Onder topvrouw Saskia Egas Reparaz, die in juni 2021 begon, moest het bedrijf een duurzame koers gaan varen. Dat gebeurt onder andere door de kwaliteit te verhogen, zodat spullen langer meegaan.

Sinds 2021 maakt HEMA weer winst. In 2024, het meest recente jaar waarover jaarcijfers zijn, hield het warenhuis van 1,45 miljard euro aan omzet 56 miljoen euro winst over. Er werken 17.000 mensen, grotendeels in de 755 winkels. Daarvan staan er ruim 550 in Nederland, meer dan 100 in België, bijna 70 in Frankrijk en de rest in Duitsland, Luxemburg en Oostenrijk.

Op het hoofdkantoor is een citaat van oprichters Arthur Isaac en Leo Meyer opgehangen boven de trap die medewerkers dagelijks nemen: „Opdat wij evenveel moeite doen om klanten te behouden als ze te krijgen." Dus minder aandachttrekkende stunts, meer betrouwbaarheid, zodat mensen terug blijven komen.

Vraag onderzoeken

Naar die nieuwe of vernieuwde spullen moet wel vraag zijn. De huisbezoeken zijn de eerste stap om daar achter te komen. Wanneer een probleem daar vaker wordt genoemd, toetst het bedrijf dat met kwantitatief onderzoek bij een klantenpanel.

Het woord „probleem" vermijden onderzoekers Moolenburgh en Witteman overigens bij hun gesprekken. Daarnaar vragen levert nauwelijks goede antwoorden op: weinig mensen kunnen direct benoemen wat ze irritant of onhandig vinden in huis. Liever stellen ze brede, open vragen: hoe ziet de avond- of ochtendroutine eruit? Knelpunten komen dan vanzelf ter sprake.

Zo horen ze in Hilversum van meerdere deelnemers dat die eigenlijk hun telefoon niet mee naar bed willen nemen, maar dat toch doen omdat het hun wekker is. Een deelnemer had zelfs al een losse wekker gekocht, maar gebruikte die in de praktijk niet omdat er alleen maar piepjes als wekgeluid uit komen.

Op de OV-fiets beginnen de ideeën op te borrelen. Maar, zegt Moolenburgh: „De kunst is om niet gelijk conclusies te trekken." Thema's dienen zich pas na meerdere gesprekken aan. „Vaak is het goed om alles even te laten rusten, anders ga je te kort door de bocht." Witteman vult aan: „Dan ga je ook weer gesloten naar de volgende klant toe."

Hervulbare lippenstift

Als de problemen bij consumenten eenmaal geïdentificeerd zijn, gaan de conceptontwikkelaars en ontwerpers aan de slag. Bart Kleijzen, die bij HEMA verantwoordelijk is voor het merk, en hoofd design Pauline Barendregt illustreren hoe dat gaat aan de hand van de onlangs herziene make-up-lijn.

„Lippenstift is best duur, terwijl een groot deel van het product verpakking is die je weggooit. Klanten denken dan: je betaalt eigenlijk alleen maar voor die verpakking", zegt Kleijzen. In de ontwerpstudio op het hoofdkantoor vertelt hij dat het idee ontstond om een hervulbare lippenstift te maken. „Hoe kun je hervullen leuk maken? En ervoor zorgen dat mensen dat ook echt gaan doen?"

Aan dat idee werd nog een tweede probleem toegevoegd, zegt Barendregt. „Met lippenstift zit iedereen heel erg te klooien. Je moet ergens een spiegel zoeken en die tegelijk met de lippenstift vasthouden. Of je kijkt in een spiegelende winkelruit, of je telefoon in selfiestand."

Ze haalt een oud opberghoesje tevoorschijn. „Vroeger had je dit soort cases. Daar zat dan ook een spiegel in. Op zich een slim gegeven, maar ook onhandig want je hebt twee losse dingen. Zo kwamen we op de gedachte: kunnen we het spiegeltje integreren in het omhulsel van de lippenstift?"

Met die twee ideeën gingen de ontwerpers naar de tekentafel. Eerst doen ze vormonderzoek. Op een ronde lipstick zou het spiegeltje moeilijk passen. En kon de kap nog wel tot de helft van de stick lopen zoals bij het oude model? Dat zou immers betekenen dat de spiegel in tweeën gesneden wordt.

Eerdere **schetsen** zien voor de lippenstift.

Eerst kwam er een omhulsel dat nog iets te breed was, toen een die te groot was voor in de make-up-tas – waarna het hoesje-met-stift uiteindelijk de vorm kreeg die nu in de winkel ligt: een rechthoekig blokje met afgeronde hoeken. Herkenbaar HEMA zonder dat de naam erop hoeft te staan, vindt het hoofd design.

Geschikte problemen

Niet elk huiselijk probleem kan opgelost worden met een product. Het moet bij het assortiment van het warenhuis passen, betaalbaar uitgevoerd kunnen worden en er moet een leverancier voor te vinden zijn: HEMA heeft geen eigen fabrieken. Bij de lippenstift komt de houder van een producent in China, de vulling wordt in Nederland gemaakt.

Missers zijn er ook. De winkel legde 'herpakpapier' in de schappen, waarmee cadeautjes meerdere keren ingepakt kunnen worden. „Een oplossing die iets te niche bleek", oordeelt Kleijzen achteraf.

Of oplaadbare fietslampjes. „Wij zijn heel groot in fietslampjes, bijna iedereen koopt die bij ons. Dat is geen wegwerpproduct, maar daar komt het vaak wel op neer." Mensen kopen een nieuw setje in plaats van de batterij te vervangen. Daar moest een oplaadbare versie voor komen. „Die hebben we gemaakt. Met een magneetje, zodat je hem ook nog op de hondenriem kan vastmaken. Helemaal fantastisch", zegt Kleijzen.

Alleen bleek schaal een probleem: „Fietsen doen we vooral in Nederland heel veel, niet in de rest van de wereld. Als je in China naar fabrikanten gaat, moeten ze het specifiek voor jou gaan maken." Zo'n Chinees lampje kwam uit op 21 euro. „Dat is te duur."

Het lampje werd doorontwikkeld. Het magnetische bevestigingssysteem werd weggehaald, klanten bleken dat niet te gebruiken. Er werd geen oplaadkabel meer meegeleverd omdat mensen er daar thuis al genoeg van hebben. „Nu hebben we een oplaadbaar lampje voor onder de vijf euro, waardoor het ineens super concurrerend wordt met het gewone fietslampje."

Product uitleggen

Als het nieuwe product er eenmaal is, moet het zo simpel mogelijk aan klanten uitgelegd kunnen worden. De boodschap moet in een tv-spotje van 30 seconden passen. Op het hoofdkantoor wordt ook de winkelpresentatie getest – voor de informatiekaartjes die in het make-up-schap komen, moet de tekst nog korter zijn. Zo zegt HEMA over de herbruikbare lipstick dat die voor „minder afval" zorgt. „Hoeveel minder precies, is op zo'n moment niet relevant", zegt marketingmanager Eva Vermeulen.

„Als je niet meedoet met het spel van de allerlaagste prijs, moet je vertellen wat er zo anders is aan jouw merk. Waarom mensen je moeten overwegen", zegt marketingdirecteur Eva Vermeulen. „We zeggen ook niet 'beter voor het milieu', die conclusie kunnen klanten zelf trekken. Iedereen vindt duurzaamheid heel erg belangrijk, maar als je in een aankoopproces zit, is het heel vaak niet de *reason to buy*."

Trouwe lipstickkopers met een klantenkaart kregen, de spreuk boven de trap indachtig, per e-mail te horen dat hun lippenstift een metamorfose heeft ondergaan. „Je wilt oude klanten niet verliezen, want we verkopen het product gewoon nog", zegt Vermeulen. „Maar het ziet er nu anders uit."

Zo kwamen we op de gedachte: kunnen we het spiegeltje integreren in het omhulsel van de lippenstift?

Pauline Barendregt
hoofd design HEMA

De nieuwe **lipstick** met een spiegeltje aan de buitenkant.

nrc
ZATERDAG 24 JANUARI & ZONDAG 25 JANUARI 2026

REPORTAGE **VOEDSELTECHNOLOGIE**

De val van Meatable leert: wie snel rendement zoekt, stapt niet in kweekvlees

Het einde van de Leidse kweekvleesmaker Meatable is een klap voor een sector die nog niet eens goed van de grond was gekomen. De overblijvers moeten het hebben van investeerders met een lange adem.

Door **Martine Kamsma** Fotografie **Bart Maat**

Worstjes met kweekvet van Meatable tijdens een proeverij in Leiden.

Een opgewonden sfeer heerste er, toen een groepje genodigden in Leiden voor het eerst een worstje met gekweekt varkensvet mocht proeven. Het was half april 2024. Kweekvleesbedrijf Meatable, net verhuisd naar een splinternieuw pand op het Bio Science Park in Leiden, had een mijlpaal bereikt op de lange weg naar een lekker en betaalbaar alternatief voor vlees van geslachte dieren.

Dáár lag het worstje, op een broodje met mosterd en ui, heel speciaal en heel gewoon tegelijk te zijn. De bevlogen oprichter Daan Luining wist dat het nog een lange weg naar de markt was: „Maar mijn droom is dat ik op een dag met mijn dochter door de supermarkt loop en kan zeggen: kijk, heeft papa gemaakt.”

Nog voor het einde van 2025 was de stemming totaal omgeslagen. Op een Portugees kweekvleescongres kondigde Luining zijn vertrek bij Meatable aan in een speech waarvan sommige aanwezigen de tranen in de ogen kregen. Voor hen werd in het conferentieoord in de Algarve duidelijk: dit is het einde van Meatable.

Eind december trok biotechinvesteerder Agronomics als belangrijkste aandeelhouder officieel de stekker uit de start-up. De „verwachte prestaties” had Meatable door „voorziene en onvoorziene risico’s” niet kunnen leveren. „Liquidatie is de meest geschikte oplossing.” Van de circa 85 miljoen euro die Meatable in zeven jaar verbrandde, was bijna 8 miljoen opgehaald bij Agronomics.

Sceptici van het eerste uur zagen hun gelijk bevestigd. „In 2018 rekende ik al voor waarom kweekvlees nooit iets kon worden”, schreef oud-hoogleraar voedingsleer Martijn Katan op X, doelend op het „peperdure” productieproces. „Jammer maar helaas.”

Hoe kan het dat de beloftevolle Leidse start-up is omgevallen? En heeft kweekvlees nog toekomst? Een ronde langs experts in deze pionierende sector laat zien dat het visioen van een wereld zonder intensieve veehouderij heeft plaatsgemaakt voor realisme. Maar het geloof in kweekvlees is nog springlevend.

Daan Luining kan zolang de afwikkeling van het faillissement duurt niet praten over Meatable. Andere betrokkenen zijn voorzichtig met details over de oorzaken van het faillissement. Duidelijk is wel: zonder investeerders met een lange adem houdt alles op.

Al langer valt bij congressen over alternatieve eiwitten zoals kweekvlees te horen dat de hype voorbij is: duurzame innovaties zijn bij durfkapitalisten minder in trek, AI is het nieuwe speeltje. De ‘toeristen’ zijn verdwenen, er is minder geld te verdelen en dat gaat naar de kweekvleesbedrijven met de beste kansen.

The Good Food Institute, dat de investeringen in de sector bijhoudt, laat zien: de piek lag in 2021, met 1,36 miljard dollar aan investeringen wereldwijd. In 2025 stond de teller na negen maanden op 36 miljoen dollar.

Snel rendement

Of bedrijven overeind blijven, heeft veel te maken met het type investeerders. Bij Meatable werden de investeringsrondes geleid door Agronomics, een Britse biotechinvesteerder. Weliswaar met een sterke affiniteit met celkwekers, maar tegelijkertijd een beursgenoteerd bedrijf dat zijn aandeelhouders moet laten zien dat er op afzienbare termijn iets terugkomt van de geïnvesteerde miljoenen. En snel rendement blijkt zich slecht te verhouden tot de ontwikkeling van kweekvlees.

Sinds hoogleraar Mark Post in 2013 de eerste kweekvleesburger aan de wereld presenteerde, zijn grote stappen gezet - zo is het al heel lang niet meer nodig cellen te kweken met bloed van ongeboren kalveren. Maar kweekmedium, de voeding waar cellen op groeien, is nog steeds duur.

Het productieproces versnellen én opschalen naar fabrieksproporties is voor alle start-ups ingewikkeld en tijdrovend - levende cellen gedragen zich in grote bioreactoren nu eenmaal anders dan in het lab.

Het terugkerende woord is kostenefficiëntie: kun je met kweekvlees een hamburger of een worstje maken voor 2,50 in plaats van 250.000 euro?

Met de kennis van nu zijn bij Meatable keuzes gemaakt die niet goed uitpakten, zeggen ingewijden. De Amerikaanse ceo Jeff Tripician leek in 2024 met zijn achtergrond in de vleesindustrie de aangewezen persoon, hij kende de consumentenmarkt. Maar hij wilde te snel. Had te weinig oog voor de technische uitdagingen. Sorteerde te vroeg voor op verkoop van het bedrijf.

Het plan was: snel goedkeuring krijgen in Singapore, waar restaurants sinds 2020 kipnuggets van Eat Just met opgekweekte dierlijke cellen mochten serveren. Vervolgens naar de VS - met iets langere toelatingsprocedures, maar met een gigantische markt. En als laatste naar de EU, waar de goedkeuring notoir ingewikkeld en tijdrovend is.

In Singapore had Meatable een partner gevonden voor een testfabriek, vertelde Luining bij de proeverij. De stap naar de markt verwachtte hij eind 2025. Dat bleek te optimistisch.

Meatable maakt kweekvlees met behulp van genetisch gemodificeerde stamcellen. Lastig in de EU, waar hoge drempels voor gmo zijn, en waar consumenten veelal afwijzend tegenover ‘geknutsel’ aan genen staan. In Singapore zou het sneller moeten lukken.

Maar zo snel als verwacht ging het niet. De Singaporese autoriteiten stelden telkens nieuwe vragen over het goedkeuringsdossier, waarop Meatable steeds nieuw onderzoek moest aanleveren. Duur en tijdrovend onderzoek, meer dan Meatable vol kon houden. Met de finish in zicht raakte Meatable door zijn laatste reserves. Waar Mosa Meat in december kon melden weer 15 miljoen euro te hebben opgehaald voor opschaling, ging bij Meatable de geldkraan dicht.

„Het geduld van investeerders heeft voor een groot deel te maken met de verwachtingen die bedrijven scheppen op een terrein dat inherent risicovol is”, zegt René Wijffels, die aan de Wageningen Universiteit als hoogleraar bioprocestechnologie de toekomst van kweekvlees onderzoekt. „Alle start-ups hebben dit dilemma: je moet beloftes doen om investeerders over de streep te trekken, maar als je die beloftes niet snel genoeg kunt waarmaken, haken investeerders af.”

Meatable heeft misschien onfortuinlijke keuzes gemaakt, maar is niet de enige kweekvleesmaker die over de kop ging. Ook andere veelbelovende start-ups moesten stoppen. Zo viel het Israëlische Believer Meat om, mede doordat investeerders zich van Israël afkeren. Ook het Britse CellRev en het Nederlandse Upstream staakten hun activiteiten. Kweekvleesproducenten van het eerste uur, zoals Eat Just, houden met moeite het hoofd boven water.

Ieder bedrijf dat ‘novel food’ op de markt wil brengen, krijgt te maken met ellenlange toelatingstrajecten. Toch is dit niet de belangrijkste reden dat investeerders zich terugtrekken, volgens Cindy Gerhardt, gepokt en gemazeld bij biotechnologische bedrijven en een van de oprichters van de koepelorganisatie Cellulaire Agriculturuur Nederland (CAN). „Er is nog geen enkel bedrijf dat al op grote schaal kweekvlees kan produceren. Dat is het grootste probleem. Veel investeerders zijn het vertrouwen kwijtgeraakt door de lange en dure ontwikkelingsroute.”

Kweekvlees wordt vaak met medicijnonderzoek vergeleken: het vraagt veel onderzoek en dat kan jaren, decennia duren. Maar waar farma-investeerders weten dat ze met één klapper alle investeringen meer dan goedmaken, is dat voor kweekvlees onzeker. Gerhardt: „Met een hamburger kun je nooit verdienen wat je met een nieuw medicijn kan verdienen.”

Overlevers

En er is nog een verschil: betere medicijnen wil iedereen. Maar kweekvlees is niet overal welkom. Kweekvlees belooft het klimaat en dierenlevens te redden en een einde te maken aan de bio-industrie. Dat maakt het bedreigend voor veehouderij en vleesindustrie. Italië en Hongarije hebben nu al gezegd het nooit toe te laten, om hun cultuur en tradities te beschermen.

Er zijn genoeg redenen om te zeggen dat het project kweekvlees gedoemd is te mislukken. Waarom zouden de overblijvers het dan toch kunnen halen? Het simpelste antwoord is: omdat zij de overlevers zijn.

Mosa Meat, het enige Nederlandse bedrijf met een proeffabriek, heeft in een aantal opzichten een betere uitgangspositie dan Meatable had. Het bedrijf, opgericht in 2016, prijst zich gelukkig met investeerders die ook een plek in de productieketen hebben. Nutreco bijvoorbeeld ontwikkelt met Mosa Meat het groeimedium voor kweekcellen en zou naast diervoeding in de toekomst ook celvoeding kunnen verkopen. Ook Bell Food, een Zwitserse vleesverwerker, en het Duitse pluimveeconglomeraat PHW hebben langetermijnbelangen: vlees wordt schaarser en duurder, alle alternatieven worden serieus genomen.

Mosa heeft veel kennis opgebouwd en vastgelegd in waardevolle patenten, en heeft de productiekosten aanzienlijk naar beneden weten te brengen - naar eigen zeggen kunnen ze nu hamburgers voor een „restaurantprijs” produceren. Hoewel het niet de makkelijkste weg was, bleef Mosa weg van genetische modificatie.

Onlangs is Mosa Meat met een handvol andere start-ups uitgekozen voor een proefproject met de Britse overheid om kweekvlees versneld in het Verenigd Koninkrijk op de markt te brengen. De Britse route kan wellicht de eeuwige *catch 22* doorbreken: er komt pas écht geld los als bedrijven goedkeuring hebben om hun product te verkopen, maar er kan alleen goedkeuring komen als bedrijven genoeg geld krijgen om hun dossier te bouwen.

Bedrijven die ‘novel food’ op de markt willen brengen - van eendenkroos tot gefermenteerd eiwitpoeder - klagen veel over stroperige procedures in Europa. En toch, zeggen experts, is Nederland voor innovatieve voedseltechnologie nog steeds een goede basis. Het had een Groeifonds, dat 60 miljoen vrijmaakte voor ontwikkeling van de sector - wat co-financiers nog eens tot ruim honderd miljoen euro aanvulden. Het heeft een sterk kennisnetwerk van universiteiten en onderzoeksinstituten, en sinds kort een demonstratieboerderij.

Worstjes met gekweekte dierlijke vetcellen

In 2018 rekende ik al voor waarom kweekvlees nooit iets kon worden

Martijn Katan
hoogleraar voedingsleer

De kans dat de kweekvleessector omdondert, is nog nooit zo klein geweest

Ira van Eelen dochter van Willem van Eelen, die het eerste patent op kweekvlees verkreeg

Meatable-worstje op een broodje

Ook politiek is er beweging. In de EU is onlangs de Biotech Act aangenomen, die Europa moet transformeren tot een biotechnologische grootmacht - ook op het gebied van kweekvlees en andere dierlijke producten gemaakt uit cellen. Het rapport-Wennink, van de voormalige ASML-topman, ziet in Nederland innovatieland een rol voor ‘nieuwe eiwitten’. Hoewel het geld bij die ambities nog moet komen, voelt die erkenning als een steuntje in de rug.

Nu al kunnen innovatieve start-ups in nieuwe eiwitten een beroep doen op Invest-NL. Deze instelling financiert namens de overheid duurzame projecten die voor banken en private investeerders een te groot risico opleveren. Invest-NL investeerde zowel in Meatable als in Mosa Meat 15 miljoen euro.

„Het omvallen van Meatable is een klap”, zegt Victor Meijer van Invest-NL. “Maar het past in een natuurlijk proces.” Er gaan nog meer kweekvleesbedrijven omvallen, verwacht Meijer. En een aantal blijft overeind. “Cruciaal voor investeerders is: wat voor team zit er, welke kennis, en willen ze puzzelstukjes delen om een sector op te bouwen.”

Of er ooit een kweekvleesburger bij Albert Heijn komt, is onzeker, weet Meijer. „Feit is: kweekvlees is nog steeds hard nodig. Je kunt ook plantaardig eten, maar mensen willen nu eenmaal vlees, en de manier waarop we dat nu produceren, is niet vol te houden. Zeker niet als de vleesconsumptie nog met de verwachte 50 procent groeit.”

Mosa Meat ziet duidelijk de toegevoegde waarde van Invest-NL als partner. Het grondige technische onderzoek van Invest-NL en de strenge voorwaarden voor financiering helpen Mosa ook weer om andere investeerders aan boord te krijgen. Van vermogende families, van Thuisbezorgdoprichter Jitse Groen. Maar ook van de Amerikaanse ‘cowboy’ Chris Sacca, die als missie heeft „to unfuck the planet”.

En intussen blijft Mosa Meat schaven en sleutelen, óók aan de verwachtingen. Het eerste product zal niet een complete kweekvleesburger zijn, van spieren en vet uit de bioreactor. Het begint waarschijnlijk met vetcellen. Een ingrediënt waarmee ze plantaardige burgers een vlezige ‘sizzle’ kunnen geven. Zoals Meatable begon met kweekvet in een worstje.

Het lijkt Gerhardt verstandig om te beginnen op de ingrediëntenmarkt - en niet met een eigen consumentenmerk. “Business to business is niet zo sexy, maar als je met een uniek ingrediënt veel waarde kan toevoegen aan een consumentenproduct, kun je met de inkomsten vertrouwen van investeerders winnen en rustig je technologie verbeteren.” Tot er misschien ooit iets uitkomt dat op biefstuk lijkt.

Mijlpaal

De proeverij bij Meatable vorig jaar was een mijlpaal - eindelijk was het in Nederland toegestaan kweekvlees te eten. „Er zijn zoveel mensen die er al zo lang aan werken en die het nog nooit geproefd hebben”, zei Ira van Eelen, dochter van Willem van Eelen die in de jaren negentig het eerste patent op kweekvlees verkreeg. Zij was erbij vanaf het prille begin.

Het einde van Meatable vindt Van Eelen vreselijk voor de oprichters. „Maar de kans dat de kweekvleessector omdondert, is nog nooit zo klein geweest”, zegt ze als onvermoeibare ambassadeur. „Met Meatable houdt het niet op. De kennis die ze daar hebben opgebouwd, komt elders wel weer terug.”

REPORTAGE **ZORGVERZEKERING**

‘Mijn moeder wil dat ik ambtenaar word’

Sinds 1 januari betalen miljoenen Amerikanen gemiddeld 30 procent meer zorgpremie omdat de regering-Trump een toeslag liet verlopen die verbonden is aan ‘Obamacare’, het stelsel dat zorgverzekering betaalbaar moet houden. Er is geen uitzicht op een politieke oplossing.

Emilie van Outeren
BUCKS COUNTY

Ze is wel geschrokken van haar nieuwe zorgpremie, zegt Amanda Camarillo (38), maar verbaasd is ze niet. „Alles wordt duurder, mijn elektriciteitsrekening, de haarverf. Ik heb, tot mijn spijt, zelf ook net alle prijzen moeten verhogen”, zucht ze, met haar handen in het rode haar van een klant. Knippen en kleuren kost nu 235 dollar in ‘M Salon’, haar kapsalon in Doylestown, Pennsylvania. Verzekerd blijven voor ziektekosten een stuk meer.

Pas als Camarillo hardop narekent wat zij en haar man sinds begin 2026 moeten neertellen, voor henzelf en hun dochter van drieënhalf, vermoedt ze dat er „meer aan de hand is dan inflatie” - het excuus dat ze hoort voor al die andere stijgende kosten. „Ik betaalde maandelijks 298 dollar, mijn man 398 en voor onze dochter was de premie 95. Eind vorig jaar kregen we brieven dat mijn premie omhoog zou gaan naar 464, die van mijn man naar 563 en die van onze dochter naar 304 dollar”, somt ze op. Op jaarbasis zijn ze iets minder dan 16.000 dollar kwijt (13.664 euro), een stijging van bijna 70 procent. „Ik kon wel een iets lagere premie kiezen, maar dan zou mijn eigen risico bizar hoog worden. En dat is al 8.000 dollar. Zal je zien dat je net ziek wordt zodra je kiest voor minder dekking.”

Camarillo is kapster, haar echtgenoot dakdekker: kleine zelfstandigen die zich sinds 2014 kunnen verzekeren via het systeem dat werd ingevoerd onder de Democratische president Barack Obama. Amerikanen die niet zo arm zijn dat ze in aanmerking komen voor de staatsverzekering Medicaid, niet oud genoeg zijn voor Medicare (65+), en geen werkgever hebben die een collectieve polis regelt, vielen daarvoor tussen wal en schip en waren vaak onverzekerd.

Ondanks shutdown einde toeslag

Obamacare draait op commerciële verzekeraars, maar wordt relatief betaalbaar gehouden door mensen met een inkomen dat lager is dan vier keer de armoedegrens te subsidiëren. Tijdens de coronapandemie breidde Obama’s indirecte opvolger, Joe Biden, de toeslagen uit en verwijderde het inkomensplafond – tijdelijk.

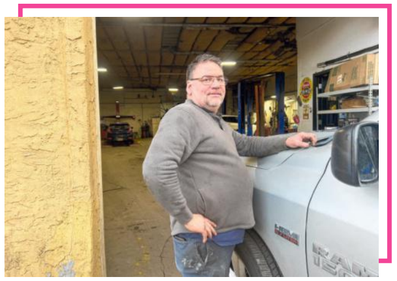
Nu de Republikeinen weer volledig aan de macht zijn in Washington, hebben zij de subsidie voor miljoenen mensen zoals Camarillo per 1 januari laten verlopen. Trump wil al sinds zijn eerste verkiezingscampagne af van Obamacare, dat hij „een ramp” heeft genoemd. Democraten in het Congres weigerden afgelopen najaar de begroting van de regering-Trump goed te keuren totdat deze toezei de toeslagen permanent te maken. Die eis liep op niks uit en na 43 dagen gaven acht senatoren de strijd op vanwege de gevolgen van de sluiting van de federale overheid. Maar het onderwerp is zeker niet van de politieke agenda en zal een voorname rol spelen in de tussentijdse verkiezingen in november.

Overal in de Verenigde Staten komen vooral ondernemers nu voor hogere kosten te staan. Gemiddeld stegen de premies met 30 procent, maar mensen die maar enkele tientjes betaalden zagen dat bedrag verveelvoudigen. Freelance fotograaf Sarah Anne Cunningham (37) vertelt in haar retro ingerichte studio in Hatboro dat haar premie steeg van 36 naar 145 dollar per maand. „Wat betekent dat ik meer moet werken en moet bezuinigen op andere dingen. Mijn zoon van 15 stelde voor om niet met school te gaan skiën dit jaar. Dat komt me stiekem erg goed uit”, zegt de Republikeinse, die niet op Trump stemde. Als er niet een paar jaar geleden een voorstadium van baarmoederhalskanker bij haar geconstateerd was, zou ze er misschien voor hebben gekozen om, niet voor het eerst, zonder zorgverzekering te leven.

Sam Barrett (26), styliste bij een kapsalon bij Cunningham in de straat, blijft de beslissing om zich te verzekeren voor zich uitschuiven. Amerikanen mogen tot ze 26 zijn meeliften op de zorgverzekering van hun ouders. Nu zij die leeftijd heeft bereikt, moet ze het zelf regelen en betalen. „Ik keek laatst op de website van Pennie [de instantie die in Pennsylvania Obamacare regelt] en zag dat het me 600 dollar per maand zou kosten. Dat is een kwart van mijn inkomen.” Daarom is ze voorlopig onverzekerd, in de hoop dat ze geen acute zorg nodig heeft.

Kapster **Amanda Camarillo** (rechts) moest de prijzen voor knippen en verven verhogen tot 235 dollar.

Monteur **Dave Landman** in zijn eigen autogarage in het stadje Bristol.

FOTO SHANNON STAPLETON/REUTERS

De premie van freelance fotograaf **Sarah Anne Cunningham** steeg van 36 naar 145 dollar. FOTO SARAH ANNE CUNNINGHAM

Kapster **Sam Barrett** schuift de beslissing om zich te verzekeren voor zich uit vanwege de hoge premie.

Weg uit Obamacare

Juist als jonge, gezonde mensen zoals zij niet participeren in Obamacare, lopen de kosten per verzekerde op. Naar schatting 1,5 miljoen mensen hebben hun zorgverzekering door de plots gestegen premies helemaal opgezegd. Wat betekent dat ze geen preventieve zorg zullen ontvangen en door een ongeluk of ernstige ziekte failliet kunnen raken.

De politieke gevolgen zijn nog niet te overzien. Veel meer dan het gekrakeel over Groenland is betaalbaarheid van het levensonderhoud in het algemeen en van de zorg in het bijzonder iets waar veel Amerikanen van wakker liggen. Het is hét onderwerp waarmee de Democraten denken dit jaar de Congresverkiezingen te winnen. *Swing district* Bucks County in Pennsylvania, waar Doylestown de hoofdstad van is, geldt daarbij als voornaam doelwit. Dat weet ook het plaatselijke Congreslid, Brian Fitzpatrick, de informele voorman van zeventien Republikeinen die tegen Trumps wil voor het verlengen van de toeslag stemde. Ook politiek kwetsbare senatoren zouden daarvoor zijn.

Zorg beslaat inmiddels 18 procent van de Amerikaanse economie en de kosten laten zich nauwelijks temmen. Republikeinen weten zich niet goed raad met het onderwerp, zegt Robert Field, hoogleraar volksgezondheid aan de Drexel Universiteit in Philadelphia. „De partij heeft Obamacare, in de kern een subsidie van zorg voor armeren, nooit gewild. Ze hebben het tot het Hooggerechtshof aangevochten en in zijn eerste termijn probeerde Trump het om zeep te helpen.” De bekende Republikeinse senator John McCain hield dat toen tegen. „Sindsdien breken ze het stelsel geleidelijk af.” Net als Medicaid.

‘Geen alternatieve ideeën’

Traditioneel willen Republikeinen een kleinere rol van de staat in de maatschappij en minder herverdeling van inkomsten, maar juist Donald Trump heeft kiezers aangetrokken die het zonder die overheid niet redden. Sommige rechtse politici willen nu, zoals Field het noemt, „aan de goede kant van de gezondheidszorg” staan. „Maar ze hebben geen alternatieve ideeën voor het huidige systeem. Nog geen concepten ervan.”

Hij verwijst naar Trumps enige debat met Kamala Harris tijdens de presidentscampagne van 2024. Daarin zei Trump, inmiddels acht jaar leider van zijn partij, dat hij „concepten van een plan” had om de gezondheidszorg goedkoper te maken. Vorige week lanceerde de president in een videoboodschap een „Geweldig Zorgplan” waardoor mensen direct een bedrag – waarschijnlijk veel lager dan de toeslag – zouden ontvangen om hun zorgverzekering deels mee te betalen.

> Mijn zoon stelde voor om niet met school mee te gaan skiën. Dat komt me stiekem erg goed uit
>
> **Sarah Anne Cunningham**
> freelance fotograaf

„Een vaag raamwerk, geen plan”, aldus Field. Het is onduidelijk wat het plan moet kosten, wie geld zou ontvangen, hoe dit de gezondheidszorg goedkoper moet maken en of er Republikeinse steun voor is. Maar Trump lijkt met deze vlucht vooruit wel de laatste hoop te smoren dat het Congres tot een deal kan komen voor verlenging van de Obamacare-subsidies.

Monteur Dave Landman (52) is in zijn eigen autogarage in het stadje Bristol net klaar met de keuring van een flinke grijze pick-up truck. De Trump-stemmer barst los als hij het woord Obamacare hoort. „Vanaf het begin een totale puinhoop. De zorgkosten zijn er alleen maar door gestegen.” Zelf heeft hij er een paar jaar met tegenzin gebruik van gemaakt, totdat hij met een vrouw trouwde op wier verzekering hij kon intekenen.

„Ze moeten het helemaal afbranden en opnieuw beginnen, maar dat durven politici niet”, vindt hij. „Ik weet dat sommige hardwerkende mensen hierdoor hun verzekering kwijtraken, maar dat is dan maar zo. Als de benzineprijzen omhooggaan, springt de staat ook niet bij om te zorgen dat mensen auto kunnen blijven rijden. Wie een betaalbare zorgverzekering wil, moet maar bij een grote autodealer gaan werken en niet bij de belastingbetalers aankloppen.”

Daarmee raakt Landman aan een van de vele pijnpunten in het Amerikaanse zorgverzekeringssysteem. Juist in het land dat prat gaat op ondernemerschap, wordt ondernemen daardoor ontmoedigd. Want wie voor zichzelf begint zonder een echtgenoot die als vangnet dient, is aangewezen op Obamacare.

Volgens opinieonderzoek voelen veel mensen zich gevangen in hun baan en beginnen ze niet voor zichzelf vanwege het gebrek aan universele gezondheidszorg. Soms gaan mensen minder werken om onder de inkomensgrens voor de toeslag terecht te komen: ook geen zege voor de economie.

Twee jaar te lang getrouwd

In Bucks County, voorstedelijk gebied tussen Philadelphia en de staat New Jersey, voelen kleine zelfstandigen zich er ook door geremd. Fotografe Cunningham volgt een opleiding tot verpleegkundige in de hoop een stabielere baan mét zorgverzekering te krijgen. Kapster Barrett hoort haar moeder „eindeloos erop aandringen dat ik net als zij ambtenaar word, want dan krijg ik ‘de Cadillac onder de zorgverzekeringen’”, zegt ze in de personeelsruimte tussen de plastic mantels en haarverftubes. „Het is kiezen tussen wat ik geweldig vind en wat financieel verstandig is. Tot nu toe vertrouw ik erop dat ik gezond blijf. Maar als ik kinderen wil dan moet ik misschien toch de saaie zekerheid kiezen. Stel je voor dat je zonder verzekering zwanger raakt.”

Sommigen gaan nog verder om een zorgverzekering te verkrijgen. Barretts baas Denise Radcliff (59), die al twintig jaar haar eigen kapsalon runt, vertelt dat zij ooit twee jaar langer getrouwd bleef dan ze had gewild om haar verzekering niet te verliezen.

Deskundige Field ziet hoe het gebrek aan een zorgverzekering „mensen afremt in het leven”. Aangezien een systeem van verplichte en toegankelijke zorgverzekering voor alle Amerikanen politiek onhaalbaar was en blijft, was Obamacare juist bedoeld om barrières voor ondernemerschap weg te nemen. En het bleek succesvol in het terugdringen van het hoge aantal faillissementen door onbetaalbare ziekenhuisrekeningen. Hoewel ook hij het systeem „verre van perfect” noemt, is het zelfs met de drastisch toegenomen premies nog altijd populair.

Vóór Obamacare was bijna een op de vijf Amerikanen onverzekerd. Inmiddels is dat nog zo’n 8 procent. Vorig jaar maakten 24,2 miljoen Amerikanen gebruik van het systeem, dit jaar staan er 22,8 miljoen bij ingeschreven. „Het is te vroeg om te zeggen wat de schade is van het aflopen van de subsidie, maar deze cijfers laten zien dat de meeste mensen die eenmaal verzekerd zijn dat graag blijven, zelfs als ze daarvoor op andere dingen moeten bezuinigen. Obamacare blijkt niet zo makkelijk te ontmantelen.” Zeker niet zonder realistisch alternatief.

Advertentie

Maes & Lunau Executive Search zoekt een

executive search Maes & Lunau

Voorzitter Raad van Bestuur
voor Lelie zorggroep.

Een collegiaal bestuurder met ruime kennis en ervaring op het gebied van vastgoed, ICT en financiën, die richting geeft aan de strategische koers van Lelie zorggroep en de toekomst van christelijke zorg in Nederland.

Informatie over deze functie kunt u vinden op *maeslunau.com/leliezorggroep*

Lelie zorggroep

SPITSUUR

In Spitsuur vertellen stellen en singles hoe zij werk en privé combineren. Meedoen? Mail naar werk@nrc.nl

‘Als wij een konvooi naar Oekraïne brengen, zorgen opa en oma voor de kinderen’

Oleg Lysenko en Sanne van Vuuren rijden ambulances naar Oekraïne via hun stichting Music for Ukraine. Sinds Olegs optreden in *Even tot hier* hebben ze het drukker dan ooit.

Colin van Heezik

VOORST

Oleg: „Sanne en ik zijn bijna vier jaar geleden begonnen met geld inzamelen voor ambulances voor Oekraïne. Voordat ik op tv kwam bij *Even tot hier*, hadden we al twintig ambulances naar Oekraïne gebracht.”

Sanne: „En toen, dankzij het tv-programma, hebben we via tatu.nu meer dan 3 miljoen euro opgehaald.”

Oleg: „Die jongens, Niels van der Laan en Jeroen Woe, zijn geweldig. En ik wil ook BNNVARA bedanken.”

Sanne: „Ik wist wel hoe hard het ging met de donaties, maar ik mocht niks tegen Oleg zeggen. Dat was wel moeilijk, maar dat heb ik ook echt niet gedaan.”

Oleg: „Ik was al blij met die 182.000 die eerst op het bord stond. Ik dacht: wat veel geld! En toen kwam Sanne er nog een 3 voor zetten. Dat was ongelofelijk.”

Sanne: „Sinds Oleg op tv geweest is, eind vorig jaar, is het spitsuur bij ons. De afgelopen weken hebben we 43 ambulances gekocht, waarvan we er al 33 naar Oekraïne hebben gereden.”

Oleg: „Voor de kerst hebben we een konvooi naar Oekraïne gereden en begin januari weer eentje. Het was zwaar vanwege de weersomstandigheden, de sneeuw stond ons tot de knieën en het was min 7. Zondag was ik weer thuis en nu, een week later, vertrek ik weer met acht ambulances. Of ik niet eens thuis kan blijven? Dat zegt mijn vrouw ook.”

Sanne: „Misschien is het niet nodig dat je elke keer zelf meegaat. Je kunt ook best een keertje afslaan. In februari hebben we een konvooi gepland waarop we niet meegaan.”

Oleg: „Het liefst zou ik wel meegaan, zodat alles goed gaat.”

Sanne: „Als je wilt uitbreiden, moet je overdragen. Daar werken we nu aan. We hebben nu een vrijwilliger die de benefietconcerten organiseert, iemand die de medische spullen inkoopt, enzovoort. En we werken samen met een Oekraïense stichting. Die brengt de ambulances naar het front en de ziekenhuizen. Wij dragen ze over bij Lviv in West-Oekraïne.”

Oleg: „We hebben vaak contact met soldaten die zeggen: jullie ambulance heeft levens gered.”

> **Voor die arme soldaten willen we de medische spullen sturen die het meest nodig zijn**

Sanne van Vuuren: „Het is fijn dat je iets concreets kunt doen in plaats van lijdzaam het nieuws over je heen laten komen.”

Sanne: „Sinds *Even tot Hier* hebben meer mensen aangeboden te rijden dan we ambulances kunnen sturen. Het is heel mooi hoe betrokken mensen zich voelen.”

Oleg: „Ik ben 26 jaar geleden uit Oekraïne naar Duitsland gekomen om accordeon te studeren. Om precies te zijn speel ik bayan, een Oost-Europese accordeon. Ik studeerde in Hannover, maar toen had ik eens de verkeerde trein genomen en belandde ik in Groningen. Daar heb ik op de markt gespeeld. Pas toen ik zag dat mensen guldens gaven in plaats van marken, besefte ik dat ik niet in Duitsland was. Het was een goede ervaring, ik kreeg veel aandacht. Ik speelde klassieke muziek: Scarlatti, Vivaldi, Bach. Mijn muziek klonk door de kleine straatjes van Groningen. Het was alsof ik in het Concertgebouw speelde! Later heb ik daar in een Ierse pub mijn eerste cd opgenomen. Ook woonde ik er, toen ik studeerde aan de Messiaen Academie in Enschede. Nog weer later studeerde ik Argentijnse tango in Rotterdam. In die tijd ontmoette ik Sanne.”

Sanne: „Dat was in 2008, bij een concert in Groningen. Het was georganiseerd door gemeenschappelijke vrienden. Oleg speelde daar en tsja, muziek werkt op je emotie. Na afloop waren we bij die vrienden en zijn we aan de praat geraakt.”

Extra veel benefietconcerten

Oleg: „Ik ben vooral uitvoerend musicus, hoewel ik ook accordeonles aan huis geef. Ik geef concerten en speel in theatervoorstellingen. Doe allerlei projecten met andere musici en artiesten. De prioriteit daarbij is om geld voor onze stichting in te zamelen.”

Sanne: „Ik werk aan de Radboud Universiteit als docent en onderzoeker Engelse taalkunde. Daarnaast ben ik ook opleidingscoördinator van de opleiding Engelse Taal en Cultuur. Ik doe vooral onderzoek naar taalonderwijs.”

Oleg: „Door mijn tv-optreden heb ik nu extra veel benefietconcerten. Alle weekenden tot de zomer zitten vol. Dat is heel mooi, maar wel vermoeiend. Gisteren was ik om half twee ’s nachts pas thuis. Want ik moest optreden in Vught – en daarna moest ik nog anderhalf uur naar huis rijden.”

Sanne: „Juist nu is het heel erg fijn dat mijn vader en zijn vrouw naast ons wonen. Het is een hectische periode. Dus het is geweldig dat zij kunnen bijspringen, bijvoorbeeld door extra eten te koken. En als wij samen een konvooi naar Oekraïne brengen, zorgen opa en oma voor onze kinderen.”

Oleg: „Ik heb vaak benefietconcerten gegeven met onze zoons Luka (15) op trompet en Ilya (11) op cajon, een trommel. Bij één concert hebben we weleens vierenhalfduizend euro opgehaald.”

Reddingsbrancard

Sanne: „We hebben nu 35 vrijwilligers: chauffeurs, mensen die de ambulances technisch keuren of helpen bij de aan*Oleg:* „Die spullen zijn vaak nog duurder dan de ambulance zelf. Bijvoorbeeld een reddingsbrancard om een gewonde soldaat van het slagveld naar de ambulance te brengen. Zo’n *evacuation stretcher* kost duizend euro. Ook sturen we tourniquets. Stel, je hebt op een mijn gestaan en je hebt een arm of been verloren. Dan gebruiken soldaten een tourniquet om het bloeden te stoppen. Want anders ga je zo dood. We sturen ook veel *abdominal tourniquets*, een band die om het middel wordt geplaatst met een opblaasbare ballon die de bloedtoevoer naar de wond stopt. Stel dat je aan je buik gewond bent, dan stopt zo’n tourniquet het bloeden. Zo proberen we voor die arme soldaten de medische spullen te sturen die het meest nodig zijn voor eerste hulp aan zichzelf of een strijdmakker. Het gaat hier om de meest essentiële medische hulpmiddelen, naast de ambulance zelf. Dat is nodig omdat de Russen alles kapot schieten, ook de medische staf.”

Sanne: „Soms vallen ze aan en dan tien minuten later, als de eerste hulpverleners arriveren, vallen ze nog een keer aan om de hulpverleners om zeep te helpen. Los daarvan zijn er gewoon heel veel ambulances en medische apparatuur nodig. Niet alleen aan ’t front, ook bij ziekenhuizen.”

Oleg: „Zo kunnen we de situatie aan het front verbeteren en levens redden. Alle hulp is nog steeds welkom. Doe bijvoorbeeld een oproep bij ziekenhuizen of ambulanceposten om een oude ambulance te doneren - met brancard en apparatuur.”

Sanne: „Het is fijn dat je iets concreets kunt doen in plaats van lijdzaam het nieuws over je heen te laten komen. En het gaat niet alleen om die spullen, maar ook om het feit dat je de Oekraïners niet vergeet.”

Oleg: „Het is mooi de gezichten te zien. Je moet hun ogen zien. Je ziet hoe zwaar ze het hebben, hoeveel ze meegemaakt hebben en hoeveel het betekent dat ze niet vergeten worden door mensen die ver weg op een veilige plek wonen. Het gaat er ook om dat ze weten: jullie denken aan ons.”

IN HET KORT

Accordeonist **Oleg Lysenko (51)**, bekend van het tv-programma *Even tot hier*, woont in Voorst met zijn vrouw **Sanne van Vuuren (44)**, universitair docent Engels, en hun zoons Luka (15) en Ilya (11). Met hun stichting Music for Ukraine zamelen ze via benefietconcerten geld in om ambulances naar Oekraïne te rijden. Ze verdienen samen iets meer dan één keer modaal.

Wat is je laatst verstuurde Tikkie?

Sanne: „Wij hebben een doorlopende Tikkie op de website van onze stichting — eigenlijk een doneerknop met een link of een QR-code die je kunt scannen om te doneren. Privé sturen we nooit een Tikkie.”

Weekboodschappen of elke dag naar de supermarkt?

Sanne: „We gaan niet elke dag naar de supermarkt, maar we zijn ook niet zó georganiseerd dat we een hele week vooruit plannen.” Oleg: „Ik ben Oekraïens, dus onze voorraden zijn altijd goed gevuld: pasta, rijst, zelfgemaakte jam en vlierbloesemsiroop.”

Wat was jullie laatste grote uitgave?

Sanne: „Een tienbadenkaart voor de sauna. Ik vond dat we ook momenten van ontspanning moeten inbouwen. Er is hier in de buurt een sauna bij Bussloo, aan een meertje. Nu moeten we alleen nog een vrije dag zien te vinden om ook echt te gaan.”

Tweedehands of liever nieuw?

Sanne: „Bijna al onze meubels hebben we overgenomen van familie en vrienden.” Oleg: „Ik verzamel en restaureer instrumenten, zoals mijn witte bayan uit 1939 — een prachtig instrument.”

Hoe vaak ruimen jullie het huis op?

Sanne: „Door de week hoopt het wasgoed zich op en in het weekend werken we alles bij.” Oleg: „De kinderen helpen mee en leren ook koken. Ik was op mijn vijftiende al het huis uit, dus ik vind dat belangrijk.” Sanne: „Ze kunnen nu pasta koken en pannekoeken bakken.”

Wat was echt een miskoop?

Sanne: „Een iPad. We hebben hem beveiligd met een wachtwoord, zodat de kinderen er niet in konden, maar toen ben ik het wachtwoord vergeten, dus nu gebruik ik hem zelf ook nooit.”

Wie bedenkt wat jullie eten?

Oleg: „Door de week kook ik meestal. Dan maak ik bijvoorbeeld een grote pan bietensoep.” Sanne: „In het weekend kook ik vaker. En soms koken opa en oma, als we het te druk hebben. Dat is fijn, want zo zorgen we er in elk geval voor dat we niet elke dag friet of pizza eten.”

Waar geef je met schuldgevoel geld aan uit?

Oleg: „Aan de kapper. Ik heb liever dat Sanne mijn haar knipt. Als ik het vergelijk met Oekraïne — daar kan mijn moeder een maand leven van wat hier één knipbeurt kost. Het pensioen daar is soms maar 53 euro per maand.”

Waar spaar je voor?

Oleg: „Eigenlijk nergens voor. We hebben alles wat we nodig hebben: een dak boven ons hoofd, gezonde kinderen. Wat ik wél graag wil, is geld bij elkaar brengen om een cd of lp op te nemen met Oekraïense liederen. Soldaten vragen me vaak mijn muziek te sturen. Muziek kan hen even laten ontsnappen, ze even opvrolijken. Vooral kinderliederen: iedereen verlangt naar zijn kindertijd, zeker mensen die elke dag hun leven riskeren.”

Beste tip voor huishouden of financiën?

Oleg: „Maak een grote pan borsjtsj, Oekraïense rodebietensoep. Dan hoef je drie dagen niet in de keuken te staan. Zo kun je veel tijd en geld besparen!”

Advertentie

nrc webwinkel›

VIRTUFIT

Verbeter je conditie en verbrand calorieën

Houten roeitrainer met waterweerstand

› Roeitrainer met natuurlijke waterweerstand voor een realistische roeibeleving die zich moeiteloos aan jouw kracht aanpast
› Premium eikenhout voor een luxe uitstraling in elk interieur
› Gebruiksvriendelijk en ruimtebesparend door rechtop te plaatsen

Crosstrainer

› Ervaar de kracht van een complete workout
› Met 24 trainingsprogramma'sen 32 weerstandsniveaus
› Inclusief bluetooth hartslagmeting

Hometrainer

› Lage instap met verstelbaar zadel en stuur
› 32 weerstandsniveaus en 24 trainingsprogramma's
› Bluetooth hartslagmeting met hartslag gestuurde training

Boek nu ›nrcwebwinkel.nl/cardio

Geboren

Geboren!
Loek Louis Jan
Minke en Kasper Smeets-Albers

Waalre, 20 januari 2025

Ontzettend gelukkig met onze
Abel Teun Willem Schrijver Dirks
Berend Schrijver, Malou Dirks
Julia en Hanna
Amsterdam, 14 januari 2026

Geboren
Robyn Cato Hosman de Boo
Renske de Boo en Tim Hosman

Delft, 17 januari 2025

BORN IN THE USA
Filip
We are delighted to announce the
arrival of our fourth grandchild

Fresno, 12 November 2025
Wim & Renske

Geboren!
Arto Toon Jan van Ommeren
Anna Luten en Diederik van Ommeren
Broertje van Olli en Pekka
New York, 20 januari 2026

Overleden

In liefdevolle herinnering

Dr. L.J. (Leo) Gerards

Neonatoloog

☆ 1 maart 1939 † 15 januari 2026

Inemie Gerards - Nelissen

Franca Gerards & Roderik Metz
Mauro
Oscar †
Isabella
Frederique

Oscar Gerards & Mariette Idsinga

We nemen in familiekring afscheid van Leo.

Correspondentieadres:
Uitvaartcentrum Den Hull
T.a.v. familie Gerards
Utrechtseweg 11, 1213 TK Hilversum

Intens verdrietig hebben wij afscheid genomen
van onze lieve vader, schoonvader en trotse opa.
We missen hem zo.

Berry Went

Bernardus Petrus Cornelis Maria

Voorburg, 2 maart 1948 Voorburg, 16 januari 2026

Marjolein en Gerben
Louis

Anne en Sander

Correspondentieadres:
Monuta, t.a.v. Familie Went, Rodelaan 60, 2272 BB Voorburg

De begrafenis heeft op vrijdag 23 januari plaatsgevonden in Voorburg.

In liefde losgelaten

Onze geliefde vader, schoonvader en
opa is uit het leven weggegleden.

Doeke Tjabbes

uroloog in ruste

weduwnaar van Alexandra (Lex) de Ronde

6 mei 1930 21 januari 2026

São Paulo Pieter en Monica
Thomas en Aline, Sebastian
Bernard

Utrecht Huibert en Wendela
Berent
Djoeke
Herre

Amsterdam Herien en Peter
Lucas
Justus

Correspondentieadres:
Herien Tjabbes
Prinsengracht 1101-A
1017 JJ Amsterdam

De begrafenisplechtigheid zal plaatsvinden op woensdag 28 januari om 10.30 uur in de aula van Zorgvlied, Amsteldijk 273 te Amsterdam.

Na de teraardebestelling is er gelegenheid tot samenzijn.

Indien u geen persoonlijke uitnodiging heeft ontvangen, gelieve deze advertentie als zodanig te beschouwen.

Good Bye

Stralend en krachtig tot het laatste moment hebben wij intens verdrietig en veel te vroeg afscheid moeten nemen van onze innig geliefde Pien, onze allerliefste moeder, schoonmoeder en bommi

Marie-Pauline
van der Ven - de Vries

Eindhoven, 12 maart 1960 Vught, 17 januari 2026

Vught	Philip van der Ven
Bussum	Hans van der Ven en Michelle Lenkens *Feline en Willem*
Amsterdam	Philip van der Ven en Eveline Sijbrandij *Max*
Amsterdam	Victorine van der Ven en David Heineke
Amsterdam	Eugenie van der Ven

Wij nemen in besloten kring afscheid van Marie-Pauline.

Wij zijn intens verdrietig dat we zo vroeg afscheid moesten nemen van onze dierbare zus, schoonzus en tante, de spil en het kloppend hart van onze familie

Pien
Marie-Pauline van der Ven - de Vries

Eindhoven, 12 maart 1960 Vught, 17 januari 2026

Rob de Vries en Lut De Kimpe

Erik-Hugo de Vries †

Otto de Vries

Maarten de Vries en Jennifer Wang
Eric en Eileen

Reinout de Vries en Carlijn Ritzen / Annabel Bolck †
Abel en Ella

Dankbaar voor alle dierbare herinneringen geven wij kennis van het veel te vroege overlijden van

Marie-Pauline
van der Ven - de Vries

Ons voortreffelijke, sterke en stralende schoonzusje, onze tante Pien.

Eindhoven, 12 maart 1960 Vught, 17 januari 2026

Amsterdam	Pieter van der Ven
Amsterdam	Naud van der Ven en Liliane van der Steur *Naud Jr en Eiso*

Lieve Pien,
Op naar je laatste thuis.
We zullen je enorm missen.
Huize Volleaux, Leiden

Met groot verdriet hebben wij veel te vroeg afscheid moeten nemen van onze lieve, sprankelende en altijd zorgzame nicht Pien.

Marie-Pauline
van der Ven - de Vries

Eindhoven, 12 maart 1960 Vught, 17 januari 2026

Wij wensen Philip en de kinderen alle sterkte toe met dit verlies.

Neven en nichten Mastboom, Van Hövell tot Westerfier, Keunen, Ceulen en Lhoëst

---

Verdrietig nemen wij afscheid van onze lieve

Pien

We zijn zo dankbaar voor haar onvoorwaardelijke vriendschap.

Voor altijd in ons hart
Jet
Bes
Molly
Laurence

Tot ons grote verdriet is veel te jong overleden onze dierbare vriendin Pien

Marie-Pauline
van der Ven - de Vries

Dankbaar zijn wij voor de jarenlange vriendschap.
Haar optimisme, sprankelende geest, humor en betrokkenheid zullen wij heel erg missen.

Wij wensen Philip, hun kinderen en kleinkinderen veel sterkte toe.

Barend en Susanne de Roy van Zuidewijn,
Claire Teeuwen, Clementine Bevers en Ad Maas,
Gerard en Marlies Vehmeijer,
Jacqueline en Ewoud van Arkel-Mastboom,
Jan-Willem van Oldeneel tot Oldenzeel,
Loulou Bierens de Haan, Nico en Ingrid Sickler-Westerink,
Noëlle Bakker, Willemijn en Ferdinand Duynstee

Met groot verdriet nemen wij afscheid van onze lieve

Marie-Pauline
van der Ven - de Vries

Lieve Pien,
Natuurlijk blijven we altijd met elkaar verbonden maar wat gaan wij je aanstekelijke lach, je warme vriendschap, je optimisme en immer stylishe looks missen!

We wensen Philip, Hans, Philip jr, Victorine en Eugenie alle sterkte toe.

JC Mesjokke, Leiden 1979

Eindeloos stroomt de rivier
Eindeloos lijkt ons leven
Vele golven doorstaan
Hoge pieken bereikt en doorvoeld
De wilskracht bleek eindig
De rivier stroomt echter altijd door

Jaap Bastmeijer

-Jacobus Theodorus -

is thuis in alle rust overleden.

Gorinchem
12 maart 1945

Gorinchem
15 januari 2026

We zijn trots op je, voor altijd in ons hart.

Ilse en Bernd
Jasper

We hebben in besloten kring afscheid van Jaap genomen.

Correspondentieadres:
Familie Bastmeijer
p/a Meerpaal 1
4904 SK Oosterhout (NB)

~ in plaats van kaarten~

Bedroefd en ook dankbaar
hebben wij afscheid moeten nemen van de heer

J. Th. Bastmeijer

Als oprichter van Nettorama legde hij in 1968 de basis voor een sterk supermarktbedrijf. Met zijn scherpte, ondernemerschap en gevoel voor commercie heeft hij van Nettorama een succesvol familiebedrijf gemaakt.
Dhr. Bastmeijer was een bevlogen ondernemer die tot het laatste moment erg betrokken was bij het reilen en zeilen van ons mooie bedrijf.

Onze gedachten gaan uit naar de naaste familie. We wensen hen veel sterkte bij het verwerken van dit grote verlies.

Medewerkers en Directie Nettorama Merkendiscount BV

Met verslagenheid hebben wij kennisgenomen van het overlijden van de heer

J. Th. Bastmeijer

Wij zijn hem dankbaar voor zijn ondernemerschap, betrokkenheid en vasthoudendheid. Wij zullen hem blijven herinneren met groot respect.

Onze gedachten zijn bij zijn dierbaren.

Medewerkers Arkelhave BV

Met verdriet nemen wij afscheid van de heer

J. Th. Bastmeijer

Wij zullen hem met respect en dankbaarheid blijven herinneren.

Wij wensen de familie en naasten veel sterkte.

Medewerkers Merwehave BV

Bedroefd nemen wij afscheid van onze zeer gewaardeerde medeoprichter de heer

J. Th. Bastmeijer

Wij zijn dankbaar voor alle gemaakte impact die zonder hem niet mogelijk was geweest en gaan zijn kritische blik en betrokkenheid missen.

Wij wensen de familie veel sterkte.

Namens team, bestuur en raad van advies
Stichting Goeie Grutten en Goeie Grutten Impact Fonds

Verdrietig nemen we afscheid van een markante en inspirerende man. Met de doelgerichtheid van een succesvolle ondernemer zette hij zich, in stilte en met enorme toewijding, in voor mensen met de ziekte van Parkinson.

J. Th. Bastmeijer
12 maart 1945 - 15 januari 2026
Oprichter Stichting Woelse Waard

We zullen hem zeer missen.

Directie en bestuur
Stichting Woelse Waard

Colofon familieberichten

Opgave van een familiebericht
Een familiebericht kunt u opgeven via nrcadverteren.nl/familieberichten of een e-mail naar familieberichten@nrc.nl

Afdeling familieberichten
Bereikbaar op telefoonnummer: 020-7553052 (ma t/m vr 08.30 uur - 17.00 uur)
of via e-mail: familieberichten@nrc.nl

Sluitingstijden
Dinsdag t/m zaterdag tot uiterlijk 14.00 uur op de dag vóór plaatsing.
Voor plaatsing op maandag uiterlijk vrijdag 16.00 uur.

Voor blijde berichten
nrcadverteren.nl/familieberichten

Enige en algemene kennisgeving

Na een bijzonder lang leven is op 93-jarige leeftijd vredig ingeslapen

jonkheer Willem Maarten van den Bosch

Den Haag, 24 december 1932 — Den Haag, 22 januari 2026

Canada Hendrik Joan van den Bosch *(in herinnering)*
Buren Boudewijn D.G. Spitzen
Empe Jente E. en Astrid van den Bosch - Wichers

Neven en nichten

Den Haag Boeke en Jeannine Bastiaan, Manuela en kinderen

De herdenkingsdienst wordt gehouden in de aula van begraafplaats Nieuw Eykenduynen, Kamperfoelistraat 2a te Den Haag, op vrijdag 30 januari om 13.00 uur, waarna de begrafenis zal plaatsvinden.

Na de begrafenis is er gelegenheid het glas te heffen op Wim.

Met dank aan de liefdevolle verzorging in Woonzorgcentrum Oostduin te Den Haag.

Correspondentieadres:
Engelen & Spoor Uitvaartverzorging, t.a.v. familie Van den Bosch
Benoordenhoutseweg 279, 2596 BJ Den Haag

Veilig was je, veilig blijf je, plechtig beloofd. Gevochten heb je, onversaagbaar als een leeuw. Maar letterlijk doodmoe gestreden, vloog je vanuit mijn armen toch definitief uit.

Jan Jaap Pellikaan

Mijn grote liefde, mijn verloofde,
mijn aanstaand echtgenoot

Floortje Steenkamp

Rotterdam — Den Haag
* 24-12-1947 — † 19-01-2026

Met allebei een knapzak propvol levenservaring en inmiddels al ruim een kwart eeuw samen, ontdekten wij pas kort gelee het geheim van ons niet kapot te krijgen samenzijn. Bij elkaar voelden wij ons onvoorwaardelijk veilig, voor het allereerst. We durfden elkaar open te breken en oh wat ik te zien kreeg werd alsmaar mooier. Oeverloos lief was je, soms wat hard, maar ook oh zo klein en kwetsbaar. De briljantste, lekkerste, veruit meest geestige, eigenzinnige mens die ik ooit heb gekend. En wat laafde ik me aan (bijna) elk woord van je. Jij en niets anders was mijn thuis en ik het jouwe. We leerden van elkaar, saai was het geen seconde, alleen maar heerlijk. Jij was en blijft mijn unicum. 10 jaar gelee redde je mijn leven; mij is het erna bij jou 2 keer gelukt maar godallemachtig driewerf scheepsrecht ging niet op. In mijn armen ben je noodgedwongen weggevlogen, mijn Peli, mijn vogel van barmhartigheid. Ik beloofde je mee te vliegen, op je rug. Daar zit ik, ik blijf altijd bij je. En jij, mijn hummeltje, bij mij.
Coco en ik houden jou èn elkaar voor altijd vast.

Correspondentieadres:
Floortje Steenkamp
Curaçaostraat 65
2585 ZA Den Haag
floortjesteenkamp@gmail.com

Vanuit een warme haag van veiligheid zal Jan Jaap aan zijn laatste reis beginnen. Dit zal zijn op Begraafplaats St. Petrus Banden, Kerkhoflaan 10, Den Haag, op dinsdag 27 januari om 15 uur.

Wilt u bloemen meenemen, dan graag één onverpakte losse bloem.
Bij voorkeur een zonnebloem of margriet.

لو بعد صنعاء وإن طال السفر
وبكل مفرق فيه تسري ناقتي

Abd al-Aziz al-Maqalih (1937-2022)

Kees Brouwer

09-10-1936 — Amsterdam — 18-01-2026

navigeerde als een ware Jemenitische *nākhūdhah* over de oceanen van de wetenschap. Hij is voor anker gegaan.

Koos van Dam
Jaap van Dijk + Julia Harvey†
Geert Jan van Gelder + Sheila Ottway
Ronald E. Kon
Thomas Milo
Luit Mols
Dick Nauta
Marina de Regt
Karen + Jeroen Schoorl
Chrisje van Schoot
Stefan + Gerlind Wild
Jan Just Witkam

Dankbaar voor een lang en gelukkig leven
is van ons heengegaan ons aller

JAN NICO SCHOLTEN

Dalen, 4 juni 1932 — Amsterdam, 21 januari 2026

oud-burgemeester van Andel, Giessen en Rijswijk (NB)
oud-lid Tweede Kamer der Staten-Generaal
Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw

Amsterdam, Anna Scholten - Bruins Slot
Voorschoten, Herman Scholten en Digna Doude van Troostwijk
Eleiza
Samuel
Andel, Sieuwert Scholten
's-Hertogenbosch, Hans Scholten en Joy Smit
Frédérique
Annelot
Zegveld, Cornélie Scholten en Jan Bouter
David en Julia
Moos, Cleo, Savi, Sepp, Lola

Correspondentieadres:
A. Scholten - Bruins Slot
p/a Uitvaartcentrum Bouwens
Startbaan 7, 1185 XP Amstelveen

De afscheidsdienst zal worden gehouden dinsdag 27 januari om 10.30 uur in de Thomaskerk, Prinses Irenestraat 36, Amsterdam.

Na de dienst is er gelegenheid tot condoleren tijdens een informeel samenzijn in de ontmoetingsruimte van de kerk.

De begrafenis zal in besloten kring plaatsvinden.

Met respect gedenken wij

Jan Nico Scholten

Voorvechter van de bescherming van vluchtelingen
Van 1983 tot 1998 de markante voorzitter van
VluchtelingenWerk Nederland.

Winnie Sorgdrager, voorzitter Raad van Toezicht
Frank Candel, bestuursvoorzitter
mede namens directieraad en medewerkers van
VluchtelingenWerk Nederland

Ter kennisgeving

Dankbaar en met grote waardering voor wat hij voor ons heeft betekend, geven wij kennis van het overlijden van mijn dierbare echtgenoot, onze lieve vader, schoonvader, opa en overgrootopa

Gerard Ronald Rijsterborgh

Kees

Amsterdam, 1 november 1938 — Aerdenhout, 21 januari 2026

Mevrouw D.M.C. Rijsterborgh-de Jong

Edwin Rijsterborgh en Nicole Rijsterborgh-van Bemmel
Valentine Frohwein-Rijsterborgh en Max Frohwein, Vita, Emma
Jeroen Rijsterborgh en Wies van Wagenberg, Mace, Julius, Guus
Joris Rijsterborgh

Patricia Floris-Rijsterborgh en Michiel Floris
Floris-Jan Floris en Kate Floris-Beerkens, Theo
Reinier Floris en Floortje van der Grinten
Annabelle Floris

Correspondentieadres: Eleanor Rooseveltlaan 255, 1183 CK Amstelveen

---

RIJSTERBORGH

Met groot verdriet en diepe verslagenheid hebben wij kennisgenomen van het overlijden van onze zeer gewaardeerde oprichter en directeur

G.R. Rijsterborgh

*1 november 1938 – † 21 januari 2026

Met zijn visie, kennis, ijzeren geheugen en onvermoeibare inzet legde hij in 1970 de basis voor ons bedrijf, dat hij met grote toewijding en menselijkheid heeft opgebouwd.

Wij zijn hem bijzonder dankbaar voor alles wat hij voor onze organisatie en medewerkers heeft betekend. Tot het laatste moment bleef hij nauw betrokken bij zijn onderneming en toonde hij oprechte belangstelling voor de mensen om hem heen.

Wij zullen zijn zakelijk inzicht en zijn warme persoonlijkheid zeer missen. Zijn nalatenschap zal echter blijvend voortleven in de fundamenten van ons bedrijf.

Onze oprechte deelneming gaat uit naar mevrouw Rijsterborgh, zijn kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen. Wij wensen hen veel kracht en sterkte toe bij het dragen van dit grote verlies.

Namens de medewerkers van:

Rijsterborgh Vastgoed B.V.
Fazantenbos B.V.
Rijsterborgh Makelaars B.V.

Na een indrukwekkend leven is onze betrokken en geliefde Kees vreedzaam aan zijn laatste tocht begonnen.

Cornelis Okko Hindriks

Kees

* Pakem (Indonesië), 25 juni 1942 — † Santpoort-Noord, 14 januari 2026

Kees en Lysianne
Folkert en Janneke

Kleinkinderen:
Feike, Thijs, Jacob

Anneke, Rob, Lara

Het afscheid van Kees heeft inmiddels plaatsgevonden.

'Pooh, how do you spell love?
You don't spell love, Piglet
You feel it.'

†

Dankbaar voor wie zij voor ons was, geven wij kennis van het overlijden van onze liefdevolle en zorgzame moeder, schoonmoeder, Bommi, zus en schoonzus

Virginia Emilie Maria Rieter-Brouwers

Inie

* Sydney, Australië 21 maart 1928 — Berg en Terblijt 21 januari 2026

echtgenote van Lou Rieter † 26 oktober 2007

Zij is, gesterkt door het sacrament der zieken, in alle rust van ons heengegaan.

Sittard Marc Rieter
Heerhugowaard Louis & Marga Rieter - ter Veer
Llanelli, Wales Wim Rieter
Haarlem Joep & Hindelien Rieter - van den Bergh
Leusden Frank & Adelheid Rieter - Dolmans
kleinkinderen en achterkleinkinderen
Brussel, België Emmy de Clercq - Brouwers
Belfeld Marijke Brouwers - van de Venne
Beiroet, Libanon Paul Brouwers SJ

Correspondentieadres:
Marc Rieter
Julianaplein 22
6131 JT Sittard

De plechtige Heilige Uitvaartmis zal worden opgedragen op zaterdag 31 januari 2026 om 11.00 uur in de kerk van Sint Pieter op de Berg, Ursulinenweg 2, Maastricht, waarna er gelegenheid is elkaar te ontmoeten tijdens een Limburgse koffietafel.

De bijzetting in het familiegraf te Venlo zal in besloten kring plaatsvinden.

Onze dank voor al hun zorg en toewijding gaat uit naar de medewerkers van Nobama Care Zuyderhoudt.

Onze lieve zorgzame Heit,
schoonvader en Pake is overleden.

Meint de Haan

* Drachten,
22 december 1942

† Leeuwarden,
18 januari 2026

Sinds 6 september 2020 weduwnaar van
Riet de Haan-Dijkstra.

Amsterdam: Nynke Elsbeth de Haan & Edward Stolze
Meinke Rixt
Krijn Neels

IJmuiden: Enno Gerke de Haan

Stiens: Wiert Herman de Haan & Marije Harmse
Bas Eliaz

De crematie heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Correspondentieadres:
Leeuwerikstraat 38, 8916 CE Leeuwarden

Met verdriet hebben wij afscheid moeten nemen
van onze markante zus, schoonzus en tante

Wil
Schurink-Linthorst

Marie-Lou † en Arnold †
Harry † en Angèle
Hélène en Chris † Gérard †
Monique en Douwe
neven en nichten

Met verdriet, maar ook met berusting, hebben wij
afscheid genomen van onze lieve moeder,
schoonmoeder en oma

Wilhelmina Maria Theresia Schurink-Linthorst

weduwe van Gerard Schurink

* Voorst, 3 augustus 1930
† Utrecht, 12 januari 2026

Karin en Clementine
Geert Willem en Carola
Yvette, Teun, Ivo
Ine en Bob
Casper, Jeroen, Eline
Ellen en Martijn
Anne, Daniël, William †

De uitvaart heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Correspondentieadres:
- wil.schurink@gmail.com
- familie Schurink
Michelangelostraat 62-II - 1077 CG Amsterdam

Verdrietig hebben wij onverwacht afscheid
moeten nemen van onze lieve moeder,
schoonmoeder en oma

Ellen Francis Hetterschijt – Kusters

Rotterdam,
21 juli 1944

Breda,
18 januari 2026

Weduwe van Theo Hetterschijt

Rogier en Caroline Hetterschijt-Zonnevylle

Evelijn en Willem Bijleveld-Hetterschijt

en de kleinkinderen

Correspondentieadres:
Jan van Nassaustraat 12, 2596 BT Den Haag

De crematieplechtigheid wordt gehouden
op zaterdag 24 januari om 11.30 uur in
aula Brabant van het crematorium
(Zuylen), Tuinzigtlaan 11 te Breda.

Onze unieke levensgenieter heeft met zeer veel tegenzin afscheid genomen van het leven.

Bob Tolud

weduwnaar van Régine Tolud - Boerebach

* 29 april 1936 Amsterdam † 13 januari 2026

We gaan onze bijzondere Bob, met zijn intelligentie, kennis,
charisma en gevoel voor humor ongelooflijk missen.

Brussel: Marc Tolud en Charles Whiteley
Amsterdam: Gwen Tolud

Correspondentieadres: Familie Tolud, p/a Bob Angelostraat 12, 1508 VE Zaandam

De crematie heeft in kleine kring plaatsgevonden.

Good Bye

Pieter, je was een fijngevoelige en ontwikkelde kunstenaar en docent.
Als collega, maar vooral als vriend zullen we je enorm missen.
Je zachtheid en scherpte was ongekend en onvervangbaar.

Pieter Kusters

09.05.1958 - 20.01.2026

DOGtime, Gerrit Rietveld Academie, Amsterdam
Namens staf, docenten en studenten

Über allen Gipfeln
Ist Ruh',
In allen Wipfeln
Spürest du
Kaum einen Hauch;
Die Vögelein schweigen im Walde.
Warte nur, balde
Ruhest du auch.

Onze lieve, zorgzame moeder, schoonmoeder
en oma is overleden.

Tineke de Zoeten-Kikstra

weduwe van Chris de Zoeten

Nieuw-Helvoet
1 juni 1939

Voorschoten
15 januari 2026

Hessel de Zoeten en Susanne Lammers

Tjeerd de Zoeten en Lies Poppe
Cato
Jet

Nynke de Zoeten
Jordy Boone
Tom
Gijs

Correspondentieadres:
Da Costastraat 7, 2321 AJ Leiden

De crematie heeft plaatsgevonden in besloten kring.

Rustig is overleden onze vader en opa

Adi Coyajee

Bombay
16 januari 1940

Bilthoven
18 januari 2026

Jehan & Els Coyajee - Geselschap
Koen, Sophie, Thijs

Emil & Anna Coyajee - van Rietschoten
Lucy, Kaj

De uitvaartplechtigheid en condoleance zal
plaatsvinden op maandag 26 januari om
11.45 uur in de aula van begraafplaats Den
en Rust te Bilthoven, entree "Ridderoord".

jehan@coyajee.nl

Intens verdrietig, maar ontzettend trots en
zo dankbaar voor alles wat hij voor ons
en vele anderen heeft betekend,
nemen wij afscheid van

Hans Hofsté

* Utrecht,
2 maart 1940

† Nieuwegein,
21 januari 2026

Ina Hofsté-de Ruiter
Kinderen en kleinkinderen

Het afscheid van Hans vindt
in besloten kring plaats.

Correspondentieadres:
Via Madeleine Uitvaartzorg | familie Hofsté
Karperlaan 8 | 3984 MH Odijk

**Verdrietig en met mooie herinneringen hebben
wij afscheid genomen van mijn man,
onze heit en pake**

Alexander Hubertus van Drooge
- Lex -

☆ **Huizum,**
3 maart 1940

† Tersoal,
21 januari 2026

Ankie van Drooge-Tilstra

Oppenhuizen: **Hinkelien en Joop**
Ankie, Dirk Jan

Utrecht: **Nienke en Peter**
Annefleur, Jelle

Leeuwarden: **Jan**
Ilse

Westerein 6, 9014 CA Tersoal

Er is gelegenheid tot condoleren op dinsdag
27 januari van 17.00 tot 19.00 uur bij ons thuis.
Het afscheid zal in besloten kring plaatsvinden.

Na een mooi en avontuurlijk leven
hebben we veel te vroeg afscheid
moeten nemen van onze lieve moeder,
een bron van kracht, humor
en onuitputtelijke liefde

Wanda Otto

18 januari 1960 - 15 januari 2026

Valérie Juliette Jackie
Timothy, *Xavier*
Davy, *Philippe, Lucien*
Hilde, *Duco*

Het afscheid heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Correspondentieadres: Valérie van der Vliet, Slotweg 4, 1934 CN Egmond aan den Hoef

---

Wij hebben kennis genomen van het verdrietige bericht dat onze
oud-partner, oud-bestuurder

Wanda Otto

op 65-jarige leeftijd is overleden. Na een carrière bij de Belastingdienst, waar zij haar voorliefde voor fiscaliteit ontwikkelde, kwam Wanda in 2001 in dienst bij PwC. Wanda vervulde verschillende leidinggevende en bestuurlijke functies in onze (internationale) organisatie. Naast haar gedrevenheid als professional, was Wanda sociaal sterk, verbindend en altijd geïnteresseerd in anderen. Ze stond aan de wieg van verschillende talentprogramma's en vond het belangrijk dat vrouwelijk talent in onze organisatie in haar kracht kwam te staan. Ondanks haar ziekte bleef Wanda een strijder. Zo zullen we haar ook altijd herinneren.

We zijn Wanda veel dank verschuldigd voor alles wat zij voor onze organisatie heeft betekend.

De raad van bestuur van PwC Nederland

Intens verdrietig hebben wij afscheid moeten nemen
van onze lieve echtgenoot, vader en opa

Kálmán Ervin Ritter

* Győr (Hongarije), 28 oktober 1936 † Baarn, 18 januari 2026

Oud-arts van de Polikliniek Flebologie Terwolde

Baarn: Jutka Ritter-Matyófalvi

Maarssen: Erwin Ritter en Nanna Nol
Nistelrode: Jolanda Ritter en Joland van der Heijden
Velp: Sybill Ritter en Vito Papa
Baarn: Ildikó Ritter en Marnix Berger
Amstelveen: Robert en Berenice Ritter-Lunsingh Scheurleer

Kleinkinderen en achterkleinkinderen.

Het afscheid zal in besloten kring plaatsvinden.

Correspondentieadres: Uitvaartverzorging A. van Pijpen,
T.a.v. de familie Ritter, Postbus 245, 3740 AE Baarn
E-mailadres: condoleance_kritter@mailbox.org

Mijn allerliefste Nijn, onze mama, is heel onverwacht overleden.
Met haar tomeloze energie en hart van goud maakte ze
de wereld een stukje beter en ons leven zoveel mooier.

Marjolein van Breemen

~ Nijn ~

Wageningen, 22.07.1975 Amsterdam, 17.01.2026

Robbertjan, Aafje, Boris Kalff
Romeo 🐾 en Indira 🐾

Onze allerliefste sprankelende Marjolein is plotseling overleden.
Wie niet verliefd was op Nijn had haar nog niet ontmoet.
Nijntje, voor altijd in ons hart, wat gaan we je vreselijk missen.

Robbertjan, Aafje en Boris, we zijn er voor jullie, altijd.

Marjolein van Breemen

~ Nijntje ~

Riekje en Nico van Breemen-Wit

Barbara van Breemen en Rolf Schreuder, Pelle en Nanna
Sanneke van Breemen en David Knibbe, Rover, Jasmijn en Sebastiaan
Onno van Breemen en Claire Arens, Madelief en Pepijn

Met intens verdriet nemen wij afscheid van onze lieve, empathische
en sprankelende schoondochter, schoonzusje en tante

Marjolein van Breemen

Robbertjan's liefde van zijn leven

We zullen haar vrolijkheid, liefde en humor iedere dag missen.

Frank Robbert en Annette Kalff
David en Belinda
Julian en Robine

Onze lieve Marjolein

Stralend, grappig,
vol liefde voor het leven.
Samen koken, reizen, lachen.
We missen je intens.

Birgitta, Bobby, Daphne, Ellen, Esther,
Femke, Frederique, Hedwig, Henriette,
Henriëtte, Karin, Katrien, Martine,
Nicolette, Phila, Silvie, Wencke

Lieve Marjolein

Sprankelend, lief en inspirerend -
zo zullen we jou altijd blijven herinneren.
Het is onvoorstelbaar en onbegrijpelijk
dat je er niet meer bent.

Wij zullen er zijn voor Robbertjan,
Aaf en Boris.

'And death shall have no dominion'

Arthur en Anouk
Boot en Karin
Frederik en Sylvia
Freek en Saskia
Ger en Ewa
Hans en Helena
Hans en Mascha
Harald en Caroline
Patrick en Janette
Willem en Miekie

Lieve Marjolein

Jouw liefde, sprankeling en altijd warme welkom in de Boomstraat
zullen wij ontzettend missen. Voor altijd in ons hart.

Eveline, Patrick, Filippine, Emanuel, Josephine
Rolinda, Alex, Rosie, Lucien
Tanja, Syb, Ilan, Luca
Zayènne, Ariën, Zarah-Sophia, Olivier, Laurent

Met ongeloof en ontzetting hebben we kennisgenomen
van het plotselinge overlijden van

Marjolein van Breemen

Onze gedachten gaan uit naar Robbertjan, Aafje en Boris
en iedereen die Marjolein liefheeft.

Marjolein werkte bijna zeventien jaar voor NEMO Science Museum.
Eerst als projectmanager, daarna als hoofd Educatie en Onderzoek
en de laatste vijf jaar als adjunct-directeur Programma.

Marjolein was een ware autoriteit in haar vakgebied en
heeft veel betekend voor NEMO. Met haar energie, enthousiasme
en humor blijft ze voor altijd in onze hoofden en harten.

Directie, (oud-)medewerkers en raad van toezicht

NEMO SCIENCE MUSEUM

Vol van leven,
sprankelend en altijd gezellig.

Marjolein

Je zit in ons hart.
We blijven dichtbij
Boris, Aafje en Robbertjan.

Ellyne, Tijo, Tommie en Coen,
Mariam, Clemens, Tibbe, Milo en Juna,
Petra, Pete en Curtis,
Tatiana, Jelle, Fabian en Tobias,
Teun, Evert en Kate

Met groot verdriet hebben wij
kennisgenomen van het overlijden van

Marjolein van Breemen

Zij heeft met haar sprankelende energie
en tomeloze inzet veel betekend voor de
museumsector. Onze gedachten gaan uit naar
haar gezin, familie, vrienden, (oud-)collega's
en allen die haar liefhebben.

Namens de leden en het team
van de Museumvereniging,

Marise Voskens (voorzitter)
Vera Carasso (directeur)

Met verslagenheid hebben wij kennisgenomen
van het overlijden van

Marjolein van Breemen

Marjolein was een inspirerende kracht binnen
de wetenschapsmusea en science centra
in Nederland en Europa. Ze zorgde voor
verbondenheid tussen de Leidse musea en
bracht wetenschap en natuur dichtbij een
breed publiek.

De Universiteit en de Hortus botanicus Leiden
zijn haar veel dank verschuldigd.

Onze gedachten gaan uit naar haar partner,
kinderen, familie en dierbaren. Wij wensen
hen veel kracht en sterkte toe bij het dragen
van dit grote verlies.

Het College van Bestuur
Luc Sels, Sarah de Rijcke, Timo Kos

De faculteit der Wiskunde en
Natuurwetenschappen
Jasper Knoester, Bart de Smit, Suzanne van
der Pluijm

Hortus botanicus Leiden
Barbara Gravendeel, Tom Schreuder

Lieve, sprankelende

Marjolein van Breemen

Naturalis en de wereld zijn niet meer
hetzelfde zonder jou.

We zijn verbijsterd, verslagen en heel erg
verdrietig. Jouw levenslust en warmte
geven ons de inspiratie om de komende
jaren nog meer harten te openen voor de
natuur. Binnen en buiten het museum,
precies zoals jij voor ogen had.

We wensen Robbertjan, Aafje en Boris en
alle anderen die jou liefhebben (en dat zijn
er veel) heel veel sterkte en kracht toe.

Namens alle medewerkers en vrijwilligers
van Naturalis en de raad van toezicht,

Marcel Beukeboom
Algemeen Directeur

Naturalis Biodiversity Center

Met groot verdriet hebben wij kennisgenomen
van het plotselinge overlijden van

Marjolein van Breemen

Directeur Museum bij Naturalis

Marjolein werkte met warmte, betrokkenheid
en energie aan een wereld waarin natuur,
wetenschap en techniek voor iedereen
toegankelijk en betekenisvol zijn. We zullen
Marjoleins vrolijkheid, enthousiasme en
daadkracht missen.

Wij wensen haar familie, naasten en collega's
veel sterkte met dit verlies.

Namens alle aangesloten organisaties,

**Vereniging van Wetenschapsmusea en
Science Centers
Stichting Nederlandse Natuurhistorische
Collecties**

Met grote verslagenheid hebben wij
kennisgenomen van het onverwachte
overlijden van onze lieve collega,
directeur van Naturalis Biodiversity Center

Marjolein van Breemen

Namens Jannes Aalders en het volledige
CORPUS-team wensen wij haar familie,
vrienden en collega's veel sterkte en kracht
bij het verwerken van dit enorme verlies.

LITERATUUR MUSEUM | KINDER BOEKEN MUSEUM

**Met groot verdriet hebben wij
kennisgenomen van het overlijden van**

Marjolein van Breemen

**lid van de Raad van Toezicht van het
Literatuurmuseum/Kinderboekenmuseum.**

Zij was een bron van inspiratie voor ons.
Haar kennis van musea en educatie en haar
liefde voor lezen en literatuur heeft ze altijd
vol enthousiasme met ons gedeeld.

We gaan Marjolein heel erg missen,
vanwege haar betrokkenheid, professionaliteit,
en vrolijkheid. En vooral om wie zij was.

Onze gedachten gaan uit naar haar gezin,
familie en naasten.

Namens de Raad van Toezicht en oud-leden
van de Raad van Toezicht, (oud-)directie en
museummedewerkers,

**Mei Li Vos, voorzitter Raad van Toezicht
Valérie Drost, directeur-bestuurder**

Vol ongeloof en verdrietig brengen wij een laatste groet aan

Marjolein van Breemen

onze geliefde collega van het Leids Museumdirecteuren overleg.

We gaan je missen

Jannes Aalders, CORPUS
Arthur Barendsen, Erfgoed Leiden en Omstreken
Barbara Gravendeel en Tom Schreuder, Hortus Botanicus Leiden
Hedwig Verhoeven, Japanmuseum Sieboldhuis
Tanja Elstgeest, Museum De Lakenhal
Jan-Jaap de Haan, Rijksmuseum Boerhaave
Wim Weijland, Rijksmuseum van Oudheden
Kurt De Belder, Universiteitsbibliotheek
Marieke van Bommel en Wayne Modest, Wereldmuseum

Bedroefd, maar dankbaar voor alles wat hij voor ons heeft betekend, geven wij kennis van het overlijden van onze geliefde vader, schoonvader, opa en vriend

Johannes Mink Han

weduwnaar van Marjolijn Mink-Oldeman
partner van Clementine Koster †

* Rotterdam, 23 februari 1936
† Soest, 16 januari 2026

Ineke
Michael en Kelly
Karen en Guus
Florine en Bart
Hanne en Thom
Jonne
Frederike en Kris
Marijne en Jasper
Eveline
Leonore en Douwe
Eble en Anke
Hessel
Emelie en Floris
Nienke
Frederique
Teun
Tineke Einthoven

Correspondentieadres:
Monuta Ellen Spierenburg
T.a.v. Familie Mink
Beukenlaan 4, 3741 BP Baarn

De uitvaart heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Na een mooi en avontuurlijk leven
nemen wij afscheid van mi gran amor,
onze lieve pappa en trotse Lito

Frits Eigenfeld

Venlo, 31 augustus 1952
Amsterdam, 19 januari 2026

Coromoto

Marjolein
Mirjam

Luis
Zasha

Daniël & Lieneke
Isaac, Leah

Ricardo & Tania

Bram & Lisette
Benjamin, Marie

en verdere familie

Correspondentieadres: Allure Uitvaarten
Eemnesserweg 66 | 3741 GB Baarn

Wij nemen in kleine kring afscheid van Frits op dinsdag 27 januari.

"Grief is the price we pay for love"
Koningin Elizabeth II

Toch nog onverwacht hebben wij afscheid moeten nemen van mijn lieve Coen, onze dierbare sportieve vader, betrokken schoonvader en liefdevolle trotse Appa

Coen ter Kuile

Oldenzaal, 5 juni 1941
Naarden, 13 januari 2026

Baarn — Thera ter Kuile - Clasie

Bussum — Clarine ter Kuile
Madeline, Reinier, Alexander

Amsterdam — Patricia en Jan Stinissen - ter Kuile
Diede, Mauk

Correspondentieadres Familie ter Kuile p/a Funeral Company Gooi
Keucheniusstraat 6, 1271 BN Huizen

Het afscheid van Coen heeft in besloten kring plaatsgevonden.

Met verdriet geven wij kennis van het overlijden van onze lieve broer en zwager

Coen ter Kuile

Kudelstaart: Ingrid ter Kuile
Peep Docter

Those we loved, don't go away,
they walk beside us every day.
Unseen, unheard, but always near,
still loved, still missed, and very dear.

Diep bedroefd, maar dankbaar voor het mooie en liefdevolle leven dat wij 20 prachtige jaren met elkaar hebben mogen delen, laat ik in liefde los mijn allerliefste Dewy

Dewyati Moerti Moerman

Dewy

Leiden, 8 mei 1943
Wassenaar, 18 januari 2026

Weduwe van Freddy Hecht

Jan van Suchtelen van de Haare

Jan van Suchtelen van de Haare
p/a Funeral Company
Plein 2, 2242 KB Wassenaar

Het afscheid van Dewy vindt in besloten kring plaats.

Omringd door liefde
en verdriet is onze lieve, grappige
en vooral levensgenietende Maupie,
vader en grootvader, aan een
nieuw avontuur begonnen.

Maurice Antonius Johannes Jurgens

Wassenaar, 15 december 1945
Rotterdam, 18 januari 2026

Een warm, lief en waardevol mens
voor zijn familie en vrienden.
We gaan hem enorm missen.

Rixt Jurgens - Bloemhof

Otto Jurgens en Ellen Rijntjes
Beer, Mees

Leonie en Hubert Verbeek - Jurgens
Julie, Florine, Eliane, Philippa

Roderick en Heleen Jurgens - van Nierop
Kick, Milly, Jip

We nemen vandaag in besloten kring afscheid van Maurice.

Adieu lieve

Maurice

Wij koesteren een dierbare band met jou.

Carina en Constantijn

Met dankbaarheid voor wie zij voor ons is geweest nemen wij afscheid van onze kordate en lieve tante Margriet. Wij bewaren goede herinneringen aan haar gastvrijheid, haar humor en de aandacht die zij ons gaf. Zij was dankbaar voor het leven dat zij heeft mogen leiden en haar huwelijk met Wim Fontein.

Margriet Fontein – van Rossem

Naarden, 23 maart 1935
Lochem, 16 januari 2026

Namens alle neven en nichten,
achterneven en achternichten.
Tieke Elblidy- van Rossem
Jaap van Rhijn

De crematieplechtigheid vindt plaats op zaterdag 24 januari om 14.15 uur in de aula van het crematorium Hart van Berkelland, Groenloseweg 2 te Haarlo.

Correspondentieadres: Monuta Lochem
T.a.v. Familie Mw. Fontein - van Rossem
Zutphenseweg 91B, 7241 KP Lochem

"Ik heb een fantastisch leven gehad"

Verdrietig hebben wij afscheid
moeten nemen van onze creatieve,
bevlogen en veelzijdige Niek.

Niek de Jong

sinds 4 februari 2021 weduwnaar van
Jeannette de Jong - van Borssum Waalkes

Officier in de Orde van Oranje - Nassau

Vlaardingen, 20 maart 1940
Amersfoort, 20 januari 2026

Amstelveen
Flip

Amersfoort
Roos, Dione

Zaandam
Lenka en Mark, Liv, Franky, Benjamin

Amersfoort
Annet van Goor - Oortgijsen

Correspondentieadres:
Familie De Jong
p/a Utrechtseweg 154
3818 ES Amersfoort

Zorgverzekeraars Nederland heeft het droevige bericht ontvangen dat

Niek de Jong

op 85-jarige leeftijd is overleden.

Niek de Jong was de eerste directeur van Zorgverzekeraars Nederland **(1995–2000)**. Hij gaf richting in een tijd van verandering en verbond krachtig wat eerder verdeeld was. Onder zijn leiding werd het fusietraject tussen VNZ en KLOZ voltooid, waarmee de basis werd gelegd voor de vereniging die wij vandaag zijn. Wij zijn dankbaar voor wat hij voor ZN en de zorgsector heeft betekend.

Onze gedachten gaan uit naar zijn kinderen, familie en allen die hem dierbaar waren. Wij wensen hen veel sterkte.

namens Bestuur, directie & medewerkers Zorgverzekeraars Nederland
Dirk Jan van den Berg en Petra Wormser

Zeist, 22 januari 2026

In memoriam

Rebecca Henriette Johanna Baruch
3 februari 1999 - 21 januari 2024

הנני שלחני

Voor altijd in ons hart

Ton Schietecat

*17-09-1953
† 25-01-2021

Ineke
Tomas Leonie
Elise Ruud
Anne Vince
en kleinkinderen

auping

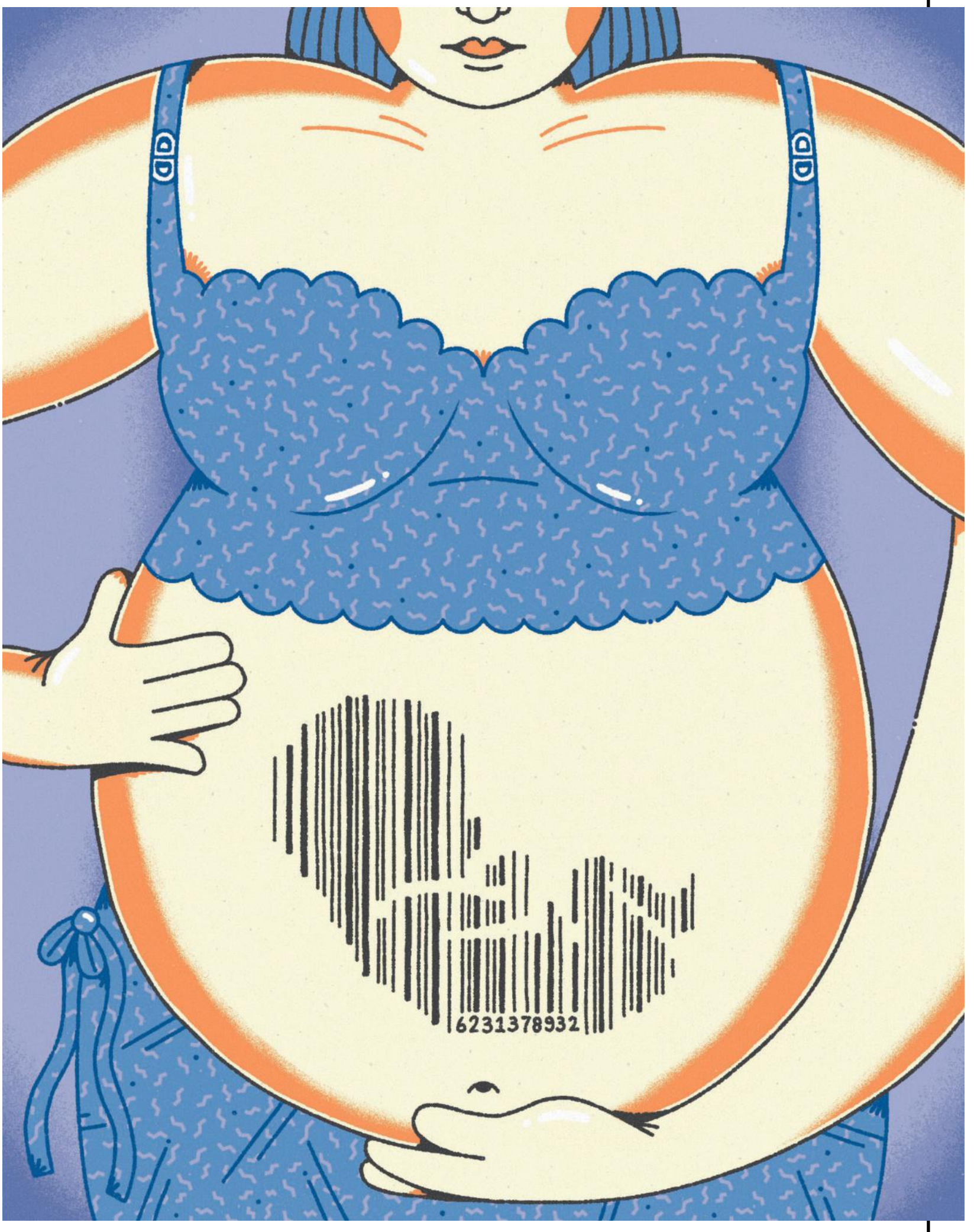
Original boxspring

5x op rij de beste van Nederland

Nu met 20% voordeel.
Kijk op auping.nl

OPINIE & DEBAT

ILLUSTRATIE MART VELDHUIS

Tegen welke prijs?

De 'internationale voortplantingsmarkt' vergroot de kloof tussen arm en rijk, ziet *Sophie van Gool*.

4/5

& VERDER

8/9

Een seculiere samenleving moet zich normatief uitspreken, aldus *Shermin Amiri*

10/11

We hebben geen revolutie tegen het neoliberalisme nodig, stelt *Markus Gabriel*

12/13

Carla Dik-Faber bepleit zondagrust als verzet tegen de hyper-nerveuze samenleving

DAT MAG JIJ VINDEN

ILLUSTRATIE SUZAN HUIJNK

Andere sticker, hetzelfde voorhoofd

Thomas Hogeling beschouwt wekelijks de publieke opinie. Wat wordt er gezegd en vooral niet gezegd?

Eindelijk. Eindelijk is er een partij die in het gapende gat in de Nederlandse politiek springt. Tot nu toe had de uiterst rechtse kiezer slechts de keuze uit de VVD, BBB, FvD, JA21, SGP en PVV. En wat nou als je de VVD te liberaal, BBB te boers, FvD te doorgesnoven, JA21 te burgerlijk, SGP te christelijk en PVV te ondemocratisch vindt? Wat dan? Moet je dan maar gewoon thuis blijven met de verkiezingen? Gelukkig hoeft de bezorgde burger daar niet langer zijn hoofd over te breken, want vanaf nu is er Groep Markuszower, een afsplitsing van zeven PVV'ers die klaar zijn met Geert Wilders.

Die partijnaam is een placeholder; als je voornaamste kritiek op je vorige partij is dat de partijleider te bepalend was, is het niet per se logisch om de achternaam van de nieuwe leider in de naam van de afsplitsing te verwerken. Er is dan ook flink gebrainstormd over een passend alternatief. In eerste instantie dachten ze aan 'De Nederlandsche Volkspartij', want ze zijn Nederlandsch, een partij en ze bestaan zeker ook uit volk. Maar dat blijkt - oeps! - de naam van een fascistoïde partij uit de jaren dertig. Nu wordt het Nederlandse Vrijheidsalliantie, want „we willen vrijheid, en zijn een alliantie", zo liet afsplitser René Claassen weten. Met die filosofie had je de partij ook Ademende Mensen kunnen noemen, dan had je in elk geval meer kans op mijn stem gehad.

De Nederlandse Vrijheidsalliantie zegt in tegenstelling tot de PVV niet bij voorbaat de plannen van het aanstaande minderheidskabinet te gaan blokkeren. Net als Dilan Yesilgöz ziet Rob Jetten kansen in die 'constructieve houding' van de nieuwe fractie: „De vraag is natuurlijk: wat wordt de inhoudelijke koers." Het is de vraag of dat de vraag is. Markuszower zei dinsdag bij *Pauw & De Wit* dat zijn partij inhoudelijk dezelfde koers volgt als de PVV. De toon zal wellicht anders zijn, de interne partijstructuur ongetwijfeld ook, maar hoe vaak kan een politicus zichzelf witwassen door een nieuwe partij op te richten?

Ik moet denken aan de videogame *Grand Theft Auto III* die ik als puber speelde. Ik stal met grof geweld een auto, reed zonder pardon over het oude vrouwtje heen dat ik zojuist uit de bestuurdersstoel had getrokken, negeerde alle verkeersregels en had in een mum van tijd niet alleen de politie, maar ook het leger achter me aan. Gelukkig was er altijd een uitweg. Ik reed gewoon naar de dichtstbijzijnde *Pay 'n Spray*, waar ik voor een prikkie de gestolen auto liet overschilderen. Nieuw kleurtje, nieuwe kansen. Van het ene op het andere moment was ik geen verdachte meer. Dat was gek, want bij het naar buiten rijden was er geen twijfel mogelijk, ik was nog steeds dezelfde staatsgevaarlijke gek, maar nu in een gele in plaats van een rode cabriolet. Ik kon weer gaan en staan waar ik wilde, ten koste van nog meer onschuldige burgers.

Het is ook de kracht van de rechtse politiek

Je zou het ook de kracht van de rechtse politiek in Nederland kunnen noemen, die oneindige tolerantie voor elkaar. Maak jezelf onmogelijk, plan een ander stickertje op je voorhoofd en je mag gewoon weer meedoen; zeker als er naar een Kamermeerderheid gezocht wordt. Dat trucje kun je zo vaak herhalen als nodig is, vraag dat maar aan Joost Eerdmans (CDA, LPF, EénNL, Leefbaar, FvD en JA21). Zo krijgen we opnieuw een partij in de Kamer die zegt precies hetzelfde te willen als de PVV, maar die het toch helemaal anders aan gaat pakken. Het zal niet de laatste keer zijn.

Blanche Voorneman is internationaal conflictonderhandelaar en voormalig diplomaat, en medeoprichter van conflictbemiddelingsorganisatie Mircury.
Patrick de Vries is internationaal conflictonderhandelaar en voormalig diplomaat, en medeoprichter van conflictbemiddelingsorganisatie Mircury.

OPINIE
Geopolitiek

Voorkom dat de Europese wapens worden ingezet

Duurzame vrede vraagt naast meer defensie-uitgaven om economisch evenwicht en herstel van sociale cohesie, zeggen *Blanche Voorneman* en *Patrick de Vries*. Europa kan daarin een grotere rol spelen.

Bezoeker op de **wapenbeurs in Ahoy** in 2019. ANP / ANP

Alle seinen staan op rood: geopolitieke rivaliteit neemt toe, de multilaterale orde brokkelt af, internationaal vertrouwen is op een dieptepunt beland en het aantal gewelddadige conflicten staat op een historisch hoog niveau. Europa reageert daarop vooral met herbewapening, afschrikking en machtspolitiek. Maar militaire middelen alleen lossen geen conflicten op. Ze zijn essentieel om te beschermen, maar versterken ook een dreigingslogica die zelden leidt tot duurzame oplossingen. De cruciale vraag is daarom: hoe voorkomen we dat al die nieuw aan te schaffen Europese wapens daadwerkelijk moeten worden ingezet - in Europa of daarbuiten? Een pleidooi voor bredere en vernieuwende conflictbeheersing.

We zien drie alarmerende Europese trends. Allereerst, we praten nauwelijks met landen waarmee we op gespannen voet staan. Dialoog met Moskou en Beijing wordt in toenemende mate gemeden. De Russen moeten worden afgeschrikt en van de Chinezen dienen we economisch te ontkoppelen. Afschrikking, ontkoppeling en uitsluiting - het leidt zelden tot een ander perspectief en gedrag.

Ten tweede, Europa hamert steeds minder op het belang van internationaal recht. Bondgenoten kunnen militaire acties uitvoeren zonder duidelijke juridische grondslag, terwijl Europa grotendeels zwijgt - of het nu gaat om militaire operaties in de Caribische regio, territoriale dreigementen richting Groenland, of het systematisch schenden van het internationaal recht in het Midden-Oosten. Internationaal recht is niet een waarde die selectief toegepast kan worden, maar een belang dat ons allen beschermt.

Ten derde, Europa lijkt mee te gaan in de Amerikaanse machtspolitieke *coercive diplomacy*, waarin militaire en economische druk centraal staan en vertrouwen geen vertrekpunt meer is voor onderhandelingen. Op de korte termijn, denk aan een wapenstilstand, kan dat zeker effectief zijn, maar het verleden leert dat op de lange termijn conflicten blijven etteren wanneer niet wordt ingezet op duurzame vrede. De huidige spanningen in Bosnië en Herzegovina illustreren hoe machtspolitieke afspraken een conflict kunnen bevriezen maar niet oplossen.

Europese dubbele standaard

Het blijft niet onopgemerkt: Europa dat minder praat, het internationaal recht overboord gooit als het niet uitkomt en een consensusmodel ondergeschikt lijkt te maken aan het recht van de sterkste. Het ongenoegen over een Europese dubbele standaard neemt internationaal toe en de relevantie van Europa als bruggenbouwer af. En dan bevinden we ons ook nog eens in een situatie met de meeste dodelijke conflicten sinds het einde van WOII. In een wereld die steeds meer fragmenteert en transactioneel wordt, is dit geen goede Europese uitgangspositie om conflicten - en in het kielzog daarvan migratiestromen en economisch verval - te beteugelen.

Duurzame vrede vraagt niet alleen om stijgende defensie-uitgaven, discussies over een Europees leger, een wapenwedloop en afschrikking. Dat miskent de complexiteit van onderhandelingen met dikwijls partijen met extreme en rigide standpunten in conflicten. Wat nu vooral nodig is, zijn inzichten en maatregelen die conflicten duurzaam kunnen beheersen en de hoop voeden dat die ook zonder wapengekletter en bloedvergieten kunnen worden opgelost. Europa heeft bij uitstek de mogelijkheden om daarin het voortouw te nemen. Dat vraagt om andere keuzes in de benadering van conflicten.

Ten eerste moeten we erkennen dat nieuwe bemiddelaars het speelveld betreden. Landen als Turkije, Qatar, Saudi-Arabië en Kenia werpen zich nadrukkelijker op als mediators; China lanceerde een nieuw bemiddelingsplatform met vooral steun van de *Global South*. Het handelsmerk van deze landen is simpel: ze praten met iedereen en over alles. Inclusiviteit - het niet uitsluiten van partijen - is belangrijk voor legitimiteit van een uiteindelijke deal. Europa zou veel meer aansluiting moeten zoeken bij deze netwerkdiplomatie, waarin invloed ontstaat via dialoog, vertrouwen en langdurige relaties - ook met lastige gesprekpartners. Zo hebben Golfstaten een goede relatie met Moskou. Met hen kan worden besproken of zij invloedrijke Russische en Europese bruggenbouwers bijeen kunnen brengen in een geheime dialoog. Daarin kan, na een wapenstilstand in Oekraïne, worden verkend hoe Rusland en Europa (het blijven buren) op termijn anders ten opzichte van elkaar komen te staan in politiek, veiligheid en economisch opzicht. Er moet meer flexibiliteit komen voor nieuwe onderhandelingsgremia die niet alleen op Westerse normen en belangen zijn gericht.

Daarnaast is economische ontwikkeling een cruciale, maar structureel onderschatte factor in conflictbeheersing. Als er in conflictbeheersing niet wordt nagedacht over een aantrekkelijk sociaaleconomisch toekomstperspectief, is de kans dat geweld oplaait vele malen groter. Investeerders en ondernemers moeten daarom in een vroeg stadium in een conflictbeheersingsproces worden meegenomen. Europese bedrijven beschikken over mondiale netwerken, investeringskracht en uitvoeringsvermogen om politieke afspraken te verankeren in stabiliteit. Sterke en onafhankelijke private sectoren in (post-) conflictlanden kunnen een weg bieden uit de conflict dynamiek en voorkomen dat partijen bij het minste of geringste naar wapens teruggrijpen. Waar klassieke machtspolitiek inzet op afdwingen en afschrikking, werkt deze economische netwerklogica via wederzijdse afhankelijkheid en verbinding.

Ten slotte wordt de sociaalpsychologische dimensie van vredesonderhandelingen structureel onderschat. Niet omdat relaties, emoties en vertrouwen daarin onbekende factoren zijn, maar omdat ze zelden als volwaardig onderhandelingsmateriaal worden behandeld. In de praktijk blijven ze vaak impliciet, terwijl juist dáár de doorslag wordt gegeven. Duurzame akkoorden ontstaan pas wanneer partijen niet alleen formeel instemmen, maar ook daadwerkelijk hun gedrag en onderliggende overtuigingen veranderen. Dat zijn trage, weerbarstige en continue processen die zich slecht laten vangen in machtspolitieke kortetermijntransacties of afschrikking. In *Our Brains at war; The Neuroscience of Conflict and Peacebuilding* zet de Ierse beleidsmaker Mari Fitzduff - destijds betrokken bij de vredesonderhandelingen in Noord-Ierland - overtuigend uiteen hoe instincten, intuïtie en context gedrag beïnvloeden. Het gevoel niet erkend en gehoord worden bouwt emotionele weerstand op met enorme impact op rationele afwegingen. Daarnaast verdwijnen diepgeworteld wantrouwen, ongelijkheid en sociale verdeeldheid niet als het vechten stopt.

Inclusiviteit is belangrijk voor de legitimiteit van een uiteindelijke deal

Versterk de sociale cohesie

Er is een sterke relatie tussen sociale cohesie en gewelddadig conflict. Als het versterken van de sociale cohesie niet in onderhandelingen wordt meegenomen (kijk naar gespleten samenlevingen in de Balkan, Irak, Afghanistan, Somalië) blijven angst en wantrouwen elke vrede ontregelen, althans kwetsbaar maken. Juist hier heeft Europa, met zijn ervaring in verzoening en institutionele inbedding, veel te bieden.

Deze drie invalshoeken vragen ook om andere expertise en andere meer innovatieve manier van conflictbeheersing. Europese onderhandelingsteams zouden niet alleen uit diplomaten moeten bestaan maar ook uit ondernemers uit het bedrijfsleven, sociaalpsychologen, juristen, militairen en stedenbouwkundigen die bij wederopbouw nadenken over integratie en sociale cohesie. Veel vaker dan niet spatten vredesregelingen na enkele jaren uiteen omdat niet genoeg bij implementatie ervan wordt stilgestaan. Duurzame stabiliteit is gebaat bij een meer multidisciplinaire en incrementele benadering van conflict, juist omdat complexe vraagstukken zich niet laten oplossen vanuit één discipline.

Wij pleiten er daarom voor om juist in de huidige veranderende multipolaire context de aanschaf van wapens en focus op afschrikking te plaatsen binnen een veel bredere en geïntegreerde wijze van conflictbeheersing. Dat punt zou in het narratief van de defensiehoek en van de secretaris-generaal van de NAVO meer aandacht kunnen krijgen. Europa beschikt over meer ervaring en kracht dan het zichzelf toestaat te erkennen.

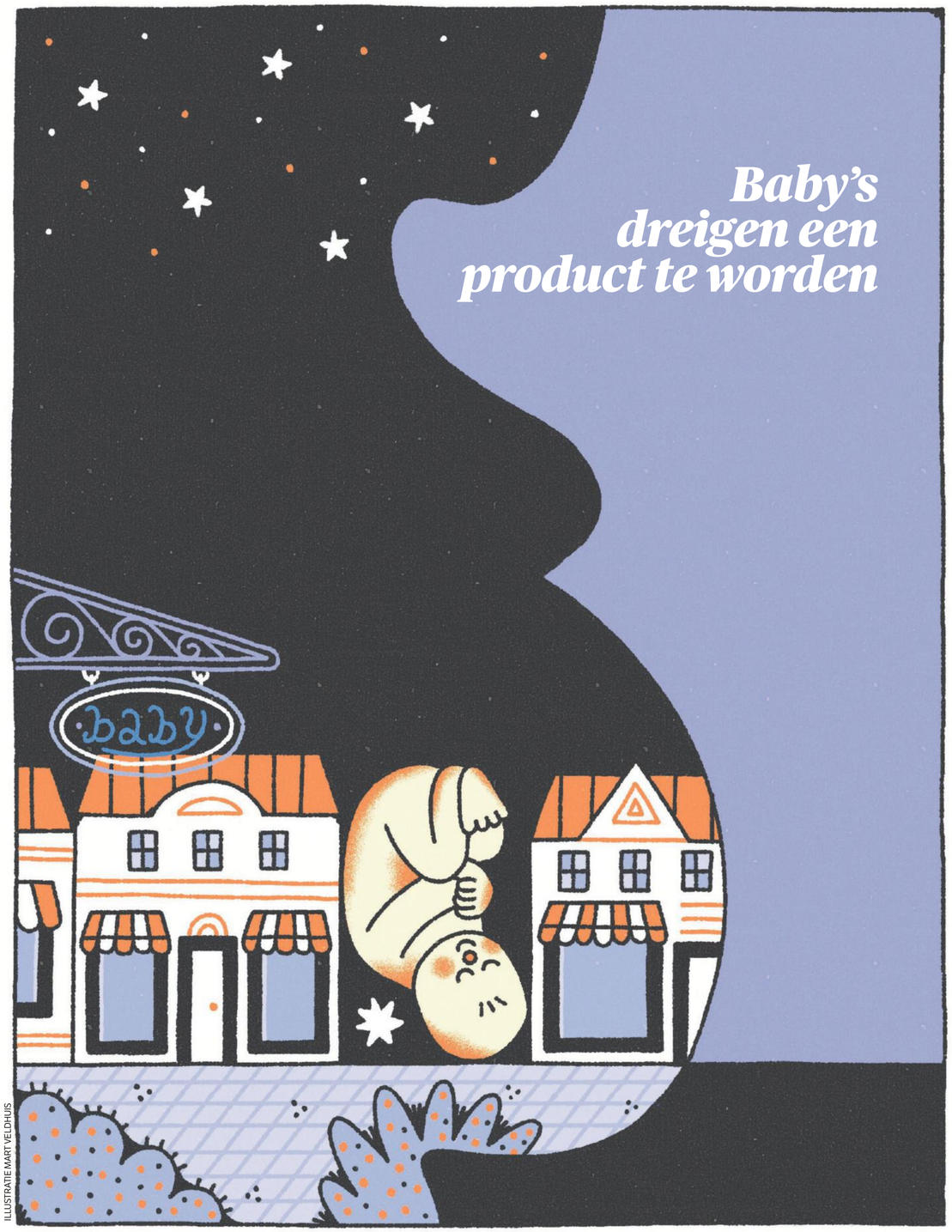
De Europese Unie is het grootste en meest duurzame vredesproject uit de moderne geschiedenis. Al meer dan tachtig jaar houden voormalige aartsvijanden elkaar in evenwicht via regels, instituties, economische verwevenheid en politieke samenwerking - met ongekende sociale en economische vooruitgang tot gevolg. Die kracht is geen historische toevalligheid, maar het resultaat van bewuste keuzes: macht inperken via recht, conflict kanaliseren via overleg, en wederzijdse afhankelijkheid gebruiken als stabiliserende kracht. Juist daar ligt ook voor landen als Nederland een verantwoordelijkheid - en een kans.

Europa moet de eigen geschiedenis serieuzer nemen en zich vanuit die positie tot de wereld verhouden - niet door naïef idealisme, maar door zelfbewust leiderschap. Juist vanuit die positie zou Europa meer leidend moeten zijn in een bredere en meer geïntegreerde manier van conflictbeheersing, en zijn invloed inzetten om vanuit eigen kracht het roekeloze „recht van de sterkste" te begrenzen. Uiteindelijk is dit de kern: niet hoe we ons voorbereiden op het inzetten van wapens, maar hoe we voorkomen dat ze ooit moeten worden ingezet.

nrc
ZATERDAG 24 JANUARI & ZONDAG 25 JANUARI 2026

Sophie van Gool is econoom. Recent verscheen van haar *Je kind is een goudmijn – waarom iedereen verdient aan je kind behalve jij*.

ILLUSTRATIE MART VELDHUIS

Baby's dreigen een product te worden

OPINIE
Voortplantingsmarkt

Kritiek op de snelgroeiende voortplantingsmarkt wordt al snel gekaapt voor een anti-lhbti+-agenda. Maar het onderwerp verdient ook aandacht van progressieven. Want uitbuiting ligt op de loer, en het belang van het kind krijgt te weinig aandacht, ziet *Sophie van Gool*.

Een Spaanse eiceldonor, een Deense zaaddonor, een Canadese draagmoeder, en dan opgroeien bij Nederlandse ouders: het is mogelijk dankzij een groeiende internationale voortplantingsmarkt.

Eén op de zes volwassenen wereldwijd lijdt aan medische onvruchtbaarheid. Daarnaast zijn er steeds meer mensen die kampen met 'sociale onvruchtbaarheid', zoals lhbti+-stellen en alleenstaanden.

Op de zogenoemde voortplantingsmarkt wordt gehandeld in zaad- en eicellen, bemiddeld in commerciële draagmoeders en, tot het in 2024 verboden werd, in internationale adoptie.

Deze markt zorgt voor groot geluk als er baby's worden geboren. Maar er is ook een keerzijde. Commerciële klinieken, sperma- en eicelbanken en bemiddelingsbureaus verkopen een oplossing aan mensen die wanhopig verlangen naar een kind. Het zijn bedrijven die zoveel mogelijk willen verdienen. Hun financiële belang weegt daarbij zwaarder dan het belang van het kind, of dat van de wensouder.

In Nederland is commercieel draagmoederschap aan banden gelegd. Sperma doneren mag daarnaast niet anoniem, en aan maximaal twaalf vrouwen. Voor eiceldonatie moet een vrouw bij voorkeur zelf geen kinderwens hebben, of een 'voltooid gezin'.

Nederlandse wensouders die het kunnen betalen, zoeken steeds vaker in het buitenland naar manieren om hun kinderwens te vervullen en gebruik te maken van opties die hier niet zijn toegestaan. De Nederlandse overheid heeft hiervoor nog amper beleid.

Kritiek op de snelgroeiende voortplantingsmarkt komt vooral van conservatieve partijen, die er hun anti-lhbti+-standpunten mee willen staven. Maar de voortplantingsmarkt verdient ook aandacht van progressieve partijen. Omdat de markt kwetsbaar is voor uitbuiting, de kloof tussen arm en rijk vergroot, en omdat het belang van het kind er te weinig aandacht krijgt.

Online zaad bestellen

Robby is 1,95 meter en weegt 118 kilo. Hij heeft schoenmaat 46 en een lichte huidskleur, bloedgroep O+ en een bachelordiploma in *sports science*. Hij werkt in de beveiliging en omschrijft zichzelf als geduldig, behulpzaam en kalm.

Ik ken Robby niet, maar scrol met een proefaccount door de database van Cryos International, de grootste spermabank van de wereld, met een geschatte omzet van tientallen miljoenen euro's.

De website ziet eruit als een datingapp, met filters voor etniciteit, haarkleur, oogkleur, lengte en gewicht. Want „een donor vinden zou zoveel mogelijk moeten lijken op het vinden van een natuurlijke partner", vertelde oprichter Ole Schou jaren geleden aan *The Economist*. De site werkt als elke webwinkel: je voegt het zaad toe aan je winkelmandje, rekent af met iDeal en laat het bij een Nederlandse kliniek bezorgen. Twee derde van de Nederlandse donorkinderen wordt inmiddels geboren uit een Deense donor. Anders dan hier zijn daar geen wachtlijsten.

Bedrijven als Cryos zijn ervan overtuigd dat spermadonatie aan een gezonde vrouw geen medisch vraagstuk is. Daar zit wat in: het is meer een *ethisch* vraagstuk. Wat vind je ervan dat je toekomstige kind zeker tot zijn zestiende geen contact kan zoeken met zijn biologische vader, zoals is vastgelegd in de voorwaarden? Hoe is het voor een kind om mogelijk honderden halfbroers en -zussen te hebben? Cryos zegt dat het zich aan nationale regels houdt, maar gaat daarbij in elk land tot het maximum. Zo kan een donor in Nederland aan twaalf vrouwen doneren, in Duitsland aan vijftien gezinnen, in Frankrijk aan tien: in heel Europa kan hij dus toch al gauw tientallen kinderen verwekken.

Het Amerikaanse bedrijf Donor Concierge biedt eicellen aan van vrouwen met een diploma van een prestigieuze universiteit, een doctoraat op zak of een afstudeercijfer van 7 of hoger. Ook een bepaald artistiek talent of een religieuze achtergrond kunnen geregeld worden. De klant betaalt tussen de 23.000 en 63.000 dollar (omgerekend tussen de 19.000 en 54.000 euro). Uit onderzoek blijkt dat huidskleur, afkomst en opleiding de prijs van een eicel beïnvloeden. Witte, jonge, westerse vrouwen krijgen voor hun genetisch materiaal tot wel honderd keer meer betaald dan vrouwen uit India, Mexico, Oekraïne of Georgië.

Uitbesteed aan kwetsbare vrouwen

Reproductieve arbeid wordt in 'wereldwijde vruchtbaarheidketens' uitbesteed aan vrouwen in sociaaleconomisch kwetsbare posities in andere delen van de wereld. Net zoals dat gebeurt bij andere vormen van arbeid, via fabrieken in lagelonenlanden. Draagmoeders zijn er het meest schrijnende voorbeeld van.

Een draagmoeder draagt en baart een kind voor iemand anders, waarbij van tevoren wordt afgesproken dat zij het kind na de geboorte zal afstaan aan de wensouders. Dit kan ofwel uit haar eigen eicel ('laagtechnologisch'), ofwel 'hoogtechnologisch', waarbij de draagmoeder een embryo draagt dat genetisch niet van haarzelf is. Draagmoederschap mag in Nederland alleen altruïstisch, tegen een onkostenvergoeding. In sommige andere landen gebeurt het tegen betaling.

De vraag naar draagmoeders groeit. In 2023 bedroeg de omzet op de wereldwijde markt naar schatting zo'n 15 miljard dollar, en zal naar verwachting flink blijven groeien.

Ook D66-leider en kandidaat-premier Rob Jetten overweegt een draagmoeder te zoeken. „Voor draagmoederschap beland je als homostel al snel in het buitenland. In de Verenigde Staten ben je zo 150.000 dollar kwijt om een draagmoeder te vinden, dat vind ik echt een bizar bedrag", zei de politicus begin vorig jaar in talkshow *Casa di Beau*.

Wensouders zoeken draagmoeders over de grens omdat het in Nederland nu „best slecht geregeld" is, vindt Jetten. Je mag niet kenbaar maken dat je een draagmoeder zoekt of op sociale media adverteren dat je voor iemand een kind zou willen dragen. Een bemiddelingsbureau beginnen is ook niet toegestaan.

Hier zijn redenen voor: de Nederlandse overheid wil uitbuiting tegengaan, en wil voorkomen dat vrouwen uit geldnood draagmoeder worden. Je mag alleen in eigen kring een altruïstische draagmoeder vinden, en haar vervolgens niet meer betalen dan een onkostenvergoeding.

De Nederlandse wet is effectief in het tegengaan van commercieel draagmoederschap. Het nadeel is dat er amper draagmoeders te vinden zijn. Als je er niet voor betaald krijgt, zijn er maar weinig vrouwen die dit willen doen: in Nederland zo'n dertig tot vijftig per jaar, blijkt uit onderzoek van de Universiteit Leiden.

Nederlandse wensouders wijken daarom steeds vaker uit naar landen waar commercieel draagmoederschap wel is toegestaan. Oekraïne is een populaire bestemming voor heterostellen. De kosten liggen veel lager dan in de VS en wensouders worden vanaf de geboorte juridisch ouders van een kind – in de meeste andere landen zijn daar lange procedures voor nodig.

Na de Russische invasie zaten tientallen draagmoeders in schuilkelders vast met hun baby's. Ook tijdens de covidlockdowns moesten veel draagmoeders na de bevalling voor de baby blijven zorgen.

In landen waar draagmoederschap wordt gezien als een zakelijke transactie, zoals onder meer Oekraïne en de VS, moet de draagmoeder een overeenkomst ondertekenen die de wensouders vrijwel volledige controle geeft over haar leven en lichaam gedurende de hele zwangerschap. Zij belooft bijvoorbeeld vitaminen te slikken, gezond te eten en regelmatig de dokter te bezoeken.

In veel contracten wordt geëist dat de draagmoeder vooraf afstand doet van haar recht om haar eigen medische beslissingen te nemen. Dat is behoorlijk griezelig. Als de foetus bijvoorbeeld een afwijking blijkt te hebben, mogen de wensouders beslissen of de zwangerschap wordt afgebroken. Dat is niet juridisch afdwingbaar: een draagmoeder heeft het recht op lichamelijke integriteit, en zij mag over haar eigen zwangerschap beslissen.

Toch zit zij in een penibele positie. Wat moet ze doen als ze de zwangerschap wél voldraagt, en de wensouders het kind niet willen hebben? Ze is financieel én fysiek van hen afhankelijk. Andersom zijn ook wensouders kwetsbaar: wat als de draagmoeder het kind na de geboorte toch wil houden? En welke prijs betaalt het kind?

Verantwoord draagmoederschap

Vanwege de groeiende vraag naar draagmoeders en de vele misstanden dienden toenmalig ministers Weerwind en Dijkgraaf (D66) in 2023 een wetsvoorstel in voor 'verantwoord draagmoederschap'. Hierin wordt onder andere het bemiddelings- en advertentieverbod opgeheven. Ook is het de bedoeling dat er een Nederlandse draagmoederbank komt, en dat het makkelijker wordt voor Nederlandse wensouders om een draagmoeder te vinden in Canada en de VS. Onder meer D66, VVD, Volt en GL-PvdA zijn voorstander van zo'n wet.

Maar meerdere experts, waaronder de Raad van State, zijn kritisch.Het wetsvoorstel meet met twee maten: in Nederland mag draagmoederschap onder de nieuwe wet nog steeds alleen maar altruïstisch. Tegelijkertijd wordt commercieel draagmoederschap mogelijk gemaakt voor bepaalde landen waarvan Nederland dénkt dat er geen misstanden zullen plaatsvinden.

Het roept de vraag op wier belang precies beschermd wordt: waarom wil de Nederlandse overheid niet dat vrouwen hier betaald krijgen om draagmoeder te zijn, maar mogen Nederlanders wel naar het buitenland om draagmoeders te betalen?

En principiëler: is het überhaupt mogelijk om zoiets complex als het dragen, baren en overdragen van een kind, met allerlei tegengestelde belangen, wettelijk goed te regelen? Als je hier een wet voor opstelt, is er ook een kans dat je juist een markt creëert. En is er niet iets mis met een wereld waarin alles te koop is?

Niet alles is te koop

Er zijn twee belangrijke bezwaren tegen marktwerking, stelt Harvard-filosoof Michael Sandel. Het eerste is de ongelijkheid die ontstaat wanneer mensen dingen verkopen uit economische noodzaak. Zou een commerciële draagmoeder, als ze het geld niet nodig had, ook een kind dragen voor een onbekende? En in hoeverre maken donoren die genetisch materiaal weggeven om hun studie te bekostigen een echt vrije keuze?

Ook ontstaat er ongelijkheid tússen wensouders: wie genoeg geld heeft, gaat de grens over en komt terug met een baby. Wie dat niet kan betalen, blijft ongewenst kinderloos achter.

Daarnaast is er een moreel en intrinsiek bezwaar: het idee dat je sommige dingen niet moet verhandelen, ongeacht de omstandigheden van degene die het verkoopt. Marktwerking corrumpeert, stelt Sandel: wie kinderen als handelswaar beschouwt, gebruikt hen als instrumenten om winst te maken, en ziet ze niet als mensen die liefde en zorg nodig hebben. Zelfs als er geen vrees is voor armoede of ongelijkheid, zou je dat niet moeten willen.

Tegenwoordig is bijna alles te koop. Niet alleen babykleertjes, maar ook zaadcellen kun je online bestellen. Niet alleen bakfietsen, ook baarmoeders kun je huren. Maar tegen welke prijs?

Advertentie

nrc webwinkel›

NRC REIZEN

Steden om te beleven

NRC-stedenreizen zijn geen gewone stedentrips: u krijgt context van NRC-correspondenten. En alle ruimte om de stad zelf te beleven. Soms betekent dat ook toegang tot plekken op momenten die voor anderen gesloten blijven. Zoals een bezoek aan het Museo del Prado, vóór de officiële openingstijd.

Museumstad Madrid

4-daagse reis: 21 maart 2026 / reissom € 1.995,00 p.p.

In alle rust het Museo del Prado bezoeken, voordat de deuren opengaan voor het grote publiek. Ter voorbereiding biedt NRC-redacteur Merijn de Waal context en duiding over kunst, macht en de geschiedenis van Spanje. Na dit exclusieve ochtendbezoek ontdekt u Madrid in uw eigen tempo. Met meer gevoel voor de culturele en historische lagen van de stad, en met alle vrijheid om musea, wijken en pleinen zelf te verkennen.

Merijn de Waal, NRC-redacteur en kenner van Spanje

Brussel in perspectief

4-daagse reis: 5 maart 2026 / reissom € 695,00 p.p.

Brussel laat zich pas echt begrijpen wanneer u zicht krijgt op wat er achter de schermen gebeurt. Samen met NRC-correspondent en columnist Caroline de Gruyter krijgt u context bij de politieke en maatschappelijke dynamiek van de Europese Unie. Haar bijdrage vormt het vertrekpunt voor uw verblijf in de stad. Daarna verkent u Brussel in uw eigen tempo, met meer begrip voor de plekken die u ziet - en alle vrijheid om wijken, musea en het dagelijks leven zelf te ontdekken.

Caroline de Gruyter, NRC-correspondent Europa en columnist

Ontdek meer NRC-stedenreizen

NRC Reizen biedt een gevarieerd aanbod van stedenreizen, steeds met context van NRC-correspondenten en alle ruimte om de stad zelf te beleven. Bekijk het volledige aanbod en het reisprogramma van Madrid en Brussel op **nrcwebwinkel.nl/reizen-nrc** of scan de QR-code. U kunt daar vrijblijvend een boekingsaanvraag plaatsen. Spreekt u liever met een medewerker? Bel dan tijdens kantooruren 020 - 751 79 65 of e-mail naar nrc@experiencetravel.nl.

Over NRC Reizen: NRC Reizen is een samenwerking van Mediahuis NRC B.V. met reispartner Culture by ExperienceTravel. De redactie van NRC is niet betrokken bij de inhoud of samenstelling van de reizen. De reizen worden begeleid door deskundigen, van wie een deel verbonden is aan NRC. Aangesloten bij ANVR, SGR en het Calamiteitenfonds.

ANVR SGR

Ga naar › nrcwebwinkel.nl/reizen-nrc

PERSOON IN HET NIEUWS

WIE
Donald J. Trump

WAAROM
Iedere dag opnieuw maken zijn uitspraken en daden Trump weer de Persoon in het Nieuws. Tot genoegen van sommigen.

HOE
Inkt en waterverf.

Siegfried Woldhek

OOGOPSLAG

Graphic en research **Kwennie Cheng**

Kwennie Cheng visualiseert het nieuws

nrc
ZATERDAG 24 JANUARI & ZONDAG 25 JANUARI 2026

Shermin Amiri is publicist en senior adviseur bij RadarAdvies.

Hoe de seculiere samenleving haar eigen verhaal is kwijtgeraakt

Secularisme is geen oplossing voor maatschappelijke conflicten, maar een voorwaarde om ze hanteerbaar te houden, schrijft *Shermin Amiri*.

De brand in de toren van de **Amsterdamse Vondelkerk**. FOTO ANP

Na de brand in de Vondelkerk in Amsterdam verscheen op X een video van Eva Vlaardingerbroek waarin zij de verwoesting van het kerkgebouw vrijwel onmiddellijk duidde als een aanval op „onze beschaving”. De video, inmiddels meer dan 1,2 miljoen keer bekeken, presenteerde de brand nog vóór duidelijkheid over oorzaak of toedracht als doelgericht geweld, als een ‘act of war’ in een bredere culturele strijd. De kerk fungeerde daarin niet langer als plaats van erfgoedverlies, maar als bewijsstuk in een moreel verhaal over beschavingsverval.

Deze duiding circuleerde vooral binnen online publieke ruimtes, maar is illustratief voor een breder mechanisme dat de afgelopen jaren zichtbaarder is geworden. In dergelijke omgevingen is de tijd tussen gebeurtenis en morele vastlegging steeds korter. Incidenten worden niet eerst onderzocht, maar geïnterpreteerd; niet gewogen, maar geladen. Wie de duiding overneemt, kiest positie. Wie om terughoudendheid of context vraagt, wekt al snel wantrouwen. Zo verschuift het gesprek, binnen deze context, van uitleg naar stellingname.

Dat patroon wordt doorgaans aangeduid als cultuurstrijd. In het publieke debat is de term vaak een verzamelnaam voor polarisatie, identiteitsconflicten en een verharde toon. Maar cultuurstrijd gaat niet primair over cultuur, en evenmin over etniciteit of religie. Het gaat om normatieve autoriteit: om de vraag wie mag bepalen wat als normaal geldt, wat als bedreigend wordt gezien en wat onaanvaardbaar is. De Amerikaanse socioloog James Davison Hunter beschreef deze dynamiek al in de jaren negentig in zijn boek *Culture Wars: The Struggle to Define America*. Volgens hem draait cultuurstrijd niet om afzonderlijke standpunten, maar om botsende morele kaders die aanspraak maken op normstelling. In deze logica verliest beleid zijn centrale plaats en wordt identiteit bepalend. Standpunten functioneren minder als voorstellen om te wegen dan als signalen van waar men staat. Morele kwesties worden daarmee geen onderwerp van gezamenlijk debat, maar van positionering, waarbij instemming bevestigt en twijfel verdacht maakt.

Dynamiek begon vroeg in VS

In zo’n strijd veranderen symbolen van betekenis. Zij worden morele snelkoppelingen: compacte dragers van een complete moraal, losgemaakt van context en geschiedenis. Woorden functioneren als loyaliteitsverklaringen. Dat maakt een cultuurstrijd aantrekkelijk, omdat die helderheid biedt zonder complexiteit. Een cultuurstrijd geeft richting zonder moeite. De Verenigde Staten hebben deze dynamiek vroeg en intensief doorgemaakt. Vanaf de jaren zeventig werden morele kwesties daar steeds bewuster ingezet voor politieke mobilisatie, mede als reactie op ontzuiling, culturele secularisering en de maatschappelijke omwentelingen van de jaren zestig. Niet om tot compromis te komen, maar om tegenstellingen te verharden. Conflict werd niet langer georganiseerd binnen instituties, maar geëxploiteerd in media, campagnes en fondsenwerving. Die ontwikkeling is uitvoerig gedocumenteerd en verklaart waarom morele tegenstellingen daar zo duurzaam zijn geworden - cultuurstrijd werd geen bijproduct van politiek, maar een structureel verdienmodel.

Cultuurstrijd werd geen bijproduct van politiek, maar een structureel verdienmodel

Inmiddels circuleert deze logica los van de Amerikaanse politieke en maatschappelijke context waarin morele kwesties voor het eerst structureel werden gepolitiseerd. Via een internationaal media-ecosysteem verspreiden zich herhaalbare narratieven: boeken, podcasts, videokanalen en online netwerken die moreel vereenvoudigde kaders aanbieden. Sociale media functioneren als distributie-infrastructuur voor deze narratieven: ze leveren taal, geen betekenis. Dat maakt deze formats bijzonder geschikt voor samenlevingen waarin publieke uitleg is verschraald.

Ook in Nederland vinden zulke vormen hun weg. Auteurs als Douglas Murray laten zien hoe cultuurkritiek kan functioneren als een moreel kader dat nauwelijks afhankelijk is van nationale context. Organisaties als Turning Point USA illustreren dat cultuurstrijd ook infrastructuur is: gericht op mobilisatie, training en het permanent framen van maatschappelijke kwesties als existentiële strijd. Dit is geen kwestie van buitenlandse aansturing, maar van overdraagbare vormen. En vormen vullen leegte.

Secularisme als zwijgplicht

Toch verklaart cultuurstrijd op zichzelf niet waarom deze dynamiek in Nederland relatief snel landt. Nederland is niet de VS. Instituties zijn stabieler, de rechtsstaat is sterker, de politieke cultuur minder polariserend. Juist daarom ligt het probleem elders. Niet in institutioneel falen, maar in normatieve terughoudendheid.

Procedureel functioneert de Nederlandse rechtsstaat nog altijd goed. Besluiten worden genomen langs vastgelegde lijnen, rechten zijn afdwingbaar, macht is verdeeld en controleerbaar. Wat ontbreekt, is iets anders: het publieke vermogen om de normatieve uitgangspunten van die ordening nog te articuleren. Niet als morele waarheid, maar als gezamenlijke uitleg. Die terughoudendheid is geen toevallige ontwikkeling, maar het resultaat van een langdurige verschuiving in hoe secularisme wordt begrepen.

Secularisme is in Nederland steeds vaker opgevat als een zwijgplicht. De staat bemoeit zich niet met overtuigingen, dus spreekt hij er ook niet over. Waarden zijn privé, dus publieke instituties houden afstand. Elke expliciete normatieve uitleg roept al snel de verdenking van bevoogding op. Neutraliteit wordt verward met stilzwijgen. Dat klinkt tolerant, maar het heeft een prijs. Een seculiere samenleving kan zich geen blijvende normatieve stilte permitteren. Zij functioneert niet bij vanzelfsprekendheid, maar bij uitleg. Daarom is dit een probleem van de seculiere samenleving zelf. Een seculiere rechtsstaat doet geen beroep op één gedeelde morele waarheid, en is juist daarom afhankelijk van publieke articulatie: van voortdurende uitleg over waarom regels bestaan, waarom verschillen worden verdragen en waarom macht begrensd moet blijven. Wanneer die uitleg verdwijnt, ontstaat geen neutrale ruimte, maar een vacuüm. In dat vacuüm wordt betekenis niet gedeeld, maar opgeëist.

Die leegte blijft lange tijd onzichtbaar, zolang het publieke gesprek rustig blijft. Ze wordt pas voelbaar wanneer symbolen onder spanning komen te staan. Dan blijkt hoe weinig gedeelde taal er nog is om betekenis te duiden. Kerken, moskeeën, vlaggen, scholen en universiteiten zijn geen neutrale objecten, maar publieke dragers van gelaagde geschiedenis. In een normatief vitale samenleving worden die lagen benoemd, besproken en betwist. In een normatief terughoudende samenleving worden zij ingekort tot bewijsstukken in een morele zaak. Op dat punt wordt cultuurstrijd een vervangende orde. Het probleem schuilt in het ontbreken van een gedeeld normatief kader waartegen zulke duidingen kunnen worden gewogen. Symbolen raken los van hun context en worden inzet van morele toe-eigening. De snelheid waarmee dat gebeurt, weerspiegelt de leegte die eraan voorafgaat.

Kant-en-klare identiteiten

Dit mechanisme wordt scherp zichtbaar bij jongeren, die opgroeien in een samenleving die systemen zorgvuldig uitlegt, maar terughoudend is geworden in het verwoorden van haar morele uitgangspunten. Jongeren leren hoe instituties functioneren, hoe procedures zijn ingericht en welke rechten en plichten daarbij horen. Wat minder expliciet wordt overgedragen, is waarom deze ordening moreel is vormgegeven zoals zij is, en welke normatieve keuzes daaraan ten grondslag liggen.

Tegelijkertijd bewegen jongeren zich in digitale omgevingen waar betekenis overvloedig circuleert, maar zelden zorgvuldig wordt opgebouwd. Die omgevingen bieden snelle helderheid en kant-en-klare identiteiten, zonder de noodzaak van afweging of context. Dat wijst niet op een generatieprobleem, maar op een tekort in overdracht: waar publieke articulatie terughoudend is geworden, vullen andere bronnen het vacuüm met eenvoudiger, maar dwingender kaders. De dreiging die hieruit voortkomt, is zelden spectaculair. Die manifesteert zich als verschraling van het publieke gesprek. Meningsverschil krijgt al snel een existentieel karakter. Conflict wordt niet langer uitgelegd en begrensd, maar opgevoerd, doordat de taal om ermee om te gaan is verarmd.

Wie de seculiere samenleving wil versterken, moet daarom het verkeerde antwoord vermijden. Het antwoord is niet harder terugschreeuwen en ook niet het opleggen van een nieuwe morele canon. Secularisme is geen oplossing voor maatschappelijke conflicten, maar een voorwaarde om ze hanteerbaar te houden. Het is een normatieve afspraak over macht: niemand, ook de staat niet, claimt ultieme waarheid, juist om ruimte te maken voor verschil. Die afspraak vraagt geen consensus, maar voortdurende articulatie. Dat betekent opnieuw durven spreken over wat de samenleving beschermt en begrenst. Uitleggen waarom pluraliteit bescherming verdient. Waarom vrijheid ook zelfbeperking veronderstelt. Waarom neutraliteit geen afzijdigheid is, maar een actieve keuze. En erkennen dat normatieve stilte geen vanzelfsprekendheid is geweest, maar een keuze met gevolgen.

OPINIE
Cultuurstrijd

COLUMN
STINE JENSEN

Het gevaarlijkste wapen tegen Trump

Aanvankelijk werd er lacherig over gedaan: één militair (later twee) namens Nederland naar Groenland. Ik greep meteen naar het wapen waarmee ik het meest vertrouwd ben: de ironie. „Dat zal ze leren!” krabbelde ik op mijn sociale media. De Deense ambassadeur in Nederland noteerde: „*With a little help from our friends…*”. VERY LITTLE wilde ik er in doldrieste kapitalen onder pennen. Ik hield me in.

Svend Brinkmann overtrof iedereen. Voor wie hem niet kent: deze Deense psycholoog is het morele geweten van Denemarken. Hij schrijft de ene na de andere bestseller over hoe te leven, en met zijn honderdduizenden volgers heeft hij een goeroestatus gekregen. Hij is wat conservatief, predikt fatsoen. Dwars tegen de tijdgeest in publiceert hij op Instagram tegels vol tekst. Nadat de ministers van Buitenlandse Zaken van Denemarken en Groenland hun „*agree to disagree*” en een „*high level working group*” verkondigden, noteerde hij droog: „Het kan wel zo wezen dat de VS een wereldsupermacht is. Maar nu staan ze tegenover het gevaarlijkste superwapen uit de gereedschapskist van het gemenebest: de Werkgroep. Veel dank aan Løkke en Motzfield dat ze ons bureaucratische superwapen hebben getrokken. We horen wat je zegt, Donald Trump. En je maakt geen schijn van kans.” Veel Denen gooiden er in hun commentaren nog een schepje bovenop („met een goede powerpoint en koffiepauzes komen we er wel”). Ik besefte hoezeer zelfspot en ironie een levensfilosofie zijn in het hoge Noorden, worden gezien als het hoogste teken van beschaving. Maar het afgelopen weekend lieten de Denen massaal die gecultiveerde evenwichtigheid varen. Duizenden Denen gingen samen met Groenlanders geëmotioneerd de straat op, daarbij geholpen door dat andere wapen waarmee we zijn grootgebracht: positief nationalisme.

Zelf voelde ik ook de nationale roep en sloot ik mij aan bij de actiegroep Houd Groenland Trump-vrij. Heel af en toe speelde de neiging tot ironie op, bijvoorbeeld toen ik vernam in welke kleur de demonstratie die de groep had gepland op het Museumplein zou plaatsvinden, namelijk groen (‘Groen-land’). Ik factcheckte of het waar was dat je op het refrein van ‘Seven Nations Army’ elke activistische slogan kunt zingen, waaronder „Groen-land-kun-je-niet-ko-pen”, en ook „stop-fos-sie-le-subsi-die” (klopt!). En ik leerde bij over verschillende kleuren hesjes onder de demonstranten: politie-liaison = paars, persvoorlichter = groen, sfeerbeheersing = blauw, enzovoort. Tijdens de demonstratie moest ik me even verhouden tot restjes intersectionalisme toen iemand met gevoel voor perspectief en wereldzaken zachtjes „*and free Palestine*” achter ieder ‘Houd Groenland Trump-vrij’ scandeerde. Ook was het best mogelijk dat de enige vrouw die een Groenlandse vlag op de kop had weten te tikken én haar nagels had gelakt in de kleuren van de Groenlandse vlag, voor elke demonstratie bijpassende nagellak had klaarstaan. Uit een podcast van *NRC* had ik opgemaakt dat de vraag naar Groenlandse vlaggen de afgelopen tijd sterk is gestegen. Zij had hem gekregen van haar Groenlandse buurvrouw. Ik vergat te vragen waarom die zelf niet was meegekomen, maar ontdekte wel dat er in Nederland pak ‘m beet 23 mensen met een migratieachtergrond uit Groenland wonen (inclusief mensen met minstens één ouder van Groenland). Het komt erop neer dat al mijn restjes ironie wegsmolten. Ik vond het lawaaiprotest hartverwarmend. Ik voelde tranen prikken, begon te verlangen naar het volgende protest. „Zullen we dan in rood-wit?” hoorde ik mezelf tegen de organisator zeggen.

> *Ik voelde tranen prikken, begon te verlangen naar het volgende protest*

Inmiddels hebben we kunnen constateren dat het *aantal* militairen niet uitmaakt voor de hoogte van de door Trump opgelegde straf. Ik wendde mij opnieuw tot de Denker der Denemarken, om kennis te nemen van wat hij zijn volgelingen toewierp. Hij zette de ironie nog een tandje bij, in zware tijden is het fijn als sommige dingen blijven zoals ze waren. „Ongelooflijk dat je zulke schadelijke maatregelen neemt als je net de Nobelprijs hebt gekregen!”

Ik dacht aan mijn goede vriendin, de vertaler en dichter Hamide Dogan, die mij deze week de levenswijsheid van haar vader stuurde. Het betreft een verhaaltje van Nasreddin Hoca, een legendarische geestelijke uit de Middeleeuwen, zeg maar de Svend Brinkmann van toen. Er is met geweld ingebroken in je huis en je vraagt je af: had ik mijn deur niet met driedubbele sloten moeten beveiligen? Niet één, niet twee, maar *honderden* bewakers in dienst moeten nemen?

„Maar treft de dief dan geen enkele blaam?”

Stine Jensen is filosoof, schrijver en programmamaker.

nrc
ZATERDAG 24 JANUARI & ZONDAG 25 JANUARI 2026

INTERVIEW

MARKUS GABRIEL

Filosoof

‘Individuele vrijheid is een pure fictie’

Volgens filosoof Markus Gabriel is er geen revolutie tegen het neoliberalime nodig, geen *degrowth*, maar moet de vernieuwing juist vanuit het kapitalisme zélf komen.

CV

Markus Gabriel (1980) is hoogleraar filosofie aan de Universiteit van Bonn en daar directeur van het International Centre for Philosophy en het Center for Science and Thought. In 2009 werd hij de jongste filosofieprofessor in de Duitse geschiedenis. Hij is medeoprichter van de filosofische stroming nieuw realisme en schreef diverse populair-filosofische boeken. Zijn boek *Waarom de wereld niet bestaat* (2013) werd een internationale bestseller. Op 29 januari verschijnt *Goed Doen* bij uitgeverij Ten Have. Op 19 februari is hij te gast bij Brainwash in Amsterdam.

Tekst **Wouter van Noort**

Weinig plekken op aarde zijn zo kapitalistisch als een Ikea-vestiging, zou je denken. Het draait er om kopen, kopen, kopen. Om winst maken, groei, consumptie, de koopjeshoek. Individuele keuze en vrijheid in overvloed. Maar van die blik op een Ikea-winkel als een ultieme tempel van liberale, individuele keuzevrijheid klopt bij nadere inspectie eigenlijk helemaal niks, zegt filosoof Markus Gabriel:

„Bij Ikea is er een institutionele structuur. Mensen hebben arbeidscontracten. Iemand doet ’s ochtends de deur open.” De winkel functioneert in een maatschappelijk en juridisch kader, waardoor mensen juist níét zomaar alles mogen doen, zegt hij. „Gelukkig schieten ze me normaal gesproken niet neer bijvoorbeeld.”

Er zijn daarnaast leveranciers. Het hout voor de meubels moet ergens groeien, zodanig dat er over een paar jaar nog steeds genoeg is voor nieuwe meubels. „Er is een zeer complex sociaal en ecologisch systeem dat alleen functioneert omdat iedereen zijn individuele vrijheid juist ínperkt, zodat we dit samen kunnen doen.”

Gabriel (45), rossig haar, vijfdagenbaardje, zit voor een boekenkast tijdens het digitale gesprek. Hij draagt een zwarte capuchontrui met daarop grote witte letters: ICON. Hij is één van de populairste filosofen van Duitsland, werd op zijn 29ste de jongste Duitse hoogleraar ooit in zijn vakgebied aan de universiteit van Bonn, en heeft een reeks invloedrijke boeken op zijn naam staan. In zijn nieuwste werk, *Goed doen*, houdt hij een pleidooi voor wat hij ‘eco-sociaal liberalisme’ noemt.

Volgens Gabriel is er geen revolutie tegen het neoliberalisme nodig, geen nieuw marxisme, geen ‘*degrowth*’, maar moet vernieuwing juist vanuit het liberale kapitalisme zelf komen. Daarvoor is dan wel een vrij radicale herijking nodig van de basisbeginselen. Het klassieke liberalisme draait bovenal om individuele vrijheid, en überhaupt het bestáán van het individu. Daar klopt eigenlijk niks meer van, vindt hij.

„Individuele vrijheid is de bron van economische waarde, van welvaart, van geluk: dat was de basisaanname. Maar het blijkt dat we helemaal geen individuen zijn in die zin. Individuele vrijheid, zoals begrepen door de Hobbesiaanse liberale traditie, bestaat simpelweg niet. Het is pure fictie.”

Verbonden met omgeving

Gabriel meent dat de natuurwetenschappen hem in deze kwestie gelijk geven. Die tonen namelijk aan dat het invididu helemaal niet los kán staan van zijn omgeving. „Neem de moleculaire biologie: we weten nu dat ons microbioom, de triljoenen bacteriën in ons lichaam, essentieel is voor ons functioneren. Of de epigenetica: we weten inmiddels dat gedrag en omgeving direct invloed hebben op hoe onze genen tot expressie komen. Inzichten uit de ecologie, de complexiteitswetenschap, de deeltjesnatuurkunde: ze tonen allemaal aan dat wij diep verbonden zijn met onze omgeving en met talloze organismen en andere mensen om ons heen.” Die inzichten botsen inderdaad met het klassiek-liberale beeld van de mens als los van de rest.

De Japanners noemen dit nieuwe wetenschappelijke wereldbeeld waarin alles met alles is verbonden *kyosei*, de Chinezen hebben het over *gongsheng*. Symbiose. Of *Co-becoming*, in moeilijk vertaalbaar Engels: iets als ‘samenworden’.

Alhoewel, *nieuwe* wereldbeeld? Dit zijn geen baanbrekend nieuwe ideeën, erkent Gabriel, „maar vooral in het Westen moeten we ze dringend herontdekken”.

Toch ziet hij geen reden om het liberale kapitalisme overboord te gooien. „Mijn concept van sociale vrijheid maakt mij helemaal geen socialist. Daarom noem ik mijn visie nog steeds liberaal.”

„De vrijheid is alleen niet mijn eigendom. Het is een eigenschap van een sociale infrastructuur.” Dus hoort bij het koesteren van vrijheid ook het zorgen voor die infrastructuur. „De uitoefening van onze individuele vrijheid heeft dus alleen zin binnen een systeem van wederzijdse hulp.”

En toch: waarom klampt hij zich dan vast aan dat liberalisme? Voor Gabriel speelt ook mee dat veel andere ideologieën worden ingezet om Europa zwakker te maken in plaats van sterker. „Extremistische narratieven” die zich afzetten tegen ‘het kapitalisme’ of ‘de liberale elite’ spelen volgens hem vooral de geopolitieke ‘vijanden’ van Europa in de kaart: „Ik bekritiseer specifieke vormen van liberalisme. Maar de aanval op het liberalisme als zodanig is naar mijn overtuiging informatiepropaganda, gesponsord door onze militaire vijanden.” Hij noemt Rusland en China als voorbeelden.

Staat in dat rijtje inmiddels ook Trumps Amerika? Daarover heeft Gabriel uitgesproken opvattingen. „Het probleem met Amerika is juist dat ze niet kapitalistisch genoeg zijn”, zegt hij. „Europa is veel kapitalistischer dan de VS.”

Pardon? „*Winner takes all* is geen kapitalisme. Silicon Valley-monopolisten en Wall Street-financiers zijn geen echte kapitalisten. Mensen chanteren om hun olie of data te krijgen is geen bedrijf runnen. Dat is gewoon piraterij. Kapitalisme is nu juist het idee van vrije markten.”

Ethisch kapitalisme

Het is volgens hem belangrijk dat er snel werk wordt gemaakt van „ethisch kapitalisme”. Gabriel definieert dat onder meer als een systeem waarin bedrijven actiever samenwerken met hun omgeving: niet alleen voor aandeelhouders, maar ook voor werknemers, omwonenden en het natuurlijke ecosysteem. Het doet denken aan het zogeheten Rijnlandse model van het kapitalisme, of aan hoe Japanse, Koreaanse en Chinese bedrijven van oudsher functioneren: „De economische ruimte is daar al veel langer georganiseerd rondom samenwerking.”

Neem ASML, dat lange tijd weinig investeerde in zijn omgeving maar nu scholen en woningen helpt bouwen. Is dat wat Gabriel bedoelt? Is dat werkelijk meer dan liefdadigheid voor de bühne, *window dressing*?

„Zelfs als het slechts *window dressing* is, is het beter dan onbeklede ramen”, zegt Gabriel. Maar er zit een diepere laag onder. „Als een bedrijf het moreel juiste doet op zoveel mogelijk manieren – met een geweldige werkplek, prachtige producten, hoge betrouwbaarheid, professionalisme – en tegelijkertijd óók scholen en woningen bouwt, dan is mijn voorspelling dat het bedrijf op lange termijn succesvoller zal zijn.”

Een van concrete manieren om het liberale kapitalisme te updaten die Gabriel voorstelt: bedrijven zouden een *chief philosophy officer* moeten aanstellen, net zoals ze een *chief financial officer* of *chief executive officer* hebben. Zo’n cpo anticipeert op realistische toekomstscenario’s en komt met voorstellen om de winst te verhogen door moreel goed te handelen. „Geen filosoof-koning die in zijn eentje de ethische koers van een bedrijf dicteert, maar een moderator van complexe vragen.”

Een filosoof die zegt dat bedrijven meer filosofen moeten inhuren: wij van wc-eend? „Filosofen weten nou eenmaal beter hoe ze complexe omgevingen moeten modereren. Ze hebben geen speciale kennis over waar te investeren, maar ze hebben speciale kennis over hoe je uitkomsten kunt optimaliseren door te investeren in moreel goede zaken.”

Maar filosofen staan er niet bepaald om bekend dat ze het vaak met elkaar eens zijn. De Australiër Peter Singer vindt het onder bepaalde omstandigheden acceptabel om gehandicapte baby’s te doden – hem zou je niet graag in het bestuur van je rolstoelenbedrijf hebben. De Amerikaanse denker Michael Sandel vindt meritocratie immoreel, terwijl promotie maken op basis van prestaties moeilijk los te zien valt van het moderne bedrijfsleven. En de Duits-Amerikaanse investeerder Peter Thiel, aanjager van het monopolie-kapitalisme waartegen Gabriel zich juist

FOTO GETTY IMAGES

‘Ik bekritiseer specifieke vormen van liberalisme. De aanval op het liberalisme als zodanig is informatiepropaganda, gesponsord door onze militaire vijanden’

afzet, is óók filosoof. Welke filosoof mag van Gabriel dan cpo worden?

Gabriel ziet de cpo als een klein team van drie tot zeven mensen. „Stel dat Peter Singer zou werken voor dat rolstoelbedrijf. Dan zou hij toch echt mensen met een beperking in zijn team moeten hebben om hem bepaalde feiten te vertellen waarvan hij zich duidelijk niet bewust was toen hij sommige van zijn uitspraken deed.”

Het idee is niet louter theoretisch. Gabriel is *senior global advisor* van het Kyoto Institute of Philosophy, waar de directeuren van Japanse techgiganten NTT en Hitachi in het bestuur zitten. Vorig jaar organiseerde het instituut een conferentie, waar onder meer bestuurders van Japanse en Zuid-Koreaanse bedrijven als Nintendo, Toyota, Kawasaki en Samsung aanwezig waren.

Rand van afgrond

Een Europees voorbeeld: Lego. Het Deense speelgoedbedrijf stond rond 2005 op de rand van de afgrond, maar werd gered met hulp van consultancybureau ReD Associates. Dat bedrijf hanteerde onder meer de filosofie van Heidegger en hielp Lego begrijpen wat spelen écht betekent voor kinderen en ouders – niet via traditioneel marktonderzoek, maar via etnografisch en filosofisch onderzoek. Onder invloed van die koerswijziging richtte Lego zich op een kernfilosofie van ‘goed spelen’ en ‘creatief bouwen’. „Lego zou niet bestaan zonder deze cpo-achtige aanpak”, zegt Gabriel.

Ethischer kapitalisme is natuurlijk ook al niet echt een fonkelnieuwe gedachte. Het WEF in Davos organiseert er al jaren congressen over. In Silicon Valley gaan, en gingen, in razend tempo ethische teams, bedrijfsfilosofen en ‘AI-*alignment*’-idealen rond. Tal van bedrijven omarmden de laatste jaren diversiteitsbeleid (DEI) en duurzaamheidsdoelen (SDG’s). Maar juist vanuit de VS is nu een stevige tegenbeweging gaande: het afschaffen en afstraffen van alles wat DEI, SDG of ‘woke’ is.

Gabriel ziet de oorzaak voor deze tegenwind vooral in hóe deze ethische kaders zijn ingevoerd. Ze waren te weinig filosofisch doordacht: „Er zaten vanaf het begin af aan veel te veel contradicties ingebakken.” Neem de focus op huidskleur, bijvoorbeeld door mensen met een niet-witte huidskleur voorrang te geven bij sollicitaties. „Mensen classificeren op basis van huidskleur is een dom idee. Het is alsof je mensen classificeert op basis van hun oren. Niemand denkt dat het een goed plan is om mensen te classificeren door te vragen: laat je oren zien.” Zelfs als zo’n aanpak op korte termijn ongelijkheid verkleint, is het morele fundament te wankel om het op lange termijn zo aan te pakken, vindt hij.

Het doel zou kleurenblindheid moeten zijn, betoogt Gabriel: „Als je denkt dat het doel niet kleurenblindheid is, maar mensen segregeren in wit en zwart, dan is je idee gewoon immoreel. Daarom konden de Trumpisten winnen. MAGA-politici zeggen soms zowaar moreel correcte dingen. Dat is het slechte nieuws hier.”

Ondanks alles blijft Gabriel optimistisch. „Net als bij beleggen loont het om anticyclisch te denken. Terwijl moraliteit post-woke in waarde lijkt te zijn gedaald, zeg ik: dit is het moment om moraliteitsaandelen te kopen.”

En de ‘slechte’ bedrijven? Die lijken misschien aan de winnende hand op de korte termijn, maar ze hebben een fundamenteel probleem, zegt Gabriel. „Ze hebben een gevaarlijke blinde vlek. Ze zien de realiteit niet voor wat die is.” En de realiteit heeft er nou eenmaal een handje van om zichzelf uiteindelijk onvermijdelijk te maken, zegt hij. „Daarom denk ik dat bedrijven die zichzelf als volledig los blijven zien van de rest sneller zullen falen dan we nu voor mogelijk houden.”

nrc
ZATERDAG 24 JANUARI & ZONDAG 25 JANUARI 2026

Carla Dik-Faber is projectleider van GroeneKerken en voormalig Tweede Kamerlid namens de ChristenUnie.

OPINIE
Zondagsrust

In **de winkelstraat in Ede** waren de winkels lange tijd gesloten op zondag.
FOTO JEROEN JUMELET/ ANP

Breng die ene dag om te lummelen terug

De zondag als gezamenlijk moment in de week om even af te schakelen bestaat niet meer, schrijft *Carla Dik-Faber*. Terwijl de samenleving dat wel goed zou kunnen gebruiken.

De zondag van mijn jeugd was een dag van bezinning, lange wandelingen en ontmoeting, en dat was genoeg. Uit eten gingen we niet en koopzondagen bestonden niet. De kerk gaf structuur aan de week, met de zondag als rustdag, en veel mensen deden daaraan mee. Sindsdien zijn decennia verstreken en is de zondag als rustdag grotendeels uit het collectieve geheugen verdwenen. In onze samenleving voelt een zondag van toen als verloren tijd die in het niets verdwijnt.

Soms verlang ik terug naar de zondagen van mijn jeugd. Niet omdat vroeger alles beter was, en ook niet omdat ik gelovig en kerkelijk actief ben. Het is vooral het gevoel steeds aan te staan waar ik last van heb, ook op zondag. De zondag is een overloopdag geworden voor alles waar ik doordeweeks niet aan toe ben gekomen. Nog even een klus doen, even een verslag schrijven, even de krantenartikelen bijlezen. Waarom vind ik het zo moeilijk om te stoppen?

Onze samenleving is grenzeloos geworden. Jongeren zitten gemiddeld meer dan vijf uur per dag op hun telefoon. We vliegen steeds vaker en verder, ondanks alle goede na-Corona-doen-we-het-anders voornemens, toen we ontdekten hoe schoon de luchten konden zijn. Kleding is verworden tot een wegwerpartikel: gemiddeld kopen we zestig kledingstukken per jaar. In een opgroei-gerichte economie worden onvrede en consumptiedrang aangewakkerd met reclame die via de smartphone ook in onze broekzak zit. Het leven lijkt maakbaar en als dat niet lukt, is het je eigen schuld. „De nadruk op economische prestaties en zelfredzaamheid creëert een mentale belasting die we evolutionair nauwelijks kunnen dragen,” schreven Jim van Os en Kees Cools eerder al in een opiniestuk voor *NRC*.

Maar die grenzeloze vrijheid voor het individu blijkt toch niet zo gezond te zijn en ik ben niet de enige die last heeft van het gevoel altijd aan te moeten staan. De Raad voor de Volksgezondheid en Samenleving spreekt van een ‘hypernerveuze samenleving’, waarin prestatiedruk, versnelling en individualisme zijn doorgeschoten. We hebben ons bevrijd van kerkelijke structuren en gezag maar zijn gevallen voor de betovering van alles kunnen en altijd meer willen. Niet voor niets pleit de Raad voor meer verbinding, vertraging en momenten waarin niets hoeft: lege tijd. Wat als we dus één dag in de week zouden stoppen?

Rust is goed

Regelmatige rust is goed voor ons brein. Een gezonde dosis adrenaline helpt om scherp te blijven, maar we kunnen niet altijd ‘aan’ staan. Laten we één dag in de week onze laptop dichtklappen en de telefoon uitzetten. Want wie vraagt dat we 24/7 bereikbaar zijn? Rust vermindert burn-out en chronische vermoeidheid en geeft ruimte voor nieuwe ideeën en creativiteit. Een dag waarop we vertragen helpt ons om dingen te zien waar we anders aan voorbijsnellen.

Een rustdag biedt ook ruimte voor mijmertijd en bezinning op levensvragen. We leven in verwarrende tijden van oorlog, klimaatverandering en democratieën die onder druk staan. Dat lossen we niet op met een rustdag, maar die ene dag kan ons wel helpen te reflecteren op wie we zijn en hoe we ons verhouden tot grote vraagstukken van deze tijd. Rabbijn Abraham Heschel schreef al in 1951 in zijn boek *The Sabbath* over rust als de *exodus* uit de gespannen toestand, „de bevrijding van de mens uit zijn eigen verwarring.”

Collectieve rust bevordert gemeenschapszin, omdat een gedeeld rustritme een gevoel van ‘wij’ en meer sociale interactie toelaat. „Zonder gemeenschap waarin mensen naar elkaar omkijken, naar elkaar luisteren en elkaar steunen, gaat het niet,” zei de koning in zijn kersttoespraak. Natuurlijk hoeft verbondenheid zich niet tot één dag te beperken, maar een gezamenlijk rustmoment creëert ruimte voor ontmoeting en zorg voor elkaar.

Eén dag in de week minder economische activiteit zorgt ervoor dat emissies omlaaggaan en de aarde even kan ademhalen. De sluiting van winkels op zondag levert 1 megaton CO_2 op. Dat is substantieel, nu het volgens het PBL „heel erg onwaarschijnlijk” is dat Nederland het klimaatdoel van 55 procent reductie haalt. Sinds 1970 overschrijden we de grenzen van de aarde en minder produceren en consumeren brengt ook daarin een keer ten goede.

Een gezamenlijk rustmoment creëert ruimte voor ontmoeting en zorg voor elkaar

De overheid kan bijdragen aan een ontspannen samenleving én ecologische winst door koopzondagen te beperken of af te schaffen. Ze kan daarnaast het recht op onbereikbaarheid omarmen en het belang van een collectieve rustdag uitdragen – en er zelf het goede voorbeeld in geven, behoudens cruciale sectoren. Wat de overheid zegt en doet, beïnvloedt immers het gedrag in de hele samenleving.

Een dag om te stoppen

Het idee van een collectieve rustdag is niet exclusief christelijk. Ook het jodendom en de islam kennen wekelijks een moment van vertraging en heroriëntatie. Meer dan een religieuze dag, zijn het de ordende sociale ritmes die beogen dat een samenleving floreert als zij zichzelf begrenst. Voor een collectieve rustdag hoef je dus niet gelovig of kerkelijk te zijn. Het is een dag om te vertragen in plaats van alles efficiënt te doen. Een dag om de tafel feestelijk te dekken en samen met vrienden te eten. Een dag met schermpauze, om meer aandacht te hebben voor elkaar. Een dag voor mooie gesprekken zonder agenda of een lange wandeling zonder doel of bestemming. Een dag om met muziek of museumbezoek contemplatieve ruimte te creëren. Een dag om eindelijk dat boek te lezen waar je al zo lang aan wilde beginnen. Een dag, kortom, die niet gericht is op rendement maar op ‘zijn’ in plaats van ‘doen’.

Eén dag per week stoppen. Stoppen met werken en consumeren. Stoppen met onze telefoon en takenlijst. Stoppen, om te leven in plaats van geleefd te worden. Stoppen, om ons te verbinden met iets groters, met elkaar, met de aarde, en met onszelf. Of, zoals theoloog Walter Brueggemann schrijft in zijn boek *Sabbath as Resistance*: „Het vieren van de sabbat is zowel een daad van verzet als een alternatief.” De zondag als verzet tegen de hypernerveuze samenleving.

Advertentie

nrc webwinkel

STADLERFORM

Efficiënte luchtbevochtiger met laag stroomverbruik

- *Karl* voor ruimtes tot 100 m² of *Karl Big* met extra capaciteit voor grote ruimtes tot 150 m²
- Eenvoudig bij te vullen
- Laag energieverbruik - 1.4 – 30 Watt
- Winnaar van de Red Dot Design Award 2023
- Zeer stil met dimbaar licht
- Ingebouwde hygrostaat

Geen droge ogen en geïrriteerde luchtwegen meer wanneer de verwarming aanstaat of bij langdurig warm en droog weer. De Stadler Form Karl luchtbevochtiger zorgt voor een aangename luchtvochtigheid binnenshuis en heeft, ondanks zijn lage energieverbruik en klein formaat, een enorme capaciteit. Binnen een mum van tijd bevochtigt *Karl* ruimtes tot wel 100m² of *Karl Big* tot zelfs150m².

Ook voor uw houten vloeren en meubelen kan een lage luchtvochtigheid problemen opleveren, zoals kieren en barsten. Karl beschikt over intelligente functies, zoals een ingebouwde hygrostaat waarmee hij ruimtes via een automatische modus op vrijwel iedere gewenste luchtvochtigheid brengt. Daarnaast is Karl eenvoudig te bedienen, ook via een app. Het ontwerp is bekroond met een Red Dot Design Award in 2023.

Bestel nu › **nrcwebwinkel.nl/karl**

INBOX

226 brieven (geplaatst 7) + **109** artikelen (geplaatst 11) = **335** inzendingen (geplaatst 18)

BRIEVEN

ILLUSTRATIE CYPRIAN KOSCIELNIAK

Je zorgen maken om het klimaat is geen decadentie

Maarten Boudry trekt in zijn stuk *In het westerse milieudenken is er maar één parasiet: de mens* (16/1) alles uit de kast om iedereen die zich zorgen maakt om het klimaat als 'groene mensenhaters' weg te zetten. De milieubeweging is decadent, stelt hij, want wie in een arm land woont heeft de luxe niet om zich om het milieu te bekommeren. Dat laatste klopt, alleen de conclusie die Boudry trekt niet. Het getuigt van intellectuele luiheid om niet nieuwsgierig te zijn naar de beweegredenen van de milieubeweging, maar hen een frame op te plakken dat hem zelf vrijpleit van elke vorm van zelfreflectie. Vragen om klimaatbeleid is in zichzelf niet moralistisch, maar getuigt van gezond verstand. Het moralisme wordt erop geplakt door mensen zoals Boudry. Zijn stuk past in de traditie die alle stadia van klimaatontkenning doorlopen: eerst ontkennen dat klimaatverandering bestaat; dan erkennen dat het wel bestaat, maar niet door de mens komt; vervolgens toegeven dat het wel door de mens komt, maar wel meevalt. Om uiteindelijk te concluderen dat klimaatverandering misschien ernstig is, maar dat we er niets meer aan kunnen doen. Boudry ziet klimaatzorgen als een soort christelijke doemdenkerij. Maar klimaatverandering is geen apocalyps, het is een ramp in slow-motion die zich nu al voltrekt. Mensen die dit inzien maken zich zorgen om zichzelf en hun (klein)kinderen, maar ook om mensen die het meest kwetsbaar zijn. De klimaatbeweging heeft juist oog voor het ongelijkheidsaspect dat onlosmakelijk verbonden is met klimaatverandering. Je zorgen maken om het klimaat is geen decadentie, maar een verantwoordelijkheid voor iedereen die van welvaart profiteert. Want ook al kunnen we ons hier voorlopig nog beschermen tegen de gevolgen, we blijven onlosmakelijk verbonden met de natuur en met andere mensen. Wie denkt dat wij mensen boven de natuur staan, maakt een fout. Het geloof dat technologie de oplossing voor alles is en de mens een uitzonderlijk wezen, heeft dogmatische trekken aangenomen. We verarmen en vervuilen ons eigen water, onze bodem en onze schone lucht. Klimaatactivisten maken zich dan ook geen zorgen om de planeet, maar om de mensen die afhankelijk zijn van de enige planeet die we hebben. Wie zich zorgen maakt om de planeet wordt radicaal genoemd, terwijl wie haatleuzen scandeert bij een azc een 'bezorgde burger' heet. Dankzij klimaatverandering zullen er nog veel meer mensen aan onze deur kloppen. Wat me het meest angstig maakt is nog het gebrek aan erkenning van het probleem. Het is vervreemdend te leven in een wereld waarin het smelten van ijskappen wordt gezien als een economische kans. Ja, ik voel me angstig. Dat heeft niets te maken met christelijke schuldgevoelens of boetedoening. Blijven wijzen op de feiten is een poging aan de boom te blijven schudden, in de hoop dat er in godsnaam nog iemand wakker wordt.

Paulien Derwort Den Haag

BOUDRY

U-curve

Maarten Boudry lijkt te betogen dat de milieubeweging inherent misantropisch is. Ook lijkt hij te stellen dat we ons geen zorgen hoeven te maken over milieukwesties (zelf kom ik maar even met het voorbeeld van de opwarming van de aarde) omdat er een omgekeerde U-curve zou zijn. Die magische curve zou de relatie tussen economische ontwikkeling van een samenleving en milieuvervuiling schetsen. Kort gezegd zou de vervuiling weer afnemen als een samenleving voldoende welvaart zou hebben bereikt.
Economie is geen exacte wetenschap maar de hypothese van de Boudry is gelukkig wel falsificeerbaar. Welnu, zie de VS, en zie Trump met „*drill baby drill*". Weg met dat idee van de U-curve dus. Wat echt misantropisch is, is in de weg lopen van bewegingen die in actie komen tegen steeds groter wordende bedreigingen van onze mensheid. Dus stop met het verspreiden van onzin, meneer Boudry, als u geen misantroop wil zijn.

Geert-Jan Kroes Baarn

1 JAAR TRUMP

Nodig denkers uit

Naar aanleiding van de bijdrage van Luuk van Middelaar (17/1, online 16/1) stel ik voor dat *NRC* en een aantal andere Europese kranten denkers zoals Middelaar uitnodigen om een overtuigend Europees narratief in duizend woorden op papier te zetten. Ik kijk uit naar de resultaten van die exercitie.

Pieter Maessen Den Haag

1 JAAR TRUMP

Afstand van idealen

Luuk van Middelaar meent dat Europa net als in de negentiende eeuw de taal van de macht moeten leren spreken om zich met succes te kunnen verdedigen tegen landen als China, de VS en Rusland. Die zien de wereld slechts als één grote jungle, waarin het recht van de sterkste geldt. Ze laten zich niet leiden door universele principes of idealen, maar zijn uitsluitend geïnteresseerd in macht. Om de onderlinge vrede te bewaren willen ze, net als de grote mogendheden in voorgaande eeuwen, de wereld opdelen in territoriaal gemarkeerde invloedssferen, waarbij Trump heer en meester is van het westelijk halfrond en Poetin de scepter zwaait in Eurazië.
Als Europa ook tot een dergelijke machtspolitiek wordt gedwongen om zichzelf te beschermen en om haar identiteit te verdedigen, vrees ik echter dat het gedwongen wordt afstand te doen van de idealen waarvoor het sinds de Verlichting en Franse Revolutie staat: vrijheid, verdraagzaamheid, zelfbeschikking - kortom: van alle menselijke waarden.
Voor mij als historicus zou dat, om met Francis Fukuyama te spreken, „het einde van de geschiedenis en de laatste mens" betekenen.

Albert Kort Kapelle

FREE BIRTH

Niemand kan het alleen

De autonomie en het verstand van barenden moet vooropstaan in de verloskunde, zegt filosoof en verloskundige Rodante van der Waal (17/1). Ze gaat erg ver in haar kritiek op ons huidige zorgsysteem. Dit systeem zou ervoor zorgen dat vrouwen alleen willen bevallen en kiezen voor *free birth*. In haar uitgebreide betoog rept ze met geen woord over de partner. Zijn partners dan helemaal niet meer betrokken bij zwangerschap en bevalling? Wij zijn recent gepensioneerde werkers uit de zorg, met ervaring in *public health*, onderwijs en verloskunde. We kregen samen drie gezonde dochters, één van hen is momenteel zwanger van ons derde kleinkind.
Onze ervaring is dat de levenspartner - als die er is - zich mede verantwoordelijk voelt voor de gezondheid van moeder en kind. Dan is de autonomie van de vrouw relatief. Net zoals elke zorgwerker een soort partner hoort te zijn voor de zorgvrager. De zorgverlener luistert, adviseert, en respecteert de grenzen van de zorgvrager en van zichzelf. Ons zorgsysteem behoort elke zorgverlener die hierin tekortschiet te corrigeren.
'Free birth' is een illusie. Net zoals 'autonomie'. We zijn pas mens in relatie tot de ander. Niemand kan het alleen.

Erna Klok en Sjoerd Zwart Hattem

AI EN ONDERWIJS

Toets de AI-vaardigheid

Uw artikel *Wat zijn scripties waard, nu AI meeschrijft?* (11/1), geeft blijk van veronachtzaming van academische tradities en blijft daardoor te veel in de verwarring hangen. Het probleem van het vaststellen of iemand als academicus met nut op de wereld losgelaten kan worden, bestaat zolang er universiteiten zijn.
Kennis werd door de jaren heen eerst getoetst door mondelinge tentamens en examens, daarna via een dissertatie, die dan toch ook weer mondeling toegelicht moest worden. Dit bereidde studenten voor op een carrière waarin veel vergaderd en overtuigd moest worden.
Naarmate hoogleraren en hun assistenten meer status konden ontlenen aan hun onderzoek dan aan hun onderwijs, werd gezocht naar minder arbeidsintensieve manieren van toetsing. Die vond men in schriftelijke tentamens, eerst in essayvorm en later zelfs in de vorm van meerkeuzevragen. Omdat meerkeuzevragen wat onacademisch zijn, speelden de scriptie en het verslag een steeds grotere rol en daar ligt de kern van de problemen. Studenten vonden in AI een krachtige en langdurige bondgenoot: immers ook in hun latere carrière zullen ze overvloedig gebruikmaken van dit hulpmiddel. Laat dus de scriptie zonder meer meetellen als indicatie van de vaardigheid in AI-gebruik en toets kennis mondeling.

J. P. van de Sande Groningen

CORRECTIES EN AANVULLINGEN

Nexperia

Het fotobijschrift bij het artikel *Gaat het onderzoek naar wanbeleid door?* (14/1, p. 12) meldt dat het afgebeelde kantoorcomplex het hoofdkantoor van Nexperia Nederland is. Dat is onjuist: de Nederlandse Nexperia-tak huist op enkele verdiepingen.

Beeldendekunsttips

In *Tips Beeldende Kunst* (15/1, p. 25) stond 'Londen Calling' en 'Tate Britain'. Dat moest 'London Calling' en 'Tate' zijn.

AI-fraude

In het artikel *Wat zijn scripties waard, nu AI meeschrijft* (17/1, Weekend p. 4-6) stond dat fraduleus AI-gebruik door het College van Beroep voor de Examens (CBE) niet buiten gerede twijfel kon worden vastgesteld en dat de betreffende student dus in het gelijk werd gesteld. Vanwege een fout in de procedure kwam het CBE in deze zaak echter niet toe aan een inhoudelijk oordeel over het al dan niet frauduleus handelen van de student.

Advertentie

nrc webwinkel›

ARS MUNDI

Breng kunst tot leven

Aan de muur met een prachtige replica of een bijzonder sieraad

Adviesprijs **565,-**

ANJA STRUCK

Schilderij Ik adem vreugde in mijn hart (2024)

Hoogwaardige reproductie | Gelimiteerd tot 199 exemplaren | Hand genummerd en gesigneerd | Lijst van massief hout in naturel kleur | Afmetingen: 58 x 58 cm

Adviesprijs **495,-**

MARK ROTHKO

Schilderij Groen en Rood op Oranje (1951)

Fine Art Giclée op papier | Stofvrije lijst, met passe-partout | UV-werend acrylglas | Handgemaakte lijst van massief hout in bruine tint | Afmetingen: 90 x 62 cm

Adviesprijs **635,-**

JOZEF ISRAELS

Schilderij Kinderen van de Zee (1872)

Hoogwaardige reproductie | Gelimiteerd tot 199 exemplaren | Hand genummerd | Handgemaakte lijst van massief hout met metalen bladdecoratie | Afmetingen: 54 x 98 cm

Adviesprijs **299,-**

MICHAEL PFANNSCHMIDT

Schilderij Liefde van mijn Leven (2025)

Op aluminiumplaat | Gelimiteerd tot 399 exemplaren en genummerd | Certificaat gesigneerd door de kunstenaar | Afmetingen: 40 x 40 cm

Adviesprijs **455,-**

JOAN MIRÓ

Schilderij De Zingende Vis (1972)

Fine Art Giclée op papier | Handgemaakte lijst van massief hout in zwart-gouden uitvoering | Stofvrij beglaasd glas | Afmetingen: 86 x 66 cm

© Succession Miró - SIAE 1999, Maestri Della Pittura

Adviesprijs **305,-**

PETRA WASZAK

Ketting Noorderlicht

Verguld messing | Steen: fluoriet | Lengte: verstelbaar van 40 tot 47 cm

Adviesprijs **210,-**

Ketting Ginkgo

Verguld 925 sterling zilver | Lengte: 45 cm | Afmetingen hanger: 4 x 4,5 cm

Adviesprijs **115,-**

GUSTAV KLIMT

Zijden sjaal Boerentuin

100% zijde | Afmetingen: 180 x 45 cm

Adviesprijs **99,-**

CLAUDE MONET

Zijden sjaal Waterlelies

100% zijde | Afmetingen: 150 x 40 cm

Adviesprijs **199,-**

CLAUDE MONET

Horloge Waterlelies

Inclusief certificaat | Horlogekast: roestvrij staal | Diameter kast: 36 mm, hoogte kast: 7 mm | Glas: mineraalglas | Horlogeband: leer | Met kwartsuurwerk van Miyota

Adviesprijs **199,-**

PIET MONDRIAAN

Horloge compositie nr. IV

Inclusief certificaat | Horlogekast: roestvrij staal | Diameter kast: 40 mm, hoogte kast: 7 mm | Glas: mineraalglas | Horlogeband: leer | Met kwartsuurwerk van Miyota

Bestel nu › nrcwebwinkel.nl/kunst

WETENSCHAP

ILLUSTRATIE MARTIEN TER VEEN

Klagen of verdragen

De vele soorten therapie in de geestelijke gezondheidszorg hebben nauwelijks effect. Wat werkt er dan wel?

4/7

& VERDER

2/3

Biologie
Cosmetica is meestal niet goed voor het milieu. Maar duurzaam is duur

10/11

Miskramen
Een ramp voor de betrokken ouders, maar ook gewoon evolutie

12/13

Wiskunde
Ook AI gaat aan de slag met de raadsels die Paul Erdös formuleerde

nrc
ZATERDAG 24 JANUARI & ZONDAG 25 JANUARI 2026

De cosmetica-afdeling van de Bijenkorf. „Steeds meer merken willen een groter aandeel bio-based ingrediënten.” FOTO SABINE JOOSTEN/HOLLANDSE HOOGTE

BIOLOGIE

Uit een Gronings lab naar het cosmeticaschap

Veel ingrediënten van make-up komen uit de fossiele industrie. Een Gronings bedrijf doet onderzoek naar algen die een hydraterende stof produceren. Levert dat een duurzaam en betaalbaar product op?

Door **Jelka Pospig**

Wie een drogisterij binnenstapt en doorloopt naar de skincareafdeling, treft een stortvloed aan producten en een eindeloze variatie aan beloften. Ga je voor een crème die je huid de hele dag hydrateert, rimpels vermindert of wil je toch die ‘jeugdige glow’? Draai je de verpakking om, dan zie je een lijst van stoffen die die beloftes moeten waarmaken: van vitamines en zink tot glycerine, retinol en hyaluronzuur.

Waar deze ingrediënten vandaan komen en hoe ze worden geproduceerd, bepaalt mede hoe milieuvriendelijk een cosmetisch product is. Soms worden ingrediënten direct uit planten gewonnen, zoals aloë vera, maar meestal ontstaan ze in een laboratorium uit verschillende grondstoffen. Zo’n grondstof kan aardolie zijn - in dat geval spreken producenten van fossiel gebaseerde ingrediënten. Van bio-based is sprake wanneer ingrediënten in het lab verder worden verwerkt uit plantaardige of dierlijke materialen.

De trend in de cosmetica-industrie gaat richting die laatste categorie, zegt Lisa van der Schans, consultant *regulatory and sustainability* bij de Nederlandse Cosmetica Vereniging - een belangenorganisatie voor de sector. „Steeds meer merken willen een groter aandeel bio-based ingrediënten gebruiken”, vertelt zij. „Ze zien het als een belangrijke route om de milieu-impact van producten te verlagen.”

Ook de Europese Unie wil het gebruik van fossiele grondstoffen in producten terugdringen. In november kondigden zij aan de omslag van fossiel naar bio-based te versnellen, onder meer met extra financiering en snellere toelatingsprocedures. Daarmee hoopt Brussel bij te dragen aan een circulaire economie, het milieu te ontlasten en de afhankelijkheid van grondstoffenimport te verkleinen.

Dat toenemende enthousiasme voor bio-based ingrediënten betekent nog niet dat ze vanzelf in de winkel belanden. Tussen een veelbelovend ingrediënt en een betaalbaar cosmeticaproduct liggen verschillende drempels. Het ingrediënt moet in een eindproduct zoals een crème toepasbaar zijn, betaalbaar geproduceerd kunnen worden en concurreren in een markt waar prijs vaak doorslaggevend is. Bedrijven, wetenschappers en beleidsmakers zoeken naar manieren om die drempels te verlagen.

Algencrème uit Groningen

Een concreet voorbeeld van zo’n veelbelovend ingrediënt komt uit Groningen. Daar ontwikkelt het bedrijf modAlgae BV een cosmetica-ingrediënt op basis van microalgen. Het idee is gebaseerd op onderzoek van hoogleraar microbiologie Marc van der Maarel aan de Rijksuniversiteit Groningen, die ontdekte dat piepkleine algen grote hoeveelheden glycogeen aanmaken.

Glycogeen is een vertakte keten van suikermoleculen, die ook in het dierlijk lichaam voorkomt. De stof houdt vocht goed vast en wordt nu al op kleine schaal gebruikt in crèmes en maskers. Eerdere pogingen om glycogeen uit maïs en met micro-organismen te produceren leverden te weinig op om rendabel te zijn. Microalgen inzetten als producent bleek wél economisch haalbaar, doordat ze grote hoeveelheden glycogeen aanmaken met relatief weinig grondstoffen.

Op basis van die ontdekking richtte Van der Maarel samen met Mariska van der Hoek modAlgae op. De twee leerden elkaar kennen aan de universiteit, waar Van der Hoek technische bedrijfskunde studeerde en Van der Maarel een vak gaf. „Mariska richt zich sterk op de business en de connectie met de klant - daar leer ik veel van”, zegt Van der Maarel. „Ik leer haar op mijn beurt wat van de wetenschappelijke inhoud.”

De microalgen van het geslacht *Galdieria*, die het glycogeen produceren, komen in de natuur voor in zure, hete bronnen, zoals op IJsland en in Indonesië, vertelt de microbioloog. Het zijn eencellige organismen, zo klein dat je een enkele alg met het blote oog niet kunt zien. Net als planten leggen ze in het licht energie vast via fotosynthese. In donker water nemen ze suikers uit het bronwater op en winnen daar, met behulp van zuurstof, energie uit. Die energie slaan ze op in de vorm van glycogeen. „Glycogeen is dus niets anders dan een reservestof, zoals wij die ook in ons lichaam opslaan”, legt Van der Maarel uit. Het is een koolhydraat dat in het menselijk lichaam vooral wordt opgeslagen als energiereserve in de lever en de spieren.

In het Groningse lab leven de algen in grote vaten, die de wetenschappers reactoren noemen. „Het zijn bijna dezelfde tanks als in een minibierbrouwerij”, beschrijft Van der Maarel. „Het verschil is dat er bij ons voortdurend wordt geroerd en dat er veel lucht door de vaten stroomt.” Net als in de natuur zetten de algen hier in hun cellen suiker en zuurstof om in glycogeen. Wanneer de biologische minifabriekjes voldoende glycogeen hebben opgeslagen, breken de onderzoekers de cellen open, verwijderen het celmateriaal en blijft uiteindelijk het glycogeen over.

De suiker die de algen nodig hebben, komt volgens de onderzoekers „van het suikerbietenveld hier om de hoek”. Daarmee is het proces bio-based en lokaal, al raakt het aan de discussie over het gebruik van voedselgewassen voor industriële toepassingen.

„Het is eigenlijk wel breed in de maatschappij geaccepteerd dat we geen voedsel moeten gebruiken voor chemie en energie”, zegt ethicus Lotte Asveld van de TU Delft, die onderzoek doet naar de maatschappelijke aspecten van de bio-economie. Tegelijk ziet zij wel contexten waarin dat minder problematisch is. Suiker wordt in Nederland ruim geproduceerd. „Als suikerbietelers hun product niet kwijt kunnen, wat is er dan mis mee om die suiker als grondstof voor de chemie te gebruiken?”

Van der Maarel benadrukt bovendien dat de benodigde hoeveelheden beperkt zijn. Met één hectare suikerbieten kan het bedrijf ongeveer een ton glycogeen produceren, terwijl een crème uiteindelijk slechts 1 tot 2 procent van dit ingrediënt bevat. Bij verdere opschaling zou modAlgae kunnen overstappen op suiker uit reststromen om het proces nog duurzamer te maken, zegt hij.

Als hun ingrediënt uiteindelijk via crèmes in de schappen van de drogisterij belandt, is het vooral bedoeld als aanvulling op het bestaande aanbod aan bio-based ingrediënten. Eén daarvan is hyaluronzuur, dat tegenwoordig ook via fermentatie wordt geproduceerd. In een eerste niet-gepubliceerde studie vergeleek modAlgae hun glycogeen daarom met een type hyaluronzuur dat geldt als de marktstandaard voor hydratatie. Daaruit bleek dat glycogeen zelfs beter hydrateert dan dat hyaluronzuur, zegt ceo Mariska van der Hoek. Die resultaten zijn niet onafhankelijk te verifiëren.

Het doel van modAlgae is om rond 2028 de eerste klanten te kunnen bedienen, vertellen de oprichters. Eerst moeten zij echter een cruciale stap zetten: de formulering. Dat is het proces waarbij het ingrediënt wordt gecombineerd met andere stoffen om een stabiel, veilig en effectief eindproduct te maken met de gewenste eigenschappen. Daarbij zijn er talloze mogelijke combinaties van stoffen, die elk weer uit verschillende moleculen zijn opgebouwd.

Robot en AI in het lab

Dat mengsel van moleculen is waar de chemie pas echt ingewikkeld wordt, zegt Wilhelm Huck, chemicus en hoogleraar aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Samen met collega’s leidt hij het Big Chemistry-programma van het Nationaal Groeifonds, waarin zij de eigenschappen van zulke mengsels onderzoeken en bedrijven helpen bij het ontwikkelen van formuleringen.

De uitdaging zit in het enorme aantal mogelijke combinaties van ingrediënten binnen zo’n mengsel. „Ik kan oneindig veel moleculen en mengsels van moleculen bedenken - de chemische ruimte is dus oneindig groot”, zegt Huck. Bovendien kun je nooit precies voorspellen hoe een molecuul zich in een mengsel gedraagt. „Hier werkt één plus één niet per se als twee. Het kan 2,5 zijn, of 2 en soms zelfs 10 - je weet het pas als je het uitprobeert.”

Juist daarom zijn nieuwe formuleringen tot nu toe vooral ontwikkeld door veel te experimenteren. Dat kost tijd en maakt het proces duur. „Om dat te versnellen heb je kunstmatige intelligentie nodig en geautomatiseerde laboratoria met robots, die op een slimme manier door die enorme chemische ruimte navigeren”, zegt Huck. De benodigde robots bestaan al en de AI werkt ook, maar voorlopig staan die systemen nog verspreid over verschillende laboratoria bij de partners van het Big Chemistry-programma. In mei 2026 willen ze alles samenbrengen in één grote ruimte en het eerste Nederlandse robotlab openen.

Microalgen in het lab van modAlgae. FOTO TJAARD PIJNING

Huck beschrijft de robots als dozen van ongeveer een halve tot twee meter, waarin een robotarm over een rail beweegt. Die arm voert 23 uur per dag, zeven dagen per week experimenten uit (één uur per dag is nodig om de robot van materiaal te voorzien) en genereert zo in korte tijd enorme hoeveelheden data die anders jaren aan onderzoek zouden vergen.

De kunstmatige intelligentie wordt vervolgens óf gebruikt om de data uit de robotexperimenten te verwerken, óf om vooraf aan de robot door te geven wat hij moet doen. Huck noemt als voorbeeld een klant die schuim wil maken met een specifieke bubbelgrootte. „We kunnen AI een afbeelding van het gewenste schuim geven, waarna de robot net zo lang experimenteert totdat het resultaat precies overeenkomt met die afbeelding.” Op die manier kunnen ze niet alleen bedrijven helpen hun formuleringen te verbeteren, maar ook leveranciers laten zien dat hun ingrediënten in uiteenlopende toepassingen gebruikt kunnen worden.

> Voor jonge bedrijven is het lastig om financiering te vinden voor bio-based producten

Hindernissen voor bio-based cosmetica

Als de stap van ingrediënt naar formulering voor modAlgae is gezet, blijft één grote uitdaging over: financiering. Ondanks de groeiende belangstelling voor bio-based producten is dat voor jonge bedrijven nog altijd lastig, vertelt ethicus Lotte Asveld. „Ik hou me al vijftien jaar met de bio-economie bezig en ik blijf hetzelfde probleem zien. Er zijn veel van die leuke, innovatieve bedrijfjes. Ze zijn veelbelovend, maar vaak vallen ze toch om omdat ze niet concurreren.” De fossiele industrie vormt een sterke tegenstander, omdat haar ingrediënten goedkoop zijn, de werking goed bekend is en ze op grote schaal worden geproduceerd.

Daarom publiceerde werkgeversorganisatie VNO-NCW eind 2024 een open brief, inmiddels ondertekend door 112 bedrijven en organisaties uit verschillende sectoren. Daarin vragen zij de EU om beleid dat vraag stimuleert naar schonere industriële producten. Zolang duurzame alternatieven duurder blijven, kiezen klanten daar in de praktijk namelijk zelden voor, waardoor bedrijven terughoudend zijn om erin te investeren.

Ook volgens Asveld is de groeiende vraag naar bio-based producten vooral zichtbaar in maatschappelijke discussies, niet in het koopgedrag. Wie een drogisterij binnenstapt, kijkt uiteindelijk toch in de portemonnee en kiest het goedkoopste product, zegt zij - ook als diegene duurzaamheid belangrijk vindt.

INTERVIEW **FLIP JAN VAN OENEN** THERAPEUT

‘Psychotherapie? Wie het krijgt knapt er meestal niet van op’

Er is geen wetenschappelijk bewijs dat psychotherapie werkt, zegt Flip Jan van Oenen. Beperk daarom maar het aantal sessies. „Iemand kan even met je meelopen en daarna zul je het zelf moeten doen.”

Door **Ellen de Bruin**

In Nederland is 1 op de 20 volwassenen in behandeling bij de geestelijke gezondheidszorg en 1 op de 10 jongeren doet een beroep op jeugdhulp. Bijna de helft van de Nederlanders heeft ooit een psychische aandoening gehad, ruim een kwart van de Nederlanders het afgelopen jaar - meestal een angst- of stemmingsstoornis. En psychotherapie werkt veel vaker niet dan wel.

Je hoort dat niet vaak; het gangbare idee is dat psychotherapie werkt, en hard nodig is. Maar juist dat idee ondermijnt de eigen vaardigheden om met psychische problemen om te leren gaan. Dat schreef therapeut Flip Jan van Oenen (69), inmiddels drie jaar gepensioneerd, al in zijn boek *Het misverstand psychotherapie* (2019). In zijn nieuwe boek *Verdragen* (2025) pleit hij voor een radicale herziening van de geestelijke gezondheidszorg (ggz), waarbij iedereen zeven sessies psychotherapie vergoed krijgt per twee jaar, zonder de garantie dat die helpen. Hij baseert zich op wetenschappelijk onderzoek en op vijfendertig jaar ervaring in de ggz. Geef mensen geen valse hoop, schrijft hij, maar moedig ze aan hoop te houden, actief te blijven en hun smart te delen tot hun klachten minder worden of te verdragen zijn. Ze zullen wel moeten; therapie en pillen helpen meestal toch niet.

„Pakweg 60 procent van de mensen is na psychotherapie niet opgeknapt”, vertelt Van Oenen thuis op zijn woonark in het centrum van Amsterdam. „En van de 40 procent die wel is opgeknapt, was dat bij 15 procent in diezelfde periode zonder therapie ook gebeurd. Ongeveer 25 procent van de mensen ervaart dus maar meerwaarde van de therapie.” Die laten bij minimaal de helft van hun klachten een verbetering zien op vragenlijsten, dus ze zijn ook absoluut niet altijd helemaal genezen.

„Als je dat bedenkt”, gaat hij er nog maar eens voor zitten, „in combinatie met het feit dat er tussen de 200 en 1.000 onderzochte therapiesoorten bestaan, die het allemaal niet beter doen dan de andere, dan moeten we volgens mij concluderen dat we een plafond bereikt hebben.” Dat moeten mensen weten, vindt hij. „Mensen denken nu: als ik maar in therapie kom, gaat het daarna beter. Dat ondermijnt de eigen veerkracht, blijkt uit onderzoek: mensen op een wachtlijst gaan minder vooruit dan mensen die niet op een wachtlijst staan. Dus moeten we mensen vertellen dat het effect van therapie beperkt is en dat ze hun problemen zélf aankunnen.”

U bent zelf therapeut. Hoe heeft uw denken hierover zich ontwikkeld?

„Ik ben begonnen als basisarts, als dienstweigeraar, en later opgeleid tot gezins- en relatietherapeut. Van daaruit ben ik in 1985 bij de crisisdienst begonnen, eerst heel klein, met vier mensen in een keldertje. Dat heb ik tot 2015 gedaan. De laatste zeven jaar heb ik me met vechtscheidingsproblematiek beziggehouden.

„In het begin had ik het idee: alles kan en moet beter. Veel dingen schieten niet op, met cliënten. In de crisisdienst kom je heel veel mensen tegen die bij therapeuten lopen en dan toch in crisis raken. Dus daar kreeg ik al de indruk dat therapieën niet allemaal zo vlekkeloos verlopen als vaak gezegd wordt.”

Wat houdt dat in, ‘in crisis raken’?

„Als huisartsen en collega-hulpverleners niet weten wat ze ermee aan moeten als iemand heftig ontremd is, manisch, psychotisch, of suïcidaal of ernstig depressief, dan mogen ze naar ons - voormalig ons - verwijzen voor acute hulp, om de situatie weer hanteerbaar te krijgen. Dat gaf me een interessant inkijkje in allerlei geledingen van de ggz. Zelfs gerenommeerde behandelaars konden behoorlijk met hun handen in het haar zitten. Ook onze eigen kortetermijnbehandeling lukte deels wel, deels niet. Dan ga je al denken: is dit het nou?

„En er kwamen steeds nieuwe soorten behandelingen langs, waarvan je dan denkt: dat moet ik ook kunnen, dan zou ik een betere therapeut zijn. Veel therapeuten hoppen: ze zijn een tijd enthousiast over een methode, merken dan dat veel mensen er toch niet echt mee geholpen zijn, en gaan dan weer nieuwe methoden volgen.”

Hopte u zelf ook?

„Ja, zeker. In 2008 werd ik nog één keer heel enthousiast over een methode uit Amerika, *feedback informed treatment*. Daarbij vraag je aan het begin van de sessie expliciet hoe het met de cliënt gaat, en aan het eind hoe het gesprek ging, en dat breng je samen in een grafiek in kaart. Vanuit het idee dat de samenwerkingsrelatie tussen therapeut en cliënt de belangrijkste voorspeller is voor succes. Ik deed een training in Chicago, ik mocht de hele crisisdienst erin gaan trainen, en ik dacht: dan wil ik ook onderzoeken of het wérkt. Uiteindelijk ben ik daarop gepromoveerd.

„Maar het onthutsende was dat mensen in de controlegroep, zonder feedbackvragen aan het begin en eind, het na zes weken beter bleken te doen dan de groep bij de interventie mét feedback. Na twaalf weken was er geen verschil meer. Ik dacht: deze methode had nog iets kunnen toevoegen. En dat gebeurde dus niet.

„Voor dat onderzoek begon ik ook alle wetenschappelijke literatuur te bestuderen. Dat deed ik daarvoor niet. Mijn ervaring is dat therapeuten hoogstens lezen: deze methode is *evidence based*, hij werkt, meer hoef je niet te weten. Maar zo kwam ik erachter dat psychotherapie weinig effect heeft, al vijftig jaar niet verbeterd is, en dat veel methoden hetzelfde beperkte effect hebben. Dus die twijfel die je als therapeut altijd voelt - ik ben niet goed genoeg, ik moet meer cursussen volgen, niet iedereen wordt beter en dat ligt aan mij... - dat klopt niet. Het is gewoon onvermijdelijk gezien de stand van zaken. Toen ben ik die boeken gaan schrijven.”

> Een kleine groep mensen heeft ontzettende pech en zal een heel moeilijk leven houden

Hoe reageerden collega’s?

„Het is een lastige boodschap. Het vraagt veel van therapeuten om deze kennis een plek te geven en toch met hart en ziel te blijven werken. Deels waren mensen bozig: je haalt het vak onderuit. Maar ik heb echt naar eer en geweten geprobeerd recht te doen aan wat volgens mij de conclusies uit de literatuur zijn. Deels waren ze opgelucht. Zowel therapeuten als cliënten, die natuurlijk ook vaak merken dat therapie niet werkt, zeiden: hèhè, het ligt niet aan mij, therapie is beperkt.”

U schrijft dat psychische problemen vaak vanzelf overgaan.

„Ja. Er is weinig onderzoek naar het natuurlijk beloop van stoornissen. Zomaar iemand volgen die niet behandeld wordt, gebeurt niet. Ik heb geprobeerd op basis van controlegroepen en bevolkingsonderzoeken te kijken hoe het met mensen gaat die niet behandeld worden. Er zijn sterke aanwijzingen dat bij de meesten na een periode de problematiek verdwijnt, of overgaat in een fase waarin iemand er beter mee kan omgaan.

„Dat is zwaar. Psychisch leed is geen aanstellerij, het is heel akelig. Maar je kunt er in de meeste gevallen op eigen kracht doorheen komen.”

Ook zonder medicijnen?

„Het effect van praten en pillen, antidepressiva, is grofweg hetzelfde. Als pillen een steuntje in de rug geven, doe dat vooral, maar je zult het uiteindelijk zelf moeten doen. Voor de ernstige psychiatrische aandoeningen, zoals bipolaire stoornis en psychose, geldt dat pillen op de korte termijn rust in de tent kunnen brengen. Tegelijkertijd wijst ervaring uit: bijna iedereen die psychotisch is, stopt ermee zodra het beter gaat. En door lithium kunnen mensen met bipolaire stoornis stabieler zijn. Maar ook daar geldt helaas: die pillen nemen de stoornis niet weg, ze maken hem hanteerbaarder. Ook deze mensen zullen toch moeten verdragen.”

Therapie verhelpt misschien niet alle klachten, maar mensen zijn meestal wel tevreden over hun therapeut en de behandeling.

„Ja, therapeuten zijn ook vaak heel kundige, aardige mensen. Ze kunnen goed luisteren. Wanneer luistert nou eens iemand een aantal keer een uur lang zonder oordeel naar je? Dat is een fantastische ervaring. Die geeft een goede therapeut jou. Los daarvan kan therapie ook een soort cursus geestelijke zelfverrijking zijn. Dat het dan na die therapie niet beter gaat... mensen koppelen dat los van elkaar, denk ik.”

Is dat alles wat een therapeut doet?

„Wat de werkzame bestanddelen van psychotherapie zijn, is eigenlijk niet bekend. Zelf denk ik dat een therapeut vooral helpt de copingmechanismen van de cliënt te stimuleren, en dat zijn in mijn visie klagen, veranderen en verdragen. Klagen is maar heel kort prettig, veranderen lukt haast nooit. Dus we zijn aangewezen op verdragen, en de therapeut helpt daarbij. Door zelf niet ontredderd te raken door wat iemand vertelt, en door diegene te stimuleren hoop te houden, smart te delen en in beweging te blijven, dus dingen te blijven doen. Die laatste zijn de drie ‘verdraagmechanismen’ die ons naar mijn idee ten dienste staan.

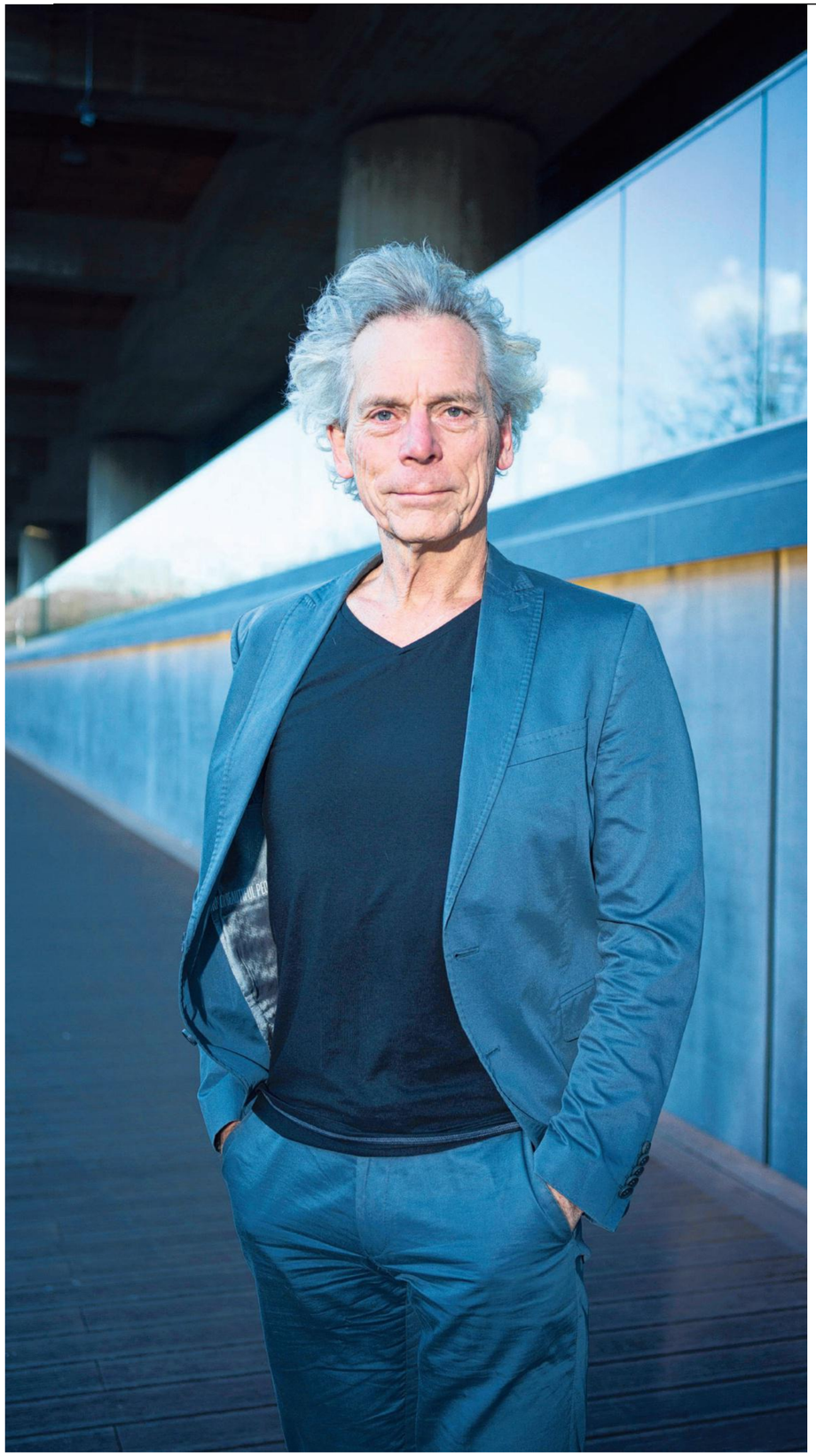
„Daarbij moet een therapeut duidelijk zijn dat hij maar een bescheiden bijdrage levert. Dat kan het beste door geen lange therapie aan te bieden, of steeds door te verwijzen, want dat suggereert dat meer therapie beter is, terwijl daar geen aanwijzing voor is. Iemand kan even met je meelopen en daarna zul je het zelf moeten doen.”

Mensen zijn tegenwoordig ook vaak blij als ze een diagnose krijgen en weten wat er precies aan de hand is.

„Ik denk dat diagnoses in de ggz vaak vrij waardeloos zijn, want iedere behandeling die een beetje effectief is, wordt op alle diagnoses losgelaten. En diagnoses overlappen elkaar enorm. Er staan er nu zo’n 560 in het psychiatrisch handboek DSM-5 en die classificatie geeft geen enkel houvast voor de behandeling. En ook geen verklaring voor wat iemand mankeert. Dat beschreef Trudy Dehue zo mooi in haar boek *De depressie-epidemie*: dat we diagnoses als verklaring zijn gaan zien, je bent somber omdát je een depressie hebt. Dat slaat nergens op.

„Tegelijkertijd denk ik dat het voor individuele personen wel waarde kan hebben om te bedenken: er zijn groepen mensen die

LEES VERDER OP PAGINA W7

Flip Jan van Oenen. FOTO MERLIJN DOOMERNIK

Advertentie

nrc webwinkel›

YUMEKO

Kom tot rust met het fijnste katoensatijn

› 100% biologisch, Fairtrade en GOTS gecertificeerd katoen
› (H)eerlijk zacht met een subtiele glans
› Combineer met bijpassende hoeslakens en kussenslopen

Stel je een dekbedovertrek voor dat niet alleen zacht is voor jou, maar ook voor de wereld. Deze overtrekset is geweven van het fijnste katoensatijn: 100% biologisch, Fairtrade en vrij van schadelijke chemicaliën. De zachte glans en het soepele gevoel zorgen voor een premium slaapervaring. De overtrekset is voorzien van een lange instopstrook en wordt geleverd met een of twee kussenslopen. Combineer met de bijpassende hoeslakens en extra kussenslopen, nu tijdelijk ook met 15% korting, en maak van je slaapkamer een plek waar je echt tot rust komt.

In de kleuren:

Adviesprijs vanaf ~~109,95~~ 93,50

Bestel nu › nrcwebwinkel.nl/yumeko

» **Vervolg van** pagina W5

ook ongeveer ditzelfde conglomeraat van verschijnselen hebben, en daar gaat het over het algemeen ongeveer zo mee. Als dat je houvast geeft, kan ik me voorstellen dat dat fijn is. Maar in wezen is het ernstig dat we niet accepteren dat het een tijdje niet zo goed met iemand gaat en dat dat een naam moet hebben."

U stelt een grote verandering van de ggz voor, waarna iedereen elke twee jaar zeven sessies psychotherapie vergoed krijgt, en dat is dan alles. Hoe gaan we dat bereiken?

„Dat is de hamvraag. Het is heel moeilijk, want geen enkele groep heeft er op korte termijn belang bij. Cliënten willen geholpen worden. Voor therapeuten is deze boodschap heel ontwrichtend, én het is hun werk en inkomen. Hetzelfde voor grote ggz-instellingen: als Arkin zegt dat ze iets niet kunnen bieden, ziet Parnassia een gat in de markt. Politici hebben er ook geen belang bij: met 'wen maar aan je problemen' word je niet verkozen.

„Ik denk dat de grote ggz-instellingen de belangrijkste rol moeten hebben. Die zouden bij wijze van spreken op de gevel moeten zetten: hierbinnen gaat het meestal over, daarbuiten ook. Individuele therapeuten zijn redelijk realistisch, denk ik. Die zeggen wel: ik heb geen toverstaf, we gaan samen kijken wat er kan. Maar het gaat juist om de stap daarvóór: moet je er wel naartoe?

„Huisartsen zouden kunnen zeggen: misschien is hier geen oplossing voor. Wel vind ik de praktijkondersteuner-ggz bij de huisarts een geweldige functie. Zo zou de hele ggz eruit moeten zien: laagdrempelig, paar gesprekken, iemand die je weer op gang helpt. Zoals de fysiotherapeut. Die omslag is gelukt: ooit ging je naar de fysiotherapeut om beter te worden, en dat duurde soms heel lang. Nu ga je een paar keer en dan kun je weer even verder. Zo'n omslag moet ook bij psychotherapie gebeuren."

Voor iedereen, met ongeacht welke psychische problemen?

„Ja. Er is natuurlijk een groep mensen die heel kwetsbaar is en het zelf niet goed redt. Die kun je ondersteuning en bescherming bieden. In de vorm van opnames bijvoorbeeld, en activiteiten, een sociale werkplaats, ze helpen uit bed te komen. Maar dat onderscheid ik van therapie, van zeggen: u gaat herstellen."

Wie zijn dat dan, die het 'niet redden'?

„Ik denk vooral aan mensen met een psychotische kwetsbaarheid, en ernstige chronisch depressieve mensen. Maar het is belangrijk te benadrukken dat het echt een kleine groep is. De meerderheid zal zelf uit bed moeten komen."

Maar de grens tussen ernstig en minder ernstig psychisch leed is heel moeilijk te bepalen, schrijft u zelf.

„Dat klopt. Daar heb ik ook geen oplossing voor. Kijk, als de zorg eenmaal veel terughoudender is, als het gelukt is om die verwachtingsomslag te maken, dan zal er dus een groep overblijven die ondanks allerlei beschermingspogingen een marginaal bestaan blijft leiden, en mensen die buiten overlast veroorzaken. Het klinkt harteloos, maar ik denk dat je dat moet verdragen. Als je zegt: we kunnen niet accepteren dat die niet behandeld worden, dan doe je alsof je iets te bieden hebt wat je niet te bieden hebt. Een kleine groep mensen heeft ontzettende pech en zal een heel moeilijk leven houden. Zowel op individueel niveau als op maatschappelijk niveau zullen we dus dingen moeten verdragen die niet maakbaar zijn. Maar het overgrote deel van de mensen redt zich; daar moet je ook op kunnen vertrouwen."

> Er is weinig onderzoek naar het natuurlijk beloop van stoornissen. Zomaar iemand volgen die niet behandeld wordt, gebeurt niet

U schrijft ook dat we suïcide moeten accepteren.

„Dat is een beetje een stokpaardje van me. De gedachte dat therapeuten mensen van suïcide kunnen weerhouden is ongefundeerd. De halve ggz wordt gegijzeld door de angst dat iemand zich suïcideert en dat er dan een klacht komt en dat het jouw schuld is. Deels is dat gewoon menselijk schuldgevoel: had ik iets anders kunnen doen? Maar er wordt ook eindeloos gevraagd: heb je het protocol wel gevolgd, is alles wel volgens de regels gegaan? Terwijl ik niet zou weten hoe je moet onderbouwen dat er enige relatie is tussen wat de therapeut doet en of iemand wel of niet blijft leven. Daarom moet je dat loslaten. Die vreselijke last gaat er dan ook een beetje af. Naasten en therapeuten voelen zich dodelijk schuldig, over het algemeen. Maar je kunt niet iemand behouden voor het leven die dat niet wil."

Bent u niet bang dat als die maatschappelijke omslag lukt, de mensen die het kunnen betalen naar alternatieve kwakzalvers rennen voor therapie?

„Ja, dat zal wel. Of naar therapeuten die de wetenschappelijke literatuur terzijde schuiven. Maar dat vind ik geen reden om te blijven doen wat we doen. En het akelige is natuurlijk dat het deels om geld gaat. Zodra dingen niet meer vergoed worden, gaan mensen er veel minder gebruik van maken. Ik wil het economische aspect niet te veel vooropstellen, maar wat zijn de keuzes? Je kunt als samenleving zeggen: het is een schande dat een heleboel mensen nog niet behandeld worden, we gaan koste wat kost zorgen dat het enorme ggz-aanbod waar mensen om vragen er komt. Maar dat is gewoon niet haalbaar. We hebben nu al gigantische tekorten van middelen en mensen.

„En je kunt niet tegen mensen zeggen: als we het geld hadden voor meer therapie zou het beter met u gaan. Dat is een verschrikkelijke boodschap die bovendien niet klopt. Dan is het zuiverder om te zeggen: we hebben de middelen niet, maar het is niet zo dat we u iets onthouden; de kans is groot dat therapie u niet beter maakt en dat u slechter af bent wanneer u het vertrouwen verliest dat u het zélf kunt. Dat vind ik als maatschappij een veel logischer stellingname."

Praten over zelfdoding kan 24/7 anoniem en gratis via 0800-0113, de landelijke hulplijn van 113 Zelfmoordpreventie, of via chat op www.113.nl.

Advertentie

nrc webwinkel›

Begin het jaar goed
met de mooiste boeken voor hoofd en hart

20% KORTING

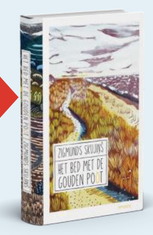
Adviesprijs ~~39,99~~ 31,99

MARGARET ATWOOD
Boek vol levens
In haar sprankelende stijl schetst Margaret Atwood een geestig en uitbundig beeld van haar tijd, haar leven en haar werk: een absolute must voor iedere liefhebber van haar romans. We maken kennis met een keur aan dichters, beren en bikers, en andere bizarre figuren die zo uit haar romans lijken weggelopen.

Adviesprijs ~~19,99~~ 15,99

MARENTE DE MOOR
De bandagist
Joost (29) is bandagist. Hij ontfermt zich over de zieke benen van ouderen in Amsterdam, de stad die hem en zijn vrienden geen woning kan bieden. Het contrast tussen zijn zwervende bestaan en dat van zijn patiënten en hun grote volgestouwde huizen is groot. En dan besluit hij dat er best plek is voor hem in een van die huizen.

Adviesprijs ~~27,99~~ 22,29

ZIGMUNDS SKUJIŅŠ
Het bed met de gouden poot
Noass Vējagals verlaat zijn ouderlijke boerderij in Letland om de wereld over te zeilen en roem en rijkdom te vergaren. Eenmaal teruggekeerd bouwt hij een groot herenhuis voor zijn familie. Generaties lang wonen de Vējagalsen er, en dan gaat het gerucht dat Noass zijn rijkdom zou hebben verstopt in een houten beddenpoot. Een meeslepende zoektocht naar rijkdom start!

Adviesprijs ~~25,99~~ 20,79

EMILY FENG
Laat alleen rode bloemen bloeien
Voor velen lijkt China één land met daarin Chinezen. Zo ziet Xi Jinping het ook graag: Mandarijnsprekende Han-Chinezen die zich inzetten voor de staat. Maar de realiteit is anders: een multi-etnische staat waarin verscheidenheid door de overheid de kop in wordt gedrukt. Hoe is het om als niet-Han-Chinees te leven in het China van Xi?

Adviesprijs ~~23,99~~ 19,19

SERGEJ LEBEDEV
De witte dame van de mijn
Diep in een oude kolenmijn in de Donbas liggen lijken begraven. Slachtoffers van Stalins terreur en de Einsatzgruppen van de Holocaust. Als de Donbas opnieuw oorlogsgebied wordt raken vier levens met elkaar verbonden als een vliegtuig vlak boven hun hoofd wordt neergehaald...

Bestel nu › **nrcwebwinkel.nl/boekenacties** Gratis thuisbezorgd

De miskende miskraam

FOTO GETTY IMAGES

EVOLUTIE

Een op de zeven zwangerschappen eindigt in een miskraam. Voor het teleurgestelde ouderpaar is dat meestal een kleine ramp. Maar biologen kijken daar anders naar.

Door **Menno Schilthuizen**

'Adaptieve overproductie' noemen biologen het: dat alle organismen meer nakomelingen aanmaken dan uiteindelijk volwassen worden. Landslakken leggen honderden eieren; veel vissen duizenden, sommige bomen produceren miljoenen zaden en bepaalde paddenstoelen miljarden sporen. Zo wordt variatie gegenereerd waaruit de omgeving de geschikte selecteert.

Alleen bij de mens is, dankzij verbeterde zorg, het aantal kinderen dat geboren wordt nauwelijks groter dan dat opgroeit. Vóór de geboorte bestaat adaptieve overproductie echter ook bij ons nog steeds: de miskramen waar zo'n 15 procent van alle zwangerschappen in eindigen, zijn daar een manifestatie van. Waarschijnlijk is die 15 procent spontaan afgebroken zwangerschappen slechts het topje van de ijsberg. Artsen spreken officieel pas van een miskraam wanneer een zwangerschap was vastgesteld, maar veel embryo's worden al eerder afgevoerd, nog voor een vrouw beseft dat ze zwanger was. Deskundigen vermoeden dat het al gauw om 30 tot 60 procent gaat.

„Mijn belangstelling voor miskramen ontstond min of meer bij toeval," schrijft gynaecoloog Willem Vlaanderen (92) in zijn boek *Miskramen*. Bij zijn opleiding was een van de verplichte onderdelen de 'buitendienst': bij nacht en ontij op pad om bij de GGD gerapporteerde miskramen te behandelen. Maar omdat abortus toen nog niet legaal was bleken de „miskramen" soms te gaan om mislukte pogingen van vrouwen om zelf een ongewenste zwangerschap te onderbreken. „Meestal gebeurde dit met een ballonspuit waarvan ze de tuit in de baarmoedermond brachten, waarna zeepsop in de baarmoederholte werd gespoten." En als dat dan buikvliesontstekingen veroorzaakte werd uiteindelijk de GGD ingeschakeld.

Zulke schrijnende situaties waren een van de redenen waarom rond 1969 eindelijk abortusklinieken werden geopend waar vrouwen terechtkonden voor medisch verantwoorde zwangerschapsbeëindiging. Een zegen voor hen, maar ook voor het onderzoek naar miskramen, besefte Vlaanderen: „Geen vrouw haalde het meer in haar hoofd zelf te gaan knoeien met een zeepsopspuit als ze de ingreep pijnloos en veilig in een kliniek kon laten doen." Dat betekende dat er onder de miskramen in de gynaecologische praktijk geen illegale abortussen meer verstopt zaten en dat het fenomeen eindelijk behoorlijk bestudeerd kon worden.

En dat deed Vlaanderen dan ook. Van 1969 tot 1979 onderzocht hij bijna 500 miskraamproducten bij patiënten in zijn praktijk in Apeldoorn. „Als je het materiaal direct […] in een bekkentje met water deponeert en daar met een pincet wat in roert wordt het zwangerschapsproduct fraai zichtbaar", legt hij uit. In verreweg de meeste gevallen vond hij dan een lege vruchtblaas zonder dat een embryo aanwezig was, of half verteerde embryonale delen; slechts bij 5 procent ging het om een vitaal uitziende foetus.

Dat een miskraam zo zelden het verlies van een normale, levende foetus betrof was in 1983, toen Vlaanderen hierop promoveerde, echt nieuws (ook in deze krant). Het had ook belangrijke psychische consequenties voor zijn patiënten, aan wie hij altijd het miskraamproduct liet zien. „Het betekende dat ze zichzelf niet de schuld hoefden te geven: te hard gesport, toch te laat naar bed, enz. En het verlies van een leeg vruchtzakje of zeer vroeg gestorven embryo is minder moeilijk te accepteren dan dat van een verondersteld miniatuurkindje."

Een moleculaire witte vlag

Het onderzoek van Vlaanderen en anderen laat zien dat er kennelijk iets mis is met het grootste deel van deze ten dode opgeschreven embryo's. Maar wat precies? Hoe 'voelt' de moeder dat en hoe zet haar lichaam vervolgens een systeem in werking om over te gaan tot een miskraam?

Het makkelijke antwoord op die vraag, zegt evolutiebioloog Bernard Crespi (Universiteit van Brits-Columbia in Vancouver), is: humaan choriongonadotrofine (hCG). Ons immuunsysteem is geëvolueerd om ziekteverwekkers en ander lichaamsvreemd weefsel buiten de deur te houden – en een compleet ander menselijk individu is zo ongeveer het meest lichaamsvreemde dat je je kunt voorstellen. Om afstoting te voorkomen moet het embryo dus met een soort moleculaire witte vlag zwaaien en hCG is zo'n vlag. „Dat eiwit wordt in zulke grote hoeveelheden geproduceerd door de vrucht dat het een 'eerlijk signaal' is van de gezondheid en genetische kwaliteit van het embryo." En inderdaad gaan miskramen vaak gepaard met een te lage hCG-productie.

Die te lage hCG-productie blijkt op haar beurt meestal weer het gevolg van grote genetische afwijkingen in het embryo – een chromosoom te veel of te weinig. Bij het aanmaken van geslachtscellen moet van elk van de 23 chromosoomparen er precies één*tje* in de geslachtscel terechtkomen. Bij de bevruchting vormen die dan weer netjes de complete set van 46 chromosomen. Maar vooral bij de productie van eicellen gaat het vaak mis: dan komen toch beide chromosomen van een paar in de eicel terecht; of andersom: geen van beide. Bij bevruchting levert dat dan een trisomie op (drie exemplaren van een bepaald chromosoom) of een monosomie (slechts één exemplaar). Een studie die deze week in *Nature* verscheen laat zien dat zulke foutjes vooral ontstaan wanneer er weinig of geen recombinatie plaatsvindt binnen een chromosoompaar; dan kleven ze niet aan elkaar vast en kan er eentje door de cel gaan zwerven.

En dat heeft desastreuze gevolgen voor de levensvatbaarheid van het embryo. Het ergste zijn monosomieën, want daarbij manifesteert zich iedere erfelijke aandoening op het betreffende chromosoom, omdat het effect niet door een gezond gen op het andere chromosoom kan worden gecompenseerd. Het zijn dan ook de embryo's met monosomieën die vooral worden afgevoerd nog voordat de vrouw in de gaten heeft dat ze zwanger is.

Trisomieën zijn ook problematisch, doordat de extra dosis genen een te hoge concentratie aan bepaalde signaalstoffen kan opleveren, waardoor de ontwikkeling verstoord wordt. De meeste trisomieën worden daarom ook door de moeder spontaan geaborteerd. Slechts als het gaat om chromosoom 21, het kleinste van allemaal, waar weinig cruciale genen op liggen, kan een trisoom embryo levensvatbaar zijn én een levensvatbare baby opleveren, die dan wordt geboren met het syndroom van Down. Zulke embryo's vertonen ook vaak een opvallend hoge hCG-productie.

Dat uiteindelijk minder dan één op de drieduizend baby's geboren wordt met zo'n chromosomale afwijking laat zien hoe efficiënt het screeningssysteem van de moeder is. Want naar schatting heeft ruim de helft van alle bevruchte eicellen een chromosoom te veel of te weinig. Vrijwel al die probleemgevallen worden vroeg of laat weggefilterd, en de miskramen die we zien zijn daar een onderdeel van.

Ook de relatie tussen leeftijd van de moeder en de kans om een kind met trisomie-21 te baren laat zien dat miskramen onderdeel zijn van een geëvolueerd en fijn afgesteld screeningsproces. Bij jonge vrouwen neemt die kans geleidelijk toe van 0,04 procent bij vrouwen van begin twintig tot 0,2 procent bij vrouwen van 35, maar begint dan snel te stijgen tot uiteindelijk 10 procent bij vrouwen van tegen de 50.

In het eerste deel van de grafiek speelt misschien mee dat later vrijkomende eicellen meer chromosoomafwijkingen dragen. Maar het tweede, snel exponentieel stijgende deel van de grafiek, zo opperden in 1992 Raymond Kloss en Randolph Nesse van de Universiteit van Michigan, komt doordat evolutie ervoor gezorgd heeft dat de screening door de moeder aan het eind van haar reproductieve leven rap minder efficiënt wordt. Niet doordat het systeem slijt, maar doordat het evolutionaire nadeel van een kind met een trisomie afneemt naarmate de menopauze in zicht komt.

Dat zit zo: mensen met het syndroom van Down zijn vruchtbaar en kunnen dus – zij het in verminderde mate en tegen een veel hogere prijs in de vorm van zorg door de moeder – de genen van de moeder helpen verspreiden. Vrouwen voor wie het hun laatste kind zal zijn hebben er dan meer baat bij om het kind geboren te laten worden dan om het als miskraam af te voeren. Een kleine kans op extra nakomelingen is immers beter dan niets, evolutionair gezien.

In 2007 publiceerden de Duitse onderzoekers Markus Neuhäuser en Sven Krackow een studie die leek te bevestigen dat de baarmoederfysiologie inderdaad zo werkt. Ze ontdekten dat bij oudere moeders de kans op een baby met Down anderhalf keer zo hoog is als het haar eerste kind betreft. Als het alleen maar zou gaan om veroudering van het screeningssysteem zou je zo'n verschil niet verwachten, maar wel als er een geëvolueerde fijn-afstelling aan ten grondslag ligt die rekening houdt met de resterende voortplantingsmogelijkheden van de moeder.

De lege vruchtzakjes en verteerde embryo's die Vlaanderen bij zijn onderzoek aantrof hebben waarschijnlijk grote chromosoomafwijkingen gehad. Maar bedenk dat hij ook een klein percentage gezond uitziende foetussen vond. Hoe dat zit heeft misschien te maken met wat Ralph Catalano van de Universiteit van Californië in Berkeley ontdekte; namelijk dat miskramen naast het detecteren van genetische problemen ook een andere rol kunnen vervullen: het afbreken van een zwangerschap als het toekomstperspectief buiten de baarmoeder snel verslechtert. Bij omstandigheden die een hoge kindersterfte veroorzaken, zegt Catalano, dalen de overlevingskansen vooral van jongetjes die bij geboorte relatief klein waren voor hun leeftijd. Dat het juist relatief kleine, mannelijke embryo's zijn die getroffen worden door miskramen ontdekte Catalano door het bekijken van Zweedse kerkregisters tussen 1750 en 1840.

Niet dat daar miskramen in werden bijgehouden, maar wel precies alle geboorten en sterfgevallen. Bovendien was er in die tijd nog weinig medische interventie en werd het beeld ook niet verstoord door migratie. Catalano ontdekte dat het aantal geboren jongetjes telkens na een jaar met hoge kindersterfte daalde ten opzichte van het aantal geboren meisjes. De ontbrekende jongetjes waren dus als miskramen verdwenen, terwijl ze onder betere omstandigheden wel geboren zouden zijn. In het hedendaagse Californië vond hij iets vergelijkbaars. Hij screende bijna 5 miljoen geboorten van 1989 tot en met 2009 en ontdekte dat kleine jongetjes significant minder werden geboren (en dus vaker bij een miskraam betrokken waren geweest) als vier maanden eerder de werkgelegenheid drastisch was gedaald.

Miskraam is meestal gewoon pech

De miskraam is dus een opvallend, traumatisch, maar tegelijkertijd onontkoombaar onderdeel van de beslissingen over leven en dood waar de moeder al haar concepties aan onderwerpt. In de meeste gevallen is het gewoon pech: het embryo was niet levensvatbaar of beantwoordde om een andere reden niet aan alle fysiologische criteria die spelen in de baarmoeder. Opnieuw proberen, is dan het advies dat Vlaanderen zijn patiënten telkens meegaf, ook vrouwen die twee of meer miskramen te verwerken kregen.

„Een patiënte meldde zich af en toe op mijn spreekuur met een jampotje waarin een door haar opgevangen zwangerschapsproduct. We bekeken het dan samen en elke keer was het weer hetzelfde: een intacte lege vruchtzak. Ze hoefde geen verdere uitleg dat hier niets aan te doen was, ze zag het met eigen ogen. In drie jaar tijd had zij vijf van deze miskramen." Deze vrouw baarde uiteindelijk toch twee gezonde kinderen, maar is dat voor iedere vrouw weggelegd?

Na een jaar met hoge kindersterfte daalde het aantal geboren jongetjes ten opzichte van het aantal geboren meisjes

De kans op een 'herhaalde miskraam' is eenvoudig te berekenen: als 15 procent van de zwangerschappen uitloopt op een miskraam is de kans dat dat tweemaal achter elkaar gebeurt ruim 2 procent (15 procent van 15 procent) – en driemaal is 0,3 procent. Dat zijn lage kansen, maar in een drukke gynaecologische praktijk zal je dit regelmatig tegenkomen zonder dat er iets geks aan de hand hoeft te zijn. De werkelijke getallen lijken echter enkele malen hoger te liggen, wat zou kunnen betekenen „dat aan sommige herhaalde miskramen wel een probleem ten grondslag ligt", denkt ook Crespi.

Volgens de Deense Elisabeth Clare Larsen bestaat de groep vrouwen met herhaalde miskramen dan ook uit drie verschillende clusters. Ten eerste een „pech"-groep waarbij toevallig achtereenvolgende embryo's een grote chromosomale afwijking dragen. Ten tweede een groep waarbij een van de ouders een erfelijke chromosomale afwijking heeft, waardoor de kans op miskramen verhoogd is. En ten derde een groep waarbij als het ware het screeningsmechanisme in de baarmoeder verkeerd staat afgesteld zodat meer vruchten worden afgevoerd dan eigenlijk nodig zou zijn. Het is die laatste groep waar misschien behandelingen voor mogelijk zijn.

Arts-onderzoeker Yentl Béquet en gynaecologen Lisa Lashley en Marie-Louise van der Hoorn doen bij het Leids Universitair Medisch Centrum onderzoek naar herhaalde miskramen. „Voor zulke patiënten bestaat op dit moment geen bewezen effectieve behandeling", zeggen zij. Het drietal doet een studie naar het effect van prednisolon, waarmee misschien een te gevoelig afgesteld screeningsmechanisme van de baarmoeder kan worden verminderd. Omdat de studie nog loopt, kunnen er nog geen uitspraken worden gedaan over de effectiviteit of uitkomsten, zeggen ze.

Vlaanderen heeft er een hard hoofd in en vermoedt dat eventuele behandelingen averechts zullen werken, omdat ze aan de gehele groep vrouwen met herhaalde miskramen het misplaatste idee kunnen geven dat er iets mis is met hen. „Vrouwen die voorgelicht worden […] zijn niet langer patiënt, lijdend aan een onverklaarde ziekte met de naam Herhaalde Miskraam. Ze zullen hun rug rechten, vertrouwen hervinden in de natuur en hun eigen lichaam en bij voortzetten van hun pogingen bijna zeker hun doel bereiken: gezond nageslacht", denkt hij.

Advertentie

SciencePlatform
AcademicTransfer-NRC Carrière

NIVEL
Kennis voor betere zorg
Onderzoeksinstituut het Nivel
Junior dataspecialist
verwerken van zorgdata tot nieuwe onderzoeksbestanden om analyses te maken
www.scienceplatform.nl/357845

Benieuwd welke wetenschappelijke functies passen bij jouw CV?
Doe de CV Match op AcademicTransfer!

Wil je werken in de wetenschap?
Gebruik de url in de vacatures.
Meer informatie?
Neem contact op via 020 755 3055 | carriere@nrc.nl

SciencePlatform wordt mogelijk gemaakt door
ACADEMICTRANSFER
nrc carrière
samen ambities waarmaken

nrc
ZATERDAG 24 JANUARI & ZONDAG 25 JANUARI 2026

WISKUNDE

De nalatenschap van deze wiskundige blijft sprankelen

Sinds 2023 bestaat een overzicht van de meer dan duizend raadsels van Paul Erdös. Nu die online catalogus steeds meer bekendheid krijgt, volgen nieuwe oplossingen elkaar snel op, mede dankzij kunstmatige intelligentie.

Door **Alex van den Brandhof**

$$f(kn, kn) > (2 + \varepsilon)k^2 n$$

‘Problemen zijn altijd een essentieel onderdeel van mijn leven geweest”, zei Paul Erdös eens. Het klinkt als een verzuchting, maar dat was het nadrukkelijk niet. Voor de Hongaar Erdös (1913-1996) was een probleem geen obstakel, maar iets moois, iets aantrekkelijks. Waar anderen het liever over ‘uitdagingen’ hebben, spreken wiskundigen nog altijd gewoon over problemen.

Erdös deed aan problemen in vliegtuigen en rijtuigen, op parkbankjes en marktpleinen, aan keukentafels van collega’s bij wie hij bleef logeren – eigenlijk overal, behalve thuis, want een thuis had hij niet. Hij was een wiskundige nomade, zijn hele bezit paste in één afgeleefde koffer. Overal waar hij kwam, ontsproten problemen aan zijn scherpe geest.

Erdös had het talent om blokkades in oplossingsmethoden te herkennen en die te vangen in prikkelende problemen. Nog niet eens de helft ervan is opgelost. Vervelen doen ze nooit: ook bijna dertig jaar na zijn dood zijn de door Erdös geformuleerde problemen springlevend. Wie er één oplost, maakt daarmee een goede sier op feesten en partijen.

Lang niet alle Erdösproblemen zijn vermeld in officiële publicaties. Ze staan in notitieboekjes, in duizenden brieven die Erdös schreef aan collega’s, of leven alleen voort in het collectieve geheugen van wiskundigen die ooit met hem discussieerden. Erdös kende hun interesses feilloos en paste zijn vragen daarop aan. Een administratie van alle problemen werd nooit bijgehouden. Hoeveel er precies zijn, is dan ook onbekend.

Thomas Bloom, wiskundige aan de universiteit van Manchester, werkt aan een overzicht. Toen hij zijn website erdosproblems.com in 2023 lanceerde, bevatte die zo’n tweehonderd problemen. Het is *work in progress*: Bloom breidt de lijst voortdurend uit, soms via eigen speurwerk, soms dankzij tips van collega’s. De teller staat nu op 1.135 problemen, elk voorzien van een status: al dan niet opgelost. Momenteel zijn er 466 opgelost.

Een van de bekendste problemen dateert uit 1936 en gaat over de vraag hoe lang een lijst getallen kan zijn, zonder dat er drie bij zitten die op gelijke afstand van elkaar liggen, zoals het drietal 5, 8, 11 (afstand 3), of 99, 149, 199 (afstand 50). Het is niet moeilijk een oneindige lijst samen te stellen, bijvoorbeeld door te beginnen met 1 en steeds te verdubbelen: 1, 2, 4, 8, 16, enzovoorts. Maar dan groeien de gaten snel. Erdös’ vraag was subtieler: hoe dicht kun je de getallen bij elkaar houden zonder die verboden structuur te krijgen?

Op Blooms site draagt dit probleem nummer 3. In 2020 zette Bloom zelf, samen met Olof Sisask, een grote stap richting een oplossing. Drie jaar later verbeterden Zander Kelley en Raghu Meka dat resultaat. Omdat het om een bekend probleem ging, verspreidde het nieuws zich onder wiskundigen snel, al ging het ‘slechts’ om een verbetering van een bestaand resultaat – het eigenlijke probleem staat nog altijd open. De meeste experts denken dat er uiteindelijk geheel nieuwe ideeën nodig zijn om het definitief te kraken.

Prijzengeld

Voor sommige problemen loofde Erdös prijzengeld uit. Dat waren meestal symbolische bedragen, een paar tientjes. Maar probleem 3 is 5.000 dollar waard. Veel andere Erdösproblemen zijn minder weerbarstig. De Nederlander Wouter van Doorn loste vorig jaar het tweede deel van het 78-dollar-probleem 711 op. Het merkwaardige bedrag van 78 dollar komt doordat Erdös voor dit probleem, uit 1992, een geldbedrag in Indiase roepies uitloofde: 2.000 roepies, wat destijds ongeveer 78 dollar was.

Van Doorns bewijs werd onlangs gepubliceerd in het openaccesstijdschrift *Integers*. Verder werden in 2025 nog heel wat andere (deel)oplossingen gevonden, onder meer voor de problemen 315, 391 en 792, om slechts enkele voorbeelden te noemen.

Daarnaast bestaan er honderden problemen die jarenlang nauwelijks aandacht kregen, ook niet van Erdös zelf. Dat gebrek aan overzicht leidde in oktober vorig jaar tot een kleine rel rond techbedrijf OpenAI. Hun pas gelanceerde model GPT-5 had, zonder menselijke tussenkomst, enkele Erdösproblemen opgelost. Gejubel op sociale media, totdat bleek dat al die problemen in werkelijkheid reeds opgelost waren – in sommige gevallen al decennia geleden. Bijvoorbeeld probleem 1079, uit de grafentheorie: Erdös formuleerde het in 1975; twee wiskundigen losten het op in 1981.

De onderzoekers van OpenAI hadden zich gebaseerd op Blooms website, waar die problemen nog als ‘open’ vermeld stonden. De oplossingen bleken deel uit te maken van de miljoenen pagina’s tekst waarmee GPT-5 was getraind. Die stonden vaak in tijdschriften binnen een smalle niche, er werd nooit veel ruchtbaarheid aan gegeven. Bloom, voor wie het onderhouden van erdosproblems.com een uit de hand gelopen hobby is, was er eenvoudigweg niet van op de hoogte. Na dit incident zette Bloom bij elk open probleem een disclaimer: „De open status van dit probleem weerspiegelt de huidige kennis van de beheerder van deze website. Er bestaat mogelijk literatuur over waarvan ik niet op de hoogte ben.”

Het voorval maakte duidelijk dat AI heel goed enorme hoeveelheden tekst kan doorzoeken, ordenen en combineren. Het is goed denkbaar dat er nog meer onbekende of vergeten wiskundige literatuur bestaat waarin oplossingen of aanknopingspunten voor Erdösproblemen verscholen liggen. AI kan daar sneller en systematischer doorheen dan een mens.

Laaghangend fruit

Volgens de bekende wiskundige Terence Tao (University of California, Los Angeles) zijn er veel Erdösproblemen die helemaal niet zo moeilijk zijn, maar domweg nog onopgelost zijn omdat ze nooit serieus zijn bestudeerd. Tao spreekt van ‘laaghangend fruit’: problemen waarvoor eenvoudige bewijzen bestaan, geleverd met standaardtechnieken. In december schreef Tao op Mastodon dat AI inmiddels „capabel genoeg is om het laaghangende fruit te plukken”.

Tao doet diepgaand onderzoek in diverse deelgebieden van de wiskunde, maar mag in verloren uurtjes graag experimenteren met AI om wat laaghangend fruit te plukken. Dat leidde in de afgelopen maanden tot een aantal successen. Zo zijn de problemen 367, 1026 en 1102 (deels) opgelost dankzij internationale online samenwerking. Naast pen en papier werden AI-tools als Gemini DeepThink, Aristotle en Claude ingezet. Daarnaast speelde Lean een rol, software die wiskundige bewijzen formaliseert en volledig controleert. Zonder deze moderne middelen was het werk niet onmogelijk geweest, maar wel aanzienlijk trager. In één geval – probleem 1026 – was binnen 48 uur duidelijk hoe de zaak in elkaar stak.

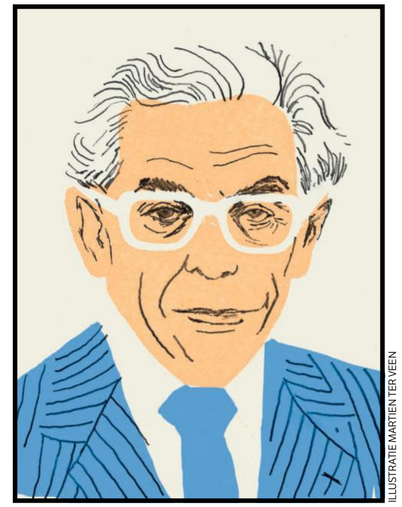
Op 4 januari werd een opvallende mijlpaal bereikt in het gebruik van AI. Na feedback op een eerste poging produceerde GPT-5.2 grotendeels autonoom een oplossing van probleem 728. Daarmee werd zichtbaar hoe snel de mogelijkheden van deze tools zich ontwikkelen. Al waren de gebruikte technieken standaard, eerder werk over probleem 728 werd niet gevonden. Anders dus dan in oktober, toen achteraf bleek dat vermeende doorbraken niet nieuw waren.

De door GPT-5.2 gepresenteerde oplossing had aanvankelijk een wat stroef, ‘AI-achtig’ karakter en miste context en literatuurverwijzingen. Ook bevatte het bewijs enkele kleine fouten. Die bleken echter automatisch corrigeerbaar: de AI-tool Aristotle herstelde ze en leverde uiteindelijk een Lean-gecertificeerd bewijs af. Na een lange heen-en-weersessie op ChatGPT mondde dit uit in een uitgebreid artikel met een heldere structuur, waarin niet alleen het bewijs wordt uitgewerkt, maar ook de plaats ervan in de bestaande literatuur.

Terence Tao verwacht dat in de komende tijd vrijwel alle openstaande Erdösproblemen in stilte zullen worden aangepakt door verschillende mensen met hun favoriete AI-tool, schrijft hij op Mastodon. Hoe vaak dat een noemenswaardig resultaat zal opleveren? Tao’s schatting: 1 à 2 procent.

Worden wiskundigen nu vooral ‘LLM-prompters’, in plaats van zelf bewijzen te bedenken? Zeker niet. Voor het ontwikkelen van werkelijk nieuwe concepten blijven menselijke denkkracht en creativiteit onmisbaar. Wel ziet Tao kansen om routinematig bewijswerk uit te besteden aan een combinatie van AI-gegenereerde tekst en formele verificatie. Op Mastodon schrijft hij dat de tijdwinst bij het herschrijven van teksten een grote meerwaarde is. Want, zo merkt Tao op: „De huidige praktijk is dat het produceren van zelfs maar één leesbaar manuscript behoorlijk tijdrovend is.”

Voor het ontwikkelen van werkelijk nieuwe concepten blijven menselijke denkkracht en creativiteit onmisbaar

ILLUSTRATIE MARTIEN TER VEEN

Boven: **Een formule** uit een artikel van Wouter van Doorn, waarin hij het tweede deel van Erdösprobleem nummer 711 oplost.

Paul Erdös
Bedenker van duizenden problemen

De in 2023 gelanceerde website erdosproblems.com van Thomas Bloom mag rekenen op veel interesse. De site bevat 51 verwijzingen naar artikelen die in 2025 zijn verschenen op de preprintserver arXiv. Een kleine greep:

Probleem 391
Tijdens een conferentie in 1995 presenteerde Erdös een stelling waarvan hij meende dat hij er vijftien jaar eerder met zijn collega’s Ernst Straus en John Selfridge een bewijs voor had gevonden, dat helaas verloren was gegaan. Hoe diep Erdös ook groef in zijn geheugen, hij kon het niet meer reproduceren.

Dit probleem heeft nummer 391 op de site van Bloom. Kies een getal n en neem daarvan de faculteit. Dat wil zeggen: bereken het product van alle hele getallen van 1 tot en met n. Opdracht: schrijf de uitkomst als product van precies n getallen, waarbij het kleinste getal zo groot mogelijk is.
Neem je voor n het getal 5, dan schrijf je 120 (= 1 × 2 × 3 × 4 × 5) als volgt: 2 × 2 × 2 × 3 × 5. Dan is het kleinste getal 2. Beter gaat niet: 120 is niet te schrijven als product van vijf getallen die allemaal groter dan 2 zijn, want met 3 × 3 × 3 × 3 × 3 zit je al op 243.

De stelling-met-verloren-bewijs van Erdös, Straus en Selfridge zegt dat ‘de best mogelijke bovengrens’ voor dit kleinste getal gelijk is aan n gedeeld door e, plus een kleine restterm die verwaarloosbaar is als n heel groot wordt. Het getal e is het beroemde ‘getal van Euler’, dat ongeveer gelijk is aan 2,7. In 2025 werd dit probleem opgelost door een team van zeven wiskundigen, onder wie Terence Tao.

Probleem 792
Probleem 792 werd zestig jaar geleden door Erdös bedacht en gaat over ‘somvrije verzamelingen’. Een verzameling getallen heet ‘somvrij’ als die verzameling geen drietal getallen a, b en c bevat met de eigenschap dat $a + b = c$. Een verzameling die uit louter oneven getallen bestaat, is bijvoorbeeld somvrij. Als je twee oneven getallen optelt, is het resultaat immers altijd even.

Erdös’ vraag kwam ongeveer neer op het volgende. Als je een willekeurige verzameling getallen hebt, dan is die waarschijnlijk niét somvrij. Hoeveel getallen moet je schrappen, om een somvrije verzameling over te houden? Deze vraag is nog niet voor de volle honderd procent beantwoord, maar in 2025 werd een significante stap gezet, gebruikmakend van een zogeheten ‘Fourier-transformatie’.

Probleem 1026
Op 12 september 2025 voegde Bloom probleem 1026 aan zijn site toe. De formulering oogt abstract, maar je kunt het ook als een spel zien. Iemand heeft een hoop 1-euromunten, maakt daarvan stapeltjes (de hoogtes mogen verschillend zijn) en legt al die stapels naast elkaar. Jij mag een óplopende of áflopende rij stapels kiezen; die munten mag je houden. Hoeveel euro kun je gegarandeerd in je zak steken? Dankzij een combinatie van menselijke en artificiële inspanning weten we nu dat dit bedrag, grofweg, in de orde van grootte van de vierkantswortel van het totale aantal munten ligt.

Advertentie

Volg ons via:

nrc carrière›
samen ambities waarmaken

NRC biedt vacatures voor hoogopgeleid Nederland
Op zoek naar een uitdagende baan?
Hieronder vind je een overzicht van de meest actuele vacatures,
bekijk het complete banenaanbod op nrc.nl/carriere

gebruik het referentienummer van de vacature en vul het in als trefwoord op nrc.nl/carriere

beleid / bestuur

CAOP	**Senior Adviseur Openbaar Bestuur**	Den Haag	29615
Zorgsaam via Leeuwendaal	**Collegiaal Bestuurder**	Terneuzen	29651

consultancy

Credit Life B.V. via YER	**Business Analist**	Amstelveen	29606
Gemeente Oss	**Strategisch Bedrijfsvoeringsadviseur**	Oss	29572

directie / management

CEW	**Directeur-bestuurder**	Leeuwarden	29639
De Klerk Werkendam via Boelen Adviesgroep	**Manager Staalbouw**	Werkendam	29636
FPC Oostvaardersklinieken	**Afdelingshoofd Therapie, Training en Diagnostiek**	Almere	29623
GEA Westfalia Separator Nederland B.V. via YER	**Commercial Manager - Capital Equipment & Services (Netherlands)**	Cuijk	29635
Ministerie van Asiel en Migratie via Colourful People	**Afdelingsmanager Flevoland/ Gelderland en team Nationale Veiligheid**	Zwolle	29642
NS	**Manager QHSE Expertise**	Utrecht	29602
Povincie Zuid-Holland via Merwede Executive Search	**Programmadirecteur Realisatie Woningbouw**	Den Haag	29628
Somfy Nederland B.V. via YER	**Aankomend Channel Manager Nederland**	Hoofddorp	29650
Zwart Techniek via Boelen Adviesgroep	**Head of Projects**	IJmuiden	29644

finance

Moore DRV	**Manager fiscaal**	Sliedrecht	29648
Provincie Noord-Holland	**Ervaren Strategisch Adviseur Concerncontrol**	Haarlem	29652
Trivire	**Vastgoedcontroller**	Dordrecht	29647
VRFGV	**Teamleider Financiële Administratie**	Hilversum	29640

human resources

Yanmar Marine International via PauwHR	**HR Business Partner**	Almere	29613
Yanmar via PauwHR	**HR Manager Europe**	Almere	29612

inkoop / logistiek

Centrum Indicatiestelling Zorg	**Tactisch Inkoper Utrecht (hybride)**	Utrecht	29643
Topbrands Europe B.V. via YER	**Accountmanager Key Account FMCG**	Oud-Beijerland	29649
Triferto via PauwHR	**Manager Supply Chain & Customer Service**	Doetinchem	29614
Zakkencentrale B.V. via YER	**Internationaal Accountmanager**	Rotterdam	29605
Zorgboodschap via YER	**Salesmanager**	Sassenheim/Lisse	29646

medisch / zorg

Pieter Baan Centrum	**Psychodiagnostisch Medewerker**	Almere	29622

onderwijs

Stichting Fioretti Teylingen via Beteor mens en organisatie	**Rector Teylingen College Leeuwenhorst**	Noordwijkerhout	29654

projectmanagement

Zwart Techniek via Boelen Adviesgroep	**Teamlead Projects Datacenters**	IJmuiden	29645

research & development

Vektis	**Onderzoeker Zorgdata**	Zeist	29641

RvC / RvB / RvT

Bravis ziekenhuis via Partners at Work	**Lid Raad van Toezicht met Medische achtergrond**	Bergen op Zoom/ Roosendaal	29638
Dunea via Chasse Executive Search	**Lid Raad van Commissarissen**	Zoetermeer	29632
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties via Colourful People	**Voorzitter en vier Leden Productiviteitsraad**	Den Haag	29637
Wonen Limburg via The Executive Network B.V.	**Bestuurder**	Roermond	29630

sales / commercieel

YER Nederland B.V.	**Sales Support**	Arnhem	29653

wetenschap

Universiteit Leiden	**Bijzonder Hoogleraar Financiële Verhoudingen**	Leiden	29629

werken in de wetenschap i.s.m. AcademicTransfer

Nederlands instituut voor onderzoek van de gezondheidszorg	**Junior dataspecialist**	Utrecht	29658

Meer informatie over het plaatsen van vacatures?
Neem contact op met NRC Carrière via t 020 755 3055,
stuur een e-mail naar carriere@nrc.nl
of ga naar nrccarriere.nl/werkgevers

nrc carrière›
samen ambities waarmaken

OVER DE HORIZON

BEATRICE DE GRAAF

FOTO MERLIJN DOOMERNIK

Dubbeldenken in de geopolitiek

COLUMN

Het blijft ingewikkeld, om tussen *sein* en *sollen* in de internationale betrekkingen te laveren. Tussen wat is en wat zou moeten zijn. Om nergens tegenaan te botsen is het evenwel best belangrijk om die twee niveaus uit elkaar te houden, terwijl we ze toch allebei tegelijkertijd moeten beoefenen in de maalstroom van alle internationale politieke crisis. We moeten laveren tussen de golven die er nu eenmaal zijn. Maar we moeten koers zetten naar wateren waar ons Europese bootje beter blijft drijven.

Daarom toch even wat extra instructie in dubbeldenken, ook als voortzetting op mijn vorige column over 'alles of niets'. Het is op de een of andere manier heel Nederlands dat er vaak heel dramatisch en zwart-wit wordt gereageerd: lange tijd als er werd gewaarschuwd over de Amerikaanse koers onder president Trump, kregen de critici (waaronder ikzelf) de wind van voren, overdrijf niet zo, Trump was juist goed voor de wereld. Nu Trump een direct gevaar vormt, wordt er door allerlei mensen geëist dat we subiet uit de NAVO stappen en het uitmaken met Amerika, het andere uiterste. Maar dergelijke hyperbolische reacties doen geen recht aan die combinatie van *sein* en *sollen*, waartoe we ons allebei tegelijkertijd hebben te verhouden.

Dubbeldenken is nodig in de modderige arena van de wereldpolitiek zelf. Neem nu het berichtje dat Rutte aan Trump stuurde, en dat Trump prompt op zijn socialemediakanaal postte. In dat briefje richt Rutte zich tot „*dear Donald*", prijst hem om de Amerikaanse inspanningen in Syrië, en sluit af met een soort schriftelijke knuffel: „*Can't wait to see you, yours, Mark*." De helft van internet viel over Ruttes 'geslijm' heen. Maar Rutte is geen staatsleider die à la Macron de nationale soevereiniteit met verve mag verdedigen. Amerika is de broodheer van de NAVO. En waar menig werknemer in Nederland met zo'n grensoverschrijdende baas tien keer ziekteverlof en arbeidsconflicten had aangemeld, moet Rutte in de *sein*-situatie waar hij zit zo lang mogelijk blijven schipperen. Om dan toch via pappen en nathouden aan te sturen op betere tijden, de Europese landen wat respijt geven, en de Amerikanen achter Trump of in het Congres voor te houden dat het ook anders moet en kan (het *sollen*) - dat is dubbeldenken in de praktijk.

Dubbeldenken is zo mogelijk nog lastiger in de *theorievorming* over de wereldpolitiek. Ook daar lopen in de verschillende analytische, verklarende en normerende benaderingen van hoe we patronen in die warboel van internationale betrekkingen kunnen verklaren, de niveaus van *sein* en *sollen*, door elkaar heen. Dat viel me weer op toen ik onlangs in (veel te) kort bestek op televisie iets moest uitleggen over hoe de internationale betrekkingen functioneren.

In een poging de chaos in de geopolitiek te duiden, haalde ik de biljartballentheorie van de Berlijnse politicoloog Herfried Münkler aan. Münkler introduceert de metafoor van de wereldorde als een biljartlaken, met een aantal grote mogendheden die als biljartballen het spel bepalen. Dat is niet zo'n originele metafoor, want die werd door de realistische stroming in de Leer van de Internationale Betrekkingen al in 1962 geïntroduceerd, door de Zwitsers-Amerikaanse historicus Arnold Wolfers, in zijn boek *Discord and Collaboration*. Die metafoor zegt dat er de internationale politiek altijd een vorm van anarchie is. Regels en instituties doen er niet toe. Ook niet wat er in de ballen zit. Het gaat er om hoe ze over het doek knallen. Het is dus een verklarende theorie, die de situatie van machtsrealisme helpt te duiden.

Soms wordt die theorie ook als een *sollen* gezien, de Duitse filosoof Carl Schmitt vond eerder al dat dit de enige benadering en orde zou moeten zijn. Ook Münkler voegt er een *sollen*-aspect aan toe, maar dan omgekeerd. Hij ziet het als erg onwenselijk als grote mogendheden zonder regels, normen en waarden op elkaar botsen, want de kleinere landen en hun soevereiniteit komen in het geding en ze worden in no time van het bord gespeeld (of opgeslokt). Maar helaas, zo zag de moderne geschiedenis er steeds weer uit. En toch. Maar zelfs in de meedogenloze biljartbalanarchie kun je iets redden: als je er op aanstuurt dat er niet drie de boel domineren, maar vijf.

Vijf vormden een pentarchie na 1815, met het Concert van Europa. Dat was voor de buiten-Europese koloniale wereld allerakeligst, maar het hield een kleine eeuw lang een wereldoorlog op afstand. In de twintigste eeuw was er een tijdlang een bipolair evenwicht, na 1990 zelfs een unipolair, maar nu zijn we beland bij drie: Rusland, China, VS. Maar geen van die drie is bereid te doen wat echt tot vrede en recht leidt: de internationale orde verdedigen. En dan is drie notoir instabiel, omdat die drie elkaar nooit volledig in evenwicht zullen houden (ze zullen voortdurend op elkaars invloedsfeer azen, zie Taiwan, zie Europa). Daarom is er volgens Münkler maar één optie: in de *sein*-situatie van het biljartspel aansturen op vijf ballen: Europa en India moeten groter worden. Dan heb je meer permutaties om de orde stabiel te houden en oorlog wellicht te voorkomen. En als Europa groter wordt, kan ze in haar eigen invloedssfeer (met Canada, Australië, Nieuw-Zeeland, Japan, wellicht de Mercosur-landen) die normen en waarden toch afdwingen en uitdragen.

Maar dat vergt dubbeldenken: we moeten niet alleen in de praktijk, maar ook in ons nadenken en delibereren echt de *sein*-situatie van het machtsrealisme en de biljartballentaal omarmen. Dat betekent dat we daarin soms hard, soms listig en behendig in moeten opereren. Een biljartbal moeten zijn. Maar anderzijds moeten we dat spel (dat in 1945 met goede gronden toch echt failliet was verklaard) expliciet tegen wil en dank spelen. We moeten het blijven haten. En via de macht van Europa afdwingen en laten zien dat die andere theorieën, over economische relaties, *soft power* en de waarde van zelfbeschikking en mensenrechten, die ooit toch ook een *sein*-situatie omschreven, ook voor de toekomst houvast bieden. We spelen in het nu, maar houden de ogen op het *sollen*.

De VS, China en Rusland verdedigen de internationale orde niet

Beatrice de Graaf is hoogleraar geschiedenis van de internationale betrekkingen in Utrecht.

Advertentie

BijzondereZaken.nl | Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Vakanties & Reizen

De mooiste reizen naar
IJSLAND & CANADA
Boek je natuurlijk bij
BBI TRAVEL EXPERIENCE
8-daagse reis IJsland, Toronto & Niagara Falls vanaf € 2287 pp*
ICELANDAIR
*Incl. vluchten, transfers, verblijf en excursies. Vanaf-prijs o.b.v. voordeligste vertrekdatum en voor 2 personen. Onder voorbehoud van drukfouten en/of prijswijzigingen.
www.bbi-travel.nl/icelandair | 050-3136000

Europa

Portugal

WWW.JEEIGENBERG.NL
Rust, ruimte, privacy en zon aan de kust van de Alentejo

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken. Geef online op via www.ZADKINEMEDIA.nl

IJsland

Neem uw eigen voertuig mee naar IJsland. Kijk voor meer info op trolltravel.com of bel 078-6198525

Frankrijk

Provence, te huur ons vakantiehuis met zwembad, 4 slk, 2 bdk. Prachtig uitzicht op wijngaarden en Mont Ventoux. Informatie: www.lavieenprovence.com of bel Hans Brouwer/Vronie Disselhorst 024-3241353

Auvergne, **"vakantiehuis Knepper"** via Micazu, fantastisch uitzicht, ultieme rust, zwembad, 6 persoons, meer info 06-53322886

Logeren bij Nederlanders in Normandië www.bb-sainte-mere-eglise.com MH, Maison les Hirondelles

Consumenten

Duurzaam vergroenen

Ginkel Groep
Zwemvijvers, zwembaden en waterpartijen
Natuurgezuiverd water
ginkelgroep.nl
Familiebedrijf sinds 1903

Kunst & Antiek

Wij kopen Antiek Chinees en Japans Porselein
Zoekt u een betrouwbaar adres?
Bel of mail ons.
Bij ons geen gezeur. Directe betaling
Capel&Capel Antiek Porselein
De Zande 43, 8278 AH Kampen
038-3636365 - info@capel.nl
WWW.CAPEL.NL

Klassieker verkopen?
Voelt als afscheid nemen van een goede vriend
Wij helpen graag, door verkoop in opdracht (consignatie) of inkoop **Bel of mail Bas** 06 33 701 582 of bas@classiccarsconnection.nl **Of www.cccz.eu**
Een klassieker geef je door

Vraag & aanbod

INKOOP VAN GOUD, ZILVER, MUNTEN EN HORLOGES.
WINNAAR TEST CONSUMENTENBLAD KASSA!
WIJ BETALEN TOT 50% MEER DAN UW JUWELIER!
SPIEGELGRACHT JUWELIERS - Beethovenstraat 7A, A'dam
TEL. 020-4221015. WWW.OUDGOUDPRIJS.NL

Welzijn & Gezondheid

Wonderlijk middel ! Oprechte Haarlemmerolie.nl

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken. ZADKINEMEDIA.nl

Opleidingen & cursussen

Opleiding tot Bosbadgids Forest Bathing Academy
Voor wie wil werken in en met de natuur
Start april 2026 – **bosbadderen.nl**

MEDITEREN LEREN?
Minder stress, meer energie.
Zen.nl 40 locaties in NL
Cursussen starten snel
Doe nu gratis proefles
WWW.ZEN.NL

Zaken & Transacties

CURSUS DAYTRADEN 675- ex btw 2e persoon half geld
Risicoloos leren
Op de cursus halen we live 500 tot 1000 euro uit de markt
Rob Wessels Robbin Fokker Adam Demirkol
Originele reacties cursisten
Leuke bijverdienste
Zelfs met een klein startbedrag, kun je al een leuke bijverdienste bij elkaar sprokkelen!
Rendement om van te watertanden
Zojuist het cursusgeld in twee weken bij elkaar gehandeld. Ik vind dit een rendement om van te watertanden
Extra inbegrepen Na de cursus nog acht weken live meekijken via Zoom. Gratis handelsrobot en onbeperkte ondersteuning met onze veelgeprezen service.
Cursusdata Hotel vd Valk Breukelen:
vrijdag 30 jan, vrijdag 6 feb en vrijdag 6 mrt
Let op! U kunt snel winst boeken maar net zo snel verlies lijden
WWW.ROBWESSELS.NL 010 519 21 15

Vind alle aanbieders op één rij!
BijzondereZaken.nl
Plaats ook uw advertentie in Bijzondere Zaken. www.ZADKINEMEDIA.nl

EXCLUSIEVE REIZEN I BIJZONDEREZAKEN.NL
SCHIETHART REIZEN
CULTURELE GROEPSREIZEN
"AL MEER DAN 30 JAAR!"
www.schiethartreizen.nl of 072-5204550

EXCLUSIEVE RELATIEBEMIDDELING
Particuliere & zakelijke advertenties opgeven via : www.zadkinemedia.nl
De brieven onder nummer kunt u sturen naar: Lange Nieuwstraat 109 B1, 3111 AE Schiedam onder vermelding van br.o.nr. (nummer advertentie)
WWW.BIJZONDEREZAKEN.NL

Vrouw zoekt Man

Mieke, 75, NH
Een sprankelende, jeugdige, vrolijke vrouw die blijheid en warmte brengt in je leven.
Pak je kans op geluk.
www.toekomstrelatie.nl/kandidaten
Paula Vogelzang
Toekomst Relatiebemiddeling

Relatiebemiddeling

We kennen iedereen persoonlijk
Zoekt u een partner? Ik kom graag bij u thuis voor een vrijblijvend persoonlijk gesprek.
Bel dan nu : 088-0221900 (alle regio's)
Sinds 1984 de hoogste slagingskans bij Mens & Relatie.
www.mens-en-relatie.nl

VAN SLOBBE EXCLUSIEVE PARTNER SEARCH
VANSLOBBEDATING.NL +31 (0)6 5397 54 26

LATE LIEFDE VOOR 60-70 en 80 jarigen
ALERTE RELATIEBEMIDDELING
0613863420 - www.hellasmeets.nl

Ze bestaat. Echt.
DPSPartnerSearch.nl *distinguished & discreet*

Match Hunters
Omdat liefde begint met écht gezien en gehoord worden.
Start jouw zoektocht vandaag nog.

Relatiebureau
Geef de liefde weer een kans!
Het Relatiebureau, bemiddeling duurzame relaties.
www.hetrelatiebureau.nl of 085 – 0765 365

een nieuwe liefde
Give me golf clubs, fresh air and a beautiful partner, and you can keep the clubs and the fresh air.
Jack Benny
Is het tijd voor jouw nieuwe liefde? Kijk eens op de website of bel mij vrijblijvend 06 -1146 4265
Exclusieve relatiebemiddeling www.eennieuweliefde.nl

Dating

Extra aandacht?
secondlove

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken. Geef online op via www.ZADKINEMEDIA.nl Geef je oproep voor de deadline van de desbetreffende editie op.

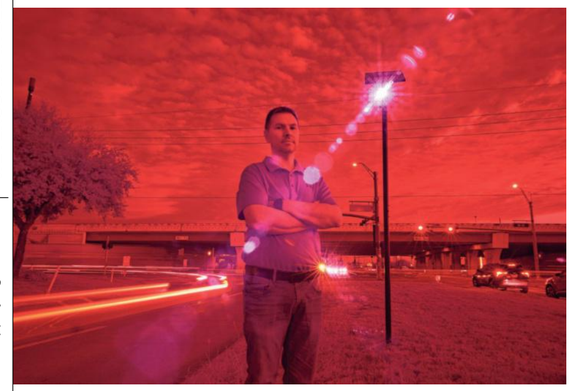
e-Matching.nl - Dating hbo/wo niveau
online daten | speeddaten | persoonlijke coaching
Schrijf gratis in en ontmoet direct singles in je eigen leeftijdscategorie en regio
www.e-matching.nl - Durft u het aan?

Plaats ook uw advertentie in onze rubriek Bijzondere Zaken en kom rechtstreeks in contact met andere lezers.
Ga naar ZADKINEMEDIA.NL, geef je oproep vóór de deadline van desbetreffende editie op!

Adverteren? Zadkine Media - info@zadkinemedia.nl - Telefoon 010 - 436 91 24 - De brieven onder nummer sturen naar: Lange Nieuwstraat 109 B1, 3111 AE Schiedam onder vermelding van br.o.nr.

WETENSCHAP IN BEELD

Wekelijks een opmerkelijk beeld van een wetenschappelijke gebeurtenis

De stippen van de surveillance-samenleving

Je ziet het niet, maar het ziet jou wel. Infrarood licht, in golflengte tussen microgolven en het zichtbare licht in, wordt gebruikt voor afstandsbedieningen, in sauna's, gezichtsherkenning in je telefoon en warmtemeters, en het is belangrijk voor het in de gaten houden van burgers. Vooral in China. Daar, zo schrijft persbureau AP, hangen meer bewakingscamera's dan in de hele rest van de wereld samen. En veel van die camera's zien een stuk meer dan wij.

Met een aangepaste fotocamera die het volledige lichtspectrum kan vangen, waaronder infrarood, is op de foto's hier te zien hoe mensen kunnen worden gevolgd. De lichten die zo zichtbaar worden, zijn benevelde caleidoscopen, wollige lensflares die zich in echo-patronen vermenigvuldigen, of honderden kleine rode stipjes – alsof honderden scherpschutters iemand op de korrel nemen, of een ernstig geval van mazelen, in een griezelig gelijkmatig patroon. Dit licht vangt kentekens, donkere stegen, de contouren van voorbijgangers bij beveilig de gebouwen en de precieze vormen van de gezichten van dissidenten die niet uit het oog verloren mogen worden. Een dystopische wereld; alsof je naar scènes uit de film *Blade Runner* kijkt.

In Nederland hangen honderdduizenden beveiligingscamera's, maar niet bekend is hoeveel daarvan met infrarood werken. Veel moderne camera's zijn er in elk geval van voorzien, om 's nachts wat te kunnen zien. Gezichtsherkenning in realtime is binnen de EU veel moeilijker, dat mag alleen in specifieke gevallen. Maar met toestemming is ook hier veel mogelijk. Zo gebruikte een Limburgs festival in 2021 gezichtsherkenningstechniek om bezoekers die de juiste vaccinaties tegen corona hadden sneller toe te laten. Die maakte zover bekend dan weer geen gebruik van infrarood, maar van biometrische gegevens (de vectorpunten van een gezicht). Maar als je je telefoon ontsluit met je gezichtsherkenning, dan krijg je dezelfde paddenstoelenstippen als de mensen op deze foto's. Alleen, je ziet ze niet.

Door **Peter van der Ploeg** Foto's **David Goldman/AP**

DURF TE VRAGEN

Wat bepaalt of het sneeuwt of hagelt?

In de eerste helft van januari viel het allemaal uit de lucht: regen, natte sneeuw, poedersneeuw, donsvlokken, kleine en grote hagelstenen. Hoe koud het was, leek voor de neerslagvorm niet veel uit te maken. Hoe kan dat?

Wat er precies uit de lucht valt, hangt maar voor een heel klein deel af van de temperatuur die wij meemaken. Er speelt veel meer mee: een subtiel samenspel van temperatuur, luchtvochtigheid en luchtstromingen op allerlei hoogten boven het aardoppervlak. Sneeuw en hagel bestaan beide uit ijs - maar hun 'levensloop' verschilt fundamenteel.

Sneeuw vormt zich hoog in koude wolken. Daar zweven allerlei piepkleine deeltjes, waaronder stof, roet en minuscule ijskristalletjes. Die werken als een zogeheten ijskiem, of ijsnucleatiekern: een oppervlak waarop waterdamp kan bevriezen. Dat is geen condensatie, maar het rechtstreeks neerslaan van waterdamp in de vorm van ijs. Zo groeien geleidelijk steeds grotere kristallen, met de kenmerkende mooie vertakkingen.

Hagel is daarentegen het product van geweld. In hoge onweerswolken worden regendruppels door krachtige, relatief warme stijgwinden steeds opnieuw omhoog geslingerd naar ijskoude lagen. Daar bevriezen ze, vallen weer omlaag, botsen met regendruppels en krijgen daardoor een nieuw laagje water, gaan opnieuw omhoog, bevriezen verder, etcetera. Zo ontstaan, laag na laag, harde ronde hagelstenen. Hagel heeft doorgaans een doorsnee van zo'n 2 tot 5 mm, maar soms vallen er stenen zo groot als een golfbal. Bij de beruchte hagelbui in Italië in juli 2023 viel er eentje van maar liefst 19 cm doorsnee.

Mooie vlokken in rustige wolken

In rustige, koude winterwolken is er vaak maar weinig verticale beweging. Daar kunnen zich dus rustig mooie sneeuwvlokken vormen. Maar zelfs dan is het nog geen uitgemaakte zaak wat er beneden aankomt. De lucht tussen wolk en grond heeft ook invloed. Is daarin de temperatuur overal onder nul, dan blijft sneeuw gewoon sneeuw. Is het onderweg warmer, dan kan regen of natte sneeuw ontstaan. Belandt die vervolgens weer in een koude laag, dan krijg je soms korrelhagel: witte, harde balletjes die ergens tussen sneeuw en hagel in zitten.

Grote, donzige vlokken ontstaan wanneer de temperatuur net onder het vriespunt zit en de lucht ook nog eens heel vochtig is. Kristallen kunnen dan rustig aangroeien en aan elkaar kleven, in de wolk maar ook onderweg naar beneden. Bij strenge vorst en droge lucht blijven ze klein en hoekig: poedersneeuw die piept onder je schoenen.

En dan zijn er nog de leuke vragen die altijd weer opduiken. Is elke sneeuwvlok echt uniek? Jazeker. De route die een ijskristal aflegt, in de wolk maar ook daarna, met steeds wisselende omstandigheden, is nooit exact gelijk. Vlokken zijn dus nooit identiek - en de kristallen op microniveau ook niet.

En waarom sneeuw wit is? Sneeuw heeft zelf geen kleur: het bestaat uit doorzichtig water. Sneeuw lijkt wit, doordat de miljoenen piepkleine ijsoppervlakjes het zonlicht naar alle kanten verstrooien. Alle kleuren licht worden even sterk weerkaatst, en samen zien wij die als wit. Net als de haren van de ijsbeer, trouwens. En net als melk, zout, suiker en de pluizen van de paardenbloem.

Tot slot nog even de vuistregel dat 10 mm neerslag zich vertaalt in 10 cm sneeuw. Dat klopt dus niet altijd. Natte sneeuw is zwaar en compact: 10 mm water geeft dan 5 tot 8 mm sneeuw. Droge, koude, luchtige vlokken kunnen bij diezelfde hoeveelheid water wel 20 cm sneeuw opleveren.

Nienke Beintema

GOED BETER BEEST

Blote bok / geit / *Capra hircus*

'Hee mam, deze bok heeft helemaal geen haar. Dat is wel een beetje gek." Met die woorden bracht Sanne haar moeder op de hoogte van het pasgeboren blote bokje, vertelt ze aan *het Jeugdjournaal*. 'Een beetje gek' is een understatement - voor zover bekend is er niet eerder een naakte geit geboren in Nederland en wereldwijd maar enkele.

Haar moeder, Marieke Haarman, was dus ook meer dan verrast toen ze het geitje zag, vertelt ze aan het *AD*. In de twintig jaar dat ze op de boerderij in Enschede werkt, heeft ze gezien hoe lammetjes ter wereld hóren te komen: zoals het broertje van Jan, die wél gewoon een laag dik, wit haar heeft.

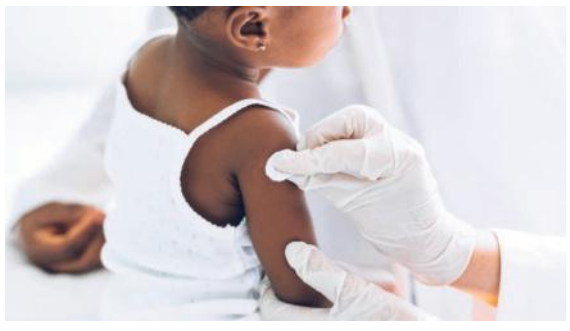
Haarman noemt het bokje Jan, naar de kale voeradviseur van de boerderij. Maar of het een compliment is? Het is „best een eng ding", zegt ze tegen het AD. Normaal denk je bij een dier aan zacht of ruw. „Maar dit is heel apart. Net warm rubber als je hem aait." De kaalheid komt waarschijnlijk door een zeldzame genetische afwijking waarbij er geen haarzakjes aanwezig zijn – zoals bijvoorbeeld ook bij sphynx-naaktkatten het geval is. Beide geitenouders moeten daarvoor een zeldzaam recessief gen hebben gedragen.

Bokjes leven normaal niet lang bij een melkgeitenhouderij, maar Jan „is gewoon veel te leuk", zei Haarman tegen het AD.

Sarah Ouwerkerk

Jan, met op de achtergrond bokjes mét vacht.
FOTO MARIEKE HAARMAN

Een meisje heeft een vaccinatie gekregen.
FOTO GETTY IMAGES

OPHEF

Iedere week bespreekt de redactie wetenschap hier ophef in de wetenschap.

Nijmeegse onderzoeker stapt uit 'onethische' vaccinproef

'Zeer onethisch", „immoreel" en „wreed". Zo klonken enkele van de kwalificaties die critici gaven aan een voorgenomen vaccinstudie met pasgeborenen in het West-Afrikaanse Guinee-Bissau. De studie, die dit jaar zou moeten beginnen, zou bijwerkingen van een vaccin tegen hepatitis B in kaart brengen. Daarvoor zou een groep van 7.000 kinderen vlak na de geboorte een hepatitis-B-vaccinatie krijgen en een controlegroep van eveneens 7.000 kinderen zou die prik niet krijgen.

Maar daar wringt de schoen, want in Guinee-Bissau vormt hepatitis B een aanzienlijk risico. Van alle volwassenen in het land draagt 18 procent het virus bij zich, en kinderen die er vroeg in hun leven mee worden besmet kunnen daar jaren later ernstige en levensbedreigende complicaties aan overhouden. Ze krijgen te maken met een hoog risico op levercirrose en leverkanker, wat hun levensverwachting drastisch beknot.

De Wereldgezondheidsorganisatie stelt daarom dat kinderen in gebieden waar hepatitis B veel voorkomt, zo snel mogelijk gevaccineerd dienen te worden. Daar voldoet deze studie dus niet aan, die wordt gefinancierd door het Amerikaanse infectieziekteninstituut CDC en wordt geleid door onderzoekers van de University of South Denmark. „Dit riekt naar neokolonialisme", reageerde Gavin Yamey, hoogleraar *global health* aan Duke University in de Britse krant *The Guardian*, omdat een proef met dergelijke risico's voor kinderen in het Westen nooit zou mogen worden uitgevoerd.

Na alle commotie van de afgelopen weken is de studie stopgezet. Dat meldde althans Yap Boum, senior vertegenwoordiger van Africa CDC, het agentschap voor volksgezondheid van de Afrikaanse Unie. Maar of het werkelijk helemaal van de baan is, blijft onbevestigd. Guinee-Bissau was in november 2025 toneel van een militaire coup.

Vorige week lekte het protocol van de studie uit naar het blog*Inside Medicine*. Daaruit bleek dat ook de Nijmeegse onderzoeker Mihai Netea genoemd wordt als een van de leiders van de studie. Dat klopt niet, zegt Netea in een telefonische reactie: "Wij zijn gevraagd aan deze studie bij te dragen, maar alleen voor de immunologische laboratoriumtesten. We waren niet betrokken bij de opzet van de studie."

Volgens Netea is de Nijmeegse deelname aan de studie nog niet definitief. „Om deel te nemen in een studie moeten er geen ethische vraagtekens meer zijn bij dit onderzoek." De oplossing daarvoor ligt voor de hand, zegt hij. „Je kunt alle moeders in de studie vooraf testen op hepatitis-B-besmetting, en dan kinderen die risico lopen meteen vaccineren. Dat zou moeten worden ingebouwd in deze trial. De Collega's in Denemarken gaan daar nu naar kijken. Pas als dit geregeld is doen wij mee."

Sander Voormolen

Punt.

nrc webwinkel›

Beleef het nieuwe seizoen met luxe hotelarrangementen tot -58%

Van kasteelromantiek in Brummen tot uitwaaien aan zee in Zeeland en stedentrips naar Parijs, Brussel en Maastricht: in deze NRC Webwinkel bijlage vind je een selectie luxe 4*- en 5*-hotelarrangementen met extra's die het verschil maken. Denk aan gastronomische diners, wellness en zwembaden, kamerupgrades en bijzondere activiteiten. Alle arrangementen zijn zorgvuldig samengesteld in samenwerking met onze partner ViaLuxury.

ROMANTISCH OVERNACHTEN

★★★★

Kasteel Engelenburg, Brummen

Culinair verblijf met wellness in luxe 4* kasteel hotel

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 1 x Overnachting, incl. uitgeserveerd ontbijt
- ✓ Culinair diner
- ✓ Gebruik van de wellness, en meer...

Korting 49%

Benieuwd naar dit arrangement en meer informatie? Zie pagina 2.

CULINAIR GENIETEN

★★★★★

Landgoed Lauswolt, Beetsterzwaag

Culinair MICHELIN verblijf in 5*-hotel in prachtig Friesland

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 1 x Overnachting, incl. Champagne ontbijt
- ✓ Kamerupgrade naar Junior Suite (o.b.v.b.)
- ✓ 3-Gangen-MICHELIN-diner bij De Heeren van Harinxma, en meer...

Korting 41%

Benieuwd naar dit arrangement en meer informatie? Zie pagina 4.

UITWAAIEN AAN ZEE

★★★★

Hotel Ter Zand, Burgh-Haamstede

Exclusieve deal: 3-daags luxe verblijf in prachtig Zeeland

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ Culinair 3-Gangendiner
- ✓ Gratis parkeren, en meer...

Korting 53%

Benieuwd naar dit arrangement en meer informatie? Zie achterpagina.

Alle getoonde prijzen zijn exclusief boekingskosten (€29,95)

Boek nu › nrcwebwinkel.nl/overnachtingen

Of bel met +31 85 888 0825 ma - vr 8.00 - 18.00 u.

nrc webwinkel›

Welkom in een seizoen vol sfeer, stijl en ultieme ontspanning

NRC Webwinkel presenteert in samenwerking met ViaLuxury een selectie luxe hotelarrangementen voor het nieuwe seizoen. Geniet van culinaire verwenmomenten, ontspan in stijlvolle wellnessruimtes en verblijf op karaktervolle locaties: elk arrangement is ideaal om er in de komende maanden even tussenuit te gaan. Altijd met aantrekkelijk voordeel.

Elk arrangement is met zorg samengesteld zodat je verblijf meer wordt dan alleen een overnachting. Met meer dan zeventig luxe hotelbelevenissen in binnen- en buitenland, en wekelijks nieuw aanbod, is er altijd een ervaring die past. De selectie in deze bijlage geeft een indruk van wat er online te ontdekken valt. Je kunt kiezen uit thema's als romantische overnachtingen, stedentrips, culinair en bijzondere ervaringen. Daarbij profiteer je van verrassende upgrades, gastronomische verwennerij en unieke extra's die elk verblijf een eigen karakter geven.

ROMANTISCHE OVERNACHTINGEN

★★★★

Kasteel Engelenburg, Brummen

Culinair verblijf met wellness in luxe 4* kasteel hotel

Beleef een romantisch en culinair verblijf in Kasteel Engelenburg, gelegen aan de rand van de Veluwe. Geniet van een verfijnd viergangendiner, ontspanning in de wellness en een comfortabele overnachting in kasteelsfeer. Een intieme, tot in de puntjes verzorgde ontsnapping voor twee.

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 1 x Overnachting, incl. uitgeserveerd ontbijt
- ✓ Kamerupgrade naar luxe kamer (o.b.v.b.)
- ✓ Culinair diner
- ✓ Gebruik van de wellness
- ✓ Early check-in (vanaf 14:00) & late check-out (tot 12:00)

Korting 49%

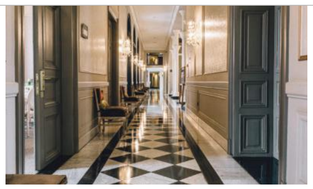
Totaalprijs voor 2 personen vanaf €299 (€149,50 p.p.p.n.)

★★★★

Hotel Bloemendal, Vaals

3 Dagen genieten in het kasteelhotel in Zuid-Limburg

Ervaar vorstelijke gastvrijheid in het betoverende Kasteel Bloemendal in Zuid-Limburg. Overnacht in een stijlvol kasteelhotel, ontspan samen in de vernieuwde wellness en geniet 's avonds van een verfijnd viergangendiner. Omringd door het glooiende heuvelland en vlak bij het drielandenpunt is dit een romantische ontsnapping vol rust en grandeur.

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting incl. ontbijtbuffet
- ✓ 4-Gangendiner in Restaurant Clermont (Gault&Millau 12.5 pnt)
- ✓ Welkomstdrankje
- ✓ Early check-in vanaf 13:00
- ✓ Late check-out tot 12:00

Korting 36%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €469 (€117,25 p.p.p.n)

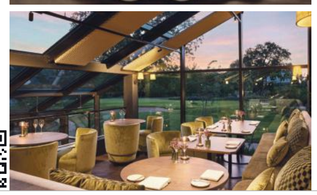
★★★★★

Van Oys Maastricht Retreat, Eijsden

Ervaar ultieme luxe in 5* Superior hotel van wereldklasse

Ervaar ongeëvenaarde luxe in Van Oys Maastricht Retreat, een 5* Superior hotel van wereldklasse en lid van Leading Hotels of the World. Geniet van twee nachten in een luxe Deluxe kamer, een verfijnd viergangendiner op MICHELIN-niveau en persoonlijke aandacht tot in detail. Een uitzonderlijk verblijf op korte afstand van Maastricht.

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting incl. ontbijtbuffet
- ✓ Kamerupgrade naar Deluxe Room
- ✓ 4-Gangendiner bij Restaurant Maes (MICHELIN Gids)
- ✓ Welkomstdrankje
- ✓ Gebruik van Oysana spa

Korting 36%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €749 (€187,25 p.p.p.n)

Alle getoonde prijzen zijn exclusief boekingskosten (€29,95)

Boek nu › nrcwebwinkel.nl/overnachtingen

Of bel met +31 85 888 0825 ma - vr 8.00 - 18.00 u.

nrc webwinkel›

Ontdek steden vol charme en karakter

Luxe stedentrips zijn al jaren geliefd bij NRC-lezers, en dat is niet voor niets. Van een stijlvol verblijf in Parijs tot karaktervolle boutiquehotels in historische stadscentra: deze selectie laat zien hoe veelzijdig een stedentrip kan zijn. Elk arrangement biedt een zorgvuldig samengesteld verblijf dat uitnodigt om een stad écht te beleven.

★★★★

Hotel Mademoiselle, Parijs (FR)

Geniet 3 dagen van Parijs vol smaak, stijl & beleving

Dompel je onder in de charme van Parijs met een stijlvol verblijf in Hotel Mademoiselle. Geniet van een ontspannen Seinecruise, proef Franse delicatessen en hef het glas op het goede leven, terwijl de stad zich van haar meest elegante kant laat zien. Een verfijnde Parijse beleving vol smaak, stijl en romantiek.

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ Seine cruise tickets voor 2 personen
- ✓ Macaron box
- ✓ Franse kaasplank
- ✓ Glas bubbels

Korting 37%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €409 (€102,25 p.p.p.n)

★★★★★

Hotel Haarhuis, Arnhem

Ontdek 5* charme in cultureel Arnhem

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 1 x Overnachting, incl. uitgebreid ontbijt
- ✓ Kamerupgrade naar Superior Room (o.b.v.b.)
- ✓ 4-Gangendiner in LOCALS (MICHELIN Gids)
- ✓ Early check-in & late check-out (beiden o.b.v.b.)
- ✓ Toegang tot City Spa by Haarhuis

Korting 43%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €239 (€119,50 p.p.p.n.)

★★★★

Hotel Blue, Nijmegen

Verken de oudste stad van Nederland

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ Kamerupgrade naar Standard Double Room
- ✓ 4-Gangen Chef's keuzemenu bij restaurant MANNA
- ✓ Welkomstcocktail in cocktailbar Blue
- ✓ Late check-out tot 12:00

Korting 36%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €359 (€89,75 p.p.p.n.)

★★★★

Derlon Hotel, Maastricht

Geniet 3 dagen in bourgondisch Maastricht

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. luxe ontbijtbuffet
- ✓ Kamerupgrade naar Premium Deluxe kamer
- ✓ Culinair 3-gangendiner
- ✓ Gelegen aan het Onze Lieve Vrouweplein
- ✓ Hartje Maastricht

Korting 35%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €399 (€99,75 p.p.p.n.)

★★★★

The Dominican, Brussel (BE)

Prachtig boutique hotel in voormalig klooster

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting incl. ontbijtbuffet
- ✓ Kamerupgrade (o.b.v.b.)
- ✓ Gratis gebruik van de sauna
- ✓ Late check-out tot 14:00 (o.b.v.b.)
- ✓ Midden in het centrum van Brussel

Korting 43%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €299 (€74,75 p.p.p.n)

★★★★

Hotel Merici, Sittard

3-Daags verblijf in een prachtig voormalig klooster

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting incl. ontbijtbuffet
- ✓ Kamerupgrade naar luxer kamertype (o.b.v.b.)
- ✓ 3-Gangendiner in Restaurant George's
- ✓ Late check-out tot 13:00 (o.b.v.b.)
- ✓ Midden in het historische centrum

Korting 35%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €289 (€72,25 p.p.p.n)

★★★★

VOCO®, Den Haag

Verblijf in een historisch gebouw in hartje stad

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ Kamerupgrade naar een Premium kamer
- ✓ 3-Gangendiner in Restaurant Botanica (Gault&Millau 12 pnt)
- ✓ Welkomstcocktail
- ✓ Late check-out tot 13:00 (o.b.v.b.)

Korting 47%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €319 (€79,75 p.p.p.n.)

Alle getoonde prijzen zijn exclusief boekingskosten (€29,95)

Boek nu › nrcwebwinkel.nl/overnachtingen

Of bel met +31 85 888 0825 ma - vr 8.00 - 18.00 u.

nrc webwinkel›

Culinair genieten

Dit seizoen staat culinair genieten centraal. De tijd nemen voor smaak, aandacht en kwaliteit maakt van even weggaan een bijzondere ervaring op zich. Geniet van verfijnde diners op hoog niveau of van keukens die werken met streekproducten en het ritme van de seizoenen. Gastronomie vormt de basis van het verblijf. Van MICHELIN-sterrendiners tot erkende keukens uit de MICHELIN Gids en Gault&Millau: onze culinaire arrangementen combineren vakmanschap, smaak en gastvrijheid op karaktervolle locaties door heel Nederland.

BEKROOND MET MICHELIN-STERREN

★★★★★

Landgoed Lauswolt, Beetsterzwaag

Culinair verblijf in luxe 5*-hotel in prachtig Friesland

Beleef de ultieme luxe in Friesland. Op Landgoed Lauswolt word je ondergedompeld in rust, natuur en verfijnde gastronomie. Je geniet van een exclusief verblijf en dineert in het met een MICHELIN-ster bekroonde restaurant De Heeren van Harinxma.

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 1 x Overnachting, incl. Champagne ontbijt
- ✓ Kamerupgrade naar Junior Suite (o.b.v.b.)
- ✓ 3-Gangen-MICHELIN-diner bij De Heeren van Harinxma
- ✓ Gebruik van zwembad & wellness
- ✓ Extra late check-out tot 18:00 (o.b.v.b.)

Korting 41%
Totaalprijs voor 2 personen vanaf €399
(€199,50 p.p.p.n.)

★★★★

Hotel Villa Ruimzicht, Doetinchem

Ontdek regionale smaken tijdens een culinair verblijf

Beleef een puur en duurzaam culinair verblijf bij Hotel Villa Ruimzicht in Doetinchem. In Restaurant Lokaal, bekroond met een Groene MICHELIN-ster, staat koken met regionale en seizoensgebonden producten centraal. Geniet van een verfijnd zesgangendiner, omringd door rust en natuur, waar aandacht voor smaak en herkomst samenkomen.

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 1 x Overnachting, incl. Live Cooking ontbijt
- ✓ 6-Gangendiner in Restaurant Lokaal (Groene MICHELIN-ster)
- ✓ Gratis wandel- en fietsroutes
- ✓ Late check-out tot 13:00 (o.b.v.b.)
- ✓ Gratis parkeren

Korting 33%
Totaalprijs voor 2 personen vanaf €289
(€144,50 p.p.p.n.)

★★★★

Relais & Châteaux Weeshuis, Gouda

Culinair verblijf in luxe 4* boutique hotel in hartje Gouda

Geniet van een verfijnd culinair verblijf in het hart van Gouda bij Relais & Châteaux Weeshuis. Laat je verrassen door een driegangendiner in het met MICHELIN-ster bekroonde Restaurant Lizz en proost bij aankomst met een welkomstcocktail. Een stijlvolle overnachting waar gastronomie, historie en boutique-luxe samenkomen.

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 1 x Overnachting, incl. ontbijt
- ✓ 3-Gangen-MICHELIN-diner bij Restaurant Lizz
- ✓ Welkomstcocktail bij COCO
- ✓ Late check-out tot 12:00

Korting 23%
Totaalprijs voor 2 personen vanaf €349
(€174,50 p.p.p.n.)

nrc webwinkel›

Verfijnde gastronomie

★★★★★

Château St. Gerlach, Valkenburg

Luxueus genieten in 5* Superior hotel in Limburg

Ervaar ultieme klasse bij Château St. Gerlach: een 5* superior landgoedhotel in Zuid-Limburg. Omringd door natuur, historie en topgastronomie geniet je van verfijnde rust. Een unieke bestemming waar luxe en elegantie samenkomen in een betoverende omgeving.

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ Kamerupgrade naar Junior Suite (o.b.v.b.)
- ✓ 4-Gangendiner in Restaurant Les Salons (MICHELIN Gids)
- ✓ Gebruik van de wellness en zwembad
- ✓ Late check-out tot 13:00 & gratis parkeren

Korting 45%
Totaalprijs voor 2 personen vanaf €619
(€154,75 p.p.p.n.)

★★★★

Boutique Hotel Albus, Amsterdam

3-Daags culinair verblijf in hartje centrum

Geniet van een verfijnd culinair verblijf in hartje Amsterdam bij Boutique Hotel Albus. Laat je verrassen door een gastronomisch zesgangendiner bij Restaurant SENSES (MICHELIN Gids), en proost bij aankomst met een glas bubbels. Een stijlvolle stedelijke ontsnapping waar gastronomie, comfort en locatie perfect samenkomen.

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ Welkomstbubbels in Senses bar
- ✓ Gastronomische 6-gangendiner in Restaurant SENSES (MICHELIN Gids)
- ✓ Late check out tot 14:00
- ✓ Gelegen in hartje Amsterdam

Korting 56%
Totaalprijs voor 2 personen vanaf €449
(€112,25 p.p.p.n.)

★★★★

Hotel Mooirivier, Dalfsen

Culinair verblijf in een stijlvol boutique hotel aan de Vecht

Geniet van rust, ruimte en verfijnde gastronomie bij Hotel Mooirivier, prachtig gelegen aan de oevers van de Vecht. In restaurant Aan de Oever staat een smaakvol driegangendiner voor je klaar, gevolgd door ontspanning in de wellness. Een stijlvol en verzorgd verblijf midden in het groen, waar comfort en culinaire kwaliteit samenkomen.

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ 3-Gangendiner in Restaurant Aan de Oever (MICHELIN Gids)
- ✓ Toegang tot de wellness en gym
- ✓ Late check-out tot 12:00 (o.b.v.b.)
- ✓ Gratis parkeren

Korting 26%
Totaalprijs voor 2 personen vanaf €489
(€122.25 p.p.p.n.)

★★★★★

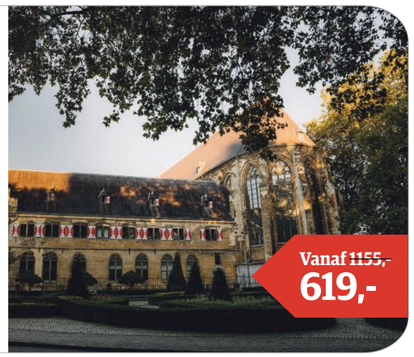
Kruisherenhotel, Maastricht

3 Dagen pure luxe in 5*-hotel in 15-eeuws klooster

Overnacht in het iconische Kruisherenhotel Maastricht, een vijfsterrenhotel in een zorgvuldig gerestaureerd 15e-eeuws klooster. Het culinaire hart van het hotel is Spencer's Restaurant, gelegen op een zwevend platform in het voormalige kerkschip, waar gastronomie en architectuur perfect samenkomen.

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ Kamerupgrade naar luxer kamertype (o.b.v.b.)
- ✓ 3-Gangendiner in Spencer's Restaurant (Gault&Millau 12 pnt)
- ✓ Late check-out tot 13:00
- ✓ Gratis Valet Parking Service

Korting 46%
Totaalprijs voor 2 personen vanaf €619
(€154,75 p.p.p.n.)

nrc webwinkel›

Karakteristieke overnachtingen

Laat je verrassen door drie bijzondere hotelarrangementen waarin verblijf en beleving centraal staan.

Elk arrangement vindt plaats op een karaktervolle locatie waar historie, comfort en unieke ervaringen samenkomen.

Geniet van een wijnproeverij in een sprookjesachtig kasteel aan de Moezel, waar luxe, wellness en verfijnde streekwijnen zorgen voor een vorstelijk verblijf. Ontdek het charmante kuuroord Bad Bentheim vanuit een historisch stationsgebouw en beleef de stad tijdens een bijzondere nachtwandeling met stadsomroeper. Of kies voor een prachtig kasteelverblijf nabij 's-Hertogenbosch, als perfecte uitvalsbasis voor diverse dag attracties in Nederland.

Deze compleet verzorgde arrangementen bieden meer dan een hotelovernachting alleen en zorgen voor herinneringen die blijven.

★★★★★

Schloss Lieser, Lieser (DE)

3 Dagen luxe in een kasteelhotel aan de Moezel

Geniet van een vorstelijk verblijf in Schloss Lieser, een imposant kasteelhotel aan de oevers van de Moezel. Hoogtepunt van dit arrangement is de wijnproeverij met verfijnde, lokale wijnen uit de beroemde Moezelstreek, perfect gecombineerd met rust, wellness en luxe. Een elegant verblijf waar gastronomie, historie en het landschap naadloos samenkomen.

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. luxe ontbijtbuffet
- ✓ Wijnproeverij met lokale wijnen uit de Moezel streek
- ✓ Gebruik van zwembad & wellness
- ✓ Welkomstgeschenk op de kamer
- ✓ Gratis parkeren

Korting 28%
Totaalprijs voor 2 personen vanaf €599
(€149,75 p.p.p.n.)

★★★

Hotel Bentheimer Hof, Bad Bentheim (DE)

Een heerlijk verblijf in een historisch kuuroord

Beleef de charme van het historische kuuroord Bad Bentheim met een verblijf in Hotel Bentheimer Hof, gevestigd in een voormalig stationsgebouw. Ontdek de stad tijdens een bijzondere nachtwandeling met stadsomroeper en maak gebruik van culturele extra's zoals museumbezoek en regionale vervoerspassen. Een sfeervol en compleet verzorgd verblijf waar historie, cultuur en gastvrijheid centraal staan.

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting incl. ontbijtbuffet
- ✓ Dagelijks 3-gangendiner
- ✓ Gratis gebruik trein en bus in de Grafschaft Bentheim
- ✓ Gratis nachtwandeling met stadsomroeper
- ✓ 50% Korting op Museum en sauna Badepark

Korting 58%
Totaalprijs voor 2 personen vanaf €229
(€57,25 p.p.p.n.)

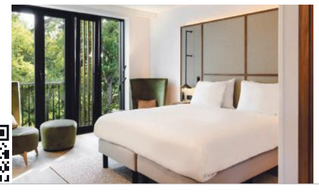
★★★★

Kasteel Steenenburg, Nieuwkuijk

3-Daags kasteel verblijf waar verleden en gastvrijheid samenkomen

Beleef een bijzonder kasteelverblijf bij Kasteel Steenenburg, gelegen nabij 's-Hertogenbosch, waar historie en gastvrijheid samenkomen. Naast je verblijf inclusief diner ontvang je de AttractiePas voor onbeperkte toegang tot diverse dagattracties. Een veelzijdige ervaring die cultuur, ontspanning en plezier combineert.

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ Kamerupgrade naar luxe tweepersoonskamer met kasteelzicht
- ✓ 3-Gangendiner in Orangerie Steenenburg
- ✓ Onbeperkt toegang met de AttractiePas
- ✓ Gratis parkeren

Korting 47%
Totaalprijs voor 2 personen vanaf €425
(€106,25 p.p.p.n.)

nrc webwinkel›

Onze best geboekte arrangementen

★★★★★

Hotel Des Indes, Den Haag

Ervaar pure luxe in een 19-eeuws 5*-hotel

Ervaar bij Hotel Des Indes het toonbeeld van pure luxe in Den Haag. Dit iconische vijfsterrenhotel, gevestigd in een 19e-eeuws stadspaleis aan het Lange Voorhout, ademt grandeur, historie en verfijning. Laat je in de watten leggen met persoonlijke service, elegante kamers en rustgevende wellnessfaciliteiten. Een vorstelijk verblijf waar klassieke allure en hedendaags comfort van begin tot eind perfect samenkomen.

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 1 x Overnachting, incl. luxe ontbijt
- ✓ Kamerupgrade naar een Deluxe kamer
- ✓ Welkomstdrankje
- ✓ Gebruik van wellnessfaciliteiten (o.b.v.b)
- ✓ Late check-out tot 13:00

Korting 47%
Totaalprijs voor 2 personen vanaf €199 (€ 99,50 p.p.p.n.)

★★★★

Landgoed Huize Bergen, Vught

3 Dagen genieten in de bosrijke omgeving van Vught

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. uitgebreid ontbijt
- ✓ Kamerupgrade naar een Deluxe kamer
- ✓ 4-Gangen verrassingsdiner
- ✓ Koffie met iets lekkers
- ✓ Gratis parkeren

Korting 43%
Totaalprijs voor 2 personen vanaf €319
(€79,75 p.p.p.n.)

★★★★

Hotel Marktstad, Schagen

Ontdek Schagen en omgeving vanuit 4* hotel

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ Upgrade naar Superior kamer
- ✓ 4-Gangendiner
- ✓ Fles wijn bij vertrek
- ✓ Late check-out tot 14:00 (o.b.v.b.)

Korting 56%
Totaalprijs voor 2 personen vanaf €229
(€57,25 p.p.p.n.)

★★★★

Winselerhof, Landgraaf

Ervaar luxe in 16e-eeuwse herenboerderij in Limburg

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ 3-Gangendiner in Restaurant Luigi's
- ✓ Welkomstdrankje
- ✓ Late check-out tot 13:00
- ✓ Gratis parkeren

Korting 52%
Totaalprijs voor 2 personen vanaf €259
(€64,75 p.p.p.n.)

★★★★

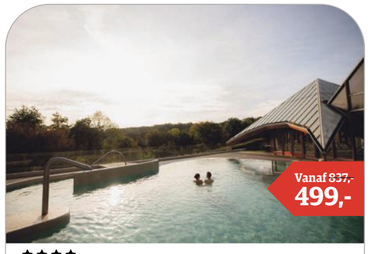
Hotel De Plesman, Den Haag

Gloednieuw hotel in voormalig KLM-hoofdkantoor

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting incl. ontbijtbuffet
- ✓ Kamerupgrade naar Deluxe kamer
- ✓ 3-Gangendiner in Restaiurant SUUS
- ✓ Late check-out tot 12:00
- ✓ Gratis parkeren

Korting 41%
Totaalprijs voor 2 personen vanaf €309
(€77,25 p.p.p.n)

★★★★

Thermae 2000, Valkenburg

3 Dagen ontspannen bovenop de Cauberg in Limburg

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting incl. ontbijtbuffet
- ✓ Onbeperkt gebruik van de wellness
- ✓ Belevenisprogramma & sauna rituueel
- ✓ Beautypakket Thermae for Me t.w.v. € 101,85
- ✓ Late check-out tot 13:00 en meer...

Korting 40%
Totaalprijs voor 2 personen vanaf €499
(€124.75 p.p.p.n)

★★★★

Bilderberg Kasteel Vaalsbroek, Vaals

3-Daags culinair verblijf in Limburgs landgoed

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ Kamerupgrade naar een Deluxe kamer (o.b.v.b.)
- ✓ Dagelijks 3-gangendiner
- ✓ Gebruik van wellness & zwembad
- ✓ Late check-out tot 13:00

Korting 48%
Totaalprijs voor 2 personen vanaf €399
(€99,75 p.p.p.n.)

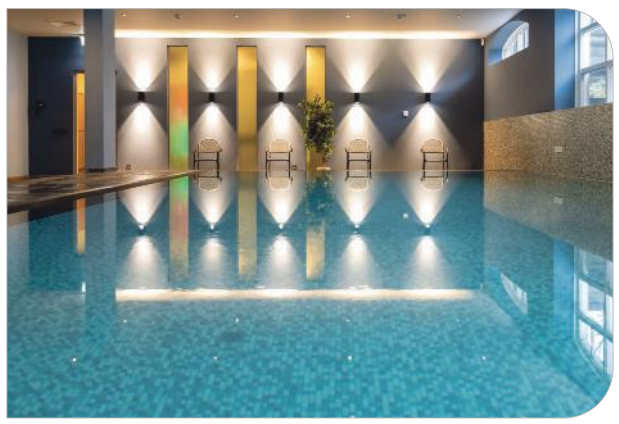
nrc webwinkel›

Beleef het nieuwe seizoen in Zeeland

★★★★

Hotel Ter Zand

Burgh-Haamstede

Op zoek naar een verborgen parel aan zee?
Bij Hotel Ter Zand, tussen de duinen, vind je rust, comfort en heerlijke luxe. Of je nu kiest voor een 3- of 4-daags verblijf: hier draait alles om vertragen en genieten. Je slaapt in een stijlvolle kamer, geniet van een 3-gangendiner vol lokale smaken en verkent de Zeeuwse kust. Maak een strandwandeling, spring op de fiets of kom tot rust in de wellness.
Dit aanbod is exclusief beschikbaar en zó voordelig dat je meteen wilt inpakken.

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 of 3 Nachten, incl. dagelijks ontbijtbuffet
- ✓ Kamerupgrade naar een luxer kamertype
- ✓ Culinair 3-Gangendiner
- ✓ Welkomstdrankje
- ✓ Gebruik van wellness, zwembad en fitness
- ✓ Tasting uurtje tussen 15:00-16:00 uur
- ✓ Late check-out tot 12:00
- ✓ Gratis parkeren

Boek snel, want VOL = VOL

2 Nachten

Korting 53%
Totaalprijs voor 2 personen
vanaf €259 (€64,75 p.p.p.n.)

3 Nachten

Korting 50%
Totaalprijs voor 2 personen
vanaf €369 (€61,50 p.p.p.n.)

Alle getoonde prijzen zijn exclusief boekingskosten (€29,95)

Boek nu ›nrcwebwinkel.nl/overnachtingen

Of bel met +31 85 888 0825 ma - vr 8.00 - 18.00 u.